

KNJIŽEVNA
REPUBLIKA
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

Luko Paljetak: Skroviti vrt, 3
Svjetlan Lacko Vidulić: Jedanaest uboda ljutnje, 28

TEMA BROJA

Nikola Petković: Edward Said, 52
Žarko Paić: Edward Said i granice postkolonijalne kritike, 56
Edward Said: Politika spoznaje, 62
Edward Said: Identitet, autoritarnost i sloboda: Moćnik i putnik, 72
Edward Said: Zove džungla, 86

DNEVNIK IGORA MANDIĆA

Igor Mandić: Traćenje tisućljeća IV, 93

ČITAĆE PROBE

Marko Grčić: Zvonimir Berković: Rondo jednoga života, 115

KLOPKA ZA USPOMENE

Aleksandar Flaker: Ojczyzna i domovina, 124
Rade Šerbedžija: Nepovratni odlasci, 128
Drago Jančar: Brijuni, 141

KNJIŽEVNOST U PRIJEVODU

Miloš Đurđević: Ted Huges, 149
Ted Hughes: Rodendanska pjesma, 151

GODIŠTE II

Zagreb, svibanj–lipanj 2004. Broj 5–6

OTKRIĆA

Branko Maleš: Josip Sever, 164

Josip Sever: Pjesme iz rukopisne ostavštine, 169

POLEMIKA

Snježana Kordić: Lice purizma, 217

Pero Mioč: Krada, krivotvorine, krivokletstvo i ine nepodopštine, 227

KRITIKA

Milovan Tatarin: Roman koji nas želi učiniti boljima
(*Renato Baretić: Osmi povjerenik*), 241

Milovan Tatarin: Rušenje mita o ženi s plakata
(*Rujana Jeger: Posve osobno*), 243

Lucija Ljubić: Tristo režija Tita Strozija
(*Ana Lederer: Redatelj Tito Strozzi*), 246

Leo Rafolt: Ogljed o svjetskoj književnosti
(*Milivoj Solar: Povijest svjetske književnosti*), 249

Heda Festini: Staro i novo viđenje hrvatske filozofije
(*Ljerka Schiffler: Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzorju*), 254

Dragica Malić: Pogled izvana na hrvatske mitove i mitologeme
(*Joanna Rapacka: Leksikon hrvatskih tradicija*), 255

Sanja Roić: O pjesničkim subjektima iz vlastitog motrišta
(*Mladen Machiedo: Zrakasti subjekt*), 261

Martina Petranović: Stav'te pamet na komediju
(*Antonia Blasina: Hrvatska komedija 17. stoljeća*), 262

Nikica Mihaljević: Traktat o teokraciji
(*Vladimir Sergejevič Solovjov: Povijest i budućnost teokracije*), 265

Tatjana Jukić: Banket u Litvi
(*Jonathan Franzen: Korekcije*), 268

Ljiljana Filipović: Samoljublje žargona
(*Andre Gide: Traktat o Narcisu*), 272

Maša Grdešić: Tijelo kao novootkriveni kontinent
(*Angela Carter: Čarobna prodavaonica igračaka*), 274

Luko Paljetak

Skroviti vrt

Dnevnik Cvijete Zuzorić, plemkinje dubrovačke

Jakin, 19. prosinca 1583.

3

Jučer sam pošla éací (u rkp. *chjache*) na grob. Gledala sam onu ploču koju, kao da je to jučer bilo, *meftiffima eiuf familia multiscvm lacrimif povit*.¹ Máme (u rkp. *maame*) još i danas plače. Ne samo zato. Prošlo je već trinaest godina. Slova kao da već blijede, kao da su u led upisana. Misao se smrzne i sav čovjek oko nje. Zatim se sve polako otapa, kao u proljeće. Ostane samo bestjelesno ime i bezimene kosti: *Franciscvf de Suserif, nobilif ragufinuf*.² Htjela sam ovamo doći odmah, čim smo stigli iz Dubrovnka, čim smo se vratili. Otišli? Pobjegli? Doći na očev grob, možda to zbilja znači vratiti se kući. Trebalo mi je devet mjeseci da svoje sadašnje, ovdašnje kretnje uskladim s onim nekadašnjim, koje su me čekale kao nevidljivi kalup u koji se moram ponovno uliti. Čitav mjesec dana hodala sam točno onuda kuda sam išla onda kada sam bila djevojčica: istim ulicama, u isto doba dana, čak i u isti sat. Tek tada bila sam spremna doći ovamo. Smrt mučimo svojom brigom o životu, kaže Montaigne. Tako i ja činim tebi, moj poštovani mrtvi gospodine oče. Stvari postaju nedokučive. I ja sada takva nastojim biti. Do kada? Ne znam. Sada samo šutke plačem. Svaka je suza i život i smrt. Pada na isti ovaj papir. Izjednačava ih, tako da jedno može održavati drugo. Možda bih trebala nešto pojesti.

16. travnja 1584., ujutro

Sanjala sam opet onaj san. Šetam kroz Nikov dardin. Spušta se neka prerana tmica. Šljunak pod mojim nogama postaje željezna piljevina. Potok ne žubori

1 (lat.) tužna njegov obitelj s mnogim suzama postavi

2 (lat.) Frano Zuzorić, plemić dubrovački

Napomena: Dio teksta pisan je starom grafijom koju treba čitati ovako: c = k; ch = k, ć, h; ce = č, k; cj = č; chj = ć; gh = g; gj = d; gl = lj; gli = lj; gn = nj; s = z; sc = š; sj = š; f = s; fc = š; fcj = ž; x = ž; v = u; u = v; ar = r; i = j, i

nego krklja. Sve teže hodam. Staza postaje ljepljiva. Stabla odjednom počinju bježati, kao divlja goveda. Kriče moje ime. Počinju gorjeti. Gazi ih neka golema plamena noga s dugačkim skvrćenim noktima. Moja češljugarka Antiopa leti kroz zagušljiv dim. Krilima ga rastjeruje. Pokazuje mi put. Bježim natraške. Sudaram se s nekim kosmatim spodobama. U bijegu ih rušim. Osjećam njihov smrad.

Probudila sam se kada me Bartolomeo prodrmao. Niko, gdje si dosad? — upitala sam ga. Čuo sam kako kričiš, rekao je Bartolomeo zagrlivši me. Što ti se dogodilo? — upitao me tiho. Sva mirišeš na gar i pepeo. Legao je pokraj mene i spustio zastore postelje. Poći ćemo uskoro u lov na prepelice i druge ptice. Hoćeš li? — upitao me uzimajući me. Hoću, odgovorila sam vraćajući se k sebi. Mislim da me nije čuo. Jutros, dok sam se češljala, kosa mi je bila puna čade.

4

25. travnja (1584.)

MFra (u rkp. *Marra*) mi je jučer poslala Nikovu knjigu *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele*.¹ Piše mi da je zabranjena i da je dobro skrivam. Uništiti su sve primjerke, proglašivši da su sav teret s knjigama na putu iz Venezije oteli gusari. I jesu, pomislila sam — oni kopneni. Govorila sam joj prije dvije godine: Ne posvećuj mi tu knjigu. Svi oni strašni Vukovi, Medvjedi i Tigrovi, *che sono nella città nostra*² tebi će to još možda i oprostiti, ali Niku neće. Nije me poslušala. Ja moram otići, ti moraš ostati, govorila sam joj. Ti moraš živjeti s njima. Sve je počelo onog gluhog ljetnog popodneva kada je Nikov brat nenadno ušao u sobu gdje smo se nas... (Ovdje je list oštećen i tekst se nažalost ne može pročitati, op. L. P.) Onaj tko ima položaj mora uvijek imati i njemu prikladnu masku koja ga s drugim, sličnim maskama s jedne strane povezuje, a s druge odvaja. Na kraju se više ne zna što je što, a to je bolno. Sve se istroši. Draga moja i plemenita MFra, ne znam hoćemo li se više ikad vidjeti. Tako je možda najbolje. Možda bi puno bolje bilo da se nikada nismo ni srele jer tada, draga moja Gundulice, ne biste, kako i sami kažete, osjećali toliku, neizlječivu žalost duše, a i samilost prema samoj sebi, niti biste morali proklinjati sat i čas našeg susreta. Moje vrline nisu toliko rijetke da ih i druge ne bi imale, pa stoga većma žalim što su one, u početku tako vam ugodne i drage, postale vam sada žalosne i gorke.

Nije mi MFra slučajno posvetila to Nikovo djelo, knjigu o vremenu i promjenama vremena. Najbolje bi se bilo sakriti u jednu od one dvije špilje što ih Niko u njoj spominje, ali u jednoj uvijek puše, a u drugoj je, kažu, zmaj. Kako god bilo, važnija je vaga nego uteg.

1 (lat.) Razgovori o Aristotelovoj meteori

2 (tal.) koji su u našem gradu

Sutra idemo u lov, u sjenovite i ljubazne ovdašnje šume. Nadam se, draga Mfra, da njih još nije presvojila zloća gorke žuči, niti dobrota preslatkog šećera. Nikovu knjigu ću sakriti gdje sam sakrila i pjesme. Tko će ih naći?!

26. travnja (1584.)

Izgledale su kao četiri gracije u neko još uvijek milosno doba. Lukre (u rkp. *Lucre*) je imala skladnu sivosrebrenu haljinu, Katarina (u rkp. *Catharina*) svijetlozelenu, Lize (u rkp. *Life*) tamnozelenu od španjolskog baršuna s izvezenim grbovima Bonarellijevih — tri zlatna psa i stup iznad kojeg stoji kruna, a Margarita (u rkp. *Margarita*) žutu, od holandske svile. Ja sam nosila bijelu *a la boulonnaisé*,* svu posutu izvezenim cvijećem, i šešir s malom koprenom. Nebo je mijenjalo boje nalik na naše haljine, sve dok se nije spustila noć kao tanka modra mreža. Nike (u rkp. *Niche*) i máme nisu htjele poći. Tako sam trebala i ja učiniti. Krenuli smo predvečer, na konjima, i uputili se na padine Monte Conera. Tu u ovo doba godine dolaze prepelice iz Hrvatske, rekao mi je Bartolomeo, uzbuđen kao i uvijek kada se ide u lov. Dolaze s njima i druge ptice, dodao je. Ako se i jedna od njih i za trenutak zaustavila u onom grmlju ispod Nikova dardina, prepoznat ću je, pomislila sam. Možda sam zato i pristala sudjelovati u tom tako sjetnom lovu.

Sluge su nosili smotanu mrežu i nekoliko kaveza s pticama–mancima. S njima su išli glazbenici, a iza njih posluga, kuhari i vinotoče. Na krepkoj mazgi s obje strane ljuľjale su se dvije omanje plosnate bačve pune crnog toskanskog vina. U bačvici iznad njih bio je porto. Druga je mazga nosila bijelo vino sa Sicilije. Zrak je bio ugodno prohladan. Putem smo sreli još jednu takvu skupinu lovaca. Ne poznajem ni jednu od ovih gospa, rekla je Katarina. To nisu njihove gospe, odgovorila joj je Lukre. To su njihove prilježnice. Imaju li ih i naši muževi? — upitala je Katarina. Ako im budete i jedno i drugo, neće ih imati, rekla sam joj ja sjetivši se one Bartolomeove Grkinje. Muškarci su se brzo dogovorili koja će skupina na koju stranu. Samo da ne dođe do svade, rekla je zabrinuto Lize pogledavši u svoga Piergentilea. Još je zaljubljena u njega. Jahao je na vitkom konju u tunici (u rkp. *garnacca*) od veluta, s beretom od vune na glavi, baš kao i Lukrin Paolo. Katarinin Giulio mirisao je, sav, na lavandu. Na glavi mu je bila bereta koja mu je jednim dijelom padala na čvrsta ramena.

Sluge su počele razapinjati mrežu od jednog grma do drugog, podupirući je dugačkim štapovima. Između grmova stavljali su kaveze s pticama–mancima. Neprestano su pjevale ponavljajući svoj jednolični zov. Smjestile smo se na nedalekoj padini pod razapetom platnenom sjenicom. Lukrecijin Paolo bio je zbog tog lova posebno razdragan. Znete li da svaka takva ptica–vabica vrijedi gotovo škudu, rekao nam je i slugi dao znak da nas posluži orasima u maraskinu, za okrepu. Užarenom iglom probodu im oči i zato te nesretne ptice neprestano

* (franc.) na bulonjski način

pjevaju, sve dok ne izdahnu, rekla nam je odjednom naša najmlada sestra Margarita. I vi ste takve ptice, dodala je. Samo ste mamci i ništa drugo. Niste slijepe, ali ne vidite ništa, ništa, ništa, srdito je uzviknula svojih blagim glasom. Ja se zato neću nikad udavati, rekla je zatim i zaplakala. Svi ste vi *pâté d'alo-vettef farcief*,^{*} rekla je i potrčala u šumarak. Nisam joj imala što reći.

Odjednom su počele slijetati ptice, umorne poslije dugog leta preko mora. Bilo ih je na stotine: prepelice, ševe, vuge, grlice, drozdovi, slavuji, pliske, zebe, crvendaći, šumski golubovi, močvarice i češljugarke. Ako je među njima i ona moja, pomislila sam. Ne, ona nije ovdje. Ona je neuhvatljiva. Ona ima svoj vrt koji je ponekad i moj, baš kao što je i moj vrt ponekad njen, njen... Svaka je išla prema svom zovu i zaplitala se u mreže. Noć je bila vedra. Izišao je mjesec, zaokupljen sam sobom. Male krhotine svjetla zablistale su za trenutak u očima tih ptica. Nisam to mogla podnijeti. Digla sam se i pošla naći Margaritu. Srela sam Bartolomea. Projurio je pokraj mene govoreći mi: Dodi sa mnom, draga moja Flora. Sad slijedi ono najljepše: hvatanje i razvrstavanje, a zatim gozba. Ja ih neću jesti, rekla sam zlovoljno i pošla dalje. Nije čuo moj odgovor.

Margaritu sam našla kako čući u grmlju i plače. Nijemo sam je tješila gladeći je po kosi. Kada smo se vratile mreža je već bila oborena. Sluge su već hvatale preplašene ulovljene ptice. Stavljali su ih u kavez. Poslije će ih razvrstati i otpremiti na razne strane. Svaka je ptica kričala na svoj način. Odjednom se čula neka buka. Piergentileov sluga Marco nasrnuo je na jednog načito mladog slugu iz susjednoga nam tabora. Ostavi moju Teresu, vikao je i prijetio mu nožem. Što ti imaš s njom? To moraš nju pitati, odgovorio mu je napadnuti i izvukao bodež. Marco ga je ubo u trbuh i pobjegao. Neće daleko, rekao je Piergentile. Sutra ćemo ga predati pravdi. Utrčala je tada neka mlada djevojka i zagrlila ranjenog mladića. *Ccu ttia mi piaci,ffi fari 'en figghiu! Chi nenti m'arrisfunni, Treša*,¹ govorio joj je on. Ona ga je samo nijemo gledala, zatim je zvjerski kriknula, poletjela prema kavezu s ulovljenim pticama i srušila ga na zemlju. Vrata su se otvorila i većina ptica se razbježala na sve strane, kao da je vjetar odjednom raznio komadiće nekog tužnog rasparanog pisma. Sve one preostale nesretne zatočene ptice kao da su jednoglasno cvrkutale: *ccu ttia, ccu ttia, ccu ttia...* Vratili smo se tek u zoru olovnim kasom naših konja. Bila sam prazna, puna mrtvih ptica, *l'alovette farcie...*²

27. travnja (1584.)

Našli su onog Marca. Mrtvog. S iglom za kosu u srcu. Terezu traže. Pronio se glas da je pobjegla.

* (franc.) pašteta od nadjevenih ševa

1 (sicil.) S tobom bih htio imati sina. Zašto mi ništa ne odgovaraš, Tereza?

2 (franc.) punjena ševa

29. kolovoza 1585.

Iz Venecije sam dobila novo izdanje Nikove knjige o Aristotelovim meteorama. Sve je u njoj isto, osim tvoje posvete, draga moja MF ra (u rkp. *Marra*). Nju su uškopili. Ostavili su samo početak — a i njega su malo uštipnuli — i završetak. Datum je, međutim, sada drugi, tri godine kasniji: umjesto *Di Raugia, alli 15 di Luglio 1582*, sada stoji: *Di Raugia, alli 27 di Marzio 1585. Di V(ostra) S(ignoria) Affetionatiffima*, etc., etc.¹ Sve drugo u posveti je isto, sve. A u nama? Datum se pomakao. Sati stoje svaki na svome ulazu, kroz koji se i izlazi. Vode u novi razbijeni krug na nekoj drugoj razini protjecanja. Stvarno je postalo nestvarno jednim potezom nečije ruke (dovoljan je i samo jedan prst), suproželo se, stvorilo prostor u kojem svaka stvar, stvarna i nestvarna, onakva kakva se danas i sama sebi činim, nastavlja živjeti svoju nestabilnu stvarnost čija je osnova dvostrukost, baš kao i Nikova knjiga. Prva više ne postoji, a druga iz nje prenosi upravo ono čega u drugoj više nema. A nema ga ni u prvoj, zato što više nema prve. I ja sam takva knjiga, draga moja poštena MF ra. Nadam se da mi opraštaš taj atribut jer, kako kaže L. Valla, sam naziv poštenje nešto je krajnje opasno (u rkp. dvostruko potcrtano, op. L. P.). Níko je, čula sam, nedavno izabran za jednog od četiri komornika općega dobra (u rkp. *camerlengo del Commun*), a i za jednog od pet nadzornika vina. Slatki Niko!

Ovdje su ovih dana užasne vrućine. Nedostaje mi onaj moj ljupki Nikov đardin, sjena kraj onog bistrog potoka. I sjene i vrućine ovdje su drukčije.

16. listopada (1585.)

Tijelo je samo košulja od stihova i vatre, pisao je davno stari Froimont. Njeno je to zaista i bilo. Još je i sada vidim kako lebdi onim glatkim kamenim podom svoga salona i svojom gotovo prozirnom rukom lista knjigu pjesama donne Gasparine koju sam joj onda bila dala. Umrla je, piše mi Monaldi. Nježna, krhka Julija Bona. Imala je 35 godina, napominje mi on. Premalo za život, previše za patnju, dragi moj Miho, odgovorila sam mu maloprije. Kožu je imala tako prozračnu da si joj mogao vidjeti svaku žilicu u tijelu, sve što se u njoj zbiva, način na koji ljubav kao »bol očiju« postaje bol čitavog tijela. Kao da nagla gorka morska plima natapa žedni vrući morski pijesak. Moraš je najviše voljeti, Miho, govorila sam ti, svaki put. Nju, a ne mene. Meni je tvoja ljubav bila jedan od mnogih umilnih glasova u gustom lišću moga skrovitoga vrta, a njoj je bila sve. U njenom krugu ljubavi ti si bio onaj koji je neizmjereno voljen, kojem sve teži, koji je najviši, a ti to nisi shvaćao. Bog njene ljubavi nije, kao što to svi drugi čine, tražio sjedinjenje sa stvorenjima svoje ljubavi, nego je tražio sjedinjenje stvorenja sa svojim božanstvom zato da time postanu, baš kao i on sam, savršena i čista. Upravo takva hoda Julija sada, onako kako si joj to i napisao,

1 (tal.) U Dubrovniku, 15. srpnja 1582. U Dubrovniku, 27. ožujka 1585. Vašem gospodstvu vrlo naklonjena, itd., itd.

*coronata di sacrata fronde, cantando l'vngo di Permeffo il rio.*¹ Njena ljubav, Miho, bila je cvijet izuzetnoga uma duše, cvijet koji se sav želi dati voljenom biću da se može s njim, koji hoće to isto, sjediniti u najvišem, neprezirujući ni stube koje ih do toga vode. Plači, Miho, plači! Plačem, evo, i ja. Što će sada uboga njena sestra šperanza, onako sama, sva u čekanju. Ona i Julija bile su jedno biće i tako ih je trebalo voljeti. Kako se prije nisam toga sjetila?

18. listopada (1585.)

Sve rjede dolaze pisma iz Dubrovnika. Tek sam jučer saznala da je u travnju umro Sabo (nečijom rukom odozgo: *Bobali, zvani Glušac*, op. L. P.). Sada će — ah, nadam se da hoće — konačno moći biti sa svojom Gemmom, Perlom. Bio je sretan, jer je bio gluh, trostruko, četverostruko, šesterostruko sretan. Nije morao slušati ni tuđ plač ni uzdah, nije ga budila buka »što se čuje uvijek kad rade bačvari, vunari, kada se tuče vuna, bačva kuje«² (u orig.: *non turbano il sonno tante botte, che fan sempre i bottai e uergheggieri, questi in batter la lana, e quei la botte*), kako je pisao. Čuo je samo ono što čuju uši srca. Možda je to bilo još gore za njega, gorko kao ona stonska sol što mu je sve jače solila sve one nezacijeljene rane. Imao si pravo, Sabo. Jesi. Svi viču: *Al lupo, al lupo!*,³ ali nije svatko vuk. Pokaže se, kažeš ti, da je to bio samo vrtni pas. Jest: Av! Av! Je li to kućak (u rkp. *chucjac*) negdje u kući, gospo, upitala me Marietta, koja mi ovdje zamjenjuje onu moju slatku Luciju. Nije, rekla samo joj. To sam ja.*

3. svibnja 1587.

Nike (u rkp. *Niche*), njen muž Jero, Margarita i ja izišle smo *negli Orti*. Protekla dva dana, kao i svake godine, imali smo *festu* (u rkp. *fešta*). Umorili su me svi oni pogledi, dodiri, plesovi i jela na stolu, koji mi je u jednom trenutku izgledao nalik na veliki grob. Činilo mi se da se sve to odjednom pretvara u obilje gubitaka, ne onih materijalnih, premda je Bartolomeo gordo naglasio da je za gozbu dao više od 300 škuda. Počelo mu je opet dobro ići. Otvorio je novu tkaonicu i suvlasnik je novog trgovačkog broda. Nabavio je i novog sokola. Kaže da je bolji nego onaj njegov neprežaljeni Ruzzo. Kad bih mogla, ja bih nabavila nosoroga. Prošetala bih s njim ispred Loggie (dei mercanti, op. L. P.), ili još bolje preko Place u Dubrovniku. Ah, kako bih se onda uplašili svi oni vukovi, medvjedi i tigrovi koje spominje MFra. Rekla sam to i Bartolomeu. Ja sam tvoj rhinocerus, odgovorio mi je on i zatim dokazao da nisu baš posve isprazne one tvrdnje o posebnom učinku roga tog neusporedivog stvora.

1 (tal.) ovjenčana svetim lišćem, pjevajući uz rijeku Permes

2 prev. Frano Čale

3 (tal.) Vuk, vuk!

* Dio Dnevnika, koji se odnosi na 1586. godinu, bio je objavljen u časopisu Dubrovnik, 6/1995., str. 216–219.

Zbog nosoroga smo i došli ovamo. Rekli su da će neka napuljska družina prikazati pučanstvu čitav niz do sada nevidenih životinja i drugih neobičnih stvorova Božjih. To je bila lažna vijest. Kao i uvijek tu su bili samo glumci komedije dell'arte. Predstava se najviše svidjela Margariti. »Kad bih ikako mogla sa svojim lijepim Bagolinom obuzdati tolike jade, ja bih njega njegovala. Krijepila bih ga, davala mu rezance, makarone i sira mu ribala«, pjevala je Olivetta svom draganu, a slatka naša Margarita smijala se kao mali izvor koji pada na stakleni pladanj pun srebrnih žlica. Ja se neću udavati, rekla je zatim i zašutjela. Je li ono Ninetta? Ona koja je nekad služila u naše máme, upitala me Níke. Ne znam, nisam sigurna, odgovorila sam joj. Mislim da jest. Kad se o njoj radi sve je moguće, rekla je Níke. Ona neprestano stvara samo sebe, zato da kroz jedan od tih svojih ja, a svakome je potreban novi kostim, uzmogne ući u neki bolji svijet, razmišljala sam prisjećajući se Ninette kako u Castelfrancu, onog davnog ljeta, nevoljko drži suncobran štiteći našu mámu od sunca, tužna kao Veliki tjedan, sve dok se nije pojavio onaj njen, kako se ono zvao...

A propos,¹ draga moja Bianca — oh, otkad te, poštovani moj dnevniče, nisam nazvala tim starim dragim imenom! — *negli Orti*² toga dana srela sam onog svoga P***. S njime sam, sjećaš li se, prvi put učinila ono. Postao je muževniji. Odmah me prepoznao. Mislila sam da neće. Meni je bilo 15, a njemu 17. Njemu je sada 37, a meni — kako kada. Htio mi je prići, a zatim se predomislio. Samo me otmjeno pozdravio jedva primijetnim naklonom glave, a zatim se udaljio praćen podozrivim pogledom Níkina muža. Bih li s njim opet mogla učiniti ono? Mislim da bih i mislim da ne bih. U oba slučaja razlog bi bio pobuna moje slatke davne nevinosti koja je sebe potvrdila upravo onog trena kada je više nije bilo. Sada bi, možda, bilo obratno, a to bi bilo strašno. I zato, zbogom, dragi moj P***. Duša je u tom užitku već odavno nadrasla tijelo. Pa ipak...

15. svibnja (1587.)

Kapetan Frano Marinov donio nam je vijest da se Dominko (Zlatarić, op. L. P.) zaručio za Maru Đonović, (u rkp. *Gionovich*). Načekala se. Uzeo je pučanku, kćer Pera Đonovića. Kažu da je lijepa. Ja je se ne sjećam. Ne sjećam se da sam je vidjela. Sjećam se samo Dominkovih riječi koje su poslije postajale stihovi. Sada sam ja ona, a ne ti, slatki Dominko, koja zaista može reći: *Narro, ma il uento porta le parole...*³

Umro je Nikov brat Ivan, i to nam je rekao kapetan. Uvijek je bio zaljubljen u MFru. Zavidio je Niku, Niko Bartolomeu, a MFra... Kako je sve to sada daleko! Vrijeme koje protiče odjednom postaje nepokretno, postaje oduzeto, po-

1 (franc.) Zbilja!

2 (tal.) u Vrtovima

3 (tal.) Zborim, al' vjetar odnosi mi riječi...

staje sadašnjost sve više gubeći predodžbe koje su bile pokretač čitavog iščekivanja. A nikada se ne živi sad, *hic et nunc*,⁴ nikada.

20. lipnja (1587.)

Između Bartolomeovih trgovačkih papira, koje sam ovih dana po običaju sređivala, našla sam jedno mámino pismo. Ne znam kada ga je pisala, nema datuma. Govori mu moja máme: »Dragi moj sine, ne znam jesam li bila više tužna ili zaprepaštena, ili jedno i drugo, kada sam neki dan čula da je vaš prijatelj, messer M. — vi znate tko je to — pred više osoba izjavio o vama neke stvari koje nikako ne bi mogle biti ni drage i ugodne vašoj supruzi, a mojoj dragoj kćeri, dičnoj gospi Flori. Nadala sam se da se to neće javno saznati. Da će ishod vaše tajne veze s mladom gospom V. ostati tajna, kao što je to u takvim slučajevima i uobičajeno i preporučljivo. Vi niste prvi mladi suprug koji se našao u takvu položaju, međutim, vi, dragi moj sine, čini mi se, još niste dovoljno mudri u tim stvarima. Ja sam, kao što vam je poznato, imala časti biti ženom svog poštovanog muža, messer Frana Zuzzori, oca Cvijetina (u rkp. *Zuieta*). Bio je on, kao što se to zna, gotovo najbolji, usudujem se reći, čak i savršen trgovac, međutim, ono po čemu je on bio i najbolji suprug od svih koje poznajem jest to da je onda kada je saznao da su mi o njemu poznate slične stvari, da je stanovita gospa L. — nazovimo je tako, jer njeno ime ovdje nije od važnosti — zanjela s njim, našao načina da ja za to ne saznam: njegovo lice nije zbog toga postalo grublje prema meni, a još manje njegove riječi. Bio je previše dobar muž. Takav biste, dragi moj sine, morali biti i vi. Cvijeta je prava kći svoga oca. Ona vam — kad biste vi to znali vidjeti — služi i više nego što mislite. Poštuje vas i ljubi kao da njoj mora biti čast što se udala za vas i uzela vas za supruga, a ne obratno. Cvijeta ne zna za ovo pismo. S moje strane za njega ni za njegov povod nitko nikad neće doznati. Učinite i vi tako, a kako znam da hoćete, preostaje mi samo da vam, s najdubljom isprikom, uputim svoje majčinske pozdrave. Preporučam se vašoj milosti.« Draga moja máme! Tvoje je pismo uzor stila, a ja sam tvoja uzorna kći. Morala bih uskoro poći u Veneciju. Pisat ću Bernardu i najaviti mu svoj dolazak.

27. listopada (1587.)

Razboljela sam se i nisam s Bartolomeom mogla poći u Firenzu na svadbu Kristine Lorenske i Ferdinanda I., velikog vojvode Toskanskog, na koju smo bili pozvani, Otrov je, tako se šuška, nedavno u tamu firentinskih gorobova uklopio Francesca I., sina Cosima I. Medicija i njegovu drugu ženu, lijepu Biancu Capelli. Ferdinand se morao odreći kardinalskog grimiza, da može nakon smrti svoga brata naslijediti prijestolje Velikog vojvodstva Toskanskog. Mladu Kristi-

4 (lat.) ovdje i sada

nu, unuku Katarine Medici dopratio je u Firenzu Orazio Rucellaio, s velikom pratnjom. Jahala je u staklenoj nosiljici s dvostrukim stupovima, presvučenim španjolskim baršunom svijetlocrvene boje, sa zlatnim vezom. Na staklu i na postavi nosiljke bila su, na španjolskom i talijanskom jeziku, ispisana gesla koja govore o nebu i njegovim ukrasima, među kojima ona predstavlja najveći, oduševljeno mi je pripovijedao Bartolomeo. Nova zlatna ribica, rekla sam mu ja, za stare zlatne vode Arna. Staklo je lomljivo, a kamen Firenze tvrd, kao i onaj dubrovački, premda mi ponekad i on bijaše nalik na staklo: bilo je vidljivo sve... (Ovdje je rukopis nerazaznatljiv zbog toga što je to mjesto nekoliko puta gusto precrtano, čini se nekim drugim perom, op. L. P.).

Dvadeset joj je godina. Kad joj je bilo deset zaručili su je za 28-godišnjeg Jeana Louisa La Vallettea, slatkog miljenika Katarinina sina kralja Henryja III. Do toga braka ipak nije došlo. U njenim žilama, po majci, teče krv Cosima Starog, oca Firenze. Tako se zatvorio krug. Spojile su se dvije razjedinjene grane — crveni ljiljan dobio je novu, svježiju krv. Dok mi je Bartolomeo sve to pripovijedao, izgledao je nekako blijed i iscrpljen. Pitala sam ga šumi li Arno onako kao i onda kada smo ga nas dvoje gledali. To ćeš mi ti reći kada tamo opet podemo zajedno, odgovorio mi je davajući mi ogrlicu koju je kupio u zlatara na mostu. Učinila mi se teška. Kao da mi želi sagnuti vrat. S kim si sve plesao na svadbi, upitala sam ga ispravivši se u postelji. S nekim nelijepim francuskim gospama iz princezine pratnje, odgovorio mi je on žednim pogledom. Bolest me učinila poželjnom u njegovim očima, vidjela sam to. Morat ćeš malo pričekati, dragi Bartolomeo, prošaptala sam promuklo. Znojim se i mokrim kao onaj Ciolijev Morgante Nano u vrtu palače Pitti. On jaše na kornjači, baš kao što sam ja ugazila na nju onda u Nikovu vrtu. Nasmiješila sam se. Nisam mu rekla zašto. Sve što je stajalo preda mnom bilo je neka vrsta pozadine, kulise. Okrećući joj leđa gledala sam u sasvim drugom smjeru. Tada je došao doktor Tronconi, suh, sijed i ozbiljan na neki svoj djetinjast način, kao i onaj moj fra Bonio. Donio mi je neki gorki prašak da ga popijem. Učinio mi se sladak. Hoću li umrijeti, doktore, upitala sam ga. Hoćete, gospo, odgovorio mi je on, hoćete, ali ne danas, i ne tako brzo. Ja mislim da neću nikad, rekla sam smiješeći mu se. Imate potpuno pravo tako misliti, poštovana gospo Flora, uzvratilo mi je on i poljubio mi ruku između kažiprsta i prstenjaka. I neću, rekla sam.

10. siječnja 1588.

Naručila sam da mi iz Aleksandrije donesu crnu svilu za plahte. Čula sam da takve ima i Margot od Navare, da tako lakše bratu otima najljepše dvoranine. Na taj će način više doći do izražaja moja sve bjelja put, a oči će biti nevidljive. Čovjek je i tijelo. Mir za kojim često toliko žudimo može postići samo i zadovoljenje tijela, rekla sam neki dan našoj Margariti koja mi je došla u posjet. U tijelu je ostao dio Raja, govorila sam joj, ali on nije uvijek na istom mjestu. Premješta se. Gdje je on kod tebe sada? — upitala me vragolasto. Ne znam,

netko će ga već naći, odgovorila sam joj. A gdje je tvoj? — upitala sam je. U meni je samo Pakao, rekla mi je ona bez riječi.

12. svibnja (1588.)

12 Odavno nisam u ruke uzela lutnju, a sada evo iz nje ne mogu izvući ništa osim nekih gustih nesuzvučja. U ovom času, svejedno, ona su za mene muzika. Zato će suglasja poslije biti ugodnija, rekao mi je jednom moj Monaldi. Možda bih trebala svirati flautu. Nemoj to činiti, uzviknuo bi sada Niko. I Atena je odbila svirati flautu, jer bi time nagrdila lice, rekao mi je jednom. Vedrina ovog proljetnog dana možda će mi dati koju notu za ove otvrdle žice koje mu režu prste kao šipčice kaveza. Lutnja to i jest, kavez u kojem ja — ptica–mamac — sjedim i čekam pjesmu koja će ih dotaknuti i odmah ukloniti. Preda mnom će biti samo nebo, nebo, beskrajno čisto nebo. Ne, to bi bila grozna praznina. Nebu je potreban oblak da bi bilo nebo, baš kao i duši grijeh, oblačić koji nestane gotovo prije nego se i stvori, ali se ipak stvori. Je li to ipak došlo proljeće? Ako jest, ja bih morala početi cvasti. Za sada osjećam samo rast svog trnja.

3. veljače 1589.

Posljednjeg dana prošle godine akademija u Ferrari tiskanim programom — šalje mi ga onaj moj mahniti Giulio Mosti — najavila je raspravu o Božjoj ljubavi. Voli li Bog više anđele ili ljude, nevine ili grešnike, djevice ili kurtizane, i puno toga još. Ako odlučim sudjelovati kakvom malom raspravom na tu zadanu temu, pitanje možda treba drukčije postaviti, ne »da li«, nego »zašto«, ako na primjer Bog više voli jedne nego druge. Ljubav je ono što je u Njemu najljepše, što je u Njemu samom ono što je On sam, tako ću početi, jer sve drugo kratkotrajnije je i ostaje na području lijepog, zato što tako traži i jezik, odnosno prelazi s etičkog na estetičko, s istinitog — kakvom se svaka ljubav uvijek čini, baš zato što joj ni jedan zemaljski jezik nije potreban — na funkcionalno. Tu se opkazuje sva njena neodrživost ondje gdje prisutnost mnoštva neodređenosti želi primorati svakog pojedinca na ono na što se ljubav ne može nikad primorati... Ah, ovo mi postaje naporno.

Danas je Sveti Blaž (u rkp. *Blafiuſ*), festa u Dubrovniku. Htjela bih biti jedna od onih djevojčica što danas ondje prinose darove. Što bih donijela? Meduzu iz Mrtvog mora na Lokrumu? Ha! Gostaricu suza. Svojih. Jutarnjih.

2. srpnja (1589.)

Donijeli su nam žive jegulje iz Esina. Skuhala sam od njih juhu, prema máminom receptu. Rekla mi je da potječe još iz kuće Cana Grande iz Verone. Jegulje imaju otrovnu krv, napomenula mi je Marijeta koja mi je pomagala čudeći se

što se upuštam u takav gospama nepriličan posao. Neki imaju još otrovniju, moja Marietta, odgovorila sam joj, u lonac s jeguljama, koje su u njemu plivale kao komadi nekog razlomljenog mača, stavljajući malo rutvice, izmrvljeno kuhano žumance, medenog vina, ulja, malo suhe náne, octa, papra i, dakako, soli. Izostavila sam datule koje bih, *secundum scripturam**, bila morala staviti. Učinilo mi se da kuhajući sudjelujem u nekom novom poduhvatu u koji ulazim tražeći davni otisak neke svoje želje. Nju ću, činilo mi se, tim činom, poštujući propisani recept, ispisan lijepim máminim rukopisom, kao tajanstvenom formulom, ponovno odliti iz nekog sada već hladnog kalupa, oživjeti i pustiti na stazu zadovoljenja.

Bartolomeo je na večeru pozvao neke svoje nove ortake. Neprestano hvalio jegulje jedan od njih zapravo je neprestano hvalio mene. Njegov se pogled lomio u mnoštvo sitnih bljesaka na mojoj ogrlici od crnih bisera. U onoj srebrnoj haljini od tanke kašmirske svile bilo mi je kao da sam u rijeci. Noć je bila vruća. Otišli su tek poslije ponoći. Onaj pogled još se dugo zadržao na mojoj ogrlici i onda kad sam je skinula, kad je u polutami sobe polako iščezavala pretvarajući se u jegulju. Probudila sam se pred zoru. Bartolomeova ruka pokrivala mi je onaj briježak što ga on zove »tvoj slatki Monte Conero«. Nisam se pomakla sve dok nije svanulo. Sjetila sam se da su Anconu (u rkp. *Anchona*) osnovali bjegunci...

11. listopada (1589.)

Dominko se oženio MFrom. Zlatni Zlatarić! Prošlo je zlatno doba, počinje kamenno.

12. listopada (1589.)

Sve ono što smo razgovarali on, ja i naša slatka Gundulica (u rkp. *Gondola*), Niko je unio u svoju novu knjigu *Upravljanje obitelji* (u rkp. *Governo della famiglia*). Dobila sam je prekjučer. Sada je to dijalog što ga on tobože vodi s onim inače beznačajnim Stjepanom Bunićem (u rkp. *Bona*) čija je uloga samo u tome da sebi u usta stavlja uzvike i pitanja koja je Niko sebi pripremio zajedno s odgovorima što smo ih u vezi s time predmetom često tražili stazama onoga za mene sada izgubljenog, ah, vrta. Završio ju je, vidim, prvog dana ove 1589. godine koja je za mene počela nastavkom niza sjetnih prizora komedije *dll'arte* moje izmučene duše.

Moj dični *academico occulto*** raspravlja u njoj o pravom gospodarstvu, podučava koliko lako toliko i učeno o upravljanju ne samo kućom, već i gradom, kao i posjedom. A ima li što o upravljanju srcem, dragi Niko? »Ljubav za dje-

* (lat.) kako je napisano

** (tal.) član Akademije okultnih

com ne smije ići ispred one za ženu. Ljubav vodi gospodarstvo savršenstvu. Ljubav je nužna u postupcima sa ženom.« Bravo, Niko!

Knjigu je opet objavio kod Alda. Na njegovoj se impresi delfin spiralno ovi-ja oko sidra. Sidro spašava brod, a delfin spašava u smrt tjeranoga pjevača. Da, spašena sam, Niko. Jesam. Sve više volim život u koji, kako ti kažeš ovdje na 17. stranici, »bježe svi oni koji osjećaju pokvarenost te stoga biraju osamljen život, potaknuti željom za savršnijim i čovjeku prirođenijim življenjem.« To je razumno. Što je pak sa srećom? I to sam te upitala jednom u onom tvom ljet-nikovcu za koji s pravom kažeš da je poput onoga kakav je postojao u drevnoj Arkadiji. Sreća nije obvezna ni mudrosti ni plemstvu, ni hrabrosti ni bogat-stvu, a niti razumu, odgovorio si mi ti, a ja sam ti odvratila da je to kao htjeti zrfku sunca uhvatiti u sklopljen dlan. Okani se, ludakinjo, jer božanske stvari u smrtnoj tavnici se ni u kojoj prilici ne zaustavljaju, uzviknuo si na mene riječima L. Albertija i poljubio me u prste. Ljudi su rođeni radi ljudi i u tome je...

Bartolomeu je počelo nekako previše dobro ići i zbog toga osjećam neku zebnju. Slažem se s tobom, Niko, da treba izbjegavati svako stjecanje koje je nepravično i nezakonito i da je bolje u kuću donijeti kugu negoli zlo stečenu robu. Moram poći u Veneciju i savjetovati se s bratom Bernardom.

3. studenog (1589.)

Niko je postao knez. Da sam sada u Dubrovniku, ne bismo se bili mogli vidjeti čitav mjesec dana.

5. studenog (1589.)

Udala se Dinkova (Ranjina, op. L. P.) kći Ivana za Nikova i Marina sina Vita. U miraz je donijela 600 dukata. Morat će se držati svega onoga što je Niko napisao u svojoj knjizi. Ispričat će joj zasigurno po nekoliko puta onu priču o kralju Robertu i rani koju je zadobio u borbi sa Sirijcima. Otrov iz nje isisala mu je vlastita žena, jer nitko drugi nije htio to učiniti. Tako je spasila njegov život, žrtvujući svoj. Ja sama sebi sišem svoje rane. Napisat ću im pjesmu kao dar za pir: *Ne moxe funašcze nigdar se spochojit, ni moie fardašcze f tobom se ne sduojit.*

Napisat ću i note, da im je Saragin otpjeva uz onu svoju saracensku violu. Ne mogu MFri vidjeti suze u očima. Vidim ih u svojim. Mogla je to biti i moja kći. Mogao je to biti i moj sin. Ne proizvodimo mi želje, nego one nas.

24. veljače 1590., Vinegia

(Nedostaje nekoliko stranica, op. L. P.). Obavili smo posao u banci Grittijevih, a zatim smo se moj brat Bernard, njegov ortak, mladi trgovac Pietro i ja upu-

tili prema tiskari Alda Manuzija kod San Stae. Vrijeme je da i ti objaviš knjigu svojih versa, Cvijeta, govorio mi je brat. Razveselit ćeš mnoge. I ozlovoljiti mnoge, uzvratila sam ja. Bilo je vrijeme karnevala i kao da samo nas troje nismo bili maskirani. Kada smo prošli pokraj Frezzerije naišao je neki pijanac koji je urlao: *fi farò chofi in quatro o cinque note, vu farò fioli dreti cho carote*.¹ Iz jedne bučne točionice izletjela je grupa razuzdanih maškara i opkolila nas. Jedna Colombina uhvatila je pod ruku Bernarda, a jedna Zerbinetta Pietra. Mene je oko pasa uhvatio neki veseli Trufaldino. Pjevajući *Ecco Vinegia bella*² povelu su nas na Canal grande gdje su ih čekale gondole. Podite s nama, rekao je Trufaldino, sjajno ćemo se provesti. Bernard se nećkao, a ja sam pomislila: Svi živimo u nekoj svojoj pantomimi. Pustolovina duha jest i pustolovina tijela. U gondoli su nam stavili povež preko očiju, ljubeći nas i smijući se. Kamo nas vodite, upitao ih je Bernard. To ćete vidjeti kada dodete, odgovorio mu je neki četvrti glas zapljuskujući veslom. Svi su počeli pjevati:

Ghe giera 'na bruta vecia bum,
ghe giera 'na bruta vecia bè,
la se voleva ben maridar,
la se voleva ben maridar...³

Uskoro smo i mi s njima pjevali ono *bum* i *bè* koje se ponavljalo na kraju svakog stiha.

Iskricali smo se i ušli u neku kuću. Tu su nam skinuli povež s očiju. Našli smo se u nekom malom kućnom kazalištu. Vidjet ćete predstavu u čast njegove svjetlosti, Princa Karnevala, poučnu komitragediju o gospodinu Gniocchi i njegovoj ženi Zelindi. Ovo je tek generalna proba. Vi ćete biti porotnici koji će o njoj dati svoje mišljenje, rekao nam je tada netko odjeven kao Brighela, koji je zacijelo bio voda te družine. Colombina je sjela Bernardu u krilo, a Zerbineta Pietru. Izgledalo je da im to godi. Mene je moj Trufaldino spretno posjeo u svoje. Ni meni nije bilo neugodno. Njegova snažna bedra ugodno su me grijala. Bilo je i drugih u toj maloj sali. Svi su nosili maske i u krilu imali neku svoju Colombinu ili Zerbinetu, nekog svog Brighelu ili Trufaldina. Otvorio se baršunasti zastor. Na pozornici se pojavio neki stari vinar žaleći se svom pomoćniku da mu netko stalno buši bačvu. Bolje nego ženu, odgovarao mu je on. I nju mi buše, i nju, žalio se vinar. Onda treba začepiti obje, savjetovao mu je njegov lukavi pomoćnik. To i pokušavam, govorio mu je vinar, ali ne mogu obje istodobno. Ja ću vam pomoći, nudio se pomoćnik. Vucimo slamke: kraća je bačva, a duža žena. Neke Fiorinete posluživale su nas vinom i slasticama. Meni je ovo pomalo sumnjivo, šapnuo mi je Bernard, ali moj Trufaldino rekao mu je »psst« i zaprijetio mu prstom, uhvativši me još jače oko struka, podižući

1 (venec.) Napraviti ću vam onako u četiri–pet nota sinove ravne kao mrkva.

2 (tal.) Evo lijepe Venecije

3 (venec.) Bila je jedna ružna stara bum / bila je jedna ružna stara be, htjela se udati, / htjela se udati...

zatim ruke prema mojim grudima. Tada su u dvoranu upali žbiri i rekli da moraju po nalogu Siguranze zaplijeniti sve što imamo kod sebe. Ako ne bude ništa sumnjivo, sve će nam poslije vratiti Signoria. Tako su i učinili, odvođeci jednog po jednog. Moj se Trufaldino galantno ispričao poljubivši mi ruku i zatim se predao u ruke žbira. Uzeli su nam sve što smo sa sobom imali, uključujući i moje *Rime* pripremljene za Alda. U salonu ostali smo samo nas troje. Bedra su mi se polako hladila...

24. veljače (1590.), *Vinergia*

Avvogadore di Commun rekao nam je da smo upali u klopku članova nove Armenčeve bande koja hara Venecijom i da najvjerojatnije više nikada nećemo vidjeti oduzete stvari. Dobro ste prošli, dodao je on bezbojnim glasom. Mnogi takvi svršili su i na dnu kanala. Vodi ih sin nekog Armenca koji je prije 30 godina osnovao tu bandu. Njega i njegove objesili su, ali ovi novi nisu ništa bolji. To je ista škola, rekao je Avvogadore i otpustio nas. Kada smo izašli — Piazzeta je sva vrvila od krabulja. Zaboravimo na sve, rekao je odjednom Bernard. Razdvojimo se, Cvijeta, i zabavimo se svatko za sebe. Tako će nam biti lakše. Naći ćemo se u ponoć kod Gioanpola, rekao je izgubio se u mnoštvu. Tako je učinio i Piero.

Pošla sam i nabavila masku. Navukla sam je na lice i odvažno krenula prema Rivi de fchiavoni. Sve je vrvjelo od maskara. Kanal se ljeskao kao posjedjelo muransko zrcalo. Više mrtvih leži na dnu ovog Canala nego na otoku San Michele, pomislila sam i pogledala za tren na taj sjetni kraj, jedini iznad kojeg je tada vladao neki nepomični spokoj, kao neka trajna krinka, pod nebom koje se nad njim nastojalo riješiti jednog neprilično smiješnog oblačka koji je najprije bio nalik na nacerenog đavolka s dlakavom repino, a zatim na patuljka s dugačkim nabreklim udom. Uskoro ga je nestalo, kao da su ga mrtvi otjerali svojim uzdasima. Ružno mi se već dogodilo, rekla sam sebi i poslala naprijed. Kako se zoveš, ljepotice, obratio mi se iza leđa neki ugodni sonorni glas. Donata, odgovorila sam i zatim se osvrnula. Ja sam Morto, rekao mi je visok muškarac maskiran kao Fritellino. Vi biste se morali zvati Vivo a ne Morto, rekla sam mu ja. Ja sam *morto de l'amor*,¹ odgovorio je on i uzeo me pod ruku. Kamo ćemo, upitao je žudnim glasom. Neka to odluči vjetar, rekla sam ja i iščupala perce iz njegove crvene pernate krijeste. Stavila sam ga u dlan, a vjetar ga je odnio prema Canalu.

Našli smo se u gondoli. Ubrzo je bio u meni. Kabinu je zagrijavao skaldàlet (u rkp. *scaldalett*), ali nama je ubrzo bilo prevruće pa smo ga izbacili van. Gondolijer je ujednačeno veslao i poluglasno pjevao: *O dio se vede chiaro*...² Da je mogao, a ja se nadam da nije, imao bi što vidjeti. U tami kabine s navučenim zavjesama bili smo gotovo polugoli, oznojeni i bez maski na licu. Privlačeci po-

1 (tal.) mrtav od ljubavi

2 (tal.) O bože, kad bih vidio jasno...

žudno k sebi toga svog Morta — a bio je zaista Vivo — u ušima sam neprestano čula glas svog brata, fra Nikole, kako mi tiho propovijeda: Ispitaj moći svoje duše, pamćenje, rasuđivanje, volju. Potanko ispitaj svoja osjetila, svoje misli, riječi i djela. Ispitaj i svoje snove i saznaj daješ li im svoj pristanak. Dajem, dajem, vikala sam, a Morto je uzimao sve što je mogao. Gondola je iznalazila neku beskrajnu svoju putanju, čas mirujući čas ljuljajući se. Čulo se kao gondolijerov glas jače odzvanja ispod mostova. Odavno nisam bila toliko ničija.

Kada sam se probudila moga Fritellina nije bilo. Koliko je sati, upitala sam starog gondolijera koji je i dalje mirno veslao. Uskoro će ponoć, gospo, odgovorio mi je iz tame. Gdje smo, uzviknula sam uznemireno. Kod Gioanpola, gospo, odgovorio mi je on svojim spokojnim glasom. Stanite, rekla sam i brzo izašla tražeći novac da mu platim. Vožnja je plaćena, gospo, rekao je gondolijer i tiho se udaljio. Stajala sam sama na praznom trgu ispod Colleonijsva konja.

26. veljače (1590.), Vinegia

Nastavljam jučerašnji zapis koji sam morala prekinuti jer nas je opet bila pozvala Siguranza.

Uskoro je odbila ponoć i zapuhao je neki prohladan vjetar. Čekala sam da se pojavi Bernard, kako smo se dogovorili. Ovdje, u ovom gradu to je teško održati. Teško se naći, a lako je izgubiti i sebe i drugog. Još sam na sebi osjećala dodire onog Trufaldina. Čula sam kako netko dolazi. Pomislila sam da je to Bernard. Međutim, bio je to neki stvor bez glave, koji je plaćući — jasno sam mogla čuti jauk — ruku vezanih iza leđa širokim koracima gazio preko trga nastojeći uloviti glavu koja se kotrljala pred njim. Vjerovala sam da je to neka zakašnjela maškara i zatim shvatila da nije. Obuzeo me neki potkožni osjećaj nelagode. Nisam se mogla ni pomaći. Obezglavljeni je prošao nekoliko koraka udaljen od mene i ne primjećujući me. Nestao je, kao da je prošao kroz zid crkve. Glava je malo zastala, a zatim je i ona iščezla. Prekrstila sam se i izmolila molitvu koju me máme naučila moliti kada sam bila sasvim mala. To me malo ohrabrilo. Ipak je to bila neka maškara, zaključila sam ljuteći se što još nema moga slatkog brata koji se negdje još zabavlja, a ja se smrzavam na tom praznom trgu.

Nisam stigla ni naljutiti se do kraja, kada sam ugledala drugi, još užasniji lik. Dolazio je iz suprotnog smjera, s obale, iza ugla crkve. Bio je to neki slijepac koji je umjesto očiju imao dva užarena ugarka. Nosio je oštar mač. Golim rukama stezao mu je oštricu tako da su mu iz prstiju curili mlazovi guste krvi koja se krijesila na mutnoj mjesečini. Urlao je nešto nerazgovjetno, povremeno uzvikujući: Marino! Marino! Potrčala sam i izgubivši dah sudarila se s nekim. Bio je to Bernard. Što ti je, Cvijeta? — upitao me. Ti kao da si vidjela duhove. Glavno je da sam konačno ugledala tebe, odgovorila sam mu ljuta na njega. Ovo je Chiaretta, rekao je on pokazujući neku maskiranu djevojku. Sreo sam je maloprije. Ona mi je pokazala put. Bio bih se izgubio. Slatka je, zar ne? Drago

mi je, rekla sam i pozdravila je kimnuvši glavom. I meni, rekla je ona i zatim skinula masku. Bio je to lijep, crnobrad mladić kovčave kose. Naklonio se dva-put i udaljio. Neko smo vrijeme šutjeli, a onda prasnuli u smijeh. Zatim smo opet zašutjeli osjećajući neku nejasnu nelagodu u zraku. Pojavila se gondola. Dozvali smo je i pošli prema Calle dei Ragusei.

27. veljače (1590.), Venezia

18

Nije nimalo pretjerao onaj vaš Nicolò di Gozze u opisu vaše ljepote, rekla mi je Veronica kada sam joj došla u posjet. Pročitala sam obje njegove knjige. Donio mi ih je Zilletti čim su izišle. U dijelu koji se, slatka gospo Fiora, u ovom trenutku može vidjeti, ljepši ste nego on piše. Pretjerujete, baš kao što je i on pretjerao, odgovorila sam joj zacrvenivši se kao ponekad kada sam bila djevojčica. Svi zaljubljeni pretjeruju, odgovorila mi je gospa Veronica Franco. Ženama to laska, dodala je i pozvala sluškinju da nas posluži. Ovo je moja vjerna ancilla. Kod mene je već dugo. Govorila je blagim, pomalo promuklim glasom. Na vratu je imala ogrlicu od krupnih bisera, sličnu onoj mojoj. Haljina od teškog brokata otkrivala joj je gola ramena i grudi. Zlatnocrvenu kosu, spletenu visoko iznad čela, i lice s kao laguna plavim očima, uokvirivao joj je lepezast ovratnik, nalik na bijeli u zoru rascvjetali slak. To sam joj i rekla. Nasmijala se i pružila mi krišku ušećerene naranče. I Tasso mi vas je spominjao u pismu. Razgovarale smo o njemu neko vrijeme pijući slatki napuljski prošek.

Zatim je u sobu ušla Agnese, njena kuharica. Što ćemo danas za večeru, parona, upitala je ona odlučno. *Papardelle della dogaressa*,* odgovorila je Veronica, a sve drugo znaš. Požuri, uskoro će doći Marco, pjesnik Marco Venier, pridodala je, moj slatki prijatelj. Upoznat ćete ga. Možemo zajedno podijeliti ovu noć s njim, ako hoćete, rekla je dvosmisleno. Čitala sam vaše *Rime*, rekla sam umjesto odgovora. Ah, jeste, uzvratila je sjetno. Vraćala sam se često na stihove iz XIII. poglavlja, nastavila sam. I meni moj krevet, kao i vama, draga Veronica, često zna biti mjesto u kojem *non si gode e non si dorme, ma l'lagrimar de la notte e del giorno vien che in fivme di pianto mi transforme*¹... Dođite, rekla mi je, pokazat ću vam krevet koji je sa mnom prije, ah, 27 godina podijelio Henry III. de Valois. Tada još nije bio kralj. Bilo mu je 23, a meni 17. Imala sam i boljih, dodala je pritom sa smiješkom. Darovala sam mu svoj portret. Napravio ga je moj prijatelj Tintoretto. Mogla bih ga nagovoriti da i vas naslika, ako ostanete još koji dan, premda je sada već star i dosta mrzovoljan, ali mi žene sve možemo ako nam se hoće, zar ne, donna Fiora?

Zagledala sam se u krupni dijamant na njenom prstenu i pomislila: *melivf merentur svorta et postrivula de genere human quam sanctimonialef virginef et continentef*?² Ima pravo Ficini, rekla sam poluglasno. Nije me čula jer mi je,

* (tal.) Duždevičine lazanjete

1 (tal.) ne uživa se i ne spava, nego i noć i dan lijem suze koje me u rijeku plača pretvaraju

2 (lat.) više zaslug za ljudski rod imaju kurve i vucare nego posvećene djevice i čedne žene

videći kako gledam njen prsten, nastavila govoriti: Ostavit ću ga Jacomu Bobali, vašem Raguseu. Vi ga sigurno poznajete. S njima imam sina Achilea. Poznajem ga, potvrdila sam joj. Udvarao mi je — bezuspješno, odgovorila sam Veroniki. Poznavala sam i Pietra di Gozze, prije više godina, rekla je i htjela nastaviti, međutim, u salon su tada ušla dva muškarca, jedan stariji a drugi mlađi, bučno je pozdravljajući. Bili su to Marco Venier i njegov prijatelj Orsatto Giustiniani. Za vrijeme večere, koja je odmah uslijedila, ispiričala sam im što mi se prošle noći dogodilo ispred Gioanpola.

I vi ste ih, dakle, vidjeli, uzviknuo je Marco. Onaj prvi, to je naš dužd-izdajnik Marino Falieri. Odrubili su mu glavu na stubištu palače naših duždeva, prije više od dvjesto godina. Okajava svoj grijeh, rekao je on i lagano mi dotaknuo ruku. Onaj drugi, nastavio je Orsatto, to je slijepi dužd Enrico Dandolo, osvajač Constantinopolija. Mačem nastoji kazniti Falierija. Traži ga ondje svake noći u ponoć. Kaže da se ponekad i sretnu, ali jedan drugog ne mogu vidjeti. I tako će to trajati u vječnost. Sve do sudnjeg dana, rekla je Veronica. Ja ih nikad nisam vidjela, dodala je, meni su draži živi duždevi. A meni lijepe gospe poput vas, udvorno je rekao Orsatto, nezgrapno kao pravi medvjed. Pjello kaže da ima različitih vrsta utvara i da ih je pun zrak, onaj iznad nas i onaj oko nas, da ih je puna zemlja, puno more pa čak i najdonja mjesta podzemnih prostora, rekla sam nato, ni sama ne znam zašto. Možda zato što sam odjednom osjetila u sebi neku gustu, bezrazložnu tugu. Ja imam jednoga baš za takve prostore, rekao je Marco, zagrlivši Veronicu. Jeste li sigurni, Fiora, da ne želite prihvatiti onaj moj prijašnji prijedlog, upitala me ona prišavši mi i zagrlivši me. Nisam, rekla sam joj, i upravo zbog toga ne mogu prihvatiti vaš ljubazni i primamljiv poziv.

Zabavimo se, rekla je tada Veronica i sjela za klavikord. Meni je dala lutnju. Svi zajedno zapjevali smo *La Zambecaru*. Pjesme su zatim bile sve vedrije a ja sve sjetnija. Napustivši Veronicinu otmjernu kuću još sam na licu osjećala njihove poljupece koji su se polako hladili. Najtopliji je bio njen, najvještiji Marcov, najsladi — Nikov; taj se nikad ne hladi. Bernard me čekao na trgu San Mojsè. Vozeći se gondolom pokraj San Marca čuli smo kako muklo kleca Marangona. Nekoga su vodili *fotto i piombi*.^{*} Činilo mi se da sam to ja.

17. travnja 1591., Ancona (u rkp. Anchona)

Nabavila sam klavikord, sličan onom koji ima Veronica. Kada stavim ruke na klavijaturu čini mi se da svaka tipka oprezno bira svoj prst sve dok ga ne pokrene. Svaki od njih zatim pođe u potragu za nečim što nije ni u tipkama ni između njih. Ruke zatim odustanu, a u zraku se još neko vrijeme zadrže otisci te potrage u koju pođe duša vodeći za sobom ovo danas ah, tako tromo i neugodeno tijelo.

* (tal.) u olovne tamnice

7. srpnja (1591.)

Čula sam da je prije tjedan dana umrla Veronica Franco, slatka Veronica! Na njenom rupcu ostala je slika tolikih njenim duhom, i tijelom, usrećenih muškaraca. Imala je pravo kad je napisala: *Data è dal ciel la feminil belessa perche ella sia felicitate in terra di qualunqv'uom conosca gentilessa.*¹ Bila je dobar ratar. Bila je *canal delle meraviglie.*² A ja? Što sam ja? Ja sam vrt. Onaj.

5. prosinca (1591.)

Dinko (Ranjina, op. L. P.) mi je nedavno poslao novu Nikovu knjigu *Dello stato delle Republiche.*³ Tek sada sam je počela čitati. Misli mi zato bježe onamo gdje njih dvojica razgovaraju o toj za Nika (u rkp. *Nico*), oduvijek, a pogotovo nakon što je već jednom bio knez, važnoj temi. Na ono mjesto gdje se i moj duh, Niko, kao i tvoj, često povlači ne bi li »našao utočište pred nevoljama ovog našeg tegobnog doba.« U onaj vrt u kojem lišće sada ne treperi od vjetra nego od moga uzbuđenog daha. Brojevi nekih stranica zaokruženi su. Znam da je to šifra i znam što krije. Još me voliš, Dinko, još. Ljubav je najjača onda kad u njoj više ništa nije opipljivo, kada je na pragu nekad nezamislive mogućnosti da posve uroni u nepostojanje.

Ne spominje me, vidim, Niko među onim pjesnicima čije umijeće zaslužuje »da ga oponašaju ovi naši mladi probisvijeti«. Brani mene, braneći i sebe, tako da me se, za neko vrijeme — možda i zauvijek — zaboravi. I opravdava se riječima svoga izdavača, Aldova sina Paola, koji naglašava da je Niko sva znanja stekao kod kuće, vlastitom sposobnošću, bez učitelja... Zaista, Niko, teško bi bilo reći tko je kome učenik. Reci mi! Znam da te zbog mene, i MFre, moje drage Portije, neki među tvojim sunarodnjacima svejedno nastoje ocrniti, zato si i napisao da su u šumi opasni medvjed i vuk, a u gradu fiskali i psihopati. Ah, slatki Niko, svemjesečni kneže moga skrovitog vrta, točno stoji u *Galateu* da nas život ne izlaže samo borbi protiv čerkeskih tigrova i afričkih lavova nego i protiv dosadnih muha i komaraca koji žive u našim zemljama. Duša je moja država. I za nju, dakle, vrijede naputci što ih donosiš na kraju svoje knjige: Najbolje su one države u kojima bogovi, odnosno sinovi bogova upravljaju, to jest one kojima upravljaju duhovi oslobođeni svjetovnih strasti i nemira. Ne misliš me valjda lišiti mojih želja? Zar si zaboravio što kaže Nifo: Nije neumjeren onaj koji ne posjeduje želju, već onaj koji želi onako kako se pristoji. To nastojim sebe naučiti, ali slaba sam, ah, slaba učenica. Strah i ljepota čudna su i pohvalna smjesa. Počinjem li se bojati?

1 (tal.) Dana je s neba ženska ljepota jer ona je sreća na zemlji za svakog muškarca koji zna što je plemenitost.

2 (tal.) kanal čudesna

3 (tal.) O ustroju država

6. prosinca (1591.)

Sveti je Nikola, Níkov imendan. Čitam Kolumelinu (u rkp. Columellu) knjižicu *De arboribus*.^{*} Šetam očima kroz onaj dardin. Niko, kao sv. Nikola, u ruci drži tri jabuke. Sličí Pârisu. Kome će ih baciti? Čujem ih kako se kotrljaju. Ne, to dolazi Bartolomeo.

14. prosinca (1591.)

Imam sve manje vremena za pisanje dnevnika. Draga moja Bianca, nadam se da se ne ljutiš zbog toga. Ti si sve manje, a ja sve više bijela, i to odavna. Nastojim to ispraviti koliko mogu i koliko mi to dopuštaju različite vještine. Čuvat ćemo tajnu. Ti si u tome uvijek vrlo vješta, a ja samo ponekad. Zrcalo postaje dvosmisleno. Na nelagodu lika koji stoji pred njim uzvraća omaglicama, predlaže kruženje...

Danima se bavim samo brojkama. Bartolomeove knjige vode moj život, a ne ja njihov. Sve ovo što sada jesam kao da se ne odnosi ni na što što sam do sada bila, ili na ono što ću biti. A što je to? Mislim da ima savršeno pravo G. F. Pico kad piše da je razboritije i korisnije nesigurnim činiti dogmatske postavke. Sve je predosjećanje, a ja predosjećam da će i ovaj hladni zimski dan biti bezrazložan dar, bar meni. Dajem ga dalje onima kojim će donijeti zvjezdanu i svrhovitu noć. Zrcalo me provjerava odbljescima svoje svjetlosti. Čini se da bi htjelo znati jesam li ja ona koja će moći doseći budućnost, budući da mi i prošlost izmiče.

21

15. siječnja 1592.

Kapetan Petar Paron donio nam je vijest da je 8. ovog mjeseca umro Nikov otac Vito. Sada je Niko jedini nasljednik. Nisu se uvijek slagali, međutim, pazio je da, onako kako je i napisao u svojoj knjizi *O obitelji* u njegovoj duši ne iza-zove prokletstvo na sebe, i da ga poštuje, kao što svi mi moramo poštovati svoje roditelje, jer naše biće ima svoj začetak u njima. Ja sam cvijet. Peludni prah od kojeg sam nastala vjetar je donio na postelju na kojoj je moj ćáće (u rkp. *chjache*) s mojom mámom (u rkp. *maame*) ležao, gol. Ja sam mu više bila sestra nego kći. Napisat ću Niku pismo: Gubitak se dogodio, još jedan. Treba započeti igru zamjena. Ja sam u tome već vrlo vješta. Time pokrećem dane koji se svakog jutra pojave posve nepokretni pred mojim od sna još zgranutim očima. Rekao mi je jednom dični njegov otac. Vrlo smo slični vi i ja. Vi to znate. Gledao me u oči, negdje iza pogleda. Znam, odgovorila sam mu.

Niko je uvijek znao privesti svrsi svoju tugu. Znat će to i sada.

* (lat.) O stablima

1. rujna (1592.)

Javio mi je Marin Battitore iz Vineggie da je nenadno umro njegov ujak Monaldi. Volio me taj slatki dični moj rođak. A njega je voljela nježna, bolesna Julija Bona. Sjećam se onih njegovih soneta upućenih Boccabianki (Giambatišta, op. L. P.). Uspoređuje me u njima s Narcisom, nadajući se, valjda, da će on biti ono jezero. Boji se upraviti oči k mome suncu i zato ne može, jer bi oslijepio, opisati moju ljepotu i vrline. Moli zatravljenoga Giambatistu da on to umjesto njega učini, jer samo ja sam ona koja *può far liete l'alme in mezzo ai pianti*.^{*} Možda sam to nekad i mogla, dragi Miho. Sada sam i sama takva duša. Odjednom ima previše smrti! Ondje gdje sada jesi, nadi Juliju, Miho! Nadi! Noćas mi čitavo nebo izgleda zrcalo koje odražava samo ozlijeđena imena. Ah, evo ipak plačem.

12. rujna (1592.)

22

Umro je Dominkov (Zlatarić, op. L. P.) nejakim sin Šimun. Leptirić.

6. travnja 1593.

Proljeće me čini nemirnom. Odande odakle dolazi kao da je u sebi donijelo nešto što narušava neku moju sledenost u kojoj sam se sa zadovoljstvom kretala sve ove dane. Vrijeme je ono što me sada uznemirava. Oči mi same svakog trenutka pogledavaju na sunčani sat u vrtu, i na onaj u kući. Svaki od njih je kao košnica iz koje izlijeću ose trenutaka. Osjećam se kao klepsidra, s obje strane napunjena vodom koja svejedno teče. Vrijeme kao da prolazeći ne prolazi. Nebo svaki čas mijenja slike, ali iza njih stoji, ja to neprestano osjećam, neko neprobajno, drugo, adamantno nebo. Ptice, vidim, lete. Jesu li to one koje se vraćaju ili odlaze? Svaka u kljunu nosi zrnice pijeska za ovu klepsidru koja jesam, jer se voda pretvorila u pijesak, sitan i suh. I dobivam i gubim, draga moja Cvijeta, govorim sama sebi glasom koji je i sam os nekog sunčanog sata u najsjenovitijem kutu vrta. Opet mi se javlja onaj moj Qveldifot. Zatravam ga pijeskom svoje ure. Napravi od njih pustinju, govorim ja njemu. Oboje je trebamo. Ti je već imaš, a ja ću se snaći, odgovara mi on i ulazi mi u cipelu. Žulja me. Govorim mu: Izidi! Prijetim mu ispruženim prstom. Njegova sjena pod svjetlom popodnevnog sunca postaje os nove zidne ure, ovdje, na zidu moje okrutne sobe. Pokazuje sat. Neki. Neki. Koji?

17. lipnja 1593.

Već nekoliko dana ovdje su moja dva brata, kapucina. Razbolio se Bartolomeo. Vratio se iz Smirne s groznicom. Doktor Tronconi samo odmahuje glavom. Sva

* (tal.) može razvedriti rasplakane duše

kuća puna je ljudi, a sve stvari negdje kao da bježe. Čuju se samo šapati. Javili smo u Castelfiorentino. Sestre mi dolaze svakog dana. I majka. I svi. Okupe se oko Bartolomea, ali on samo gleda mene. Pogledi nam se susreću s nekakvom tužnom nelagodom, kao vjerovnik i dužnik, koji se moraju sresti baš zato što se izbjegavaju. Stojimo oko njega kao porota.

Opet je tražio da mu donesemo sve trgovačke knjige. Listao ih je sporim umornim pokretima. Zatim je odustao. Francesco i Ivan (Cvijetina braća, redovnici, op. L. P.), koji mi i sam izgleda bolestan, naglas su počeli moliti *commendatio animae*.^{*} Meni se ne sviđa život, rekla mi je odjednom sestra Margarita i izišla iz sobe. Za čitavo to vrijeme pred oči mi je dolazio onaj davni prizor lova u šumarcima oko Castelfiorentina: Bartolomeov sokol strelovito se s neba obrušava na divljeg šumskog zeca. Na ispruženoj nozi raširenih pandža svjetluca mu prsten s natpisom SEMPER FLORA.^{**} Pokušavala sam ga odagnati, ali on mi se stalno vraćao, ponavljajući se. Francesco je zamolio Bartolomea da od svih zatraži oprost, ako je kome zlo nanio. On je samo prošaptao: Flora... Ivan ga je zatim poškopio svetom vodom, zajedno s Francescom pjevajući: *Asperges me cum hyssopo et mundabo*.^{***} Zatim ga je pričestio i dao mu odriješenje. Sokol je ponovno zgrabio zeca, ovaj put konačno. Čula sam da je netko kriknuo. Zec? Sokol? Zamaglilo mi se pred očima.

18. lipnja (1593.)

Bartolomea smo pokopali u crkvi Svetog Dominika. Sjetna povorka krenula je iz naše kuće i sporo se kretala ulicom Dei Grandi. Kao da korača u mjestu. Ljudi su se okupljali i nijemim usnama izgovarali: signor Bartolomeo! Trgovac! Križali su se i skidali kape. Nedužnim dječjim glasovima zbor je u crkvi pjevao: »Kolik strah će na sve pasti kada Sudac s višnjom vlasti dode pretrest ljudske strasti. Kada Sudac suditi stane, sve će tajne biti znane...« Svećenik je govorio o tome da sva bogatstva nisu prolazna nego da postoje i ona druga, neprolazna i da ih je Bartolomeo zacijelo već za života stekao ne tražeći taštu i oholu slavu u sebi samome, znajući da postoje dobra koja se nikakvim novcem ne mogu kupiti...

Treperile su mnogobrojne svijeće i to je sav taj prizor činilo gotovo nestvarnim. Nešto je u meni pitalo: Tko stoji iza smrti? Pitanje se pomiješalo s prijećanjem na jednu davnu rujansku večer kada sam čekala Bartolomea, strastveno nasvrnuvši na nj kada je došao, uzimajući od njega sve ono što je ovog trenutka s njim odlazilo. Svi mi u crkvi bili smo odjednom slika vlastite žive smrti, urastajući u samo jednu. Dječaci na koru pjevali su: »Ognjem svijet sav sada sijeva, sa Sibilom David pjeva. .« Sad sam udovica, sjetila sam se. Sibila...

* (lat.) preporuku duše

** (lat.) Uvijek Flora

*** Poškopri me hisopom i očistit ću se.

Izlazeći iz ckrve prste sam po običaju uronila u mramornu zdjelu svete vode. Bila je užarena. Sve praznine u meni prigrlile su novodošlu.

20. lipnja (1593.)

Sve je postalo nekako tiše.

28. lipnja (1593.)

Dominko (Zlatarić, op. L. P.) poslao mi je dvije pjesme napisane u smrt Bartolomea. U drugoj kaže za njega: *tvoj vjerni drug. Piše mi: Gnega ti v mladof naiglepfcu smart vse, a nafcū fvu radof obrati v fuse, er f tobom placj dili fuaki duch videchji tvu lipof gdi zuili v zarnoj odechji.* Dobri moj Dominko, čujem samo svoj nijemi plač. Svi drugi zvukovi sada su negdje daleko, pa i zvuk tvoga glasa koji i ovaj put pretjeruje, kao i uvijek. Ne, *mramor ne ziepa se sa scjalof v sto dil, nit targham ja vlawe i gardim obras bil.* Ne činim to, dragi moj Dinko. Ne činim zapravo ništa čineći i dalje sve ono što treba činiti. Lijepo je što me, tješeći me, lukavče, hvališ. Da me sad možeš vidjeti, vidio bi da moje lice sad jedva *čjini snat ono fcto pomgna i narav i nebbo mofcje sdat.* Vidio bi sasvim drugo lice, a ipak bi ga htio poljubiti, znam ja to, jer te poznajem bolje nego ti mene. Vidim da se usput i preporučuješ podsjećajući me da *nacjin fve ima, i tufcjit vaf vich fuoj* mojoj *se ne prima vridnosti neismiernoj.* Tuga je čudna prijateljica, neobična Colombina na pozornici naše duše. Ne znam do kad će Bartolomeo u meni moći preživjeti osjećaj krivice, moj prema njemu, njegov prema meni. Čitam Picolominija: Čovjeku više odgovara biti poštovan nego osjećati užitke i boli, kaže on u ovoj knjizi napisanoj dičnog gospođi Laudomiji Forteguerra. Za sada želim samo to.

7. srpnja (1593.)

Bartolomeu sam na grob odnijela cvijeće iz našeg dardina (u rkp. *giardin*) i jedno pero njegovog novog sokola, Ruzza Drugog. Sokolar me upitao: Što ćemo s njim, gospo? Osloboditi ga, odgovorila sam. Čim mu je skinuo kukuljicu s glave odletio je prema moru ne obazirući se ni na koju pticu. Gledala sam za njim sve dok nisam vidjela ništa. Gospo, trgnuo me sokolarov glas. Znam, odgovorila sam mu.

11. ožujka 1594., noću

Niko mi je poslao svoju raspravu *De Deo*.^{*} Bio je, kaže, po drugi put knez. Onaj od studenog (u rkp. *novembre*). Nekad je bio knez svih mojih mjeseci. Ovo

* o Bogu

mu je važnije. MFra (u rkp. *Marra*) mi piše o Bartolomeu. Kaže mi da ga je dijelila sa mnom, kao što je mene dijelila s njim, kao što sam ja nju dijelila s Nikom, a Niko mene s njom. Sada je sve to samo igra riječi.

17. lipnja (1594.)

Prošla je godina dana od Bartolomeove smrti. Već! Morala bih skinuti crninu, a još mi se ne da. Čini se da joj pristajem. Najviše pamtim njegove ruke koje još traže ona mjesta moga tijela koja su im bila najdraža. Kao da je njegova duša još uvijek ovdje, sa mnom. Kao da svaki dio tijela ima svoju, posebnu dušu, koja je dio one opće. One ih ne napuštaju istovremeno nego po nekoj, nama nejasnoj, logici ispunjenih i neispunjenih radnji i želja. Isto je i s glasovima. Čujem ga često kako mi govori one davno izgovorene riječi: Onaj tko voli živi samo u voljenoj osobi. Jedna s drugom se ponekad spajaju u nepredvidivim kombinacijama. Tko živi voli samo u drugom... Još zadržavaju smisao zato je nikad ne nasreću na moje odgovore budući da su prinudene služiti se istim načinom: odsutnošću. Da, tu je i miris. Zapravo mirisi. Oni su doušnici mrtvih. Mogla bih sutra skinuti crninu. Bih.

25

19. kolovoza (1594.)

Čitam pjesmu koju mi je jutros donijela Marietta. Kaže da je ispred Loggie dei Mercanti srela nekog čovjeka prosijede crne kose i sasvim sijede, kratko podrezane brade. Zamolio je da mi je preda. On bi to osobno učinio ali mu, kako je rekao, nije dopušteno dugo vremena ostati u mom vremenu, ili otprilike tako. Ona ga, kaže, nije mogla dobro razumjeti, jer je govorio nekako zbunjeno i zaneseno. Piše mi taj: *Gospogja Zuieta, chaco bi riet, prava ie fcteta sto nigda nisan fuoju vam piesan mogho sachantat*. Posve je zatravljen: *V fuachoj fcteni od ouog fuieta, fuachoj fcto usori, pomislim eno ccecha me Zuieta, Zuieta, ioh, Sursori*, nastavlja on i kaže na kraju: *Lectiffima matrona, ia naighori, o monna, iofc ccecham prepun fusa (a fuaka chô diamanat), ccecham te, Zuieta Sussa: ni gospar ti, ni amanat!* Oh, ubog! Vidim da je iz Dubrovnika, ali znam da ga ondje nisam srela. Što mu ja mogu? Pjesma me zbunjuje. Nije pisana rukom, a ni tiskarskim slovima. Ovakva još nisam vidjela. Nije mi jasno ni što je mislio kazavši da smije samo malo vremena ostati u mom vremenu. Pitat ću doktora Tronconija. On je učenik Menga da Faenza.

20. kolovoza (1594.)

Marietta mi je rekla: Podimo u Zinaide, ona je vidovnjakinja, gospo. Ona će vam znati reći o čemu se radi... (u rkp. nejasno mjesto, op. L. P.). Obukla sam odjeću sluškinje, sličnu njenoj, i pošla s njom. Zinaida nas je dočekala sjedeći u

maloj poluzamračenoj sobi. Na glavi je imala turban tirkizne boje izvezen perokutima i zvijezdama. Pušila je nešto nalik na nargilu. Rekla mi je: Gospo, znam zašto ste došli. Dugačke naušnice ljuljale su joj se u suprotnom smjeru dok je govorila. Pokazala sam joj onu pjesmu. Upalila je svijeću i u staklenu zdjelu s vodom kap po kap počela lijevati rastopljeni vosak. Na površini su se stvarale neobične figure. Govorila je: Ova slova, slova su stroja koji još ne postoji. Služit će za pisanje. Bit će izmišljen tek za tri stoljeća. Pisac ovih stihova rodit će se tek stoljeće kasnije. Žarka želja i ljubav prema vama, gospo Cvijeta, svladala je vrijeme, podredila ga sebi. Kapi su i dalje padale u vodu stvarajući nove sve zamršenije figure. Ako i vaša želja bude tako žarka i uporna, moći ćete i vi to učiniti. Svijeća dogorijeva. Ono što sada vidim, mogu samo vama reći, rekla je zatim u gotovo potpunom mraku te sobe koju je ispunjavao sve jači miris nekih opojnih trava. To što ću vam reći, ne smije znati nitko osim vas, dodala je uronivši u potpunu tamu, kada je svijeća dogorjela do kraja. Sada možete otići, čule smo njen promukli glas. Ti, Marietta, udat ćeš se za četiri godine, napomenula je onako usput prije nego smo izišle.

Koračale smo šutke. Marietta se smješkala, a ja sam bila pomalo zbunjena. Sva, čak i beščulna bića, pomislila sam sjetivši se Ebreove knjige, imaju cilj i kreću se velikim morem postojanja prema nekom poznatom i žuđenom mjestu. Ljepota je ljupkost koja, razveselivši ga i očaravši, upoznavši ga sa samom sobom, duh pokreće na ljubav u djelotvornom univerzalnom procesu. Čula sam kako mi Marietta govori: Dvojica me prose, gospo, ne znam što ću činiti. Znat ćeš, odgovorila sam joj skidajući s prsta vosak Zinaidine svijeće koju sam u jednom trenutku i ja morala uzeti u ruku.

2. rujna (1594.)

Moj brat Petar-Ivan, odredio je da godišnje imam primati 40 škuda od 1000 koliko ih je ostavio oporukom. Njih mi imaju isplaćivati moja braća Vlaho i Bernard. Obojica su nekako hladnija prema meni nakon Bartolomeove smrti. Vlaho se vratio u Dubrovnik, a Bernard je u Vinegiji. Najčešće sam sama. To mi je još i najdraže. Dovoljne su mi moje misli.

5. svibnja 1595.

U knjizi Petrarkinih *Rima*, koje već nekoliko dana čitam, našla sam vlastitom rukom zapisanu njegovu misao: »Moramo nastojati biti korisni onima s kojima živimo. Nitko ne smije sumnjati da njihovim dušama najviše možemo koristiti svojim riječima.« Prebivala sam knjigu kao da u njoj tražim nešto što nije u njoj nego negdje drugo. Javili su mi da na vrata kuca neka prosjakinja. Rekla sam da je uvedu u vrt.

Bila je malena i grbava. Na sebi je imala neke dronjke koji su nekad bili neka otmjena haljina. Eleonora je već mrtva, a Lucrezija je previše ohola, po-

čela je govoriti. Zato sam došla k vama. Poslao me on. Tko? — upitala sam je. Tasso, rekla je. Moj Torquato, prošaptala je gotovo nečujno. Gledale smo se šuteći neko vrijeme. Zatim je ona nastavila: Bilo je to u vrtu samostana Sv. Onofrija, u Rimu. Sjedio je pod narančom. Tu je najviše volio biti. Svi crkveni dostojanstvenici, gradski vijećnici, i druga gospoda, koji su mu i toga dana došli u posjet, bili su otišli. Prošli su mu tada prosjaci, bolesnici i drugi nemoćnici, koji su ga također htjeli vidjeti. Među njima sam bila i ja.

Govorila je sporo, blago i sjetno. Svaka nova riječ otkrivala je sve ljupkiju ljepotu njena lica i njenih tužnih očiju, punih neke vlažne vatre koju u njima odražava dogotrajna, zatomljena patnja. Takve su bile i njegove, pomislila sam, dok smo plesali *bassadanzu** onog jednog, sada već tako davnog svibnja, ovdje u ovom našem salonu. Još ga čujem kako mi govori: Pri sjaju vaših očiju i u najdubljem mraku tamnice mogao bih napisati pjesmu.

Grbavica je zastala videći da su me misli za tren odvojile od nje. Nastavila je jednakim glasom prišavši mi korak bliže: Čekala sam da svi otiđu. Videći da Tasso samo šuti i gleda kako magla prekriva Pincio, otišao je i redovnik koji mu je do tada pravio nijemo društvo. Tada me ugledao. Uzviknuo je: Ostani sa mnom večeras! Nemoj otići. Ostani! Prišla sam mu, a on me zagrlio uzevši me u naručje kao djevojčicu. Ljepša si nego Leonora, govorio mi je. Tješiš me bolje od ikoga. Uvukao mi je ruku u grudi i stavio je na moju golu dojku. Bila mu je tako vruća, vruća. Ljuljao me i pjevušeći mrmljao: *Ma qual chiamar ti debbo, o donna o diva?** Začula sam tada neke korake, preнула se i pobjegla. Te je noći umro, pod tom narančom, rekla je i pognula glavu. Znam da ste mu vi bili prijateljica i zato sam vam to morala ispričati.

I ja sam zaplakala. Ne plačite gospo. Jednu noć u životu bila sam lijepa, i voljena. To mi je dovoljno. Rekla je to i zatim otišla. Koračala je unatrag, ljepša od Leonore, gledajući me svojim prodornim vlažnim očima. Nikad nisam saznala kako joj je ime.

6. prosinca 1596.

Niko je u lipnju po treći put bio knez. Ako poljubim vjetar možda će...

20. prosinca (1596.)

Umrula je Dominkova mala kćer, Káte (u rkp. *Chate*). Kao da pero umećem u samu, izažetu smrt. Uništiti ću sve što sam u ovaj dnevnik do sada zapisala ove godine. Hoću! (Istrgnuti su svi listovi, osim ova dva koja su nekako izbjegla tom činu. op. L. P.).

Nastavak u sljedećem broju

* (tal.) vrsta dvorskog, otmjenog plesa, laganog dvočetvrtinskog ritma

* (tal.) Kako da te zovem, žena ili božica?

Svjetlan Lacko Vidulić

Jedanaest uboda ljutnje

28

U jeziku nalazi čovjek surogat za djelovanje, surogat kojim će afekt odreagirati na gotovo jednak način. (Sigmund Freud)

1

Karlovac. — Jagica P. (40) dopremljena je sinoć oko 22 sata na traumatološki odjel karlovačke Opće bolnice, nakon što je od muža Mije P. (40) zadobila jedanaest (11) uboda u predjelu debelog mesa. Unatoč jakom krvarenju u nezgodnoj zoni, Jagica P. je izvan životne opasnosti.

Kako doznajemo u Policijskoj upravi karlovačkoj, zločin je počinjen kuhinjskim nožem tipa »Solingen rostfrei«, radne površine 80x15 mm. Motivi ovog nesvakidašnjeg zlodjela još nisu rasvijetljeni, ističe glasnogovornik PU karlovačke. Jagica P. za sada nije u stanju svjedočiti, dok je Mijo P. još na mjestu zločina više puta izjavio: »To je to!«, ali se u okviru istražnih radnji odbio očitovati o počinjenom djelu.

Policija je utvrdila da je u vrijeme zločina u sobu bračnog para P. s ulice doletio oblatak duljine 55 mm, probivši pritom dvostruko izo-staklo 2x3 mm. Značenje ovog incidenta i eventualnu vezu sa zločinom glasnogovornik policije u interesu istrage nije želio komentirati.

»Budite uvjereni da ćemo učiniti sve da otkrijemo pozadinu ovog krvavog obračuna. Nož je zabijan punom snagom, sve do drške. Znamo kolika je sila potrebna da bi se sječivo satjeralo kroz traper-hlače i intimno rublje, kroz kožu i meso, pa iščupalo van, pa opet unutra, do drške, pa opet van, unutra-van, unutra-van, i tako ukupno jedanaest puta, svaki put u novo mjesto, na razmaku od dva do tri centimetra. A znamo i koliko spretnosti treba da bi se jednom rukom i jednim koljenom zadržalo žrtvu u položaju mirovanja, a drugom izvelo tolik broj precizno distribuiranih udaraca. Nitko u ovom gradu ne mora stre-

piti da će mu se dogoditi nešto slično«, istaknuo je glasnogovornik PU karlovačke na tiskovnoj konferenciji.

Inače, Jagica i Mijo P. nisu nepoznati karlovačkoj javnosti. Mijo je direktor gimnazije, a Jagica u istoj školi radi kao nastavnica matematike. Učenici i suradnici cijene ih kao uzorne radnike, a susjedi o njima govore kao o mirnom i složnom bračnom paru. »Ne razumijem što se dogodilo«, kaže susjeda Slavica. »Dva sata prije nesreće Jagica je kod mene popila kavu i zapisala recept za kolač! Izgleda da je gospodin Mijo poludio. To je strašno. Takve monstrume trebalo bi na vrijeme detektirati i uništavati. Umjesto toga, proračun se troši na nogomet i birokraciju.«

Podvornik u gimnaziji na kojoj rade nesretni supružnici prenio nam je slične dojmove. »Ne sjećam se da su ravnatelj ili profesorica Jagica ikada zakašnili na posao. U vrijeme uzbuna u domovinskom ratu bili su isto tako precizni i savjesni. Inače, početkom 1992. bili smo gospodin Mijo i ja zajedno na liniji obrane«, prisjeća se podvornik Milan. »Bili smo u legendarnim karlovačkim tigrovima. Kod pogotka gelerom važno je podvezati organ i piti dovoljno vode, a ako je geler prodro duboko u meso, ranu je pametno zatvoriti pastom od smrvljenog graha. Kod čišćenja terena bomba se ubacuje u donje prostorije kuće. Ako nema zapomaganja, računa se da više nema žive sile. Gospodin Mijo nikada nije gubio živce. Ne znam što se dogodilo.«

Rodbina Jagice i Mije P. u velikom je šoku. »Bili su naš ponos i naš veliki uzor«, kaže kroz suze Darija B., sestrična Jagice P. Koji su razlozi natjerali složne i uzorne supružnike da se nenadano obračunaju hladnim oružjem, pokazat će istraga.

2

Martin G., Hrvatskih velikana 13, drugi kat. Pa... vidite (suhi kašalj), istina je, bio sam ja u to vrijeme kod kuće, ha-e... ha gdje bi drugdje bio, majku mu, penzija mi nije policijska (smijeh) — — nemojte zamjerit. A ne bi se imalo, bogati, na što ni potrošit, ~~jebi ga~~ — — pardon... ha-e, oću reć, nema tu ni zabave ni kulture... makar neki lunaparkić da svrati, ~~kurac~~, ništa. Severina, eee, Ceca! (smijeh, kimanje) Vidite kako sve propada, bogati, državu smo, ono, epopeja... a sad ništa, cirkus... papazjanija... Dobro. Ovako. (suhi kašalj) Bio sam ja u kući. Sjedim ja evo ovdje, fotelja, televizija, žena nešto po kuhinji, ha-e. I čujem ja, bogati — — a što bi vas ono točno, jelte?... E... e, da. Dobro. Nema problema, nema, evo... Čujem ja njih kako gaze i otključavaju gore, pa evo, baš oko dnevnika, pola osam — osam, tako je bilo... tu negdje, tako... možda dvadeset do osam, petnaest, što ja znam. (suhi kašalj) I baš velim ženi, slušaj, slušaj stoku kako gazi, bogati, jer pazite, taj vrazji P., taj sigurno stodvadeset kila ima, sigurno... evo glave, ha-e. Ma kako ne bi, u arhivi nekoj sjedi cijeli dan, što ti ja znam... nezdravo, nema gibanja, nema, tromboza, kilogrami... Slušaj stoku kako gazi, velim ja ženi, ha-e... i nešto se onda zakotrljalo

gore, zalupetalo, udri, velim ja ženi, udri, i žena uzme metlu i tuk-tuk, vidite mrlju, tu, da, evo, gore, ha-e, od tuckanja, često mi to... a što ćemo, medvjedi — — udri vraga, velim, udri, vidite, tanki beton, ~~govno~~ je ovo a ne zgrada, socijalističko smeće, ~~jebali majku svoju~~ — — pardon, (suhi kašalj) izolacija nikakva, sve bih ja to u zatvor, kriminalci, bagra fušerska... izgradi pa bježi, a mi, ~~ko nas jebe~~, sve se čuje, sve... Sabor bi tako trebalo graditi, predsjedničke dvore, sve te pa neka vide oni (suhi kašalj), ~~pederčine~~ profilerske, što vi to ne hapsite malo brže, he-a... pardon... Jedanaest puta nožem, u ~~kurac~~, nije to mala stvar... udri, velim ženi, udri, tuk-tuk... Heeee, gospoda P., dva kvadrata guzice, nema što... veliki kalibar, aaa-da, široko mu polje, jedanaest puta, zabodi — izvuci, a-u, ~~Isuse~~, au-au, treba to zabiti, izvući to treba jedanaest puta, ~~pička mu mila materina~~, vruš-vruš, nije šala... štrca krv, a on opet i opet, nek ide sve u ~~kurac~~... zabija — izvlači, zabija — izvlači, udri, velim, udri, a-u, medvjedi... — — Ne, nismo mi vidjeli ništa, evo, strop... Ne, krikovi, ne znam... Na televiziji je išla reklama za telefone, ja to stavim glasno. Mladarija neka na plaži, što ti ja znam, veseli to čovjeka. Velim, petnaest do osam, deset do osam, tako.

3

Veronika S., Hrvatskih velikana 14, treći kat. Ovako, molit ću. Pazite. Kazat ću precizno. Dana sedamnaestog lipnja ove godine, oko osam sati predvečer. Na televiziji se baš odvijala reklama za telefone. Ono s mladima koji se telefoniraju na plaži, znadete. U taj čas vani je zavladao neki pokret i ja sam dohitala do prozora. I vidjela sam. Osobno, na vlastite moje oči, molit ću, detektirala sam ja na ovoj distanciji. Individua u zgradi preko puta, srednji ulaz, treći kat. Mahnuo je s balkona prema meni, ovako, lijevo-desno, čista nekultura. A onda je na lice smjestio dalekozor i upiljio se ovamo. Molit ću! Dalekozor, snajper, vi ćete to znati u tehničkom aspektu. U tili čas, lijevo od mene pronijelo se lupanje keramike i drugog nereda, u mojoj zgradi, molim, u stanu P. Zašto je preko puta mahao snajperist? Ne znam, gospodo. — — Kasnije sam vitizirala mjesto zločina u stanu P. Moram kazati da je takva kriminalna nekultura u našem gradu novijeg datuma. Htjela bih obznaniti svoje duboko negodovanje i žalost. Tepih je bio ispunjen krvlju. Snažne mrlje na podu i zidu ispisale su položaj borbe. Gospodin i gospoda P. sramotno su gibali tijela po krvavoj podlozi. Gospodin P. je stomatolog, gospoda P. je zubna tehničarka, precizno znadem. I precizno vidim, znadete, tragovi su jaki, gospodin stomatolog u ruci pritišće nož, gospoda zubna tehničarka gubi svijest pod vrhom noža, gubi glas i veće količine krvi. Polako ona gubi i vjeru u čovječanstvo! U glavu gospode P. ulaze slike iz djetinjstva, kao na filmu. A pluća gospodina P. kaskaju za fiks-idejom, soba se vrti pred očima, ali organi gospodina P. ostvaruju započeti namum kao navijeni. Ova nekulturna rabota odnijela je neke kaplje sve do zastora i čipke na stolu. Potopiti u puno deterdženta, onda detaljno izribati na ruke. Zapišite ovako: »Opći opad kulture vodi nas u srednji vijek.« Tako zapišite.

Ante Lj., Turanj, Turanjska 125. Išao je, išao. Da, kako ne, išao je Mijo P. sa mnom u školu. Da. (češkanje) Pa evo, tako, ništa posebno, dobar drug, nikad se on nije tukao, pomagao je slabijima, evo... Pilot je htio postati, i tako... (češkanje) Čudi me, čudi, nikada on mrava ne bi zgazio, sjedio je sa mnom u klupi, malo pogrbljen, mršav, ovako... (zorni prikaz) Pa što ja znam zašto, nožem na ženu, jedanaest puta, ne, stvarno ne bih znao kako da to... (češkanje) I velite, zolingen rosfraj, u guzicu... Da... Znači bijesan je nešto bio, prsnuo mu film... Sad ću ja tebi, i dzum u meso, velite (zamah rukom)... Jedanaest puta, velite, svašta... Nećeš ti meni više, i dzum (zamah), i dosta je bilo toga, i dzum (zamah), i pun mi je kufer, i dzum, dzum (zamah)... Puno krvi, velite, ljepljivo, kriminalno... Da... Ne mogu ja to više trpjeti, dzum (zamah), i dosta sam ja šutio, dzum (zamah), i evo ti, dzum (zamah), evo ti, evo, dzum, dzum... Da, svašta... Vidiš-vidiš... Ne, stvarno ne bih znao, ne. Molim.

Vjesnik, 24. lipnja. **Hrvatski crnorisači.** (...) Ovaj globalni negativistički trend nije mimoišao ni našu zemlju. Kroz filter pesimizma puca pogled na krajolik devastiran, apokaliptičan: gospodarstvo »pred kolapsom«, pravosuđe »na infuziji«, ministri »nedotupavni«, sabornici »mongoloidni«, ljudska prava — »rupa na svirali«, demokracija — »grožde po vrbama« itd., itd. A nama bi trebalo optimizma i obnove, konsolidacije i tranzicije!

Najnoviju gradu za svoje bolesne projekcije dežurni pesimisti sišu iz kriminalnog dosjea »karlovačkog monstruma« Mije P. Taj nesretni nastavnik ili zubar — čiji motivi još uopće nisu dopremljeni na svjetlo dana! — služi kao univerzalni motiv za oslikavanje horor-albuma hrvatske današnjice.

Nema sumnje da će crnorisači gospodarstva uprijeti kažiprstom u blijedi platni razred Mije P. i stopostotnu nezaposlenost njegove supruge. Crnorisači domovinskog rata podebljavat će nesretnikov ratni puteljak i tipovati na posttraumatski stresni sindrom. Crnorisači globalizacije najradije bi čeprkali po prekomjernim kilama počinitelja i njegove žrtve, huškajući ekologe i nutricioniste protiv hamburgera i coca-cole. A kuloari najjavljaju: crnorisači pravosuđa pogurat će prosvjede pred bolnicom »Sestara milosrdnica«, gdje Mijo P. boravi na psihijatrijskom promatranju! (»Ubojice — van iz KrimBulante«, »Smrt medicinsko-sudskoj mafiji«, »Vješala za klero-bolničku bandu« itd.)

Kad bi dežurni pesimisti bili u stanju na trenutak spustiti i odložiti svoje mračne naočale, vidjeli bi svijet kakav doista jest. Prije svega, vidjeli bi *manje*. Jer, što se to doista *dogodilo* u Ulici hrvatskih velikana u Karlovcu? Ne mnogo: jedan je čovjek jedanaest puta uzdigao kuhinjski nož i upustio ga u stražnjicu svoje žene. Prvi su udarci nesumnjivo bili mukli, gluhi gotovo; treći udar već pogada odjeću natopljenu krvlju i stoga mora da je obogaćen notom prigušenog mljackanja. Ili notom oštrog, sočnog pljeskanja? Kvalitetan snimak po-

kazao bi bibanje i zibanje debelog mesa, s najvećom dinamikom u trenutku maksimalnog poniranja šake. Ili u trenutku kad šaka trzne u visinu? Kapljice krvi i znoja giblju se po pravilnim krivuljama, cjelovito ateriraju na parket, cijepaju se među dlakama tepiha. Prema zakonu spojenih posuda, ubodne rane pune se krvlju, a emocionalni naboj se prazni. Jedan ubod možda se tiče ovog, drugi onog. Jedan se nadovezuje na ovo, drugi na ono, tkivo se biba, rane se otvaraju i pune, kapljice znoja i krvi ateriraju i prodiru u tkaninu, u pukotinu na parketu, u skrovište bubice i pauka, ruka se giba po pravilnoj krivuljetini, u najvišem položaju bljesne bračni signum na prstenjaku, u najnižem položaju bljesne golo zubalo, emocionalni naboj se prazni, tkivo se pravilno kida, puls je pojačan, disanje nepravilno, rane se ubrzano pune, tkivo se biba kao hladetina —

To je sve. I što se događa? Kao muhe na lešinu, crnorisači u slučaj P. polažu otrovna jajašca svojih konstrukcija, bez imalo sluha za možebitne svjetlije interpretacije zbivanja. Dakako, kriminalna radnja je vrsta tragedije; no, i tragedija može upućivati na pozitivne razvojne trendove. Crnorisačima svih boja naprosto je promakao faktum da je Mijo P. svoju kriminalnu rabotu počinio kuhinjskim nožem »Solingen«. Relativno običnim nožem!

Nakon svih onih ručnih bombi po kafićima i diskotekama, kalašnjikova u spavaoničkim ormarima, nagaznih i poteznih mina u društvu čarapa i krevetnine — zločin se vratio drevnim, arhaičnim parametrima. Uostalom, samo crne naočale mogu spriječiti uvid da je Mijo P. trznuo svoj arhaični nož iz proste ljubomore, zbog nestašice financija ili nekog sličnog arhaičnog ili zapadnjačko-potrošačkog motiva. Život se vratio u normalu. Život se vratio u normalu — no dokle će nam hrvatski crnorisači mutiti vid? *prof. Marko Sapundžija, Duga Reza*

6

Zarez, 28. srpnja. **O malogradanskoj ljubavi spram »globalizacije«**. U tu-robnj panorami naših medija tiskovnih i radiofonijskih, televizijskih i mrežno-računalnih, naši plaćeni istinoljupci i naše profesionalne moralne vertikale čerupaju i cijede »slučaj« karlovačkog zubara Mije P. već tjednima. Raspređa se tako — sa žarom dostojnim jednoga svjetskohistorijskog atentata — o nožu *Solingen rostfrei* što je u maglici afekta svršio u stražnjici zubareve družice, i to ni manje ni više nego simboličnih jedanaest puta, a s razloga mutnih i nera-svjetljenih do dana današnjega.

U ovom sladostrasnom razvlačenju događajne mase na što veću površinu novinskih plahti i televizijskih fasada (a razvlači se, evo, već punih četrdeset dana), kao provodni motiv javlja se moralno gnušanje nad činom Mije P. i bri-ga za budućnost »ovog dijela Europe«. Pak i najbanalniji huškački trač jednoga *Imperijala*, i slatkosentimentalni socijalni cvilež jedne *Arene*, i perverzno njuš-kanje *Nacionalovog* »investigacijskog tima« po izranjenom zadku gospode P. —

čvrsto su, upravo betonski usidreni u okcidentalnom sustavu vrijednosti, čija jezgra datira iz vremena zakonodavnih Ploča rimskih i kalvarije Isusa Nazarećanina.

A kao suvremeni garant i poticaj tim neprolaznim vrijednostima naše civilizacije slovi danas takozvana Globalizacija Znanja, uz tehničku podršku takozvane Informacijske Revolucije! Jedina revolucija čija zastava danas ne izaziva grohot blaziranih suvremenika, jedini progres kojemu smijemo vjerovati — to je revolucionarni progres Gigabajta, Satelitske Antene i Grafičke Rezolucije. Pa kad jednog ne više dalekog dana svaki Zemljanin bude žmirkao pred svojim osobnim računalom (ili ga ugrađenog imao u čeonj ploči), kucnuo je čas da sveta Informacija, blaženo Znanje i prokreacijska snaga Javne Diskusije napokon ostvare svoju uzvišenu misiju *en masse*.

Dobro! Stavimo sada u zagradu prosti fakat da je svo ovo histerično medijsko brujanje od Gutenberga do danas, od cenzuriranih novinskih letaka feudalne Evrope pa do slinavog kaskanja hateveovih snimatelja za nesretnim bračnim parom P., uglavnom inspirirano Muzama gole računice (Čitanost, Gledanost, Slušanost), dakle, golim profitom. Ostavimo po strani i općepoznati fakat da takozvani mediji žive od proizvodnje svijeta čiju nam egzistenciju tobože posreduju; kao što politikanti, uostalom, oduvijek žive od svoje svjetotvorne fraze, a papa od svetosti svoga ornata. Ove banalne sociološke fakte danas buba student na univerzi kao obavezno štivo, i malogradanski vrabac rutinski trubi ove »kritičke« note — koje ga s pljesnive njegove grančice, dakako, neće pomaknuti ni za milimetar.

Zanemarimo dubinski gnjilež medija kao takvih, i pogledajmo kako zapravo stoji stvar s tim temeljnim vrijednostima naše civilizacije i njihovim predstojećim trijumfom u znaku Globalne Mreže i Daljinskog Upravljača. Podite sa mnom, molim vas, budite ljubazni, u otrcanu sjedaću garnituru većinske Hrvatske, pred monitor i rasklopljene novine!

Istina je da ovdje, u donjomrduškoj ekspozituri globaliziranog svijeta, medijska basna o Miji P. titra u istoj grafičkoj i pedagoškoj kvaliteti kao priča o Bin Ladenu i drugim posrnulim stanarima planetarnoga komšiluka. Istina je da i ovdje, u sjedaćoj garnituri većinske Hrvatske, na novinskoj plahti, na zaslону monitora, dobro uhranjeni reporteri oslikavaju stanje ljudskih prava diljem globusa, od afganistanske gudure do žumberačke grkokatoličke enklave, a *Oprah Show* i *Latinica* i *Esmeralda* svijetle kao etički orijentiri pred kojima papine enciklike i zaključci političkih komiteta blijede kao petrolejske lampe pred neonom i halogenom.

Ali ovdje, ovdje — u sjedaćoj garnituri od gnjile iverice i razmravljenog poliuretana, u pljesnivoj i mračnoj podstanarskoj sobi, s rukom na jeftinoj pivi i nezdravom čvarku, ovdje sjedi vreća hrvatskog jada u diluvijalnome mraku najgoreg bespravlja i golotinje! Zavirite, budite ljubazni, u mirovinski saldo ovog većinskog Hrvata koji tupo pipka po daljinskom upravljaču, ili u opseg njegovog zdravstvenog osiguranja, ili u trajanje sudskog postupka kojim utjeruje

svoje pravo na »staru štednju« ili na otkup ove pljesnive sobe, pak zaključite koliki je utjecaj globaliziranog znanja na razinu njegove društvene moći!

Tamo, na zaslonu monitora (a prividno ovdje, u sobi), okrugli stol o pravnoj osobnosti fetusa, o diskriminaciji ljevorukih, o zaštiti potrošača, tamo rimski *Gay Pride* u izravnom prijenosu, i budistički smiješak Dalaj-lame na evropskoj turneji, i prvomajsko fraziranje malog Ivica uz socijaldemokratski grah u Maksimiru — a ovdje živinski strah od otkaza, od poskupljenja struje, od proboja kiše kroz natruli prozor, ovdje elementarni strah od svake promjene, bila ona dekorativna ili stvarna, jer ona njemu, diluvijalnom Hrvatu u pljesnivoj podstanarskoj rupi, donosi samo nove udarce i nove poraze. Tamo Antiteroristička Koalicija i Den Haag, Novi Svjetski Poredak i Ljudska Prava, tamo vjera u Slobodno Tržište, Toleranciju i Ekumenizam (pod spontanim vodstvom jedine preostale velesile, monopolističkih korporacija i senilnog nasljednika Svetog Petra), a ovdje, korak-dva od prašnjavog tv-stakla na kojem paluca etička platforma za treći milenij — reuma i gastritis, otpaci s tržnice, instinktivna homofobija i najcrnji ruralni patrijarhat.

Kad bi barem taj diluvijalni Hrvat na svom diluvijalnom stolu umjesto zdjele sa čvarcima i polivinilne Majke Božje Bistričke imao osobno računalo s odgovarajućim priključkom! O tome akviziteri Globalizacije sanjaju ponajviše: da se pasivna vreća jada podigne jednog dana iz svoje sjedaće jamice, ispravi kičmu i sjedne za stol, pak se napokon izloži blagotvornom učinku interaktivnih sučelja i elektronskog dopisivanja! Jer, kao aktivni korisnik Mreže, s rukom na mišu i umom na talasima totalnog Znanja, diluvijalni će Hrvat usisati duh globalne integracije i fleksibilnog identiteta vrlo brzo; diluvijalni će Hrvat konačno prevladati svoje bljutave lokalne resantimane i svoje smiješne, lokalne, betonske identitete. Otrgnut će se globalno umreženi građanin zagrljaju one krvave i bijedne balkanske prethistorije što ju do jučer somnambulno držaše »svojom« (1102., 1409., 1671., 1868., 1918., '41., '45., '91.), i odbacit će sve one kolektivne svece i one kolektivne hipoteke kao banalno, mračno praznovjerje: od Franje Tahija do Franje Tuđmana, od Jasenovca i Bleiburga do Kijeva i Pakračke Poljane. Gnjilež historije, smradež kolektiva! Korisnik Mreže je, molit ćemo lijepo, stanovnik svijeta!

Ali ovdje, gospodo draga, u podstanarskoj izbi u kojoj su gljivice i zidni lišajevi svakojesenji gosti, ovdje za ispis iz kolektiva i njegovih placebo-efekata ni novaca ni snage naprosto nema. Ovdje je bitka kod Siska anno Domini 1593. činjenica daleko opipljivija i životnija nego uvođenje ISDN-tehnologije ili razvoj terabajtskih diskova, kao što je beatifikacija Alojzija Stepinca fakat mnogo realniji i dalekosežniji od poslovnih uspjeha jednoga Billa Gatesa.

Tamo pjesma o Globusu, čista kao reklamni spot o kvalitetama coca-cole, a ovdje drevna balkanska krčma, pod dekorativnom koricom kroma, mesinga i stakla zagušljiva i sparna kao vazda. U toj krčmi još uvijek s vremena na vrijeme odjekuje tugaljiva i uznosita strofa o »lijepoj našoj domovini«, i ori se u sitne sate budnica o »Juri i Bobanu«...

A onda, kad jedne olujne karlovačke noći iz masnoga balkanskog blata mljacne uvis jedna očajnička ruka, pak se nimalo virtualno i nimalo globalno — već sasvim lokalno i sasvim stvarno — obruši na ova krvava proturječja! Kad netko poput Mije P. podigne svoju medvjedu šapu u ime autentičnog afekta i autentične boli, koja sa stanjem ljudskih prava u Afganistanu i dometima feminističkog pokreta u Gvatemali nema veze nikakve, ali s nezdravim domaćim čvarcima, Majkom Božjom Bistričkom i pokretima osmanlijskih trupH u šesnaestome vijeku ima i te kako! Kad u požaru strasto bljesne kuhinjski nož, kupljen od konkretnog romskog potucala na konkretno-masnom asfaltu karlovačke tržnice (po vrlo konkretnoj cijeni od šest maraka u kunskoj protuvrijednosti), i kad taj konkretni *Solingen rostfrei*, nakon što je sasjekao stotine gnjilih krastavaca i krumpira izniklih u ekološki sumnjivom panonskom blatu, sasjekao i desetke blijedih pilećih bataka i sumnjivih odrezaka (koji, ako i stižu iz Mađarske ili Singapura, ipak zaudaraju vrlo lokalno i privlače isključivo lokalne muhe), kad ova posve konkretna i opipljiva oštrica zasiječe celulitično meso jedne posve opipljive životne družice, pak se prolomi živinski vrisak jedinstvene frekvencije i boje, a po izlisanom *Regeneracijinom* taponu štrčne jedinstven koktel krvne plazme, eritrocita, glukoze i kolesterola! Kad se jedna regionalno usidrena biografija stane panično trzati na parketu (a s njome i debeli talog obiteljske i plemenske historije od stoljeća sedmog pa do raspada »južnoslavenske tvorevine«), i kad u muklim hropcima jednoga konkretnoga Mije, u meketavom jauku jedne konkretne Jagice zavape plejade poniženih i uvrijeđenih kumeka, paupera i proletera, i kriknu nepregledne kolone takozvanih običnih ljudi... — — malogradanska laž o »globalizaciji« prsnut će kao gnojna akna pod neumoljivim noktom Istine.

7

Radio Slobodna Evropa

- *Gospođo A., ovih dana primili ste anualnu nagradu fundacije Mahatma Gandhi za specijalan doprinos razvoju civilnog društva u Hrvatskoj. O čemu je riječ?*

A: Pazite, sve je počelo jednog zimskog jutra koncem devedesetdevete godine. Čekaola sam tramvaj na Glavnom kolodvoru. Bilo je hladno ali sunčano jutro. Kondenzirani dah bajkovito je isparavao pred ustima. Na sajamskim kioscima namigivali su božićni ukrasi, šireći obiteljsku atmosferu. Jedna mačka umiljato se češala o stup. Svega se sjećam! Kad sam ušaola u prepuni tramvaj, jedan mladi gospodin s naušnicom prepustio mi je mjesto za sjedenje, nasmiješio se i rekao: »Sve za ljepši spol!« Sjeola sam i ubrzo se prepustiola svojoj omiljenoj maštariji. Pazite, radi se o maloj vježbi iz primijenjene psiho-historije. Ivana Orleanska? Madame Pompadour? Moja prabaka po mami? Ne. Ovoga puta Rosa Luxemburg. Ili, još bolje: Klara Zetkin. Dakle, što bi sada i ovdje, da je fi-

zički pokraj mene, vidjela Klara Zetkin, prvoborka ženskog pokreta? Kako bi doživjela sve ovo ovdje, na potezu Glavni kolodvor — Jelačićev trg?

Eto, toga dana počela sam intenzivnije promišljati neke stvari, proučavati teoriju, i tako... Prije godinu dana registriraola sam udrugu »TRANSGenus«. Puni naziv je »TRANSGenus, udruga za ukidanje spolnih i rodnih razlika«.

- *Impresivno! Dopustite da rezimiram. Jedna vremeplovna egzercicija potaknula Vas je da osmislite postfeministički pokret u Hrvatskoj. No, ostanimo još malo kod vaše inicijalne vizije. Klara Zetkin...?*

A: Evo ovako. Klara Zetkin stiže na zagrebački kolodvor, šezdeset i šest godina nakon svoje smrti. Pazite, nije to nimalo jednostavno! Klaru treba pridržavati dok se ne adaptira na prometnu signalizaciju i brzinu današnjih automobila. Treba je uvesti u smisao džambo-plakata i božićnih ukrasa na električni pogon. Približiti joj čudesa mobilne telefonije. Neka zijeva malko nad našim svemirskim obuvalima, kozmetikom, plastičnim torbicama! Neka slobodno opipa svoju fluorescentnu jaknu, neka utaži radoznalost, prevlada nevjericu... No, Klara Zetkin shvaća i uči vrlo brzo. Bila je to inteligentna žena.

A onda izbija njeno čuđenje našim spolnim realitetima! Uniseks-odjeća, uniseks-frizure, uniseks-ponašanje. Muškarci i žene svi i svuda. Ha, eno tramvajke! Ha, eno muškarca s dječjim kolicima! Moguće je, dakle! Dosegnuti su, i premašeni mjestimice, odnosi o kojima su sanjale generacije! Čekaj... — a ovo ovdje? Minica, dekolte i šminka? A ono tamo: brkovi i tetovaža?

Klaro, tumačim joj strpljivo, Klaro moja, svatko kako mu drago. Minica nije prostitucijska, niti su brkovi nasilnički. Osobne odluke, afiniteti, životni stilovi. Ovo je svijet pluralizma. Sunce, obiteljska atmosfera, mačka koja se ležerno češka o stup... I tako, obuzme mene nekakav tihi ponos, mogu Vam reći, nešto kao povijesna nadmoć... I smiješi se moja Klara na potezu Glavni kolodvor — Jelačićev trg, i zvjera ona kroz tramvajsko staklo, velikim, šokiranim očima...

- *Impresije Klare Zetkin o našem dijelu Evrope danas bile su, dakle, vrlo pozitivne. No, Vi ste ipak detektirali neke probleme?*

A: Pazite, dojmovi Klare Zetkin uopće nisu bili povoljni! Već na raskrižju s Hebrangovom, na tramvajskoj stanici kod Akademije, Klara se počela mrštiti. Stala je postavljati neugodna pitanja, grepsti po fasadama. Ništa se od njenog vremena do danas nije doista promijenilo. Ništa. Pogledajte samo slučaj Mije P.

- *Gospođo A., Vaša je strogost akceptabilna u sujetlu visokih ciljeva kojima teži Vaša udruga. No, priznat ćete ipak da je došlo do fundamentalnih preobražaja. Klara Zetkin sanjala je o diktaturi proletarijata, o pištolju i bombi! Danas imamo institucije.*

A: To su površinske politure! Pazite, na uglu Zrinjevca i Hebrangove ugledalei smo džambo-plakat s polugolom ženom i aluzijom na oralni seks. Klaru oblije rumenilo. Ali onda veselo poskoči i poželi vidjeti mušku verziju takovrsnog plakata! Toga baš i nema, moraola sam joj priznati... A što to govori o diskurziv-

noj reprezentaciji muškog i ženskog u vašoj kulturi? — upita mene Klara. I što je s gestom onog mladića maločas? — nastavi ona radozvalo. Kako shvatiti njegovu ljubaznu ponudu, »sve za ljepši spol«? O kakvoj se tu asimetriji radi? A ovaj naslov u novinama, evo ovdje, sjedalo ispred — što je s tim? »Drama u centru Zagreba: pod utjecajem šljivovice prebio suprugu i javio policiji da mu žena nije u stanju skuhati poštenu fiš-paprikaš!« I tako je do Jelačićevog trga splasnulo raspoloženje i moje i Klarino. Mila moja Klara Zetkin! Toga dana počela sam, velim, intenzivnije promišljati neke stvari, proučavati teoriju...

- *Gospođo A., cinici bi napomenuli da su hrvatski zakoni prožeti antidiskriminacijskim duhom. Abortus je praktički legaliziran...*

A: Nemojmo se zavaravati, gospodine draga! Saborski odbori, natezanje paragrafa, porodiljske naknade, prihvatilište za pretučene žene, izgradnja posebnih garaža... Grebanje po površini! Pazite, slikovito rečeno: dokle god nam tijelo i um pulziraju prema naučenoj shemi koja ljude dijeli na muške i ženske, pri čemu muškima pripisujemo ova svojstva, a ženskima ona, sve dok taj obrazac ne iskorijenimo, svakog će dana bezbrojni Mije P. probadati svoje »ljepše« polovice kao svinjske, a mediji tranširati slučaj u istom duhu.

Pazite, evo jedne prognoze: za godinu dana, dobar dio muške populacije štovat će toga Miju P. kao neslužbenog zaštitnika Sinjske alke, a za sudbinu Jagice P. neće se zanimati nitko! Jagica P. nestat će u bespućima fizikalne terapije i nesansirane psihotraume.

- *Fundacija Mahatma Gandhi prepoznala je »izvanredan doprinos udruge TRANSgenus razvoju civilnog društva, s naglaskom na inovativnim metodama pasivnog otpora i aktivnog nenasilja«. O kakvim je metodama riječ?*

A: Pazite, danas je potpuno jasno da se nasiljem i agresijom ne postiže ništa — osim reprodukcije nasilja i agresije. Ne možemo danas okrenuti nož i rinuti ga odakle je krenuo — onako kako to zamišlja jedna Klara Zetkin! Ne možemo negativnu energiju vratiti njenom izvoru, kao što bi silno željela naša naivna psiho-historijska družica! Ne možemo oboriti Miju P. pa mu jedanaest krvavih puta zabiti nož u zgrčenu stražnjicu, e da bi na vlastitoj koži osjetio nasilje i omirisao strahote poremećena uma! Ne možemo snimiti krikove supruge Jagice i reproducirati mu ih dvadesetčetiri sata dnevno! Ne možemo živinsku fizionomiju Mije P. utisnuti u tepih natopljen krvlju! Ne možemo zahtijevati da doživotno oko vrata nosi fotografiju s unakaženom epidermom Jagice P., kao što to zamišlja naša rabijatna Klara Zetkin! Ne možemo refundirati sve šamare od Adama do danas! Odrezati sve jezike koji su prakticirali govor mržnje! Sasječati sva nasilnička spolovila! Zašivati politički nekorektna usta, iskapati indiskretne oči, odsjecati bezobrazne prste! Ne možemo srednjovjekovne inkvizitore retroaktivno peći na laganoj vatri! Niti zagovornike pojasa nevinosti zaključati u viteški oklop! Rezače ženskih klitorisa kastrirati i giljotinirati! Sve unakazitelje i kamenovatelje zaliti kiselinom i kamenovati! Rektalno i oralno obraditi silovatelje! Talibane svih boja svesti na kućni aparat u mrtvačkoj mantiji! Kućne ljenivce utopiti u sudoperu, smradonošce ugušiti smrdljivom čara-

pom! Neodgovornim seksualcima dosuditi gonoreju, hiv i samohrano očinstvo! Ne možemo, Klaro! Druga su vremena, drugi standardi, drugi pogledi, drugi ciljevi, druga sredstva.

Udruga TRANSGenus bori se protiv spola i roda kao takvih, te potiče njihovo lokalno uzdrmanje. Radimo na brisanju roda u jeziku, lobiramo protiv kolorističkih opreka u industriji (ružičasto — svijetloplavo), organiziramo tečajeve neutralnog odgoja u rodilištima i jaslicama. Potičemo miješane identitete (homo–bi, trans–lezbi, trans–homo, kvazi–hetero). Udruga TRANSGenus teži izgradnji svijeta u kojem će jednakovrijedne subjekti, ravnopravni pojedinke, ukratko: izjednačene ljudi odbaciti svoje primitivne heteroseksualne noževe i prionuti na zadatke dostojne ljudskih bića.

- *Gospođine A., puno uspjeha u daljnjem radu.*

8

38

E, moj O., nisam očekivao, nisam! Rijetko meni zvoni poštar, pogotovo u ovo doba kad i golubovi izbjegavaju slijetanje na užareni lim, kad smeće bazdi pod prozorom, muhe tromo zunzaju u borbi sa staklom...

Poštar, pismo! Rukopis nepoznat. Dugo mi je trebalo da te rekonstruiram, nije čudo, od one prve godišnjice mature nismo se mi vidjeli više nijednom. A i nismo bili nešto posebno bliski, zar ne, dragi moj O.! Ti u taboru »šminkera«, ja u taboru »hašomana«, jednom smo se i potukli ako me pamćenje služi, a služi me, vidim — tko ti je ono polomio naočale i još ih dobro razgazio čizmom, a sve zbog neke pubertetske bagatele, ha–ha? »Kako vrijeme prolazi!«

I tako, pišeš ti knjigu, veliš. Lijepo, lijepo. »Nasilje u provinciji«, dobar si! Sociološka tema, ili što? Uhljebio si se dakle na nekom tamo institutu, fakultetu, nisam ni sumnjao da »šminkeri« sjedaju na takva mjesta, predbilježena i predgrijana kakvom očinskom guzicom. Ne kažem, ne kažem! Ja to onako općenito, »sociološki«. Pa i tebe vidim, onako općenito, vidim te kako studente i mlade kolege tjeraš u kut i ne daš im da dišu, u prenesenom smislu, neka osjete težinu tvog znanstvenog korpusa i uče se životu u kojem vladaju stonoviti zakoni... Tako je to, dragi moj O., i ne moraš se ispričavati sve i da hoćeš!

Ja sam, vidiš, ostao u toj tvojoj »provinciji«, na istoj adresi, izlazim samo u nuždi. Uzdržava me ona davna prometna nesreća. Živio promet, živjela osiguravajuća društva. Jer sve ovo vani, pod prozorom, sve te staze i putanje koje nije teško rekonstruirati na temelju isječka u vidnom polju, sve je to zajedno krajnje gadno, dragi moj O., i sretan sam da mogu ostati među takozvana četiri zida, kojih je zapravo četrnaest: predsoblje, kupaonica, soba, kuhinja s blagovaonicom. Vas koji se gibate tamo dolje, bojim se, osljepljuje zamor osjetila, a i preblizu ste vlastitom nosu, ruci, nozi, pa ne vidite govno na putu. Točnije: ne vidite da je put, ukupno uzevši, popločan govnama, da se izrazim filozofski. Pratim ja to s distance, bakinim dalekozorom, malim kazališnim.

Nego, dobro si ti nanjušio da stanujem u istoj ulici kao »karlovački mon-strum« i njegova žrtva. Vole tebe sociološke muze, vidim ja — jer taj Mijo P. i njegova Ljubica P. stanuju baš prekoputa.

Ali ništa to ne bi doprinijelo tvojim prešnim rešeršama da nije tog mog bakinog dalekozora! Što ugledam — ugledam. Ne poznajem ja tu nikoga osobno. Tubusi presvučeni crnom kožom, izlizani od silnih stisaka radoznalih prstiju moje bake. Mehanika razlabavljena no pouzdana. Ne razumijem se ja u optiku, ali ovaj dalekozor kao da je specijaliziran za praćenje pokreta, ne samo operno–kazališnih. Možda je mehanika mutirala u procesu uporabe, što ja znam? Čim se nešto makne na ulici, instrument mi se stvori pred očima, izostren i koncentriran.

Za ilustraciju, dragi moj O., izdvajam predstavu koju lokalni idiotko često izvodi dolje na ulici, pred lokalnom dječurlijom i mojim skrivenim okularom. Taj idiotko je blijed kao smrt, koščata lica, majmunski izbačene vilice, nazalne dikcije, nesuvislog iskaza, sablasnog cereka, izrazite sklonosti prema žvakaćim gumama. Lokalna dječurlija okruži idiotka, pritisne ga uza zid, nudi ga žvakom, ucjenjuje, i ne treba biti »sociolog«, moj O., da bi se znalo da je ta žvaka zapištana ili zasrana... Idiotko se previja, opire, onda polako popušta... pa se napokon uskakuta, razmaše i uspjeva, grozovito zavijajući improviziran tekst. Uglavnom se radi o nazivima genitalija i koitalnih radnji. Dječurlija oduševljeno grca i plješće, uživaju u induciranom prijestupu, valjuškaju se u bogatoj struji zabranjenih riječi. Ponekad ga odvuku u stubište. Ponekad ga nagrade pravom, neraspakiranom žvakom.

Niz ulicu, desno, nižu se zalogajnice, kafići, perkarnice. Navečer zatitraju reklame na fasadi: *Burek — Gulliver — Boss — Bagatella — Zeppelin — Fru-mentum*. Na kraju mesnica: *Mesopromet*. U ljubičastom svjetlu neonskog natpisa žmirka oderano tele obješeno o kuku, očna kugla bulji u prazno, zubalo u nijemom blejanju, tetive se bjelasaju, na mesu plavi pečat... Ovo stanje goveda (teleta, što li) na pola puta između životinje i odreska, dragi moj O., u meni redovito budi stanovite, kako da kažem, monističke asocijacije. Ako se koncentriraš na izbuljeno oko i obrise tijela — vidjet ćeš životinju. Ako se upiljiš u crvenu plohu prošaranu bijelim tetivama — vidjet ćeš svježi biftek spreman za termičku obradu. Sve je to povezano, sve je to jedno. Sve se to meni nekako »uklapa« i »sklapa«, pa ni slučaj Ljube i Milice P. nije u tom sklopu nikakva senzacija. I nije tu riječ o nekakvoj »provinciji«, mili moj, treba to gledati šire! Čovjek, dragi moj O., čovjek iznad i ispod kože, ljudsko biće kao takvo.

Na taj tvoj rečeni dan, »17. o. m.«, trznuo se bakin operno–kazališni dalekozor i upozorio me na bračni par P. koji ulazi u zgradu prekoputa. Ako mene pitaš, obični dosadnjakovići, taj Mijo i ta Ljubica P. Uvijek zajedno, tromi i pretili, ne gledaju ni lijevo ni desno, kao da onkraj zacrtane putanje prestaje život, u rukama se redovito klate vrećice, on knjižničar, ona knjižničarka — tako nešto. Uskoro su sjedili za plastičnim stolom na balkonu i srkali lubenicu. Nagnut nad stol, gospodin P. je u naglim trzajima zarivao zube u krišku. Koštice bi dugo skupljao u ustima; po dovršenju kriške naslonio bi se s olakšanjem,

napuhao obraze pa u dugom, slinavom rafalu ispaljivao košnice preko ograde. Neovisno o ovim radnjama, usta gospode P. i njena lijeva ruka uporno su nešto tumačili i zakucavali u zraku.

Nešto kasnije, za staklom dnevnog boravka vidio sam obris Mije P. koji naglo obara obris Ljubice P. Potom se ruka Mije P. u respektabilnom ritmu stala spuštati i podizati nad oborenim tijelom Ljubice P.

Da se razumijemo: nije mene, za razliku od tebe sada, dragi moj O., zanimalo fakat nekakvog tamo »zločina«. Kao da minutu ranije, za plastičnim stolom, zločina nije bilo, da bi se odjednom, s podizanjem noža u ruci Ljube P., zločin eto tako — stvorio, smiješno! Nego: privlači mene pokret kao takav, kao ono davno nekad kad smo bockali pijetlove, ili povećalom žarili i palili pauke i skakavce, presretali stonoge pod ciglom i što sve ne; u tom smislu zadržao sam ja svoj mladenački duh do dana današnjega!

Najviše me se dojmio izrezak bijele kože gospodina P. u predjelu trtice, pretilo guzište ogoljelo pri vrhu, uslijed širokih zamaha nožem. Ta živinska guzna bjelina usopćenog muškarca! Ta slutnja znojnih kapljica u probodu prema guznoj brazdi! Taj vidljivi gubitak dostojanstva i odjevne kontrole! Dragi moj O., nema boljeg sukusa ljudske prirode, nema. Obuzelo je mene to gibanje, što jest-jest, htio sam se malko umiješati, pročakati malo štapićem i snimiti reakciju, i tako ja zgrabim oblutak koji čuvam od svog zadnjeg boravka na Jadranu (davno! davno!), odjurim na balkon i zavitlam ga. Ne hvalim se, ali uvijek sam imao precizan izbačaj, a bome i jači od svih vas zajedno, bagre šminkerske. Kamen je probio staklo i završio na tepihu bračnog para, ali Ljubo P. je, ne trznuvši, izveo svoje zadnje zamahe nožem, kao da je okolni svijet netragom potonuo. Životinje se ne daju smesti kod parenja, kao ni u vrijeme uvodnih obigravanja; sjetimo se mačke, kukca. Ljudi se koncentriraju i na druge stvari.

I što sad, dragi moj O.? Da lupetam o nekakvim »razlozima« i »motivima«, zavirujem u tuđe podsvijesti i pretpovijesti? Da otkrivam rodbinske veze lubenice i inkriminiranog noža? »Artefakti«, veliš, »materijalni dokazi«, kao da bi uporabljeno sječivo, komad krvave plahte, tajni dnevnik Ljube P. odali nešto što ne vidiš golim okom. Kao da »osobni korijeni« nešto mijenjaju na općem stanju stvari! Prerano odbijanje od majčine sise, što ja znam, dominantna baka i katolički odgoj, sustavno premlaćivanje u podrumu škole, nepromišljena radnja nastranog strica pred očima malodobnog Ljube, mucanje, debljina i razrokost, ali čemu sve to, dragi moj sociološki uhljebljeni O.? Osim da puniš neispisane stranice nekakve tamo karijere?

Trza moj mali kazališni, moram ići. Eno peru ulicu debelim šmrkovima, i sve mi se čini da mlazom vode pred sobom guraju i mladog vrapca koji se batregra u smrtnom strahu. Kao da je vrapčji život bog zna što. Moram, pozdrav.

9

U našoj stalnoj rubrici *LiteraTORTura* donosimo nagrađeni literarni rad iz kaznionice u Lepoglavi / Odjel za odgojno–popravnju njegu i resocijalizaciju / Psiholiterarna radionica, klasa »krvni delikti«. Tema sastavka: *Ime mi je Mijo P.*

Zadatak: slobodno asociranje o karlovačkom slučaju Mije P. Odgojno–popravnici cilj: odreagirane kroz sublimiranje.

autor: N. G. (39 godina)

Ime mi je Mijo P.

kvaka škripi — truskaju (traljava) vrata — bez najave (do balkona) prolazi mrka zamišljena — postrojavanje rublja (nedogledni špaliri) — opako struganje škafa (š kafa šš kafa–kafa) — muklo istres(tres–tres)anje (zgrčenih) traperica — zaboga vješanje rublja zar akt je održanja života (pitam) — zaboga baš sada zar — uzalud sve jer — otpale su uši njene (odavno o davno) — uzalud mitra(–tra–tra–)lžiranje škare/stol — tišina (više mi se) tišina tišina — (UBOD LJUTNJE TO NA DRAGU JEST)

bockanje tv–/tv–/tv— smijeha/pljeska/svirke — iz druge sobe (žbuka/cigla/žbuka) — pred ekranom tamo nikog (nikog) znam — to u prazno paluca (zvučna) kulisa — gasi (jebemu) gasi to gasi — a inače (kad stvarno sjedi se & gleda) inače — daljinsko ubijanje tona & slike — (to jest) neljudsko (njeno) rezanje kompozic/zbivanj/rečenic — i gle — začeti dojmovi trčkaraju (bezglavo) — trčkaraju tada dvorištem duše — (netom zaklana (živa još) kokoš) — bez takta to je barbarski & grubo (vikao bih) — (TO UBOD LJUTNJE NA DRAGU MOJU DRAGU JEST)

kukac (jarkozeleni) kukac — na novinskoj plahti tap(tap–tap)ka — i podiže se zun(zun–zun)zavo zezavo (kvazi) — kvrc–kvrc: o staklo ekrana — i (dostojanstvena) šetnja po licu (novinarke/ministra/premijera) — a (ona ona) (UBOD LJUTNJE NA DRAGU MOJU: JEST) — (ona) govor mržnje & namjera egzekucije — evo već krpe (provedbene) (sive) — no umakne kukac joj (no–no) — oj prozor mu otvoriti — oj tijelom ga štititi — oj titi–titi tepati bičencu zelenom (zelenom) — bičencu gle čovjekolikom — gle mrgud brundavi — na (blistavi) se prozor osvetnički je li (posrao) — klecave gle mu (filigranske) nožice — radoznalo vidi njuškalo (njuš–njuš) — slobodu traži & zaboravlja (začas) viši taj cilj — jer organska piknja evo (otvrdla) muhoserina (njuš–njuš) — nestašni tupko po noktu mi ticalom (tic–tic) — nepromišljeno stupa na podest (kaži–prsta) — probni njegov ugriz (u! griz–griz/au–au) — pa naglo rastvaranje krila — sunovraćanje (u bezdan) — eto (eto) — terorizam čemu čemu (siva) krpa — zašto (je li) zašto (kad kukac priroda je)

izlet (pomislim) hajdmo hajdmo — (npr.) (nijemi) poklon krapinskom (pra–pra–pra–pra...)djedu (il) grobištu kakvog oca (domovine) — (sjetno) pipkanje utora na balustradi/topu/hrastovini (=štovanje povijesnih jagodica) — (nježno) trganje izletničkih bataka/krilaca/filea (i sl.) — valjuškanje pogleda po sočnim

obroncima (mazno boc-bockanje guste šume) — na obali vodotoka (meko) tonuti u protjecanje (vodo-to-vodo-to-vodo-to)... — uto: eto slike: nervozno se (ona) češe/pljeska (»odvratni komarci«/ »dodaj kremu«/ »ružno mjesto«)... — (UBOD LJUTNJE NA DRAGU MOJU (DRAGU)) >>(o izletu šutim)

42

rupa! (veli) vidi: rupa! — staro jadno bijedno (=sramno) — nove hlače moraš moraš — evo ove: cijena boja... — ili ove: fino tkanje... — možda ove: forma gumba... — ove ove: kvaliteta... — skidaj probaj: hajde hajde... — — — po izlozima slijepe (gluhe) lutke (pvc) nagovaraju na obnovu (života) — unutra prebiranje po (hladnim) šipkama — (stru-)struganje (cvi-)cvilež vješalnih kukica morbidno (cik-)ciktanje — lelujanje nogavica (špalir bez nogu) — dirkanje uvelih guzišta (slutnja tuđeg mesa) — rukavi (invalidski) obješeni — u kabini gle neumoljivo vrebanje (ogledalo ogledalce) — gle salo moje mrtvačko je (je je) — gle salo pokojnoga strica (isto isto) — i kažem (kliknem) zanimljiva morbidezza vidi — kuke šipke nogavice ogledalo ogledalce itd. (tumačim) — — ne trokeljaj vikne (drekne) — skidaj probaj hajde hajde — cijena boja — fino tkanje — forma gumba — kvaliteta... — — neću (vičem) čemu hlače kakve hlače kvragu hlače imam hlače neću amen (UBOD LJUTNJE DRAGA DRAGA)

ne razbijat jaje tako! — nagib zdjela kora (izmet) — ne lomiti zato tako! — nego vako vako vako! — i ne žderat juhu tako! — nagib srktaj (jezik) zubi — ne svinjiti elem tako! — nego vako vako vako! — i ne vršit nuždu tako! — pimpek četka prozor (nagib) — ne nužditi zato tako! — nego vako vako vako! — i ne čistit kadu tako! — sredstvo nagib (stisak) vrijeme — ne čistiti dakle tako! — nego vako vako (vako)! — pili brusi riba struže — pjeni bruji tutnji huči — to je jezik roda moga — (ko da žuči nemam i ja):

ne tjerati lišće s praga (miris truleži i vina) — ne strugati mraz sa stakla (cvijeće smrti / reljef raja) — ne rezati tv-dojme (živa kokoš već bez glave) — ne dirati moje kule (čardak bašta šuma trip) — ne graditi barijere (puder nakit ruž frizura) — ne gušiti miris tijela (deo vamo parfum tamo) — i ne cokat šupljim zubom (glumljen prezir lažna snaga) — ne poštapat stalno stalno (»ovaj« »onaj« »no međutim«) — ne pozdravljat slatko slatko (»dragi susjed«, »mila strina«) — ne rabiti riječ »normala« (nit »u redu« nit »korektno«)... — (vičem!) šutim (vičem!) šutim — (UBOD LJUTNJE UBOD UBOD) — prži pali peče bocka — buši guši davi steže

mlačna noć — na cesti lavež — kasan trub i semafor (za slijepe) — vani kucka semafor i vrijeme — vani lete teška (bijela) krila — blaga svjetlost sipi kroz rolete — i stari jogi sitno cvrči (sjetno) — (moja draga): svijet pod pokrivačem — (moja draga): crno (strano) brdo — (utrnuli Vezuv (beznadni) Pompeji) — (Sinaj (davno izdan) bez aure Fudži) — (Afrika daleka / Azija u magli) — sve (baš) sve je mrtvo (oči dah & ruke) — samo kosa (njena) još je bila živa — (titranje vlasi na svjetlosti blijedoj) — pak mi reče: miluj... u snu se cjeliva...

— (blagi miris tijela...) (mekše barijere...) —... i zavučem ruku u guduru toplu — Afriku približim / Aziju razdanim — i oživim svijet pod pokrivačem — stran (i poznat) dalek (bliz) i strašan — jer meso (njeno) čaroban je kraj — gdje putnik tone u salate salaše — gdje (glatka) polja rosom se orose — i Vezuv slinav mami grotlom (vrućim)... — al duša (njena) zagorski je kraj — gdje (glupav) kmet se muči pjesmom (starom): — »stavi kondom!« »briši znoj!« »ne svrši!« — — ja ne znam što si (Azija il žena) — ja ne znam što si (đurđic il hijena) — al trebam to (o) trebam (UBOD LJUTI) — salo trebam (njeno) nokte usta dušu — i pjesmu (staru) Aziju i ženu — na brdo (Vezuv) kamen valjam (razgrčem Pompeje) — i mijesim (slatke) valjke znojnu lavu treset (ljekovito blato) — u masnu zemlju (glatko) klizim u pijesak tonem (škripav) i grude dižem travke kidam bušim koru param i orem ronim srčem pljuskam valjam bodem tonem i tonem bodem tonem bodem bodem tonem — tonem...

10

Slušajte, mi smo riješili pitanje ljutnje, moja čegrtuša i ja, i tu se dobro slažemo, penetriraj ga! Moja kapitalna čegrtuša, moja masna jegulja, zvijer nad zvijerima! Moja spajder-gerla, neuhvatljiva moja ženkica! I ja: njen »jajoglavac«, »piton krivoglavi«, njen »svezder obični«, »Tonko Amazonko«...

Slušajte, moju ženkicu i mene psiholozi bi trebali pokazivati po stručnim kongresima, i na predbračnim tečajevima, da, a ne teoretizirati u prazno, tikve im nabijem akademske! Mi smo bome razvili uspješnu strategiju, nego što, protiv stresa i bijesa, i tu nam nitko nije ravan, genitalija mi mojih... A ne kao Mijo P., balavander i primitivos...

Ali dajte, odložiti ćemo taj kišobran, penetriram ga kalajisanog! Raskomotite se! Malo je zadimljeno ovdje, u tri spolovila tuljanova... Ventilaciju im nabijem da im nabijem... Možemo mi potražiti drugi lokal, ako inzistirate, gospodična draga... Dobro! Dajte onda taj kišobran, hajte, i popijte nešto, no. Što ste tako skromni, u mandulu materinu?!

Konobar! Poslužite gospodičnu!

No, idemo porazgovarati. Velim, razvili smo mi dobru strategiju, za razliku od tog Karlovčanina, nabijem ga suludog! Taj nije znao baratati svojom ljutnjom, i to je ključni faktor u cijeloj priči, pazite što vam kažem! Morate to razraditi u toj vašoj, kako ste rekli, dokumentarnoj rapsodiji o karlovačkom koljaču. Dat ću ja vama sve što imam o tom slučaju, bez brige, pa vi to upotrijebite na najbolji način. Imam ja povjerenja u vas, gospodično moja mila, kad vas vidim ovakvu medenu, u mandulu materinu, uh...

Nožem na suprugu, iz neba pa u rebra! Jedanaest puta, treskao mu vrug tater! A da je znao komunicirati kako spada, velim, sve bi se to izgledilo u hodu... Gospodično draga, slušajte vi mene, treba živjeti bez dlake na jeziku. Bez dlake, bez-dla-ke! Baš tako, bez trule cenzure i lažnih obzira, nek ide sve to u genitalije magareće! Komunicirati treba iskreno i otvoreno, non-stop, bez

taloženja u podsvijesti, pa neće obični brabonjci i sitan međuljudski prdež pre-rasti u bračnu i ljudsku katastrofu!

A opet, slušajte, nije to tako jednostavno, penetriraj ga. Mi smo tu velemaj-stori, ja i moja masna jeguljica, ali nije to išlo od danas na sutra, spolovilo mu konjsko, ne! Treba raditi na tome, dabome. Otvoren treba biti, da, ali kakvim se jezikom služiti, to je pitanje. Jer nisu naše misli Kant i Hegel, shvaćate, pa da ih naprosto izdiktiramo u svijet, kakve jesu da jesu! »Govori kao što misliš«, onako po Vuku, lijepo bi bilo, he-he! Ali treba naći adekvatan izraz, to je prob-lem, penetriraj ga. Izraz koji će prenijeti što veći dio afekta, a ne da nam po-lovica zaostane negdje u primozgu, u slijepom crijevu, ako me razumijete, pa nam kasnije pravi probleme... Frustracija i neuroza, što ja znam, nek ide sve to u anus medvjedi...

Razumijete vi mene, gospodično draga, s tim vašim korektnim sokićem od borovnice, i s tim vašim nosnicama, gospodično moja, uh! Tako su erotski me-snate te vaše nosnice, u mandulu materinu, njam-njam! Pardon! Ja uvijek ova-ko, što na umu to na drumu, pa je svaka zabuna isključena! Ja vam velim iskreno, a vi kako hoćete...

44

Kako? Moj jezik zanimljiviji od vašeg nosa, velite? Dobri ste... Evo, izložit ću vam ukratko to jezično pitanje, penetriraj ga. Ovako je to bilo. U početku se moja ženka izražavala sasvim prosječno, što bi se reklo: kulturno. A ja sam prostačio sasvim klasično! Ma slušajte, jasno je valjda svakome da spomen pra-vog organa na pravom mjestu može polučiti pravu malu jezičnu erupciju, da ne kažem poluciju, tintilinić mu labudov. Organski izričaji, ulični diskurc i tome slično — pa to nosi veliku ekspresiju i naboj, penetriraj ga! Jače je to i uvjer-ljivije od svih jezičnih konfeta i akademskih kombinacija zajedno. A hrvatska literatura i njen umjetni jezik tu ne mogu konkurirati nikako, sunce im steril-no oplodujem, ono unjkanje na hrvatskim pozornicama da i ne spominjemo...

Dobro, gospodična draga, čekajte, da vam objasnim do kraja! Nema tu spo-ra nikakvoga, u mandulu materinu! Snažni su ti naši organski izričaji, što jest-jest. A opet, je li, ne valja ni klasična psovka, porijeklo joj nabijem balkansko i patrijarhalno, da joj nabijem! Imaju ti naši punomasni registri i svoje mračne strane, penetriraj ga. Dabome, nije stvar u nepristojnim riječima kao takvima, u spomenu ovog ili onog organa, ove ili one radnje, penetrirao kanarinca svoga. Nije stvar u onoj stvari, nego u odnosu prema nekim skupinama ljudi, evo, uzmimo...

Molim? Tako je, gospodično draga, upravo tako, dobro velite. Vidim ja da vama ne treba objašnjavati da organski izričaj tipa: »Pas ti, ono, ženskog ro-ditelja!« — podržava stanovite odnose i svjetonazore. Žensko spolovilo se tu pojavljuje kao neka, kako da kažem, neka moneta za potkusurivanje, i to u okviru čisto muških transakcija. Te »organ ti strinin«, te »spolovilo materino«, te »mrtvu ti majku na hladnom grobu«... Uvijek ista međuljudska šema, u tri spolovila kukčeva! Ne velim ja da psovanje i nasilje idu rukom pod ruku, ne kažem. Eno, Mijo P. je u jezičnom smislu pristojan čovjek, prema mojim sazna-njima... Pa ipak, slušajte, jezik je opasna mreža u koju se hvata nedužna čeljad,

i te kako. Opaki su to alati, pustite, iako skriveni. Jezikom se vrši »implicitno« nasilje, što bi se reklo, zakulisne gadarije, nek se gone u anus orangutanov...

Ukratko, ja sam svoju ženku tjerao na jezično otvaranje, a ona mene na kulturnije izražavanje. Osim toga, ja vam radim u školi, kao što znate, pa nije zgodno... I tako, mic po mic — kompromis! Razvili smo mi s vremenom jedan sasvim zgodan i praktičan jezik, snažan jezik, bez dlake, koji pogada kamo treba, a opet... Pristojan i tolerantan prema okolini! Sok i aromu smo tako zadržali, a izbjegli kolektivne žrtve. Da, gospodično draga! Pa sad recite da sam nepristojan, mandulu vam tatinu cuclam!

Kako? Među fakovcima, velite? Živi tonovi na književnoj sceni?! Ma kakvi fakovci, gospodično draga, pa to je psotka prepisana s ulice! Nek se gone s tim patrijarhalnim smećem u tri čučavca musava, kosu im ušljivu u četku unaprijed! A oni koji objavljuju takve pičkarije — ti ne razumiju što rade, sunce im nakladničko urinom gasio!

Da, evo, evo, reći ću vam sve o Miji P. Slušajte, on se jadan nije znao izraziti ni ovako, ni onako. Nego fino skuplja, taloži, gomila, dok jednog dana ne provali kao iz kotla, što ja znam, začepjeni ventili, pa odjednom eksplozija i — ode sve u guzu milu supruginu! A evo kako sam se ja počeo baviti tim slučajem, ispričat ću vam i to, penetriraj ga. Jednog lijepog lipanjskog dana sjedimo moja jegulja i ja pred televizorom i gleduckamo, kad eto ti one američke serije...

Recite, gospodična draga! Još jedan sokić, može?... Dakle: gospodični jednu gustu jagodu, a meni još jedna pivica. I malo hladnija da bude, ugostiteljski duh vam penetriram!

Štakor bahati. Brrrr. Jeste vidjeli taj nemogući brk? Dabogda mu djeca na njemu žigice isprobavala... No, gleduckamo tako jedne večeri, moja zvjerka i ja, kad eto ti one američke, igrano-dokumentarne, o kaznenim djelima najgore vrste. Serijski ubojice, silovatelji, pedofili... Istrage, vještačenja, procesi, mandule materine...

Vidiš ti Amerike, velim ja.

Što, veli ona.

Kako što, pa vidiš perverznejake kapitalističke, mozak im penetriram degenerirani.

Kakav kapitalizam, predrasude ti tvoje crvljive, pa tu se radi o ljudskim univerzalijama. Ludilo, kriminal, veli ona.

Univerzalije, ma nemoj, jeguljo jeguljasta! Pa vidiš da zločini kod nas imaju drugačiju strukturu! Tradicionalno, transparentno...

O, jajoglavi, dabogda ti slabovidni arkanovac pubis brijao! A ovaj rat od jučer? A crna kronika iz dana u dan, što je tu transparentno?

Ma evo što je transparentno, čegrtušo masna, dabogda te američki pedofili maloljetnicom držali — i posegnem u hrpu novina kraj dvosjeda, otvorim crnu kroniku, evo slušaj, zvjerko nedotupavna, »Zbog preljuba — motikom na že-

nu«, »Otac i sin poginuli u svadi oko nasljedstva«, »Razbojnici oblijepili baku i opljačkali je«, što hoćeš, sve je tu jasno i čisto...

Da, a onda nađem na članak o Miji P., »Jedanaest uboda u debelo meso«, to me zbunilo, penetriraj ga, o motivima tu nije pisalo ništa... I tako bude jedan-nula za nju, barem naoko, bubreg joj tetin! Razlog je banalan, tvrdim ja njoj i danas, ali Mijo nije znao na vrijeme komunicirati, pa mu se nataložilo žuč. Razlog je složen, tvrdi pak ona meni, limfa joj strinina, a kako mrzim rasprave bez razrješenja, potrudio sam se, evo, penetriraj ga, da vidim što je na stvari...

Da, dat ću ja vama sve što sam skupio, evo, gospodično draga! Slušajte, probio sam se ja do zatvorske psihijatrije, molim, platilo portira, dobio materijale... Mijo P. tamo još uvijek leži na ispitivanju — evo: »Nalaz i mišljenje«... Ne, vidio ga nisam, penetriraj ga, ne puštaju nikoga na odjel, mjere im njihove nabijem kvazi-sigurnosne!

Da, to je sve što sam dobio, ali nije to malo, slušajte. Svašta tu piše, vidjet ćete, svakakva indikativna zapažanja, genitalije im njihove medicinske, što jest-jest...

Ma što...?

Dajte, nemojte! Čemu sad žurba, sjednite! Da vam ispričam kako izgleda ta bolnica, u mandulu materinu! I kako sam potkupio portira! Čekajte, gospodično draga!...

Ode, pičkur novinarski... Nevjerojatno...

Konobar! Platiti!

10.A

Nalaz i mišljenje

OPĆE STANJE: Mijo P., 1962. Višeg rasta, slabe miš. grade, grudni koš s tragovima rahitisa (»kokošja prsa«). Motorika usporena. Febrilan, pojačano disanje i znojenje, koža i sluznice anemični. Nektaktibilan, zatvoren, odsutan, nema teka. Ne puši, ne pije.

SRCE, EKG: Hipertonija 160/110, akcija temporalno subritmična, ev. psihogeno, desno jaki sistolični šumovi. Inkompletni blok desne grane, visoki, šiljati T-valovi u V3–V6.

PLUĆA: Perkutorno sonoritet, auskultacijski normalan šum disanja.

ABDOMEN: Bolan na pritisak u epigastriju. Želudac urednih nabora, peristaltika pojačana, sluznica hiperemična difuzno, hiperaciditet upućuje na gastritis chronicus. U lab. nalazima hiperbilirubinemija nekonjugiranog tipa i jaka hiperamilazurija, upućuje na serozni pankreatitis eventualno bilijarne geneze. Žučnjak bez vidljivog kamena, presavijen pri vratu, dosta gustog mulja u lumenu. Jetra uredne veličine, homogena, nešto jače izraženog vaskularnog crteža. Digitorektalno: svjetlija stolica, proljevasta, hiperprodukcija plinova, perif. pulzacije uredne.

NEUROPSIH.: EEG uredan, štitnjača malo povećana. Od 17. o. m. depresio acuta, Xanax 0, 5 mg 3x1. Povremeno se javljaju prisilne radnje (lizanje ramena, klimatanje torzom). Spavanje i apetit u redu. Asocijalan, odbija komunikaciju s osobljem i drugim pacijentima. U interesu dijagnostike više puta provedeno verbalno atakiranje po metodi »thema acuta«. (Sinopsis: »Dragi Mile, vi ste 17. ovog mjeseca situirali jedanaest uboda nožem u stražnjicu svoje žene. Nož je jedanaest puta pasirao epidermu, dublje slojeve kože, mišiće i vezivna tkiva. Tri uboda izazvala su ozbiljno venozno krvarenje. Dva uboda okrnula su bedrenu kost. Rubovi ubodnih kanala su uobičajeno oštri, rane potencijalno inficirane. Hitna kirurška obrada, ali s odgodom šivanja. Ako ne dođe do zagojenja, takve se rane nakon tri do šest dana kirurški zatvaraju. Infuzija, dezinficijens, analgetici, sedativi. Troškovi ležanja. Dragi Mladene, sigurno ste uživali u frontalnim i lateralnim ubodima hladnim oružjem u stražnjicu svoje žene, psovka. Nasladivali ste se difuznim otporom mesa koje inače obdaruje imitacijom romantičnog petinga, je li tako, zbog mira u kući, ili imitacijom strasne masaže kao uvod u snošaj, psovka. Žena je sigurno skvičala kao krmača na klanju, psovka 1, psovka 2. Možda ste vidjeli iskolačene oči koje očajnički traže objašnjenje. Ispupčene bijele jabučice koje traže spas od vaše pomahnitale ruke. Ali ne, vi ste izbjegavali svaki emocionalni dodir i koncentrirali se na debelo meso, psovka. Odlično ste vi to izveli, majmune jedan. Psovka. Onako muški, čvrste ruke, bez pardona, neka se vidi tko je gazda, je li, psovka verzija a, verzija b, neka ženka drži jezik za zubima, neka ne švrlja okolo i ne razbacuje se novcima, neka pazi kako odgaja djecu dok nema muža da drži konce, je li, kretenčino, niste ni vi vesla sisali, psovka, pokazali ste vi njoj.«) Verbalna reakcija pacijenta: nihil. Promjene: pojačano znojenje, frekvencija treptanja ca. 150%, gornji ekstremiteti napeti. Dg: neurosis nuclearis.

Terapija: Peptoran 1,0,1 + Rudakol 3x1 + Xanax 0,5 mg 3x1. Ne pušiti, paziti na ishranu.

11

Utorak, 16. srpnja.

Zašto mi je srce tako puno života?

Kao prezreli plod u kojem pulsiraju zlaćani sokovi?

Dnevnik, dnevnik...

Zarobljeni u crnu tintu, možda sokovi nadu smiraj...

Prekrasna sunčana srijeda, 17. srpnja. Sunce! Bože, kad sam jutros ušla u sobu broj pet i otvorila prozor, ljetno sunce prosulo se po svježje opranom linoleumu u takvoj raskoši, da sam raširila ruke i dečke probudila pjesmom... »Već dan je usto bijeli...«

Ivo F. grebao je noktima po okviru kreveta i smiješkao se neodređeno... Bucmasti Ante milovao me svojim nevinim pogledom, dok mu je stopalo plesalo zrakom, uz rub kreveta, kanda hvatajući ritam, nježno...

A mršavi Mijo P. nakrivio glavu na jastuku, namjestio uho, pokrio ga rahlom dlanom... Kao da želi bolje čuti, a opet, u isti mah, kao da se plaši moje pjesme! Nijemi, zagonetni Mijo P. Osjetih da sam ga dirnula u neke stare, zapretane žice.

Linoleum je bliještao u pravilnim četvorinama, rešetke na prozoru bacale su oštre sjene. Ali meni se činilo da na podu gledam pruće neke velike, prozračne košare u kojoj sam dečkima donijela malo sunca.

Četvrtak, 18. srpnja. Još jedan sunčani Božji dan. Moju ljubav prema životu može primiti bez podsmijeha — jedino papir! Jer kome u ovom gluhom, zakržljalom svijetu progovoriti o slavlju koje mi svakodnevno priređuje kamen kraj puta... Kome opisati oči slabovidne portirke koje su jutros zaiskrile radošću, pod povećalom debelih naočala... Tuckanje veselih tesara na krovu urgentnog odjela... Obična prugasta mačka koja se na stazi prepustila mojoj ruci... U svakom biću i u svakoj stvari smiješi se vječnost, kaže Dalaj-lama.

Kako je nježna i prozirna koža Mije P.! Šutljivi nesretnik opet odbija tablete. Nijemo podnosi svaki naš prijekor i nagovaranje, kao da i ne čuje, i uporno nešto bilježi u svoju tekicu... To njegova duša odbija lijekove i zatvara mu usta. Ali medicina zaobilazi dušu i mehanički buši drugi otvor, obavlja svoje... Kad igla, bez otpora, klizne u plavu zmijicu Mijine žile, oči mu se polako zaklope, a okomita bora iznad korijena nosa malo popusti. Kao da se mojoj igli prepušta s olakšanjem.

Subota, 20. srpnja. Paperjasti oblaci, lijepo. Nebeske ovčice puštene na podnevnu ispašu. A što to pasu ove nebeske ovčice? Pasu naše poglede — koje odmaramo na prizoru nebeskih ovčica... Uzajamna ispaša neba i zemlje. Tako bi trebalo biti.

Nesporazum s doktorom K. Htio je povišenim tonom privoliti Miju P. da otvori usta i počne gutati »kao sav normalan svijet«. Kasnije, na hodniku, čula sam doktora kako mrlja: »sentimentalna koza«. Možda bi se trebalo odlučno boriti protiv ljudi poput doktora K. Ali kako i u njemu ne vidjeti kreaturu Božju? Tko zna po kakvom je nebeskom planu odabrao baš ovaj poziv? Ni Sveti Pavao nije se baš iskazao prije obraćenja...

Mijo P. osim lijekova od jučer odbija i hranu. Kad sam namještala stalak s infuzijom, ubacivala iglu u nabubrenu zmijicu, spajala kanilu na cijev, primijetila sam da me uporno prati Mijin pogled. Ali ne gleda on mene u lice, niti promatra moje uposlene ruke, nego kanda pogledom prati moj obraz, ali na od-

redenom odstojanju! Gleda, a opet ne gleda... Možda me ipak fiksira, ali pravedno svrne pogled? Mijino lice je upalo i koščato, podsjeća me na slike puštinjaka u onom ilustriranom dječjem katekizmu. U očnim dupljama, duboko, kao da tinja visoko razvijena svijest.

»I meni dajte takvu konzumaciju, sestro Marija!«, javio se bucmasti Ante, molećivo. Zastao je kraj Mijinog kreveta. »Bezgrešna konzumacija, eeeeh, sestro Marija...« I štipne Ante sam sebe u podbuhli obraz, demonstrativno... Obraz napuhan — ali ne od hrane, jadničak Božji, nego od lijekova!

A Ivo F. šulja se po sobi amo-tamo, uvijajući gumene papučice kao da hoda po jajima. I mrmlja: »Alarmantno je to, alarmantno... Vrijeme je za Krista...«

»Ma vrijeme je za ručak, dečki, šic odavde«, velim ja, »i Kristuši moraju papati, idemo«...

Tako se mi zabavljamo ovdje, nesuvislo i mudro...

A Mijina infuzija kapala je ritmički i spokojno, kao u kakvom vodenom satu. I bilo mi je kanda nesretniku ne darujem samo hranu, nego i sekunde, sate, život sâm...

Olujna nedjelja s grmljavinom, 21. srpnja. Bože moj, o Bože! Što se to dogodilo? Na prozoru petice, na prozoru Ivine, Antine, Mijine sobe... Zbunjena sam kao djevojčica...

Mrki oblaci gomilahu se cijelog prijepodneva, i predolujni vjetrovi dugo je prijetio na dvorištu, povijajući granje u naglim zapusima, gnjaveći odbačene papire kao nemoćne bijele životinje... A onda se prolomio pljusak i dugo suzio niz bolničke prozore, i olujni vjetar treskao je labavim okvirima, i gromovi su uporno rogozorili, i smračilo se naglo...

I naglo je, pred večer, opet granulo sunce! Kad sam otvorila prozor u petici, jedan jedini oblak žario se visoko na nebu, nježan i rumen, rubova iskrzanih vjetrom... Zastadoh očarana. I pomislih kako će nebeski taj putnik nestati za koji trenutak, i nitko se neće sjećati njegove ljepote...

»Cesarić«, kane mi u uho...! —

I okrenem se za toplim, iako promuklim glasom —

Mijo P. stajao mi je za ledima! I upro pogled u onaj usamljeni oblak! Zagonetni Mijo! O, znala sam da bijaše osjetio isto što i ja! »Vjetar visine ga je njih, vjetar visine raznio ga«, tako pjeva Cesarić, nije li tako, nesretniče moj? I preplavi me neko milinje, i shvatih da je Mijo progovorio prvi put nakon dugo, dugo vremena, i suze mi navru, i dirnem njegov rukav... I prošapćem: »Tko si ti?«

Sparni petak, 26. srpnja.

Dani nemira.

Sunce u mliječnoj izmaglici.

I papir se opirao primiti moje razbacane misli...

Straši me taj Mijo, brine i straši...

Izbjegavam pogled u njegovo mrtvo lice. Mrtvo, a tako živo... Šuti Mijo, nijemo pruža ruku ususret mojoj igli... I bilježi...

A ti notesi koje gomila u noćnom ormariću, notesi koje satima, dan za danom, puni zgrčenom rukom, mehanički kanda, bez zastajkivanja, a opet usredotočeno, žilavo, ti notesi me uznemiruju... Osjećam da kriju tajnu Mijine šutnje, tajnu njegove duše koja izmiče mrežama prostih dijagnoza... Neku neodređenu tugu hrane u meni Mijini notesi, u prošlost me odvede, u budućnost... Mijo, tko si ti?

Subota, 27. srpnja. Malo svježije. Nebo je opet dobilo boju. Zdravo nebesko plavetnilo zrači vedrinom i spokojem.

50

Htjela bih da Mijini notesi kriju čistu poeziju. Ili mistično iskustvo vjere... Ili duboku mudrost... Džubran, Dalaj-lama... Ali zašto, Bože? Što se mene to tiče? Što me to pogađa, kao da je dio mene?

Popodne na prozoru svlačionice. Pogled u sivo, nagruvano dvorište. Desno, kroz prozor laboratorija, vidim uposlenu tehničarku. Obraduje sadržaj drenažne vrećice, sivozelene sokove u prozirnom jastučiću, sadržaj nečijeg želuca. Pretakanje sokova iz jastučića u epruvetu... Umetanje u akcelerator, namještanje dugmadi... I bljesne pomisao: taj sok bi mogao pripadati Miji! Pa i njegov urin je već kružio hodnicima, nije li, i njegova krv je opisana u nalazima, i snimci njegova mozga počivaju u ladicama... I njegovo srce iscrtalo je nemirne krivulje... Posvuda sijemo tragove, raspršeni smo svijetom i prije naše smrti... Svugdje, svugdje oko mene diše Mijo P. i gledaju me njegove nijeme oči...

Bože, zar je to ljubav?

Nedjelja, 28. srpnja.

Čitala sam! Sve znam i sve vidim sada, Mijo moj!

Odmah, s vratiju, ugledala sam uredan stupić malih notesa, crnih, zelenih, plavih, na okupu sada ono što je ljubomorno skrivao u mraku ormarića, izloženo sada, kao da je zaključio s time... Kao da odlazi... Sa zebnjom sam približila stalak, namjestila otopinu, sa zebnjom uzela Mijinu ruku i polako odvijala čepić kanile, užareno vrteći riječi kojima ću, evo sada, izmoliti od njega ove note, tajnu njihovu...

»Uzmi«, prošapta Mijo u taj čas, ne pogledavši me, i oblije me silna radost, i stid me oblije, i strah... I uzmem kulu od notesa, iznesem je žurno, kao da kradem...

I evo me sada, evo u svlačionici, sve znam i vidim sada, Mijo moj, zgrmljena sam, znojim se i drhtim, i listam uvijek iznova, listam i čitam, čitam i drhtim...

Umišlja si Mijo, Bože, da je suprugu izbo nožem, izranio da je ženu, okrutno, bezdušno... I okolnosti tog zločina izmišlja Mijo u svojim notesima, opet i opet, i hajku zamišlja na sebe samoga, i dnevnik piše, i pisma samom sebi, i pjesme, i priče, i novinske napise, protokole suđenja, igrokaze, telegrame, dijagnoze, filmske scenarije, sve o istome, sve o jednome, o tom umišljenom zločinu, kao po nekom demonskom diktatu... A ja... Bože, što mi se događa, što... Ja sam kivna zbog postojanja te izmišljene žene, mrzim je iz dna duše, mrzim je, Mijo, oprost mi, Bože... Mrzim ženu koja živi u njegovoj mašti, baškari se tamo kao u bračnoj postelji, i njegovu ljutnju ona upija kao eliksir, u ljutnji i bijesu ušuškala se kao u bračnom zagrljaju... Mrzim tu izmišljenu ženu, svaki ubod u njeno meso vidim kristalno jasno kao da sam kraj njega bila, jedanaest uboda kao jedanaest krvavih poruka... Drag mi je i mio svaki opis, i slika svaka... nož u zraku, nož u mesu, ubod slijeva, ubod zdesna, pjesma u prozi, radio-drama, balada, igrokaz, enciklopedija... mili mi se taj ples krvi i znoja, oprost mi Bože, borba prsa o prsa, strašno, strašno... mio mi je nož koji se obrađava na ovaj svijet, na ovaj svijet bez srca i duše, mio mi je nož, i mila mi je ruka koja ga steže, i gledam Miju moga, mršavog i koščatog Miju gledam velikog i jakog iznutra, kao Davida u borbi s Golijatom, kao glasnika znanja i duševnosti, u borbi sa slijepim zlodusima... eno ih, podvijaju rep... i eno ih, nestaju zlodusi uz živinsko skvičanje... i fanfare sada kliču, trublje nebeske... i avatari Istoka pružaju ruke arkandelima Zapada, pjevaju korovi... gdje sam ja to, Bože, gdje sam... talambasi grme...

Noć.

Dogodilo se! Dogodilo se...

Ne znam kako, ne znam gdje, pala sam u zagrljaj, prsa su njegova uska i nježna, a opet snažna, kao more široka, pidžama njegova miriše kao gnijezdo, poljubio me, očajan i sretan, jezik njegov kliznuo je u moja usta i privio se tamo kao drhtavo, izgubljeno zvjere... Nisam ja Mijo P., šaptao je promuklo, stenjao isprekidano, nisam ja Mijo P., nisam... Hvatam ga za ruku, umirujem, nikoga ti piknuo nisi, kažem, nikoga nisi... Ali ja ću, ja... Ja ću piknuti, kažem, i nju i cijeli ovaj svijet za tebe ću piknuti, opet i opet, ovako vidiš, dzum-dzum, i neće oni tebe mučiti više, neće, šapćem izbezumljeno, neće... Piknut ću ja nožem, opet i opet, kao što ti nisi, iako misliš da jesi, svladat ćemo mi njih, piknuti opet i opet, dzum-dzum, miran budi, miran... Piknuti, dzum-dzum... Nisam ja Mijo P.! nisam ja Mijo P.! propinje se on i stenje, velik i snažan, nisam ja Mijo P., i mjehurići sline titraju na usni, i jezik se ljeska, proročki... Pssst, nisi ti Mijo P., šapćem, nisi, i prsa mu lagano masiram, široke su grudi tvoje, anđele moj, sredit ćemo mi njih, i bradavice mu čupkam i gladim, dzum-dzum, sveta su usta tvoja, glasniče ljubavi, nisi ti Mijo P., nisi, anđele moj, nisi...

Nikola Petković

Edward Said

52

Kada je, neposredno nakon napada na *World Trade Center* u New Yorku, David Barsamian, novinar časopisa *The Progressive*, intervjuirao Edwarda Saida, profesor komparativne književnosti s Columbijе, ponudio je vlastito čitanje te ljudske tragedije. Rekao je, »kao Newyorčaninu, taj događaj čini mi se šokantnim i strašnim; naročito njegove dimenzije. U njegovoj biti nalazi se nezamisliva želja da se naudi nevinim ljudima. Sve je bilo ciljano i usmjereno na simbole: WTC, srce američkog kapitalizma, Pentagon, središte američke vojne moći. U sebi ipak taj događaj nije sadržavao nikakvu poruku. Što je u ovakvim slučajevima neobično, on govori sam za sebe. Transcendirao je političko i preselio se u polje metafizičkog. U njemu ima neke kozmičke, demonske kvalitete uma koja odbija dijalog, pregovor s bilo kojom političkom organizacijom. Nitko nije za taj napad preuzeo odgovornost. Bio je to tihi čin terora. Dio ničega. To je bio iskorak u jedan drugačiji okvir, okvir ludih apstrakcija i mitoloških generalizacija počinjen od ljudi koji su oteli islam i upotrijebili ga u njihove osobne svrhe. Veoma je važno ne upasti u njihovu zamku i pokušati odgovoriti činom osvete sličnih metafizičkih proporcija.«

Gotovo godinu dana nakon njegove smrti, ove zdravorazumske riječi koje poznaju globalne kulture, njihove navike, običaje, njihove lijepe i ružne strane, a koje dolaze iz usta osobe koja je i sama iskusila bezumlje terora i koja je svjesna banalnosti i univerzalnosti zla, zvuče proročanski. No, biti prepoznat kao prorok, Edwardu Saidu značilo bi biti poražen u kulturi u kojoj je, kao što i sam kaže, obitavao egzilično. Upravo taj spoj univerzalnog i partikularnog, dnevno-zdravorazumskog i transcendentnog, činio je ovog pisca, teoretičara, kritičara, aktivista i profesora, posebnim. Posebnim u smislu da je uvijek bio otvoren prema drugome i drugima i da je cijeli život, pogotovo njegova zadnja tri desetljeća, posvetio prosvjećenom aktivizmu.

New York je igrao veoma važnu ulogu u njegovom znanstvenom i kritičkom radu. Njegov rad odražava dinamiku grada, njegovu beskrajnu energiju i

suživot njegovih razlika. U New Yorku je bio od 1963. kada je prihvatio posao na Sveučilištu Columbia. Rođen u Jeruzalemu, obrazovan u Kairu, ranih pedesetih prošloga stoljeća dolazi u SAD gdje polazi Princeton i Harvard. Nakon doktorata, dobija poziciju na Columbiji i tu ostaje do kraja života. Ovih dana puno se govori o takozvanim javnim intelektualcima. U SAD-u, velik dio te priče samo je nanovo romantizirana, pseudopostmoderna nakana da se njihovi sveučilišni profesori javnosti predstave kao aktivni kritičari društva. Za razliku od mnogih koji, usprkos medijskim istupima nikada nisu napustili lagodu kula od slonovače, Said je zaista to bio. Kreativni intelektualac koji je prezirao hipokriziju, površne političke komentare, pogotovo one koje su zapadni mediji šablonski proizvodili kadgod je u pitanju bio Bliski istok, postao je najprominentniji glasnogovornik za Palestinsko pitanje u Americi.

Devedesetih godina prošloga stoljeća, kolumne koje je Said ispisivao u raznim novinama uporno su kritizirale lažnost i neperspektivnost mirovnog procesa u Oslu. On je, prema Saidu, samo vodio u daljnje otuđenje Palestinaca od Izraelaca i udaljavao ih od mogućnosti da sebi osiguraju životni prostor. Također, bio je uvjeren da mirovni proces ne čini ništa što bi moglo dovesti do pomirbe dvaju strana. Naprotiv, diskurz iz Osla nije se obazirao na izostanak ravnoteže moći koji je, na kraju krajeva i doveo do ovakvog stanja kojemu danas svjedočimo. Iako često kritiziran za svoje proarapske stavove, Said se nikada nije ustručavao kritizirati palestinske političare čiji potezi su, uz poteze izraelskog rukovodstva, doveli do današnje situacije.

Ranih šezdesetih, nakon desetljeća provedenih u egzilu, Said je otputovao u rodnu Palestinu. To je okurazilo i druge Palestince koji su živjeli u egzilu da se, barem kao putnici, vrate u domovinu. Kao što vidimo iz izbora tekstova koje smo pripremili za ovaj tematski blok, Saidovi pogledi na fenomen egzila su višeslojni. Iako član rigidne akademske zajednice, Edward Said ne tematizira isključivo intelektualne i teorijske dimenzije egzila. Naprotiv, on se zalaže za koncepciju egzila koja će biti inkluzivna i koja će unutar svojega opsega sadržavati sve ljude lišene domovine bez obzira na njihov pojedinačni i grupni stupanj artikuliranosti. I upravo zbog njegovog internacionalizma, zbog njegovog minuciozno analitičkog pristupa raznim dimenzijama egzila, Said je, usprkos brojnim kritikama, prihvaćen kao humanist univerzalne vizije svjestan da se ljudska zajednica budućnosti neće moći izgraditi ukoliko se bude temeljila na etno-nacionalizmu i religijskom fundamentalizmu.

Bilo da se radi o filmskoj prezentaciji Tarzana, kralja džungle, ili o vojskama bezimernih izbjeglica i prognanika, središnja tema koja povezuje naš izbor eseja, tema je egzila. U svojim knjigama *The World the Text and the Critic* i *Representations of the Intellectual*, Said naglašava činjenicu da pozicija egzilanta ne omogućava sekularnom kritičaru kulture potpunoma nezavisnu, autonomnu poziciju, oslobođenu od njegove ili njezine veze s državama nacijama. »Postoji popularna, ali potpuno pogrešna pretpostavka da,« tvrdi Said, »biti izgnan znači biti potpuno odrezan od matične kulture, izoliran i beznadežno odvojen od rodnog mjesta.« (*Representations* 48). Said govori o sekularnom inte-

lektualcu kao onome tko konstantno prelazi granice, o subjektu koji zaokuplja liminalne prostore i koji posreduje između nacija, političkih organizacija, stručnih i akademskih afilijacija, istovremeno posredujući između **kulture i imperijalizma, teksta i svijeta, prošlosti i budućnosti**.

U *Culture and Imperialism*, Said određuje »putovanje u« kao kretanje koje mislioe Trećega svijeta integrira u Prvi svijet. Radi se o inverziji nakane tekstova kao što je to primjerice bilo Konradovo *Srce tame* koje naglašava »putovanje u« unutrašnjost Konga u ime kolonizatora. Saidova reinterpretacija i reappropriacija motiva putovanja u određeni prostor, kao i njegova radikalna preusmjerenja, ukazuju na načine na koje izgnani intelektualac piše, kako bi to rekao Salman Rushdie, natrag u središte, svojim pismom migrirajući preko liminalnog prostora koji odvaja Prvi od Trećega svijeta:

'Putovanje u' tako postiže zanimljive hibridne kulturalne proizvode. Sama činjenica postojanja takvog putovanja znak je internacionalizacije u epohi imperijalnih struktura. Logos više ne prebiva, kao što je običavao, isključivo u Londonu i Parizu. Niti povijest više ne teče unilateralno, kako je to mislio Hegel, sa zapada na istok, sa sjevera na jug, tako čineći svijet sofisticiranijim i razvijenijim, istovremeno ga čineći manje primitivnim i nazadnim. Umjesto toga, oružje i instrumenti kritike postali su dijelom imperijalnog nasljeđa u kojemu su separacije i isključivanja principa 'podijeli pa vladaj' izbrisane i umjesto njih javljaju se neke nove konfiguracije moći. (295)

Budući da za njega kritika dolazi prije solidarnosti, Said kritizira nacionalističke modele kritike obraćajući se onima u kojima fetišizirana nacionalna solidarnost ograničava i sputava pluralnost interesa populacije određene državnosti. On piše »Nacionalnost, nacionalizam, nativizam: progresija (ovih kategorija i pojava) je, vjerujem, sve više sputavajuća.« Intelektualno »putovanje u« sekularnog kritičara putovanje je ponad i preko liminalnih zona koje odvajaju Prvi od Trećega svijeta — putovanje koje omogućava nestajanje sputanosti i zabrana. Saidov sekularizam pojam je u pojavi koja je u konfliktu s praksama religijskih solidarnosti, nacionalnih pokreta, profesionalizama raznih vrsta, i 'organskih' intelektualizama, kao i onih zasnovanih na ideji sektaške i/li klase nedodirivosti.

Ukoliko moralnost započinje s individualnom aktivnošću intelektualca, tvrdi Said, tada veliki dio te aktivnosti, kao što je to hibridni kulturni rad, mora biti obavljen kontrapunktalno, omogućavajući povezivanje disparatnih izbora i prioriteta od kojih je sekularni svijet načinjen. Zanimljivost Saidovog koncepta egzila koji izravno upućuje na kategorije daljine, odvojenosti, dislociranosti, nepovezanosti, jest da se naoko čini u kontradikciji s idejom i praksom kontrapunkta. Kao da je utemeljen na paradoksalnom kategoričkom imperativu koji nam kaže **uvijek (se) poveži i nikad se ne poveži**.

Ulomak koji slijedi preveden je iz Saidove knjige *After the Last Sky*. Govori o tome kako su on i Jean Mohr obojica, na neki način, vidjeli dvostruko. Iako izravno svjedoči o iskustvu fragmentiranosti palestinske dijaspore, možda će baš ovaj citat oprimirati ideju kontrapunkta, istovremenog 'povezivanja s' i 'distanciranja od' matične kulture:

Naša je nakana bila, očima Palestinaca pokazati Palestincima slike Jeana Mohra. Mnogi Palestinci su, nakon što su ih vidjeli, mislili da ih je Jean Mohr vidio na način na koji ih nitko drugi nikada nije vidio. Mi smo također mislili da nas je on vidio onako kako vidimo sami sebe: istovremeno unutar i izvan našega svijeta. Takvo dvostruko viđenje omogućava i moj tekst. Dok sam pisao, uočio sam da mijenjam zamjenice, od »mi« do »vi« do »oni«, a sve da bih njima označio Palestince. (6)

Bez obzira na otvorena pitanja i veoma ozbiljnu kritiku koju Saidovi tekstovi i koncepti doživljavaju i studenti i profesori koji se danas bave svjetskom književnošću moraju istovremeno u obzir uzeti povezanost lokalnih i globalnih politika koje su tu književnost omogućile. Bilo da se proučava europska literatura ili neeuropske književnosti, oni koji se njome i/li njima bave ne bi trebali previdati činjenice robovlasništva, kolonijalizma, rasizma, etnocentrizma... Izo-staviti ove fenomene koji su omogućili uvjete za stvaranje pojedinačnih izraza i nastaviti proučavati svjetsku književnost iz pozicije intelektualnih, političkih i ekonomskih centara a da se ne proučavaju postkolonijalna stanja i egzisten-cijalni uvjeti u kolonijalnim prostorima bilo bi u najmanju ruku intelektualno neodgovorno. Nakana ovog skromnog izbora je da domaće čitateljstvo upozna s djelićem Saidovih razmišljanja o konceptima i fenomenima koji dominiraju našim vremenom kao i s kritičkim aparatom s kojim se turbulentna sadašnjica daje bolje razumjeti.

Žarko Paić

Edward Said i granice postkolonijalne kritike

56

Rijetke su knjige u društveno–humanističkim znanostima posljednjih tridesetak godina koje su doživjele sudbinu »kanonizacije«. Vjerojatno bi ih se teško moglo nabrojiti na prste jedne ruke. Čak se ni planetarna moda s postmodernizmom ne može smatrati povoljnim ozračjem za stvaranje neke knjige koja bi uzdrmala svijest, preokrenula paradigme, uzbunila duhove sa svih zaraćenih strana kritike, izišla iz zabrana akademske retorike i postala svojim jednostavnim naslovom — program, ideologija, nova paradigma. To se nije dogodilo ni Derridai, ni Foucaultu, ni Lyotardu, možda ipak samo Lacanu, već čovjeku koji je upravo iz epistemoloških voda poststrukturalizma i marksizma stvorio svoju veliku priču kao radikalnu kritiku europocentrizma. Riječ je, naime, o Edwardu Saidu i njegovoj studiji *Orientalism: A Western Interpretations of the Orient* objavljenoj 1978. u Londonu.

Said nije samo utemeljio postokolonijalni kritički diskurs teorije, kao što su to u književnosti učinili Rushdie, Naipaul, Ondaatje i ini, nego je nadahnuo cijeli naraštaj novih teoretičara s »Istoka« koji su osamdesetih godina XX. stoljeća temeljito uzdrmali zapadnjačko obzorje mišljenja s njegovim još uvijek neupitnim dogmama o racionalnosti, znanstvenoj nadmoći i civilizacijskome napretku mitskoga Zapada. Složenost problema koje Saidova knjiga/projekt otvara, njezina recepcija i kritika u svijetu, ne znači da je ona neprohodna za prosječno obrazovanog čitatelja. Naprotiv, autor je vrhunski stilist koji zna ispri-povijedati »priču«, kako se taj pojam rabi u teoriji književnosti danas. Sve glavne postavke izvedene su na jednostavan, programatski način, dostatno radikalno da budu strasno prihvaćene ili odbačene. Za razliku od kumulativnog koncepta znanja kao eksponencijalnoga rasta kolektivno pohranjenog racionalnog kapitala, Said se, sukladno Kuhnovu pojmu preinake paradigme, može držati autorom koji prekida s jednom tradicijom i utemeljuje nešto posve novo. To »novo« jest zapravo povratak na nešto izvorno »staro«, a riječ je o legitimnom pravu »Istoka« da sam sebe predstavlja ne samo »Zapadu«, nego samome sebi

kao autentičan duhovni sklop svjetske povijesti sa svim razlikama i posebnostima.

Sve do pod konac XX. stoljeća to mu je bilo uskraćeno zbog dominantne diskurzivne kulture europocentrizma kao »kanona« svakog mogućeg pisma razlike. Orijent ili Istok se uvijek predstavljao kao zapadnjačko znanje o Drugome, a ne kao izvorni legitimacijski diskurs slobode. »Naše« znanje o Drugome (Orijentu), kako bi se ukratko mogla izreći ključna Saidova postavka, jest posredovano »našim« predstavljanjem Drugoga, jer je on za samostalno predstavljanje nesposoban. Iz toga proizlazi da je političko–ekonomski posljedak ideološke dominacije nad Orijentom kolonijalizam, imperijalizam i kulturalni rasizam, pa čak i onda kad to blagonakloni zapadnjački logocentrik ne smatra mogućim. Orijentalizam je za Saida ideološka formacija znanja kao discipline u društveno–humanističkim znanostima koja iza neutralnosti tzv. napretka znanosti skriva nakanu za osvajanjem Drugoga kao predmeta »civiliziranja«. Saidov *Orijentalizam* napisan je u vrijeme nastanka postmodernizma. Zato se ne može zanijekati da je riječ o kritičkome istraživaču povijesti jedne humanističke discipline kao paradigme ideološkoga okvira kolonijalne moći i zapadnjačkoga znanja. Sve su autorove bitne filozofijsko–sociološke refleksije pozajmice iz poststrukturalizma jednog Foucaulta i njegove teorije diskursa kao sklopa znanja i moći s Althusserovom konceptom ideologije.

Izvornost je u primjeni jednog u to doba, pa čak i danas u tzv. kulturalnim studijama, vodećeg teorijskoga koncepta. On je imao izričitu emancipatorsku ulogu za Saida, jer mu je pokazao putokaz u područje neprozirnosti odnosa društvene moći i znanja kao već uvijek posredovanog ideološkim znakom. Zbog toga se orijentalizam mora i danas čitati kao »regionalna« dekonstrukcija jednog totalnog ideološkoga svijeta teksta kao svijeta života. To znači da je kritika europocentrizma, koju Said izričito provodi u svim svojim djelima (*The Question of Palestine, Covering Islam, Culture and Imperialism*), pretpostavka svake druge kritike, ako bi se željelo parafrazirati Marxa iz spisa *Zur Judenfrage*. Nije dostatno pokazati povijest orijentalizma kao zapadnjačkoga napretka u svijesti o slobodi Drugoga kojeg se oduvijek željelo osvojiti (»civilizirati« ili »pozapadnjačiti«) i predstavljati, nego je potrebno dekonstruirati i samu ideju diobe na »Zapad« i »Istok« kao proizvod imaginativne geografije koja ima svoje jasno ideološko podrijetlo. Said će zapravo otvoriti usta podjarmljenima. I to ne samo narodima i kulturama tzv. Istoka, pri čemu se uvijek misli na zemlje s arapskim konglomeratom naroda i islamskom vjerom, već svima kolonijalnim državama sveudilj svijeta. Šezdesetih godina XX. stoljeća u doba anti-kolonijalnih pokreta i studentske pobune u Parizu bio je poznat susret Sartrea i Franza Fanona kao militantnoga ideologa »prezrenih na svijetu«, da bi se sporadičnim zaslugama Amina, Maleka i Robinsona kao »orijentalnih« marksišta prostor otvorio znanstveno–umjetničkom govoru Drugih. Ali kanonskim govorom logocentrizma, kako je Derrida nazvao povijest zapadnjačke metafizike.

Orijentalizam stoga predstavlja povijesno artikuliranu zgradu jedne znanosti o Istoku kao zapadnjačkome obzorju očekivanja. Said je kongenijalno ispleo

svojevrstu paukovu mrežu značenja unutar koje su sinkronijski poredani mnogi znanstvenici koji su bili zadivljeni Istokom (Egiptom, Libanom, Tunisom, Marokom...) kao kolonijalni hodočasnici nepostojećem svijetu fikcije. Jedno je fikcionalni Orijent iz predaje i zapadnjačkih mitova (Nerval, Goethe, Flaubert, Yourcenar), a drugo Orijent kao kolonijalno područje osvajanja putem znanja imaginativne geografije, filologije, etnografije i psihologije. U svim se »pričama« o Orijentu pojavljuje zbiljski Arapin kao prokleti »muhamedanac«, prevarant, neracionalni fanatik, demon, utjelovljenje zlih sila, nesposoban za unutarnje civiliziranje.

Ta se predrasuda, zapravo stereotip svakog malogradanskoga rasizma, održava sve do danas. U angažiranim publicističkim tekstovima Said će svojom razornom kritikom pokazati da je američki strah od islamskoga fundamentalizma istodobno strah Amerike od vlastite slike u zrcalu. A riječ je o imperijalizmu drugim sredstvima. Njime SAD nastavlja francusku i britansku kolonijalnu politiku prema Orijentu. Ali ne više kao sofisticiranu tehniku usavršavanja diskurzivnoga znanja o »njima«, nego kao sekulariziranu strategiju borbe protiv Arapina kao figure terorističkoga bandita. Promjena u orijentalizmu XX. stoljeća je u tomu što amerikanizam više ne iziskuje filološko znanje o Orijentu kao u doba Renana i Disraelija, znanje klasičnih jezika i svih inačica arapskoga, nego tek specijalističko znanje stručnjaka u službi State Departmenta preko think-tank instituta (kao što je, primjerice, American Enterprise Institute) o regionalnim problemima. Orijentalističke su studije danas anglosaksonski usmjerene, pa je paradoks da i »oni« o kojima priča govori, dakle stručnjaci iz »istočnih« zemalja, mogu sebe legitimirati kao orijentaliste samo ako se služe diskurzivnim tehnikama naučenim na Oxfordu ili Harvardu.

Pod pojmom orijentalizam Said razumijeva antropološke, povijesne i imaginativne tekstove koje je Zapad tijekom povijesti prikupio da bi savladao/nadvladao Istok svojom projekcijom želja o njemu. Metafore i figure koje nastaju iz te situacije uglavnom su književnom obradom već preoblikovane kao semantički kodovi kulturalnoga rasizma. Govoreći jezikom psihoanalitičke škole, ono kolektivno nesvjesno na Zapadu oblikuje sebe iz straha od Drugoga, udivljenjem Drugim i voljom za moć nad Drugim. Zato se Orijent doživljava kao pohotna žena, divljih nagona, iracionalna i lukava, koju frustrirani zapadni muškarac/kolonijalist mora osvojiti i zaposjesti kao tamnu točku svoga teritorija želje. Čitajući i Kiplinga i čak ironične Flaubertove zapise, Nerval ili možda čak i ime koje Said ne spominje, Lawrencea Durrella, »stručnjaka« za Aleksandriju, može se razotkriti mentalni sklop kolonijalnog intelektualca kao čovjeka koji i prilagoden životu na zbiljskome Istoku ostaje zauvijek zapadnjački pustolov, dežurni etnograf ili naprosto mahniti otpadnik od dominantne kulture koji njezinim sredstvima iščitava zagonetku Drugoga. Zdravorazumski bi se moglo predbaciti Saidu, pa posljedično i cijeloj postkolonijalnoj teoriji, da je kao i europocentrizam isključiva i reduktivna. Ili drukčije rečeno da ponavlja grijeha svojeg »zastupnika« — Zapada — kad kritički govori o ideologijskim granicama orijentalizma uopće. Zbog fenomena ispaštanja grijeha za okrutnosti Zapada ti-

jekom povijesti kao da se suvremeni Zapadnjak nalazi u onoj metafizičko–psihološkoj situaciji koju opisuje Pascal Bruckner u eseju *Jecaj bijeloga čovjeka*. Posrijedi je neprestana katarza, resentment, osjećaj moralne krivnje. Tko bi onda imao pravo pisati o »Orijentu« a da takvo pismo ne postane orijentalistička zabluda? Zar samo ne–bijelci, zar samo »urodenici«? Said se žestoko opire takvom u biti rasističkome stavu, tvrdeći da je glupo da Afroamerikanci zbog političke korektnosti pišu knjige o obespravljenosti »afroAmerikanaca« u Americi, da samo žene mogu pisati o feminizmu ili da o pravima homoseksualaca može govoriti samo pripadnik gay–pokreta. Radikalni kritički diskurs na kojem ustrajava Said znači nešto bitno drugo. A to je nadilaženje razlika kao zatvorenoga kruga mišljenja.

Orijentalizam se ne iscrpljuje u zaključnoj postavci kako samo on, Said, zato što je istodobno i životno hibrid, Palestinac rođen u Izraelu, školovan u engleskoj kolonijalnoj školi u Egiptu, Amerikanac, poput identičnog slučaja postmodernističkoga teoretičara Ihaba Hassana, ima kraljevsko pravo na istinu o tzv. zbiljskome Istoku iz diskursa Drugoga, dakle Istoka samoga. Pristajanje na tu dogmatsku postavku značilo bi upravo pristati na ono što sam kritizira, na navlačenje istog ruha s drugim, regionalno/lokalnim, sada »istočnjačkim« rasizmom spram Zapada. Kritike koje je Saidov *Orijentalizam* doživio nakon prvoga izdanja, a što se neprestano obnavlja i širi nakon svake nove njegove knjige ili članka, zanimljive su isto koliko i sam sadržaj knjige. One govore o obzoru veličine i granica postkolonijalne teorije koja je devedesetih godina postala globalno »in«. Istina *Orijentalizma* kao zapadnjačke metaideologije Istoka sažimlje se u negativnom određenju geopolitičkih i geostrateških pojmova moći. Zato Said ne prisvaja sebi pravo na kanonsko tumačenje biti zbiljskoga Istoka kao sklopa države–nacije–vjere, jer je iskonski Istok baš kao i iskonski Zapad — tlapnja ili povijesno stvorena fikcija. Tako nije bilo moguće bez analize pojmova kulture i imperijalizma »pozitivno« odgovoriti na tvorbu neke drukčije, alternativne povijesti orijentalizma. Ortodoksni kritičari Zapada su Saidu predbacivali, s druge strane, da je premalo »naš«, dakle, proarapski ili premalo teoretski i politički angažiran u antikolonijalnome pokretu upravo stoga što kritizirajući marksizam zbog europocentrizma rabi marksitički tip kritike kad se izrijekom pozivlje na Gramscija. U svojem odgovoru na obje vrste istog tipa prigovora Said je otklonio mogućnost da ga se shvati ili kao zagriženoga negatora bilo kakve zapadnjačke logike slobode ili pak kao zaslijepljenoga proroka antikolonijalne revolucije.

Bastardna pozicija omogućila mu je da razvije i životnim stavom vjerodostojnost znanstvenoga istraživanja. Silna ustrajnost na ideologijskom složaju znanja–moći–svijeta života, što je karakteristika postmarksizma kao spoja Foucaulta i Marxa, Stuarta Halla i Marxa, u *Orijentalizmu* i drugim Saidovim djelima, svjedoči o onoj vrsti kritičkoga duha koji ozbiljno shvaća doseg svoje paradigme. Između vjerodostojnosti mišljenja i života nema kompromisa. Zato je ova kanonska knjiga postkolonijalizma i cjelokupni Saidov angažman (kao u raščlanjenju uzroka izraelsko–palestinskoga sukoba u tekstovima objavljenim u

Al Ahram Weekly) bio uzoran slučaj intelektualca koji prezire moralnu ravnodušnost, građanski kukavičluk i svaki oblik teoretskoga nihilizma. Treća vrsta prigovora može se označiti »cjepidlačenjem« oko pojma orijentalizma, a odnosi se na podcjenjivanje filoloških istraživanja autora koji su stručno unaprijedili disciplinu smatrajući sebe ideologijski neutralnim. To je upravo ono što je predmet besprijekornog kritičkog skalpela *Orijentalizma*. I napokon, unatoč tomu što se slažem u potpunosti s njegovim novijim kritikama američkoga »imperijalizma« s obzirom na kulturni kontekst globalizacije, a da se o odbacivanju huntingtonovskoga teorema o sukobu civilizacija i ne govori, smatram da su granice Saidova epistemološkog i analitičkog pristupa europocentrizmu granice cjelokupnoga postkolonijalnoga nauma u teoriji.

Nije sporno povezivanje s postmodernizmom kao otkrićem prava na razlike, multikulturalizmom i slobodom svih manjinskih skupina, nego to što Said kritiku Zapada izvodi u globalu iz teorije diskursa kao nečeg neupitnoga, gotovo bi se moglo reći transcendentalnoga svakoj mogućoj empiriji. Njegova kritika Marxa kao pristaše kapitalističkoga obrata koji će unaprijediti ekonomsku osnovu života na Istoku (»civiliziranje« Istoka?) doista nije ni po čemu drukčija od gnjevne kritike marksizma zbog ignorancije malih naroda kao »nepovijesnih«. Ali ostaje ipak pitanje zbog čega su Said i mnogi postkolonijalni teoretičari (Spivakova i Chaterjee, primjerice) izbjegavali dekonstruirati političku dimenziju onoga sklopa koji je doveo do toga da je nakon Hegela svaki zapadnjački teoretičar o političkim sustavima »Istoka« rabio pridjev — despotski. Znači li to da je epohalni nabačaj Zapada kao znanstveno-tehničke kulture nešto izričito »europocentrično« u negativnom značenju tog pojma? I zašto je upravo povratak iskonu kao fundamentalizam ozbiljan politički izazov demokratskome »kraju povijesti« što dolazi iz zemalja poput Iraka, Irana, Alžira, Sudana, unatoč tomu što je očito da i Amerika svojim neoliberalnim »imperijalizmom« na Arape poglavito gleda kao na dežurne svjetske zločince? Na to pitanje Said kao ni cijela poststrukturalistička kritika nije odgovorila. Bolje reći, njezin je odgovor ostao manjkav i neradikalan upravo zato što je ostajao na razini diskurzivne kritike kulture.

Kao i svaka postmoderna politika identiteta ta je teorija drugim sredstvima podupirala »kulturalni relativizam«. Drugim riječima, njezina je posljednja riječ — kritički partikularizam. Francuski filozof Alain Badiou u posljednjim svojim knjigama izričito je kritički smjestio postkolonijalnu teoriju u granice etičke ideologije ili liberalnoga humanizma s druge strane iste zapadnjačke priče. Ipak, ne može se posve zaniijekati samokritički pokušaj prevladavanja granica postkolonijalizma. Ono se tek naslućuje u nekim monografskim studijama o postkolonijalizmu kao problem, primjerice u knjizi Leele Gandhi, *Postcolonial Theory — A Critical Introduction*. No, čini se da je konačno sazrelo vrijeme da se iza koprene nove (postkolonijalne) kritičke teorije sagleda kako europocentrizam izvorno, a danas globalizam nose u sebi značajku one Nietzscheove dijagnoze o nihilizmu planetarnoga svijeta kao volje za moć koja ne znači puku

dominaciju nad Drugim, nego žudnju da se Drugi ogleda u zrcalu kao strahotno lice moga apsolutnoga »ja«.

Samo ako se suočimo s granicama kritike ideologije postavkom tog pitanja moći ćemo izaći iz apsurdne situacije samokrivnje »bijeloga čovjeka« koji jeca ne zbog toga što zna smisao prave patnje, nego zato što je iskupljenje sada globalno »in«. No, bez obzira na taj masovnopsihološki fenomen političke korektnosti Zapada, preostaje izniman Saidov napor da se dovrši druga moderna, govoreći jezikom njemačkoga sociologa Ulricha Becka, u nastojanju repolitiziranja novoga koncepta kulture kao ideologije. Ne treba posebno spominjati koliko je Saidov *Orijentalizam* utjecao na antropologiju kulture Marie Todorove u njezinome Imaginarnome Balkanu. Bez Saida ne bismo znali kako je pojam geopolitičke (imaginarne) kartografije rezultat suptilno razradene volje za moć neokolonijalnoga imperijalizma XX. stoljeća. Sa Saidom je otvoren novi pristup objašnjenju Drugoga kao proizvoda ideološke koprene motritelja koji želi da njegov Drugi bude i ostane baš onakav kakav je uvijek i bio u djelima povijesne fikcije, a ne kao stvarni subjekt post-povijesti. Na tragovima Saida moguće je još uvijek, i nužno, dakako, kritički promišljati ulogu javnoga intelektualca kao angažirana raskrinkavatelja svih utopijskih magli današnjice. Kultura i imperijalizam globalizacije tek zahtijevaju da se iz još nenapisane povijesti post-orijentalizma sagleda Saidov prekretni teorijski korak s onu stranu logike moći.

Samo je intelektualac utjelovljena kritičkoga duha u zbiljskome životu prepunom razočaranja, napada, prezira masa, kolektivne političke histerije i predrasuda, mogao zapisati: »I na kraju, kako ja doživljam riječ intelektualac: to nije mirotvorac ni graditelj konsenzusa, već netko tko cijelim bićem stoji na zadaći kritičke procjene, u smislu apriornih prihvaćanja jednostavnih formula, gotovih klišeja, samodostatnih uvjerenja moćnika i njihovih akcija. Intelektualci nisu oni koji pasivno negiraju, već aktivno svoje stavove izlažu u javnosti.«

Edward Said

Politika spoznaje

62

Prošle jeseni pozvan sam na sudjelovanje u seminaru u centru za povijesne studije na jednom povijesno renomiranom američkom sveučilištu. Predmet seminara za ovu i sljedeću akademsku godinu je imperijalizam, a zasjedač seminarskim raspravama biti će direktor centra. Vanjski sudionici se umoljavaju poslati svoj referat prije dolaska; tada će biti razdijeljen članovima seminara, diplomiranim studentima, postdiplomcima i profesorskom zboru. Oni će pročitati referat unaprijed, čime sprječavaju da im posjetitelj pročita svoje predavanje, pa je umjesto toga zamoljen sumirati glavne točke u vremenskom okviru od desetak minuta. Potom će oko sat i pol trajati otvorena diskusija o referatu — poprilično rigorozna, ali i stimulativna vježba. Budući da već nekoliko godina radim na nastavku *Orijentalizma* — biti će to opsežna knjiga koja se bavi odnosom između moderne kulture i imperijalizma — poslao sam supstancijalan izvadak iz uvoda, u kojem izlažem glavne crte argumenta kojom je knjiga zaokupljena. Tamo počinjem s opisom nastanka globalne svijesti u zapadnoj znanosti potkraj devetnaestog stoljeća, osobito u tako očito nepovezanim disciplinama poput zemljopisa i komparativne književnosti. Onda idem dalje u dokazivanju da pojava takvih kulturalnih disciplina u punoj mjeri koincidira s globalnom imperijalnom perspektivom, iako se takva koincidencija jedino može učiniti da izgleda značajnom sa stajališta kasnije povijesti, kada se gotovo svuda u koloniziranom svijetu pojavljuje otpor izvjesnim opresivnim aspektima imperijalne vlasti poput teorija o podaničkim rasama i perifernim regijama, te shvaćanjima o nazadnim, primitivnim ili nerazvijenim kulturama. Uslijed tog urođenog otpora — primjerice, pojave mnogih nacionalnih pokreta i pokreta za nezavisnost u Indiji, na Karibima, u Africi, na Bliskom istoku — sada je evidentno da se kultura i imperijalizam na Zapadu može podrazumijevati kao nuđenje pomoći jedni drugima. Tu sam se pozvao na izvanredan rad cijelog niza nezapadnih pisaca i aktivista, uključujući Tagorea, Fanona, C. L. R. Jamesa,

Yeatsa i mnoge druge ličnosti koje se dale integritet antiimperijalističkom kulturnom otporu.

Prvo pitanje nakon mog kratkog rezimea došlo je od profesorice povijesti, crnkinje prilično poznate i cijenjene koja je odskora došla na sveučilište, ali čije djelo je za mene bilo nepoznato. Unaprijed je najavila da će njezino pitanje biti neprijateljsko, »zapravo vrlo neprijateljsko.« Onda je rekla nešto u sljedećem stilu: za prvih trinaest stranica vašeg referata govorite samo o bijelim europskim muškarcima. Zatim na stranici četrnaestoj, spominjete neka imena neeuropcjaca. »Kako ste mogli tako nešto učiniti?« Ja sam (po)nešto prosvjedovao, i pokušao detaljnije objasniti svoj argument — napokon, rekao sam, raspravljam o europskom imperijalizmu, u kojem je mala vjerojatnost da će u svom diskursu ubrajati djelo Afroamerikanki. Istaknuo sam da u knjizi govorim poprilično o reagiranju na imperijalizam diljem svijeta; ta poanta bila je mjesto u mom argumentu gdje je relevantno da se u središte pozornosti stave takvi pisci kao — i tu sam opet spomenuo ime velikog karipskog pisca i intelektualca čije je djelo bilo od posebnog značaja za moje vlastito — C. L. R. Jamesa. Na to je moja kritičarka odgovorila sa zapanjujućim pouzdanjem da moj odgovor ne zadovoljava jer je C. L. R. James mrtav! Moram priznati da sam ostao osupnut strogošću ovakvog proglašenja. James je zaista *bio* mrtav, ali za povjesničara takva činjenica nije onemogućavala daljnju raspravu. Čekao sam njezin rezime, nadajući se da će možda vrlo opširno obrazložiti što je mislila svojim sugeriranjem da i u raspravama o tome što mrtvi bijeli Europejci govore o datoj temi smatra neprikladnim ograničavati ih na ono što su rekli, a izostavlja se djelo živućih spisatelja Afroamerikanaca, Arapa i Indijaca.

Ali nije pošla dalje, pa mi nije drugo preostalo nego zaključiti da ona svoju poantu smatra dostatnom i konačnom: ja sam kriv za prešućivanje živućih neeuropskih nemuškaraca, makar meni, kasnije sam shvatio i mnogim članovima seminara, nije bilo jasno kakva je mogla biti njihova relevantnost. Uzeo sam na znanje da moja protivnica ne smatra potrebnim navesti što sam to posebno trebao koristiti iz djela živućih neeuropcjaca, ili koje njihove knjige i ideje ona drži važnim i relevantnim. Od mene se drugo nije tražilo nego se pozitivno očitovati o potrebi spominjanja nekih pristalih imena — koja imena, zapravo i nisu bila važna — kao da je sam čin njihova spominjanja dovoljan. Također mi je nepogrešivo ostao dojam da kao nebijelac — uzgred rečeno kategorija kojoj kao Arapin i sam pripadam — ona naznačuje da sama afirmacija postojanja neeuropske »drugosti« zauzima mjesto dokaza, argumenta, definitivne potvrde.

Besmisleno bi bilo poricati da nam je dijalog bio uznemirujući. Između ostaloga, bio sam ogorčen iskrivljenjem mog stava kao i činjenicom da sam tako nespretno reagirao na to iskrivljenje. Činilo se nevažnim što se veliki dio mog vlastitog rada upravo bavio tom vrstom izostavljanja kojom se sada mene optužuje. Ono što se nesumnjivo sada smatralo važnim je to da, pošto sam na samom početku dao svoj prilog trendu u kojem su zapadni i europski intelektualci optuženi da svoje djelovanje konstruiraju na patnji i prikraćenosti velikog broja obojenih, sada navodno činim ono što su sumnjivi intelektualci odu-

vijek činili. Jer ako na jednom mjestu negodujete zbog izopćivanja orijentalaca, kao što činim u *Orijentalizmu*, izopćenje »drugosti« iz vašeg rada na nekom drugom mjestu postaje, na određenoj razini, teško opravdati ili objasniti. Bio sam obeshrabren ne stoga što sam napadnut, nego zato što se opća validnost tvrdnje iznesene u *Orijentalizmu*, koja i dalje stoji, sada odnosi na mene. I *nadalje* je istina da su razne Drugosti — riječ je poprimila mondeni sjaj koji je postao krajnje nepoželjan — predstavljene na nefer način, njihova je stvarnost izobličena, njihova istina opovrgavana ili zlobno iskrivljena. Pa umjesto pridruživanja u njihovu korist, osjećao sam da se od mene traži da se uvučem u nekakvo nekonzekventno akademsko natjecanje. Htio sam reći, ali nisam, »Zar je po pitanju izopćenja i krivog predstavljanja jedino važna činjenica da su izostavljena imena? Zašto nas zadržavate takvim trivijalnostima?«

Da stvari budu još gore, nekoliko minuta kasnije tijekom rasprave napao me umirovljeni profesor za studij Srednjeg istoka, i sam orijentalist. Poput mene, bio je Arapin, ali je stalno sebe identificirao s intelektualnim tendencijama prema kojima sam oduvijek bio kritičan. On je sada intervenirao braneći imperijalizam, tonom gotovo komičnog poštovanja prema onima koji su postigli stvari koje domoroci nikada bez njih ne bi mogli ostvariti. Imperijalizam ih je, između ostaloga, naučio priznati važnost klinastog pisma i vlastitih hijeroglifa i tradicije, rekao je. Dok je tako monotono govorio o imperijalnim školama, željeznicama, bolnicama i telegrafima u Trećem svijetu kao primjerima britanske i francuske darežljivosti, ironija svega toga izgledala je svemoćna. Meni je izgledalo da moram reći nešto što se neće pokoriti karikaturalnom redukcionizmu dvaju stavova koje se sada svrstava protiv mene, kao i jedan protiv drugoga.

Takvi negativno plitkoumni primjeri razmišljanja podsjećali su me na to da jedina stvar bez koje intelektualci *ne mogu* je potpuni misaoni proces sam po sebi. U to ulazi povijesno potvrđeno istraživanje kao i prezentacija koherentnog i pomno argumentiranog smjera koji je uzeo u obzir alternative. Osim toga, čini mi se da mora postojati teorijska pretpostavka da u stvarima ljudske povijesti i društva svaki rigidni teorijski ideal, svaka pojednostavljena dopuna ili mehanička spekulacija o tome što jest ili nije faktualno, mora uzmaknuti pred centralnim faktorom ljudskog rada, stvarnoj participaciji ljudi u stvaranju ljudskog života. Ako je to tako onda isto tako mora biti istina da je nemoguće, s obzirom na samu prirodu ljudskog rada u stvaranju ljudskog društva i povijesti, govoriti da su mu proizvodi razrijeđeni, do te mjere ograničeni, toliko izvan poimanja da isključuju većinu drugih ljudi, iskustava, i historija. Nadalje mislim da je ova vrsta ljudskog rada, koji je misaoni rad, svjetovni, situiran je u svijetu, i tiče se tog svijeta. Ne radi se o stvarima koje su strogo sputane i toliko odvratno tajanstvene da isključuju sve osim sloja istomišljenika, ljude koji su već potpuno uvjereni. Iako bi glupo bilo opovrgnuti važnost birača i auditorija u sastavljanju intelektualnog argumenta, mislim da se mora pretpostaviti da se mnogi argumenti mogu iznositi pred više od jednog auditorija i u različitim situacijama. Inače ne bi bilo riječi o intelektualnom argumentu već o

dogmi ili o tehnološkom žargonu specifično namijenjenom da odbije sve osim šačice članova ili klike.

Da ne bih i sam pao u zamku pretjeranog teoretiziranja i specijaliziranja, sada ću biti specifičniji i vratiti se na epizodu o kojoj sam raspravljao maloprije. U središtu imperijalnog kulturnog pothvata koji sam analizirao u *Orijentalizmu*, a isto tako u mojoj novoj knjizi, nalazi se politika identiteta. Toj je politici potrebno bilo usvojiti, dapače čvrsto povjerovati, da ono što je bilo istina o istočnjacima ili Afrikancima *nije* međutim istina o Europejcima, ili za Europejce. Kada bi francuski ili njemački znanstvenik pokušao identificirati glavna svojstva, primjerice, kineskog uma, djelo bi samo djelomice bilo namijenjeno takvom cilju jer je također namijenjeno istaknuti koliko se kineski um razlikuje u odnosu na zapadnjački.

Takve konstrukcije — koje imaju tek nekakav neuhvatljivi realitet — kao što su kineski um ili grčki duh oduvijek su bile s nama; one su na izvoru mnogo toga što se uključuje u stvaranje pojedinačnih kultura, nacija, tradicija i naroda. Ali takvi identiteti općenito dobivaju znatno veću pozornost u suvremenom svijetu negoli je to bio slučaj u prijašnjim povijesnim razdobljima, kada je svijet bio veći, amorfniiji, manje globaliziran. Danas se nestvaran naglasak stavlja na politiku nacionalnog identiteta, te je u vrlo velikoj mjeri posljedica imperijalnog iskustva. Jer kada se velika suvremena imperijalna ekspanzija Zapada odigravala diljem svijeta, počevši s kraja osamnaestog stoljeća, ona je naglašavala interakciju između identiteta Francuza ili Engleza i koloniziranih domorodačkih naroda. I ta poglavito antagonistička interakcija potaknula je razdvajanje između naroda kao članova homogenih rasa i ekskluzivnih nacija. To je bila i još uvijek jest jedna od karakteristika onoga što bismo mogli nazvati epistemologijom imperijalizma. U njegovoj srži je nadmoćno tvrdokorna teza da je svatko u principu i nesvedivo član neke rase ili kategorije, i ta se rasa ili kategorija, osim kao takva, nikada ne može asimilirati u druge, ili biti prihvaćena od drugih. I tako su nastale izmišljene esencije poput *orijentalno* ili *anglikansko*, *franciziranost*, *afrikaniziranost*, *američka posebnost*; kao da svaka od njih u sebi sadrži platonsku ideju koja im garantira čistoću i nepromjenjivost od samih početka svijeta i vijeka.

Jedan od produkata ove doktrine je nacionalizam, tema toliko golema da je na ovom mjestu mogu samo djelomice tretirati. Ono što mene zanima u politici identiteta koja je formirala imperijalizam u njegovoj globalnoj fazi jest to što se za starosjedioce smatralo da pripadaju nekoj drugoj kategoriji — rasnoj ili zemljopisnoj — različitoj od bijelog čovjeka Zapada. Paralelno s tim obistinila se pretpostavka da je u velikom antiimperijalističkom revoltu očitovanom u dekolonizaciji iste te kategorije koja se mobilizirala oko revolta, formiran identitet otpora utjelovljenje kojega su bili revolucionari. Takav je slučaj bio svuda u Trećem svijetu. Njegov se najproslavljeniji trenutak očitovao konceptom *négritude*, kako su ga misaono i poetski razvili Aimé Césaire, Leopold Senghor, te, na engleskom, W. E. B. Du Bois. Ako su crnci jednom bili žigosani i klasificirani inferiornim statusom u odnosu na bijelce, onda je otada nastupila potreba

da se ne negira crnoća, i da se ne teži bjelini, već da se prihvati i veliča crnoća, da joj se dade dignitet poetskog kao i metafizičkog statusa. Tako je *négritude* stekao pozitivno Bivstvo premda je ranije nosio oznaku degradacije i inferiornosti. U velikoj se mjeri slično prevrednovanje posebnosti starosjedilaca dogodilo u Indiji, u mnogim dijelovima islamskog svijeta, Kini, Japanu, Indoneziji i na Filipinima, gdje negirana ili obuzdavana domorodačka esencija izranja kao žarište, pa čak i kao baza za nacionalističko obnavljanje.

Važno je primijetiti da veliki dio ranog kulturnog otpora imperijalizmu na kojem su nacionalizam i pokreti za nezavisnost izgrađeni bio zdrav i potreban. U biti ga vidim kao pokušaj potlačenog naroda koji je pretrpio poniženja robovanja, kolonijalizma, i — najvažnije — duhovno pravo, da dobije natrag svoj identitet. Kad se to konačno dogodilo u mjestima poput Alžira, ona grandioznija nacionalistička nastojanja jedva su se svela na jedan rekonstruirani komunalni i kulturni program nezavisnosti. Gdje je nekoć bijelac vidio samo lijene starosjedioce i egzotične običaje, pobuna protiv imperijalizma je proizvela, primjerice kao u Irskoj, nacionalni revolt.

Ali dok je cijeli pokret k autonomiji i nezavisnosti po učinku proizvodio nove nezavisne i odvojene države većinom sastavljene od novih nacija u današnjem postkolonijalnom svijetu, nacionalistička politika identiteta se ipak brzo pokazala nedostatnom za period koji je uslijedio.

Nesmotreni ili nepažljivi čitatelji Frantza Fanona, koji se općenito smatra jednim od trojice najelokventnijih apostola antiimperijalističkog otpora, skloni su zaboraviti njegove naglašene sumnje glede nekontroliranog nacionalizma. Stoga iako je prikladno ukazivati pozornost na početna poglavlja o nasilju u *The Wretched of the Earth (Prezreni na svijetu)*, treba uzeti u obzir da je on vrlo kritičan u kasnijim poglavljima u odnosu na ono što naziva stupicama nacionalne svijesti. Jasno je htio ukazati da je posrijedi paradoks. I upravo iz razloga što je nacionalizam potreban poticaj za pobunu protiv kolonizatora, nacionalna svijest se mora istog trenutka preobratiti u ono što on zove »društvenom sviješću«. To se mora dogoditi čim se dogodi povlačenje kolonizatora.

Fanon se jednako odnosi prema zloporabama nacionalističke partije nakon nezavisnosti. Primjerice na kult Velikog Panjandruma (ili vrhovnog vođe), ili na centralizaciju glavnog grada, o kojem Fanon naprosto kaže da mora proći dekonsekraciju. Također govori o prisvajanju zdravog razuma i sudjelovanju populističkih birokrata, tehnoqrata i novogovorskih manipulanata. Mnogo prije V. S. Naipaula, Fanon je govorio protiv politike mimikrije i separatizma koje su proizvele razne Mobutue, Idi Amine i Saddame, kao i protiv grotesknosti i patologija moći koje su pridonijele nastanku vladavine tiranskih država i pretorijanskih gardi dok su se demokratske slobode u brojnim zemljama Trećeg svijeta opstruirale. Fanon je također predskazao kontinuiranu zavisnost brojnih postkolonijalnih vlada i filozofija, od kojih su sve držale propovijedi o suverenosti novih nezavisnih naroda ove ili one nove države Trećega svijeta i, pošto iste nisu uspjele u tranziciji iz nacionalizma u istinsko oslobođenje, za-

pravo su ostale osudene da provode politiku i ekonomiju nove opresije, koja je opaka koliko i ona stara.

Krajnji zaključak kojega Fanon izuzetno snažno nudi, kritika je separatizma i pseudoautonomije koji su rezultati puke politike identiteta koja predugo ustrajava i inzistira na situacijama u kojima je naprosto postala neadekvatnom. Ono što se neizbježno događa na razini spoznaje jest to da se znakovi i simboli slobode i statusa uzimaju kao realnost: jedinka želi imenovanje i uvažavanje radi samog imenovanja i uvažavanja. Ustvari to znači da biti nezavisan postkolonijalni Arapin, ili Crnac, ili Indonežanin nije program, ni proces, ni vizija. To je tek zgodno polazište, ishodišna točka za početak teškog rada.

A taj posao je ni manje ni više do, sve te narode i kulture, nekoć ograničene i svedene na periferni status, ponovo ujediniti s cjelinom ljudske rase. Nakon obrade *négritude* u ranim odsjecima *Cahier d'un retour*, Aimé Césaire iznosi ovu viziju integracije u jednom vrhunskom trenutku svoje poeme: »*Nema te rase koja ima monopol na ljepotu, inteligenciju, snagu, već postoji mjesto za sve na randevuu pobjede.*«

Bez koncepta »*mjesto za sve na randevuu pobjede*«, pojedinac je osuđen na osiromašujuću politiku spoznavanja utemeljenu samo na afirmaciji i reafirmaciji fiksnog identiteta, a to je u krajnosti jedna nezanimljiva alternacija prisutnosti i odsutnosti. Ako ste slabi, vaša afirmacija identiteta radi nje same svodi se na nešto tek malo više od izražavanja želje za onom vrstom pažnje koja se poklanja lako i površno, poput pažnje koja se pridaje pojedincu u prepunoj sobi tijekom prozivke. Kad jednom dobije to priznanje, subjektu jedino preostaje šutke sjediti dok se radni proces odvija u njegovom ili njezinom odsustvu. I, premda jaki zadobivaju priznanje pukom snagom prisutnih, to ih, čim se pojavi netko drugi koji je isto toliko jak, ili jači, predaje logici istiskivanja. Ovo se pokazalo katastrofalnim procesom, bilo da se radi o postkolonijalcima, prisiljenim egzistirati na marginalnom i zavisnom mjestu potpuno izvan krugova svjetske moći, ili o moćnim društvima, čiji su trijumfalizam i zapovjedna tvrdoglavost toliko pridonijeli devastaciji i destabilizaciji svijeta. Ono što je sporno između Iraka i Sjedinjenih Država je upravo ta, toliko neprosvijećena koliko i neproduktivna, logika zatiranja i istiskivanja. Znam da je riskantno premještati se iz oblasti interpretacije u oblast svjetske politike, ali mi se čini da je njihov međusobni odnos stvaran, te svjetlost kojom jedna oblast obasjava drugu može dosta toga rasvijetliti. U svakom slučaju politika spoznavanja koja se temelji načelno na afirmaciji identiteta vrlo je slična, dapače neposredno je povezana s nedomišljenim nacionalizmom za kojim su se danas povele tolike postkolonijalne države. Ona podržava neku vrstu separatizma koji jedino želi privući pozornost na sebe, te konzekventno zanemaruje integraciju one zaslužene i ostvarene svijesti o sebi unutar »*randevua pobjede*«. Na nacionalnom i na intelektualnom nivou problemi su vrlo slični.

Dopustite mi da se vratim na jednu od intelektualnih debata koje su se pokazale centralnom za humanističke znanosti prošloga desetljeća, a koja je ishodišna za epizodu s kojom sam i počeo. Previranja kod manjina, podređenih,

feministkinja, kao i postkolonijalistička svijest, rezultirali su brojnim blagodatnim dostignućima u nastavnom gradivu i teorijskom pristupu humanističkim studijama, tako da možemo reći da su prilično doslovno proizveli kopernikanski obrat na svim tradicionalnim poljima istraživanja. Eurocentrizam je definitivno ugrožen; većina znanstvenika i studenata na američkim sveučilištima sada su svjesni, svjesniji negoli ikada prije, da su i društvo i kultura bili heterogeni produkt heterogenog naroda u golemoj raznolikosti kultura, tradicija, i situacija. Ideja T. S. Eliota o velikim zapadnjačkim remekdjelima koji skupno ustrajavaju u neprekidnom redefiniranju modela spomenika izgubila je na svom starom ugledu. Ista se stvar dogodila i s onom vrstom obrazaca rastumačenim s nezaboravnom briljantnošću u formativnim djelima poput *Mimesis* (*Mimeza*) ili *The Anatomy of Criticism* (*Anatomija kritike*), koja, za današnjeg studenta ili teoretičara, više nemaju istu uvjerljivost kakvu su donedavno imala.

No ipak veliko natjecanje oko kanona nastavlja se. Uspjeh knjige Allana Blooma *The Closing of the American Mind* (*Zatvaranje američkog uma*), te kasnija objavljivanja djela poput *The Death of Literature* (*Smrt literature*) Alvina Kernana i *Tenured Radicals* (*Radikali sa stalnim statusom*) Rogera Kimballa, te donekle nastojanja izložena u žurnalima kao što su *The American Scholar* (danas neokonzervativan časopis), *The New Criterion*, i *Commentary* — sve to nagovještava da je rad svih nas koji smo pokušavali proširiti prostor svjesnosti u proučavanju kulture jedva započeo. Ali naša poanta, po mom mišljenju, ne može biti samo gruba i tvrdoglava reafirmacija prevladavajuće važnosti ranije zatomljenih ili ušutkanih formi spoznavanja, niti to može biti naše licemjerno samoproglašenje povijesnom ili kulturološkom žrtvom čija bi prisutnost upućivala na načine kojima bi drugi osjetili našu intelektualnu nazočnost. Takve strategije su očajno nedovoljne. Cijeli napor oko dekonsekracije eurocentrizma ne može se interpretirati (najmanje od strane onih koji sudjeluju u tom potihvatu), kao napor da se izgura eurocentrizam pomoću, primjerice, afrocentrizma ili islamocentrizma. Kao svoj na svome, etnička posebnost ne doprinosi intelektualnom procesu — upravo suprotno. Isprva, sjetite se, radilo se (za neke) o priključivanju Jane Austen kanonu zapadnih muških pisaca u tečajevima humanistike; zatim je nastao problem da se izgura cjelokupan kanon američkih pisaca poput Hawthornea i Emersona i zamijeni piscima bestselera poput Harriet Beecher Stowe i Susan Warner. Ali poslije toga, logika istiskivanja postala je još slabašnjom, pa su imena politički podobnih živućih pisaca postala važnija od bilo čega drugog.

Priznajem da su ova bučna odbacivanja i obarajuće tvrdnje zapravo karikaturne redukcije nakana i manifestacija antiimperijalističkog otpora velikih revizionističkih gesti feminističkih, subalternih ili crnačkih studija. Za njih stvar nikada nije bila u tome da se jedan set ovlasti i dogmi nadomjesti nekim drugim, niti da se jedan centar zamijeni za drugi. Uvijek se radilo o otvaranju i participiranju u centralnoj jezgri intelektualnog i kulturnog napora te o pokazivanju da su oni oduvijek i bili njihovi dijelovi, premda nerazgovjetni. Primjer

za to je rad žena, ili crnaca i slugu, ali se ili poricao ili je bio obezvrijeđen. Snaga i zanimljivost — da navedem dva primjera koja su mi posebno draga — knjige *Season of Migration to the North* (*Sezona seobe na sjever*) je ne samo upečatljiv način na koji Tayib Salih opisuje neprilike nadarenog mladog Sudanca koji je živio u Londonu a onda se vraća kući u selo svojih pradjedova na obali Nila; nego je i u tome što je roman istovremeno preradeno Conradovo *Srce tame*, sada viđeno kao priča nekoga koji putuje u srce svjetlosti — u modernu Europu, i tamo otkriva ono što je bilo duboko skriveno u njemu. Čitati ovog sudanskog pisca, naravno, znači interpretirati arapski roman napisan krajem šezdesetih u vrijeme nacionalizma i odbacivanja Zapada. Stoga je roman blizak drugim arapskim romanima poslijeratnog perioda, ubrajajući i djela Mahfouza i Idrissa. Ali s obzirom na povijesni i politički značaj naracije koja posve promišljeno doziva u pamet Conrada i čini potpuni obrat — nešto nemoguće za crnca u vrijeme kada je napisano *Srce tame* — remekdjelo Tayiba Saliha nužno valja promatrati uz druga afrička, indijska i karipska djela, kao povećavanje, proširivanje, rafiniranje vidokruga pripovjedne forme u čijem središtu je do sada uvijek i isključivo bio europski promatrač, ili centar svijesti.

Podjednako kompleksna rezonanca odnosi se i na *Men in the Sun* (*Ljudi na suncu*), Ghassana Kanafanija, novelu o mukama triju palestinskih izbjeglica koji pokušavaju iz Basre stići u Kuvajt. Njihova prošlost u Palestini evocira se zbog kontrasta sa siromaštvom i izvlaštenjem čije su žrtve postali odmah nakon 1948. Kad pronadu čovjeka u Basri čije je zanimanje prokrijumčariti izbjeglice preko granice u trbuhu svog praznog kamiona–cisterne za vodu, oni se s njim pogode, i on ih odvodi sve do granične postaje, gdje je u razgovoru zadržan na vrelom suncu. Putnici umiru od gušenja, lišeni glasa i govora, i zaboravljeni. Kanafanijeva novela pripada žanru imigrantske literature u kojoj su se ogledali značajan broj poslijeratnih pisaca — Rushdie, Naipaul, Berger, Kundera, i drugi. Ali ona je također dirljiva meditacija o sudbini Palestine, i naravno sablasno je dalekovidna priča o Palestincima u sadašnjoj Zaljevskoj krizi. A ipak bi temi ovog rada i njegovoj književnoj vrijednosti učinili medvedu uslugu kad bi je ograničili na kategoriju nacionalne alegorije, i u priči vidjeli isključivo ogledalo stvarnog jada Palestinaca u egzilu. Kanafanijevo djelo je literatura vezana, kako za specifične povijesne i kulturne situacije, tako i za cijeli svijet drugih književnosti i formalnih artikulacija koje će pažljivi čitatelj evocirati kako interpretiranje bude išlo dalje.

Tvrđnju koju želim iznijeti mogu sumirati korisnim pojmom *svjetovnost*. Povezivanjem pojedinačnih radova izvlačimo ih iz nehaja i drugorazrednosti na koje su, iz raznoraznih političkih i ideoloških razloga, osuđeni. Stoga ono o čemu govorim suprotno je separatizmu, ali i oprečno ekskluzivizmu. Samo pomnim promatranjem tih djela kao *književnosti*, kao stila, kao zadovoljstva i prosvjetljenja, ona se mogu uključiti i, da tako kažem, ostati uključenima u korpus svjetske književnosti. Ukoliko ih se ne uključi i dalje će se na njih gledati kao na informativne etnografske primjerke namijenjene ograničenoj pozornosti eksperata i regionalnih specijalista. *Svjetovnost* je tim djelima stoga pro-

stor restauracije, kao i interpretacije njihovog mjesta u globalnom okružju. Restauracija se jedino može postići uvažavanjem, ne nekog malog, defenzivno konstituiranog kuta svijeta, već onog velikog, s mnogim prozorima, kuće ljudske kulture u cjelini.

Čini mi se apsolutno bitnim da uključujemo kulturna djela na ovakav neprovincijalan, zainteresirani način dok istovremeno održavamo jaki osjećaj borbe za forme i vrijednosti koje svako decentno kulturno djelo utjelovljuje, ostvaruje i sadrži. Oveći dio recentnih teorijskih razmišljanja sugerira da su djela književnosti kao takva potpuno određena svojom situacijom, a da su reagiranja samih čitatelja totalno determinirana njihovim kulturološkim situacijama, do točke u kojoj bilo kakva vrijednost, bilo kakvo čitanje, bilo kakva interpretacija nije ništa drugo nego čista refleksija nekog trenutačnog interesa. Sve čitanje i sve pisanje svodi se na tobožnju povijesnu emanaciju. Ovdje su neodredivost dekonstruktivnog čitanja, lakomislena bezbrižnost postaksiološke kritike, nemarni redukcionizam nekih (nikako svih) ideoloških škola, poglavito u krivu. Premda je točno govoriti da zato što je tekst produkt jedne prošlosti koja se ne može ponovno uhvatiti, i da se suvremena kritika u određenoj mjeri može priuštiti neutralni dezangažman ili suprotivu perspektivu kakva nije bila moguća u vrijeme nastanka teksta, nema nikakvog razloga da se ide korak dalje i oslobodi interpretatora od *bilo kakvih* moralnih, političkih, kulturnih ili psiholoških obveza. Sve one ostaju u igri. Pokušaj čitanja teksta u njegovom najpotpunijem i najcjelovitijem kontekstu obvezuje čitatelja na pozicije koje su edukativne, humane i angažirane, pozicije koje zavise od školovanosti i ukusa a ne samo od tehnologiziranog profesionalizma, ili od zamorne razigranosti »postmoderne« kritike, s njezinim opetovanim opovrgavanjima svega osim lokalnih igara i pastiša. Unatoč Lyotardu i njegovim akolitima, još uvijek smo u eri opsežne narativnosti, groznih kulturnih sukoba i užasno destruktivnog rata — o čemu svjedoči i skorašnji požar u Zaljevu — pa tvrditi da smo protiv teorije, ili iznad književnosti, znači biti slijep i trivijalan.

Ne tvrdim da je svaki interpretativni čin jednakovrijedan gesti, bilo za ili protiv života. Kako može bilo tko braniti ili napadati tako grubo uopćenu poziciju? Hoću reći da kad jednom priznamo intelektualnom radu pravo na postojanje u relativno dezangažiranoj atmosferi, i dopustimo mu status koji nije diskvalificiran poborništvom, onda bi trebalo ponovno, ovoga puta ozbiljno i bez obuzdavanja, razmotriti veze između teksta i svijeta. Daleko od toga da se odričemo krupnih napredovanja ostvarenih u vremenu kada je započeta demistifikacija eurocentrizma i patrijarhata. Naprotiv treba ih konsolidirati i koristiti da bismo još bolje razumjeli dostignute razine kojima literatura i umjetnički genij pripadaju i čine neki dio svijeta u kojem svi mi također nešto radimo.

Ne možemo niti pokušati primijeniti ovakvu širu primjenu ideja o kojima sam raspravljao ukoliko jednostavno nastavimo ponavljati nekoliko imena ili se pozivati na pregršt ritualno ili pobožno odobrenih tekstova. Stalno isticanje žrtve niti jamči niti nužno omogućava pojačani osjećaj čovječnosti. Dokazivanje

povijesti opresije jest potrebno, ali nije dovoljno ukoliko se ta povijest ne preusmjeri u intelektualni proces i ne učini univerzalnim da uključi sve stradalnike. I prečesto vidimo da svjedočenja o opresiji postaju tek opravdanje za daljnje svireposti i nečovječnosti, ili za visokoparno licemjerno fraziranje i samo »korektne« stavove. Imam na umu, primjerice, ne samo antagoniste koji se spominju na početku ovog eseja već i zapanjujuće ponašanje jednog Elia Wiesela koji odbija prevesti pouke iz svoje vlastite prošlosti u konzistentne kritike Izraela zbog činjenja Palestincima onoga što je činio i što im danas čini.

Stoga, iako nije potrebno smatrati svako čitanje ili svaku interpretaciju teksta moralnim ekvivalentom rata ili političke krize, meni se ipak čini važnim podvući činjenicu da ma što bili, književna djela nisu puki tekstovi. Oni su zapravo drugačije konstituirani i imaju drugačije vrijednosti, ciljevi su im različiti, postoje u različitim žanrovima, i tako dalje. Jedno od velikih zadovoljstava za one koji čitaju i proučavaju literaturu jest u otkriću dugovječnih normi u kojima se međusobno poklapaju sve meni poznate kulture: stvari poput stila i upotrebe jezika, postojanje dobrih kao i manje dobrih pisaca. Ono što je bilo najneprihvatljivije tijekom mnogih harangi s obje strane u takozvanoj Zapadnoj debati oko kanona je to što je toliko mnogo boraca koji nisu u stanju razlučiti između dobrog pisanja i politički korektnih stavova, kao da su petorazredni pamflet i veliki roman manje–više od podjednakog značaja. Tko ima koristi od napada na kanon? Svakako ne ona siromašna osoba ili klasa čija je povijest, ako je se uopće udostojite čitati, puna dokaza da je narodni otpor prema nepravdi uvijek derivirao goleme koristi iz literature i kulture uopće, a vrlo male iz pakosnih distinkcija koje se izvode između kultura vladajućih i podređenih kultura. Na kraju krajeva, krucijalna pouka u *Black Jacobins (Crni Jakobinci)* C. L. R. Jamesa, ili *Making of the English Working Class (Stvaranje engleske radničke klase, uz podsjećanje od kolike je važnosti Shakespeare bio za kulturu radikalizma u devetnaestom stoljeću)* E. P. Thompsona je da veliki antiautoritarni ustanci nisu ostvarivali svoja najranija napredovanja, odbacivanjem humanitarnih i univerzalističkih tvrdnji opće dominantne kulture, već napadom na sljedbenike te kulture zbog toga što su ovi iznevjerili vlastite standarde, propustivši da ih prošire na sav ljudski rod. Toussaint L'Ouverture je savršen egzemplar ugnjetavanog roba čiju su borbu za oslobođenje sebe i svog naroda potaknule ideje Rousseaua i Mirabeaua.

Premda se izlažem riziku prevelikog pojednostavljenja, vjerojatno je ispravno reći da u konačnici nije važno *tko* je što napisao, već *kako* je djelo napisano i *kako* se čita. Predodžba da Platona i Aristotela treba diskvalificirati, s obzirom da su muškarci i produkti robovlasničkog društva, isto je toliko ograničena kao i predodžba koja sugerira da su, zbog toga jer su pisali za elitu i o njoj, danas *samo* njihova djela vrijedna čitanja. Marginalnost i beskućništvo nisu, po mom mišljenju, povodi za likovanje; treba ih privesti kraju, kako bi sve više ljudi moglo uživati u blagodatima onoga što je stoljećima bilo uskraćivano žrtvama rase, klase, ili spola.

S engleskoga preveo SLOBODAN DRENOVAC

Edward Said

Identitet, autoritarnost i sloboda: Moćnik i putnik

72

Prije nekoliko tjedana, dok sam razmišljao o čemu bih ovom prigodom mogao govoriti, susreo sam blagonaklonog kolegu, kojeg sam zamolio za ideje i sugestije. »Kako si naslovio svoje predavanje?« upitao je. »Identitet, autoritarnost, i sloboda«, odgovorio sam. »Zanimljivo«, odvratio je. »Hoćeš reći, identitet je profesorski zbor, autoritarnost je uprava, a sloboda...« Tu je značajno zastao. »Da?« pitao sam. »Sloboda,« reče, »je umirovljenje«.

Ovaj recept je previše ciničan, i u svojoj neozbiljnosti mislim da reflektira ono što smo obojica osjećali: da je problem akademske slobode u sredini poput ove ovdje u Cape Townu mnogo složeniji i problematičniji za većinu uobičajenih formula da bi ih se obuhvatilo s bilo kakvom adekvatnošću.

Što ne znači da je intelektualcima iz Sjeverne Amerike bilo mnogo lakše definirati, govoriti i braniti akademsku slobodu. Gotovo da nema ni potrebe podsjećati vas da je rasprava oko akademske slobode ne samo različita u svakom društvu nego ona isto tako poprima vrlo različite forme, jedna od kojih je na američkim sveučilištima danas ona koja se bavi prirodom nastavnog programa. Najmanje deset godina traje debata između onih koji, s jedne strane osjećaju da je tradicionalni nastavni program općeobrazovnih predmeta bio pod žestokim napadom, i onih koji, s druge strane, vjeruju da nastavni program iz humanističkih i društvenih znanosti treba direktnije reflektirati one interese društvenih grupa koji su povijesno bili obuzdavani, ignorirani ili zataškavani visokoparnim frazama. Jer je činjenica da su se svuda u Sjedinjenim Državama, koje su na kraju krajeva društvo doseljenika načinjeno od mnogih Afrikanaca i Azijaca kao i od Europljana, sveučilišta napokon morala pozabaviti i nezapadnim društvima, literaturama, povijestima i posebnim interesima žena, raznim nacionalnostima i manjinama; i naposljetku nekonvencionalnim predmetima koji dosad nisu predavani kao što je to popularna kultura, masovne komunikacije i film, te usmena predaja. Povrh toga, čitavo mnoštvo kontroverznih političkih pitanja poput rase, roda, imperijalizma, rata i ropstva ušla su u

predavanja i seminare. Na ovu izvanrednu, gotovo kopernikansku promjenu u općoj intelektualnoj svijesti, reagiranja su često bila vrlo neprijateljska. Neki kritičari su reagirali kao da su sama priroda sveučilišta i akademska sloboda ugrožene zbog prekomjerne politizacije. Drugi su otišli još dalje: za njih je kritika Zapadnog kanona, sa svim onim sjajem što ga njegovi oponenti zovu Mrtvim Bijelim Europskim Muškarcima (primjerice, Aristotel, Shakespeare i Wordsworth), prilično nevjerojatno signalizirala početak novog fašizma, odstupanje same zapadne civilizacije, i povratak ropstvu, dječjim brakovima, bigamiji i haremu.

U većini slučajeva, međutim, stvarne promjene u kanonu koje reflektiraju interese žena ili Afrikanaca ili američkih domorodaca bile su prilično mlake: zapadnjački tečajevi iz humanistike sada uvrštavaju i Jane Austen i Toni Morrison, a mogli su im dodati i romane Chinue Achebea, Garcije Marqueza i Salmane Rushdiea. Bilo je nekoliko ekstremnih slučajeva budalaština: primjerice, mladi učitelji i teoretičari su napali starije kao rasiste, ili su izvirgavali svoje kolege javnoj sramoti jer nisu bili »politički korektni«. Ipak sva ta raspra i kontroverzije podvlače opću činjenicu da su zbivanja u školi ili na sveučilištu na neki način privilegirana, bilo da obrazovne ustanove, s jedne strane, trebaju izgledati kao nešto što »nadilazi« bilo uske interese, bilo promjene u modi ili stilu ili politički pritisak ili pak, s druge strane, da se na njih gleda kao na prostore intelektualnih i političkih angžmana koji bi trebali biti usmjereni k poboljšanjima statusa subalternih ili manjinskih populacija. Također se činilo kao da se od sveučilišta očekuje da se kritički osvrne prema zlorabama moći i propustima u moralu, i da se samo prema tim pojavama odredi i kao takv korigira.

Premda tisuću kvalifikacija, s bilo koje ili s obje strane, mogu ući u raspru, jedna je prepostavka zajednička objema: shvaćanje da je status sveučilišta ili škole kao i ono što uz njih ide intelektualno i društveno, nešto posebno, različito od drugih društvenih pozornica kao što je to državna birokracija, radno mjesto ili ognjište. Reći za nekog da je obrazovan ili da je učitelj znači izreći nešto vezano za um, s intelektualnim i moralnim vrijednostima, s posebnim procesom istraživanja, raspre i razmjene misli, od čega se nijedno ne susreće tako redovito izvan koliko unutar akademije. Predodžba je da akademije oblikuju svijest mladih, pripremajući ih za život, upravo kao što — gledajući na to sa stajališta učitelja — predavati znači biti uključen u zvanje ili poziv koji u načelu ne teži za ostvarenjem financijske dobiti već predstavlja beskrajnu potragu za istinom.

Ovo su stvari od velike važnosti i značaja i, za nas koji smo za životni poziv izabrali obrazovanje, one svjedoče o istinskoj auri koja okružuje akademski i intelektualni pothvat. I zbilja *ima* nečeg posvećenog i blagoslovljenog u akademskom pozivu: i u nas *se javlja* taj osjećaj narušene svetosti kadgod se sveučilište ili škola podvrgava grubim političkim pritiscima. Ipak vjerujem da biti uvjeren u te zbilja moćne istine ne znači biti potpuno oslobođen od okolnosti — neki će ih radije nazvati smetnjama — koje danas prisvajaju prostor

obrazovanja i utječu na naša razmišljanja o njima, te oblikuju naše napore na akademiji. Poantu koju želim istaknuti jest da dok razmatramo ove situacijske ili kontekstualne stvari, potraga za akademskom slobodom, kojom se ova prigoda tako manifestno posvećuje, postaje još važnija, urgentnija i zahtjevnija pozornosti i misaone analize. Stoga, dok vrijedi univerzalna istina da suvremena društva tretiraju akademiju s ozbiljnošću i štovanjem, svaka zajednica akademija, intelektualaca i studenata mora se ukoštac hvatati s problemom o tome što je ustvari akademska sloboda u tom društvu u to vrijeme i što bi ona trebala biti.

Dopustite mi da ukratko govorim o dva dijela svijeta koja su mi najbolje poznata. U Sjedinjenim Državama, gdje živim i radim, došlo je do jasne promjene akademske klime od vremena kada sam prije jedne generacije i sam bio student. Do kraja šezdesetih, većina ljudi pretpostavljala je da je ono što se zbiva unutar kruga sveučilišta daleko od bilo kojeg stalnog, ili suradničkog, ili — u najgorem slučaju — tajno skovanog saveza s izvanjskim svijetom. Ali pošto je iskustvo rata u Vijetnamu bilo tako snažno, i jer je došlo do tolikog prometa između akademije i institucija vlasti i moći, nastala je, da tako kažem, pukotina u kopreni. Više se nije uzimalo zdravo za gotovo da su politolozi ili sociolozi mudraci nalik teoretičarima ili nepristranim istraživačima; za mnoge od njih otkrilo se da rade, ponekad u potaji a ponekad otvoreno, na takvim predmetima kao što su kontrapobune i »smrtonosna istraživanja« za račun State Departmenta, CIA-e ili Pentagona.

Ipak nakon što je sveučilišna odvojenost videna kao shvaćanje koje je napušteno, nastao je po svemu isti ali oprečni set reakcija. Postao je gotovo kliše da se sveučilište smatra produženom rukom Vlade, da je ono odraz samo interesa korporacija i centara moći, te da ga je kao takvog potrebno u cijelosti preustrojiti u mjesto gdje će se studenti obrazovati kao reformatori ili revolucionari. Relevantnost je postalo novo geslo. I dok se na akademiju po prvi put uvodio novi set grade — ovdje još jednom upućujem na ženske studije, manjinske studije, studije koje se bave posljedicama rata, rasizma i spolnog uznjetavanja — zaista je izgledalo da je na sveučilištu nastupila nova svjetovnost koja mu uskraćuje ono relativno držanje po strani na koje se činilo da ima pravo.

Kao reakcija na sve ovo, sada s velikim žaljenjem i distanciranjem od nje, akademska sloboda postala je fraza dana pokretu koji je tvrdio da želi vratiti sveučilište na poziciju nepristranosti prema svakidašnjici. Ali tu su nastala svakojaka pretjerivanja i polemička iskrivljavanja. Tijekom osamdesetih, američko sveučilište prikazivano je kao vlasništvo marksističke revolucionarne urote. Naravno, to je bila smiješna i pogrešna predodžba. Isto kao i argument pušten u opticaj u ime akademske slobode kojim se tvrdilo da je zbog toga što je toliko mnogo novih tečajeva i ideja ušlo u tradicionalni nastavni program, nestalo drevnih standarda sveučilišta koje je tako postalo žrtvom vanjskih političkih pritiska. Restaurirati istinsku slobodu sveučilišta od svakodnevice značilo je vratiti se tečajevima, idejama i vrijednostima koje su izvedene iz glavnog toka

europskih mislilaca — Platona, Aristotela, Sofokla, Descartesa, Montaignea, Shakespearea, Bacona, Lockeja, i tako dalje. Jedna od najčuvenijih i komercijalno najuspješnijih knjiga proteklog desetljeća je *The Closing of the American Mind* (Zatvaranje američkog uma), tirada usmjerena protiv sortirane skupine zlikovaca, uključujući Nietzschea, feminizam, marksizam i crnačke studije. Autor ovog djela, koji je bio profesor na Cornell Universityju dok je sveučilište bilo nakratko zatvoreno zbog grupe naoružanih afroameričkih studenata, toliko je bio ogorčen tim iskustvom da je njegova knjiga sasvim otvoreno tražila sveučilišnu slobodu za nepružanje obrazovanja većem broju onih koji su prikraćeni i siromašni već samo maloj, pažljivo pripremljenoj i upućenoj eliti. Rezultat bi bio, kako knjiga sasvim eksplicitno objašnjava, da bi samo šačica radova grčkih i nešto francuskih filozofa prosvjetiteljstva trebala preživjeti rigorozne testove uvrštenja u novi »oslobodeni« nastavni program.

Ovo će možda zazvučati smiješno u vašim ušima. Mislim da je zbilja smiješno jer je recept za izliječenje sveučilišta od njegovih jada, za njegovo oslobodenje od političkih pritisaka u izvjesnom smislu gori od same bolesti. Čovjek bi svakako pomislio da upotreba koncepta slobode oko akademije po izgledu nije govorenje poglavito o isključenju već o uključenju, i svakako se čini istinitim da sveučilište ne treba biti mjesto gdje se mnoga žestoka i uzbudljiva intelektualna traganja zabranjuju, već mjesto gdje ih valja poticati na što je moguće široj fronti. Slažem se, kao što bi se svi morali složiti, da koncept slobode ne može biti dozvola da, kako je to Matthew Arnold izrazio u jednom drugom kontekstu, čovjek dokraja čini što god hoće. Ali mora se raditi o slučaju, mislim, da kada zagovornici slobode za sveučilišne zajednice poduzimaju intelektualna traganja ne mogu trošiti glavninu vremena dokazujući da je samo šačica odobrenih knjiga, ideja, disciplina i metoda vrijedna ozbiljne intelektualne pozornosti. Realnosti društvenog života iz takve perspektive videne su kao odvratne i ponižavajuće, iako je potrebno naznačiti da profesori poput autora *The Closing of the American Mind* nemaju ništa protiv primanja novaca od korporacija i fondacija izvan sveučilišta koja se zalažu za vlastita duboko konzervativna stajališta. Reći za takvu praksu da predstavlja dvojno mjerilo nije nikakvo pretjerivanje. Jer ne možete istinski osporavati ljude kao neprijatelje akademske slobode samo zato što pozdravljaju unošenje svjetskih problema u akademiju dok, kada vi činite manje-više isto, smatrate da »podržavate standarde«.

Na potpuno drugačiji izazov konceptu akademske slobode nailazimo u nacionalnim sveučilištima arapskog svijeta, otkuda izvorno i ja dolazim. Ovdje govorim o većini velikih državnih sveučilišta u zemljama poput Jordana, Sirije, Iraka, Egipta, Maroka, Saudijske Arabije i drugim državama Zaljeva. Većina ovih zemalja zapravo su pod vlašću svjetovnih vlada, premda neke — kao Saudijska Arabija — imaju sekularne vlade s religijskim mandatom. Ono što je važno shvatiti, međutim, jest da uz malo izuzetaka arapska sveučilišta, iz potpuno razumljivih razloga, nisu samo nacionalne već i političke institucije. Nekoliko stoljeća arapski je svijet bio pod dominacijom otomanskog ili europskog kolonijalizma. Nacionalna nezavisnost za zemlje poput Egipta i Sirije, recimo,

značila je da se mladi ljudi napokon mogu u cijelosti školovati na tradicijama, povijestima, jezicima i kulturama vlastitih arapskih zemalja. U mom konkretnom slučaju, obrazovan sam u potpunosti u britanskim kolonijalnim školama u Palestini i Egiptu, gdje su sve studije bile zasnovane na britanskim standardima i usredotočene na povijest britanskog društva i literature. Vrlo je slično bilo u glavnim britanskim i francuskim kolonijama, poput Indije i Alžira, gdje se pretpostavljalo da domorodačke elite treba naučiti rudimentima intelektualne kulture pomoću idioma i metoda oblikovanim ustvari tako da te starosjedilačke elite ostanu poslušne kolonijalnoj vladavini i superiornom europskom učenju. Do svoje šesnaeste godine znao sam znatno više o sustavu obrazovanja tla u Engleskoj osamnaestog vijeka nego što sam znao o islamskim *waqf* (vakfijama, vakufi) koji postoje u mom kraju svijeta, i — da ironija bude veća — kolonijalni generalni konzuli poput Cromera i Kitchenera bili su mi poznatiji negoli Harun al-Rashid ili Khalid ibn al-Walid.

Kada je kao rezultat antikolonijalnih borbi, izborena nezavisnost, jedno od prvih područja promjene bilo je na polju obrazovanja. Sjećam se, primjerice, da je nakon Revolucije iz 1952. godine u Egiptu veliki naglasak stavljen na arabizaciju nastavnog programa, arabizaciju intelektualnih normi, arabizaciju vrijednosti koje valja predavati u školama i na sveučilištima. Isto je važno u Alžiru nakon 1962., gdje je po prvi put cijeloj generaciji Muslimana, ne samo dato pravo nego joj je i naređeno, da uči arapski. Učenje arapskog dotad je bilo zabranjeno, osim kao jezik u džamijama, dok je Alžir tretiran i njime je upravljano kao jednim od dijelova Francuske. Stoga je važno shvatiti oduševljenje zbog povrata područja obrazovanja koje je tako dugo bilo pod dominacijom stranih vladara u arapskom svijetu, i podjednako je važno shvatiti veličinu duhovne rane koju su mnogi od nas osjećali zbog podrške prevladavajućoj prisutnosti stranaca u našoj sredini koji su nas učili da više poštujemo neke daleke norme i vrijednosti negoli vlastite. Naša kultura se doživljavala kao nižerazredna, možda čak i kao urođeno inferiorna, kao nešto čega smo se trebali sramiti.

Bilo bi pogrešno pa čak i apsurdno sugerirati da je nacionalno obrazovanje utemeljeno na arapskim normama samo po sebi trivijalno ili osiromašujuće. Arapsko-islamska tradicija je jedna od velikih kulturnih doprinosa čovječanstvu, pa je u starim sveučilištima Feza i al-Azhara kao i u raznim *madrakas* koledžima diljem arapskoga svijeta pružano bogato obrazovno iskustvo nebrojenim generacijama studenata. Usprkos tomu, po mom je uvjerenju također istina da je nacionalno sveučilište u novim nezavisnim zemljama arapskog svijeta izmijenilo koncepciju (s pravom ili ne) postavši produžetak novouspostavljene države nacionalne sigurnosti. I još jednom postaje jasno da sva društva odaju izvanrednu povlasticu sveučilištu i školi kao kušnji za oblikovanje nacionalnog identiteta.

Ipak i prečesto u arapskom svijetu, istinsko obrazovanje je, da tako kažem, imalo kratki spoj. Dok su u prošlosti mladi Arapi postajali plijenom uplitanja stranih ideja i normi, sada su se one prepravljale u liku i djelu vladajuće partije, koja je, u okolnostima hladnog rata i arapsko-izraelskog sukoba, također

postala partijom nacionalne sigurnosti — a u pojedinim zemljama i jedina stranka. Prema tome, uz golem porast pritiska na sveučilišta da u novom društvu širom otvaraju vrata svima (što je divljenja vrijedna politika), sveučilišta su također postala probni poligoni za usrdne domoljube. Profesorska postavljenja su, kao u mnogim mjestima danas širom svijeta, postala postavljena u državnoj službi. Avaj, politički konformizam umjesto intelektualnih odlika uzimao se kao kriterij za napredovanja i postavljenja, a opći rezultat toga bila je plašljivost, nedostatak studiozne maštovitosti te oprezan konzervativizam koji je zavladao intelektualnom praksom. Osim toga, pošto je opća atmosfera u arapskom svijetu u protekla tri desetljeća postala urotnička i, sa žaljenjem moram reći, represivna — sve u ime nacionalne sigurnosti — nacionalizam na sveučilištu više nije oslikavao slobodu, već prilagodavanje, nije predstavljao briljantnost i odvažnost, već oprez i strah, dok je umjesto unapredenja znanja branio samoodržanje.

Ne samo da je mnoštvo sjajnih i nadarenih ljudi, u masovnom odljevu mozgova, napustilo arapski svijet, već, rekao bih, cijela je ideja akademske slobode, u protekla tri desetljeća, pretrpjela značajno omalovaženje. Pojedincu je bilo moguće osjećati se slobodnim na sveučilištu samo ukoliko je cjelovito izbjegavao sve što bi moglo privući nepoželjnu pozornost ili sumnju. Ne želim iznositi predug, bolan prikaz o tome kako je teško demoralizirano i razočarano arapsko sveučilište postalo u većini svojih suvremenih aspekata, ali svakako smatram važnim povezati njegovu depresivnu situaciju s nedostatkom demokratskih prava, odsustvom slobode tiska, te s atmosferom u kojoj i drugdje u društvu nedostaje blagostanja i pouzdanja. Nitko ne može reći da te stvari nisu međusobno povezane, jer tako očito jesu. Politička represija nikada nije pogodovala akademskoj slobodi, a možda još važnije od toga, bila je katastrofalna za akademsku i intelektualnu odličnost. Moja procjena arapskog akademskog života jest da je plaćena previsoka cijena za podržavanje nacionalističkih režima koji su dopustili političkim strastima i ideologiji konformizma da dominiraju — nije isključeno i progutaju — civilne institucije kao što su sveučilišta. Učiniti praksu intelektualnog diskursa ovisnu o konformizmu predodredene političke ideologije znači sasvim ukinuti intelekt.

Uza sve svoje probleme, međutim, američka akademija značajno se razlikuje od svog pandana u arapskom svijetu. Uopće, sugerirati postojanje očitih sličnosti značilo bi potpuno iskrivljeno prikazati svaku za sebe. Ipak ne želim veličati veću manifestaciju slobode istraživanja, općenito viši nivo intelektualnog uspjeha, sasvim izvanredan domet interesa demonstriran na američkoj akademiji na račun mnogo očitijih ograničenja i teškoća na arapskim sveučilištima, koja nakon svega rečenoga dijele sudbinu velikog broja drugih sveučilišta u Trećem svijetu. Ta vrsta gotovo isforsirane pohvale vrlina zapadnog obrazovanja bi danas bila suviše laka i suviše jednostavna.

Pored svega toga, važno je pokazati vezu između tako različitih okolnosti koji vladaju na Bliskom istoku i onih u Sjedinjenim Državama, a s primjedbom da se i kod jednih i drugih vrlo veliki prioritet stavlja na kulturni i nacionalni

identitet obrazovanja koje se nudi. Ranije sam govorio o debati između podržavatelja i protivnika zapadnjačkog kanona na američkom sveučilištu; također sam govorio o tome kako se nakon nezavisnosti, na postkolonijalnim arapskim sveučilištima veliki naglasak stavlja na *arabljanstvo* ponudenog. Oba ta slučaja, tako različita i udaljena jedan od drugog, blistavo povezuje jedna ista ideja — ideja nacionalnog identiteta. Upravo se radi o ideji, američkoj i zapadnjačkoj u jednom, a arapskoj i islamskoj u drugom slučaju, koja u oba igra zapanjujuće značajnu ulogu u smislu autoritarnosti i pojavljuje se kao referentna točka u cijelom obrazovnom procesu. Imajući na umu autoritarnost nacionalnog identiteta želio bih pokrenuti pitanje o tome kako i na koji način ova, u velikoj mjeri, doduše često skriveno, ali neupitno, utječe na akademsku slobodu — odnosno, na ono što izlazi na površinu u ime akademske slobode.

Kad sam ranije diskutirao kako specifične društvene i kulturne okolnosti akademske situacije u svakom društvu definiraju problem akademske slobode, na umu mi je prvenstveno bio nacionalni identitet. Bez daljnjega ovo važi za društvo kao što je u Južnoj Africi, koje sada prolazi kroz naročito tešku i stresnu transformaciju. Ali pogledamo li drugamo po svijetu, nalazimo da mnoga mjesta doživljavaju veoma sličnu situaciju u raspravama oko toga što nacionalni identitet jest, ili što bi trebao biti. Ta utakmica, skoro više od bilo čega drugog, definira političku i kulturnu situaciju s kraja dvadesetog stoljeća: tako da, dok je svijet, komunikacijskom revolucijom, ekonomski i ekološki, postajao sve manji i sve međuzavisniji, nastupio je veći osjećaj da društva utječu jedno na drugo. Taj se utjecaj često očitavao abrazivno raspravljajući u kategorijama tko ili što su društveni nacionalni identiteti. Razmotrite na globalnoj razini danas važnost zapadno europske zajednice kao jednoga krupnog kulturnog bloka s interakcijom s istočnoeuropskom zajednicom i Sovjetskim Savezom, s Japanom i Sjedinjenim Državama, te s mnogim dijelovima Trećeg svijeta. Na sličan način razmotrite utrku između islamskog svijeta i Zapada, u kojem nacionalne, kulturne i vjerske predodžbe o sebi i samoodređenju igraju tako snažnu ulogu. Govoriti o hegemoniji, pokušajima dominacije i kontroli resursa u toj globalnoj borbi je, u to čvrsto vjerujem, govoriti u vrlo preciznim (iako ujedno i melodramatskim) pojmovima.

Ali to nije sve. Unutar društava poput ovog i onih u drugim dijelovima zapadnog, afričkog, azijskog i islamskog svijeta, također postoji rasprava o tome koji koncept nacionalnog identiteta treba prevagnuti. Iako je ovo pitanje načelno filozofski i povijesni derivat, ono neizbježno vodi k urgentnom političkom problemu kako će se, uz definiciju identiteta, upravljati društvom. Poblježe razmatrati skorašnje povijesti imperijalizma i dekolonizacije znači razumjeti centralnu točku debate. U Alžiru, čemu djela Frantza Fanona elokventno svjedoče, Alžirci su u očima Francuza podređena rasa, sposobna samo za kolonijalni i subalterni status. Čak je i ugledni humanistički pisac Albert Camus, po rođenju član francuske populacije kolonista u Alžiru, uprizorio Alžirca u svojim proznim djelima kao kakvo bezimeno, prijeteće biće; krajem pedesetih Camus je eksplicitno rekao u svojoj *Algerian Chronicles* (Alžirskoj kronici) da

ne postoji nikakva nacija alžirskih Muslimana. Naravno da je postojala. Nakon oslobođenja 1962. godine jedan on glavnih zadataka FLN-a (Fronta nacionalnog oslobođenja) bio je da se obnovi integritet, centralnost, vrhovnost i suverenost muslimanskog alžirskog identiteta. Sa stvaranjem nove upravljačke strukture Alžira došao je i obrazovni program usredotočen prvenstveno na učenje arapskog i na povijest Alžira, što je ranije bilo pod zabranom ili podređeno programima koji su isticali superiornost francuske civilizacije.

Svakako će u Južnoj Africi nastati vrlo slična dinamika i nedvojbeno je već utjelovljena u prirodi obrazovnog programa dok zemlja napušta aparthejd i kreće k novom sustavu demokratskog, rasno nepristranog upravljanja državom. Međutim, ima još nekih poanti koje bih naveo u vezi sa svim ovim, jer imaju veze s problemom akademske slobode.

Ukoliko su prisutni, sukob kultura, praktički i univerzalni, odnos između nacionalnog identiteta i drugih nacionalnih identiteta svakako će se odraziti na akademiju. Pitanje je kako. Sve kulture podučavaju o sebi, i sve kulture prirodno iznose tvrdnje o svojoj supremaciji nad drugim kulturama. Sustavno upoznavanje s tradicijom, remek-djelima, posjeduje nacionalne interpretativne metode koje unutar svake kulture teže tome da članovi te kulture prema njoj iskazuju poštovanje, uvažavanje, lojalnost, pa čak i patriotizam. To je, naravno, razumljivo. Ali moja poanta jest da nijedna kultura ne postoji izolirano, i pošto je izučavanje vlastite tradicije u školi i sveučilištu nešto što se samo po sebi razumije, moramo se osvrnuti na to što je iz *drugih* kultura, *drugih* tradicija, *drugih* nacionalnih zajednica, dok studiramo našu vlastitu, također nama komunicirano. Volio bih dokazati da ukoliko ovlasti koje povjeravamo našoj kulturi nose u sebi i ovlasti da ovjekovječuju kulturu neprijateljstva, onda je prava akademska sloboda u velikoj opasnosti, jer dopušta da se intelektualni diskurs podvrgava obožavanju na oltaru nacionalnog identiteta i na taj način ocrnjuje ili umanjuje druge.

Da objasnim. Povijesno, svako društvo ima svog Drugog: Grci su imali barbare, Arapi su imali Perzijance, Hindusi Muslimane, i tako dalje i tako dalje. Ali pošto je devetnaesto stoljeće konsolidiralo svjetski sustav, danas su sve kulture i društva međusobno izmiješani. Nijedna zemlja na svijetu više nije sastavljena od homogenih domorodaca; svaka ima svoje imigrante, svoje interne »Druge«, i svako društvo, vrlo slično svijetu u kome živimo, je hibrid. Ipak diskrepancija postoji u samom srcu ovog vitalnog, kompleksnog i izmiješanog svijeta. Imam na umu nesklad između heterogene realnosti i koncepta nacionalnog identiteta, kojem je zapravo dobar dio obrazovanja posvećen. Ako se opet sjetimo dvaju primjera koja sam ranije u debati o tome što je zapadnjačko na američkom sveučilištu i o politizaciji arabljanstva na arapskom sveučilištu naveo, primijetit ćemo da su u obje instance jedan posrnuli i zastarjeli koncept o pojedinačnom nacionalnom identitetu koji manje ili više gospodari nad istinskom raznolikošću i mnogostrukom različitosti ljudskog života. U oba slučaja neka vrsta nadnacionalnog koncepta — onog zapadnog u Sjedinjenim Državama, i onog arapskog ili islamskog u zemljama poput Alžira, Sirije i Iraka (od

kojih svaka ima velike manjinske populacije) — stavlja se u pogon. To jedva poboljšava situaciju, jer u oba slučaja kombinacija autoritarnosti i obranaštva inhibira, onesposobljuje i konačno krivotvori misao. Ono što je naposljetku od značaja kod Zapada ili Arapa, po mom mišljenju, nije što takvi pogledi isključuju nego s čim se, koliko uključuju, oni povezuju, i u kojoj su mjeri zanimljive interakcije između njih i drugih kultura.

Nemam lakih formula za rješavanje ovog vrlo ozbiljnog nesklada. Ipak znam da se smisao akademske slobode ne može naprosto reducirati na poštivanje neispitane autoritarnosti nacionalnog identiteta i njegove kulture. Jer intelektualni život u svojoj biti — a tu pretežno mislim na društvene i humanističke znanosti — je sloboda da se bude kritičan: kritika *jest* intelektualni život pa, iako je akademsko okruženje dobrim dijelom sadržano u njemu, duh mu ostaje intelektualan i kritičan, a ne pun štovanja i domoljuban. Jedna od velikih pouka kritičkog duha je spoznaja da su ljudski život i povijest sekularni — odnosno, konkretno ih izgrađuju i reproduciraju ljudi i žene. Problem s usadivanjem kulturnog, nacionalnog, ili etničkog identiteta jest u tome što se nedovoljno uzima u obzir koliko su ti identiteti konstrukcije, a ne bogodani ili prirodni artefakti. Ako će akademija biti mjesto za realizaciju intelekta a ne nacije — a to je, smatram, razlogom postojanja akademije — onda intelekt ne smije prinudno robovati autoritarnosti nacionalnog identiteta. Inače će, bojim se, stare nepravde, okrutnosti i nepromišljene privrženosti koje su tako unakazile ljudsku povijest biti reciklirane od strane akademije, koja onda značajno oduzima od svoje stvarne intelektualne slobode.

Sada ću govoriti osobno pa čak i politički ako mi se dopusti. Kao toliki drugi, pripadam više nego jednom svijetu. Palestinski sam Arapin, ali sam također Amerikanac. To mi daje jednu čudnu, da ne kažem grotesknu, dvostruku perspektivu. Naravno, povrh toga ja sam i akademik. Nijedan od ovih identiteta nije nepropustan; svaki utječe i djeluje na drugi. Ono što situaciju komplicira jest to da su Sjedinjene Države upravo povele destruktivan rat protiv jedne arapske zemlje, Iraka, koji je i sam nelegalno okupirao i praktički pokušao eliminirati Kuvajt, jednu drugu arapsku zemlju. Sjedinjene Države su isto tako glavni sponzor Izraela, države koju kao Palestinac identificiram s onom koja je uništila društvo i svijet u kojem sam rođen. Izrael sada provodi brutalnu vojnu okupaciju palestinskih teritorija na Zapadnoj obali i Gazi. Stoga se od mene zahtijeva da savladam različite tenzije i kontradikcije koje su uključene u mojoj biografiji.

Pretpostavljam da je očigledno da se uopće ne mogu identificirati s trijumfalizmom jednog od identiteta, jer su poraz i deprivacija onih drugih za mene mnogo urgentniji. Ima neke ironije u tome da dok kao Amerikanac govorim o akademskoj slobodi Južnoafrikancima na južnoafričkom sveučilištu, sveučilišta i škole u Palestini se zatvaraju i otvaraju samovoljnim i kaznenim dekretima vojne vlasti Izraela. Ovakva situacija traje od veljače 1988. godine: u tom vremenu glavna sveučilišta su *stalno* zatvorena. Kad pomislite da dobrano više od dvije-trećine populacije u okupiranoj Palestini čine ljudi ispod osamnaest godi-

na, puka masovna brutalnost onemogućavanja pohađanja škola i koledža ili sveučilišta primjenom edikta, predstavlja izvanrednu okolnost. U isto vrijeme, židovska djeca i mladež slobodno pohađaju nastavu u svojim školama i sveučilištima, koje imaju pristojan standard. Sada imamo generaciju palestinske djece koja doslovce postaje nepismenom, i to opet po planiranoj i programiranoj zamisli Izraela. Koliko je meni poznato, nikada nije došlo ni do kakve stvarne sustavne kampanje od strane akademskih građana i intelektualaca Zapada kojom bi pokušali ublažiti ovu situaciju; naravno, pojedinci su prosvjedovali, ali Izrael nastavlja takvu i druge prakse s namjerom da liši, ako ne i potpuno izbriše, palestinski nacionalni identitet, i on to čini s izrazito neznatnim protivljenjem Zapada. Nedvojbeno se nastavljaju subvencije Sjedinjenih Država i veličanja izraelske demokracije. Ono što konkretnije pokušavam ovdje istaknuti — praksa Izraela da porekne, izbriše i inače onemogućiti postojanje palestinskog nacionalnog identiteta, osim kao nečeg što je bezimeno, bez prava glasa za »arapske stanovnike« na teritoriji »Judeje i Samarije« (kako se zovu Zapadna obala i Gaza u službenoj terminologiji Izraela) — nije samo praksa suvremenih kolonista nego i potomaka naroda, Židova, koji su i sami prije jedva jedne generacije bili žrtve. Od žrtve postati krvnik drugog naroda povijesni je obrat koji je teško razumljiv. Da ovaj novi krvnik proganja upravo narod kome je oduzeo imovinu i kojeg je izagnao, dok cijelo vrijeme ima koristi od darežljive zapadne moralne podrške Izraelu, predstavlja užasno surovu istinu.

Zašto se to onda provodi, ako ne u znaku potvrde novog nacionalnog identiteta i novog nacionalizma, izraelskog, i potvrde nenazočnosti jednog konfliktnog (i ranije postojećeg) nacionalnog identiteta i nacionalizma, palestinskog? Ja ne mogu i neću ni pokušavati objasniti zašto Izrael to čini narodu Palestine. Ali mogu s razumijevanjem i sućuti reći da većina Palestinaca koji danas podnose takve muke, čeznu za danom kada će moći ostvariti samoodređenje u nezavisnoj državi koja će biti njihova, kada će se u palestinskim školama i na sveučilištima mladi ljudi učiti povijesti i tradiciji arapske kulture i drugim kulturama od kojih je načinjena ljudska povijest. Siguran sam da većina Južnoafrikanaca osjeća istu bol, osjeća poniženje i represiju gledajući kako se našim predstavnicima odbija pravo da zastupaju svoj narod, da našu borbu etiketiraju »terorizmom«, da nas lišavaju naših političkih prava, da nam u beskraj odgađaju mogućnost slobodnog odlučivanja o sebi, da se zakoni o našem kolektivnom kažnjavanju donose svakog trena. Zar nije činjenica da je ono što čini sve te stvari još bolnijima upravo to da se one izvršavaju u ime zapadne, kao i biblijske, moralnosti, s njezinom veličanstvenom lozom mudrosti, učenosti, naprednosti i tehnološkom vještinom da je podrži? Do koje su delinkventnosti, do koje moralne odurnosti, domoroci natjerani da se usuđuju opirati tako iznimnom kulturnom identitetu, da imaju drskosti nazvati postupke vlasti, poput zatvaranja škola i sveučilišta, okrutnim i nepravičnim.

Svakome tko zna ponešto o povijesti kolonijalizma u neeuropskom svijetu, jasno je da će i to proći. Iako je za to trebalo desetke generacija, Britanci su ipak, na koncu, napustili Indiju, a nakon 130 godina Francuzi su otišli iz Al-

žira; nakon nekog vremena nestat će i aparthejda. Do toga će doći i za nas Palestine. Našoj opresiji doći će kraj, imat ćemo naše samoodređenje, ne samoodređenje na račun nekog drugog naroda, već kroz palestinsku državu uz bok Izraelu. Izazov koji će nas tada čekati bit će što ćemo na intelektualnom i akademskom planu učiniti s našim izvojevanim oslobođenjem? Postavljam to pitanje kao možda najozbiljnije s kojim se trebaju suočiti ne samo oni među nama koji su bili pri dnu nego i oni među nama koji pripadaju strani koja će u konačnici izvojevati oslobođenje.

To pitanje bih formulirao ovako: kakvoj vrsti autoriteta, kakvoj vrsti ljudskih normi, kakvoj vrsti identiteta ćemo dopustiti da nas vodi, da usmjerava naše studije, da diktira naše obrazovne procese? Da li da kažemo: sada kada smo pobijedili, kada smo ostvarili jednakost i nezavisnost, uzdignimo se, uzdignimo našu povijest, naš kulturni i etnički identitet iznad ostalih, nekritički dajući tom našem identitetu centrističku i prisilnu dominantnost? Hoćemo li zamijeniti eurocentrističku normu za afrocentrističku ili islamo- ili arapocentrističku? Ili, kao što se dogodilo toliko mnogo puta u postkolonijalnom svijetu, hoćemo li steći našu nezavisnost pa se onda vratiti na lijeno izvedene modele obrazovanja, imitatorski i nekritički usvojene od drugih? Ukratko, hoćemo li koristiti slobodu za koju smo se borili samo da repliciramo umotvorne okove u kojima smo već bili okovani i, nakon što ih stavimo, hoćemo li proslijediti da ih primjenjujemo da okujemo druge, manje sretnike nego što smo to mi?

Postavljajući ova pitanja znači da sveučilište — općenitije govoreći akademija, ali ipak konkretno sveučilište — igra privilegiranu ulogu u bavljenju ovim pitanjima. Sveučilišta postoje u cijelome svijetu, premda svako sveučilište, kao što sam sugerirao, postoji u nekom svom posebnom svijetu, s vlastitom poviješću i svojim društvenim okolnostima. Jednostavno ne mogu sebe natjerati vjerovati da je sveučilište, čak iako ne može odmah biti politička arena, oslobođeno od tereta takvih problema, od društvene dinamike sredine u kojoj djeluje. Koliko je bolje uzeti ove realnosti na znanje negoli bezbrižno govoriti o akademskoj slobodi na lakomislen i nestvaran način, kao da se stvarna sloboda zaista događa i, zato jer se jednom dogodila, ona se, lišena straha i brige, nastavlja događati. Kad sam prije trideset godina počeo predavati, jedan stariji kolega pozvao me u stranu i informirao me da je akademski život zaista čudan; ponekad je smrtno dosadan, općenito se odlikuje uljudnošću i na svoj je način sterilno elegantan, ali što god bio, dodao je, svakako je bolji nego da moraš raditi! Nitko od nas neće poreći osjećaj privilegiranosti unutar akademskog svetišta, moglo bi se reći, onaj stvarni osjećaj da dok većina ljudi odlaze na svoja radna mjesta i podnose svoje svakodnevne teškoće, mi čitamo knjige i razgovaramo i pišemo o velikim idejama, doživljajima, epohama. Po mom mišljenju, nema većeg privilegija. Ali u stvarnosti nijedno sveučilište ili škola ne može uistinu biti sklonište od teškoća u ljudskom životu i konkretnije od političkog općenja u dotičnom društvu i kulturi.

Time se nikako ne odbija da, kao što je to tako lijepo i nezaboravno izrazio Newman:

sveučilište ima taj cilj i tu misiju; ono ne promišlja ni moralni dojam ni mehaničku produkciju; ono izražava da ne poučava um ni u umjetnosti ni u dužnosti; njegova funkcija je misaona kultura; tu može napustiti svoje učenike, i kada dođe do tog svog cilja njegov posao već je obavljen. Ono educira intelekt dobrom rasuđivanju o svim stvarima, posežući za istinom, u nastojanju da je shvati.

Obratite pažnju na brižljivost s kojom Newman, možda uz Swifta, najveći među engleskim proznim stilistima, bira riječi za postupke koji nastaju u potrazi za spoznajom: riječi kao što su *poučavati*, *educirati*, *posegnuti* i *shvatiti*. U nijednoj od ovih riječi nema ničega što sugerira prinudu, ili neposrednu korist, ili trenutačnu prednost ili dominaciju. Na jednom drugom mjestu Newman kaže:

Spoznaja je nešto misaono, sposobnost razumijevanja onog što opažamo putem čula; nešto što sagledava stvari; što vidi više nego što čula prenose; što rasuđuje o viđenom, i dok gleda; zaodjene ga idejom.

Zatim dodaje:

ne znati relativan raspored stvari stanje je robova ili djece; u detalje razraditi univerzum, hvalospjev je, ili barem ambicija, filozofije.

Newman definira filozofiju kao najviši stupanj spoznaje.

Ovo su neusporedivo elokventni iskazi, i tek malo splasnu ako se podsjetimo da se Newman obraća Englezima, ne Engleskinjama, i još k tome da je riječ o obrazovanju katoličke mladeži. Usprkos tome, duboka istina u onome što Newman kazuje je, uvjeren sam, zacrtana da potkopa svako pristrano ili na neki način suženo gledanje na obrazovanje čiji je cilj samo da reafirmira jedan osobito atraktivan i dominantan identitet, onaj koji posjeduje rezidencijalnu moć ili ovlasti u tom trenutku. Možda poput mnogih njegovih viktorijanskih suvremenika — napamet mi odmah pada Ruskin — Newman se ozbiljno zalagao za vrstu obrazovanja koje bi najviše cijenilo engleske, europske, ili kršćanske intelektualne vrijednosti. Ali ponekad, iako smo naumili nešto iskazati, neka se druga misao koja je u raskoraku s onim što iskazujemo, uvuče u našu retoriku i praktički je kritizira, isporučujući neku drugačiju i manje pouzdanu ideju od one koju smo namjeravali iznijeti na površinu. To nam se događa čitajući Newmana. Odjednom uvidamo da iako on očito veliča jedan bahati zapadni koncept svijeta, gotovo ne uzimajući u obzir bilo što afričko ili južnoameričko ili indijsko, u njegove riječi se ušuljala misao da čak ni engleski ili zapadnjački identitet nije dostatan, nije u duši ili u najboljem slučaju, nije ono što edukacija i sloboda jesu.

Svakako je teško kod Newmana pronaći bilo što nalik licenci za jednostrano usmjeravanje ili džentlmenski estetizam. On od akademije očekuje sljedeće:

da posjeduje moć motrenja mnoštva kao cjeline, da ih zasebno upućuje na njihova istinska mjesta u univerzalnom sustavu, da razumije njihove pojedinačne vrijednosti, i da određuje njihovu uzajamnu zavisnost.

Ova sintetička cjelovitost ima posebnu relevantnost u odnosu na opasne političke situacije konflikta, neriješene tenzije, te društvenih kao i moranih različitosti koje su suštinske za svijet današnje akademije. On predlaže širok i širokogrudan pogled na ljudsku raznolikost. Spajanjem prakse akademskog obrazovanja — i u proširenom smislu slobode — i njegovim korištenjem u svrhu izravnavanja političkih razmirica, ili za podjednako nedomulirano razmišljanje o stvarnom nacionalnom konfliktu, u konačnici ne vodi ka stjecanju spoznaje ni ka educiranju niti nas samih niti naših studenata. Ali što se događa kad Newmanove recepte o promatranju mnogih stvari kao jedne cjeline postavimo kao zasebne stvari na njihovo pravo mjesto u univerzalnom sustavu, kad transponiramo te poglede u današnji svijet nacionalnih identiteta spremnih na kulturne sukobe i konflikte među silama? Postoji li ikakva mogućnost da se premosti jaz između kule od bjelokosti kontemplativne racionalnosti koju naoko zastupa Newman, i naše vlastite urgentne potrebe za samoispunjenjem i samopotvrđivanjem u kontekstu jedne povijesti represije i negiranja.

Mislim da ima. Ići ću još dalje i reći da je upravo uloga suvremene akademije da premosti ovaj jaz, pošto je i samo društvo suviše direktno zaraženo politikom da može služiti jednoj tako općoj i konačno intelektualnoj i moralnoj ulozi. Mislim da moramo najprije prihvatiti da preporodni nacionalizam, ili čak militantni nacionalizam, pa bio on nacionalizam žrtve ili pobjednika, ima svoje granice. Nacionalizam je filozofija identita pretvorena u kolektivno organiziranu strast. Za one među nama koji tek izranjamo iz marginalizacije i progona, nacionalizam je nužna stvar: dugo odgađan i porican identitet mora izići na javu i zauzeti svoje mjesto među drugim ljudskim identitetima. Ali to je tek prvi korak. Da cijeli ili čak veći dio edukacije bude podložen ovom cilju znači ograničiti ljudske horizonte bez ikakve intelektualne ili, rekao bih, bilo kakve političke garancije. Pretpostavljati da su ciljevi edukacije najbolje unapređivani stavljanjem fokusa poglavito na *našu vlastitu* posebnost, naš vlastiti etnički identitet, kulturu i tradiciju nas ironično stavlja tamo gdje već jesmo. Podržava status subalternih jedinki i grupa, inferiorne ili niže rase u čije prostore smo već bili smješteni rasnom teorijom iz devetnaestog stoljeća i tako onemogućeni da sudjelujemo u općim bogatstvima ljudske kulture. Govoriti da žene trebaju čitati samo žensku literaturu, da crnci trebaju studirati i usavršavati samo crnačke tehnike razumijevanja i interpretacije, da se Arapi i Muslimani trebaju obraćati Svetoj knjizi za sve spoznaje i mudrosti, inverzija je govorenja, zajedno s Carlyleom i Gobineauom, da sve niže rase moraju zadržati svoj inferiorni status u svijetu. Postoji mjesto za sve na randevuu pobjede, reče Aimé Césaire; nema te rase koja ima monopol na ljepotu ili inteligenciju.

Samo jedan nadmoćan identitet u jezgri akademije, pa bio taj identitet zapadni, afrički, ili azijski, postaje zatvor, deprivacija. Svijet u kojem živimo načinjen je od brojnih identiteta koji međusobno djeluju, ponekad skladno, ponekad antitetično. Ne baviti se tom cjelinom — koja je zapravo suvremena verzija cjeline o kojoj Newman govori kao istinsko proširenje uma — znači nemati akademsku slobodu. Ne možemo tvrditi da smo tragači za pravdom ukoliko zastu-

pamo isključivo spoznaju o sebi i za sebe. Naš model akademske slobode stoga treba biti migrant ili putnik: jer ako, u stvarnom svijetu izvan akademije, moramo biti svoji i samo svoji, unutar akademije trebali bismo biti sposobni da otkrivamo i putujemo među drugim sebstvima, drugim identitetima, drugim raznovrsnostima ljudske avanture. Ali, najbitnija, u ovom zajedničkom otkriću sebe i Drugoga, je uloga akademije pretvorit ono što bi moglo biti konflikt, utakmica, ili svojeglavost, u pomirbu, uzajamnost, priznanje i kreativnu interakciju. Ima toliko spoznaja koje je Europa proizvela o Africi, ili o Indiji i Srednjem istoku, koje je izvorno deriviralo od potrebe za imperijalnom kontrolom. Doista, kako uvjerljivo pokazuje skorašnja studija o Rodneyu Murchisonu koju je napisao Robert Stafford, čak su geologija i biologija, uz geografiju i etnografiju sadržani u imperijalnoj jagmi za Afrikom. Ali umjesto da sagledavamo potragu za znanjem u akademiji kao potragu za prisilom i kontrolom nad drugima, trebamo spoznaju smatrati kao nešto zbog čega valja riskirati identitet, dok akademsku slobodu trebamo pojmiti kao pozivnicu za odbacivanjem singularnog i fiksnog identiteta u nadi da ćemo razumjeti, možda čak preuzeti, više od jednog. Akademiju uvijek moramo držati mjestom za putovanje, ne posjedovati ništa u njoj i istovremeno se svuda u njoj osjećati kao kod kuće.

Postoje dva *imagea* koja možemo izabrati ukoliko smo se odlučili nastaniti akademski i kulturni prostor škole i sveučilišta. S jedne strane, možemo biti tamo da bismo vladali i imali vlast. Ovdje, u takvom konceptu akademskog prostora, akademski profesionalac je kralj i moćnik. U tom obličju, odsutan i gospodstven, sjediš nadgledajući sve pred sobom. Tvoja legitimnost je da je ovo tvoja domena, koju možeš opisati *autoritativno* kao uglavnom zapadna, ili afrička, ili islamska, ili američka, i tako unedogled. Drugi model je značajno mobilniji, razigraniji, premda ništa manje ozbiljan. Lik putnika zavisi ne o moći već o kretanju, o voljnosti odlaska u različite svjetove. Ovisi o upotrebi različitih idioma, u razumijevanju raznih prerusavanja, maski, i retorika. Putnici moraju suspendirati tvrdnju o uobičajenoj rutini da bi živjeli u novim ritmovima i ritualima. Najviše od svega, i sasvim suprotno od moćnika koji mora čuvati jedno jedino mjesto i braniti njegove granice, putnik cijelo vrijeme *prelazi preko*, prolazi kroz područja i napušta ukopane pozicije. Činiti to s odanošću i ljubavlju, vjerujem, najviša je vrsta akademske slobode, jer je jedna od njezinih glavnih svojstava ta da možeš prepustiti autoritet i dogmu moćniku. Osim sebe i svoje domene imat ćeš drugih stvari o kojima ćeš razmišljati i u kojima ćeš uživati, a te druge stvari daleko su impresivnije, daleko vrjednije proučavanja i poštivanja negoli samoobožavanje i nekritička samohvala. Priključiti se akademskom svijetu stoga znači ući u neprestanu potragu za spoznajom i slobodom.

S engleskoga preveo SLOBODAN DRENOVAC

Edward Said

Zove džungla

86

Za razliku od Harpa Marxa, Tarzan kojega je igrao Johnny Weissmuller, nije bio potpunoma nijem, ali sve što je, u svih dvanaest filmova koje je od 1932. do 1948. snimio morao izgovoriti («Tarzan–Jane») bilo je minimalno. No, i to se jednom prilikom, učinilo previše. Ovu priču nalazimo u tekstu Gabe Essoa *Filmski Tarzan (Tarzan of the Movies)*:

Johhnyeva strast za pravom ulogom najbolje se vidi iz priče koju je i sam veoma rado pričao: »Sjećam se jednom sam (kao Tarzan) trebao negdje uprijeti prstom i reći: 'Ti idi'. Toga dana mora da sam bio jako razgovorljiv, jer sam, pokazavši nekud rekao: 'Ti idi brzo'. 'Rez,' viknuo je redatelj. 'Što se događa, Johnny? Ne želimo nakrcati ovu scenu dugim govorima. Govori kako ti piše'.«

Usporedite ovaj komadić elegantna sažetka s Tarzanovim govorom (čiji je pravi identitet John Clayton, Lord Greystoke) iz knjige »Tarzan među majmunima« (1912.), prve knjige koju je Edgar Rice Burroughs napisao o junaku džungle:

»Sada si slobodna, Jane,« rekao je (Tarzan), »i ja sam došao ovamo, putujući kroz vrijeme, od maglovite i daleke prošlosti, iz špilje pračovjeka, da bih te našao i zadobio te — radi tebe postao sam civiliziran čovjek — radi tvoje sigurnosti prešao sam oceane i kontinente — radi tebe bit ću sve što želiš da budem. Mogu te učiniti sretnom, Jane, u životu kojega najviše poznaješ i voliš. Hoćeš li se udati za mene?«

Iznenaduje to da je originalni Tarzan, plod Burroughsove mašte, toliko kultiviran, dok filmski Tarzan jedva da je ljudsko biće; monosilabičan, primitivan, jednostavan. Možda je to razlog zbog kojega Weissmullerovo filmsko upri-zorenje Tarzana, jedno od jedinih serijskih filmskih uloga iz tridesetih godina, ne može biti rehabilitirano i ozbiljno studirano od strane kritike. Ono je tako malo cijenjeno i jedva da ga se itko sjeća. Čini se kao da su i Weissmuller i Tarzan došli na platno i sa njega sišli s jednakom lakoćom. Obojica su nestali u zasluženi zaborav. Činjenica je da svatko tko je vidio Weissmullera kao Tarzana u njegovom najboljem izdanju ovaj lik ne može asocirati niti s jednim

drugim glumcem. Stripovi, TV i drugi filmovi u kojima su Tarzana glumili Lex Barker, Gordon Scott, Ron Ely i Jock Mahoney, nisu drugo do blijeda varijacija na jednu otmjenu temu. Weissmullerov čovjek–majmun bio je izvorna mitska figura, čisti proizvod Hollywooda izgrađen prema Burroughsovoj anglofilskoj i rasističkoj mašti kao i na nekoliko gotovo hirovitih elemenata (primjerice Tarzanove fenomenalne plivačke sposobnosti koje Burroughs nigdje ne spominje) koji su svi veoma učinkovito funkcionirali u stvaranju filmskoga lika. Nitko nije bio toliko dugo vremena Tarzanom kao što je to bio slučaj s Weissmullerom. Niti je itko, od njegova vremena, uspio učiniti išta do podsjetiti gledateljstvo na neke, uglavnom nezanimljive promjene u Tarzanovoj rutini kakvu je etablirao Weissmuller, Tarzanov zov, transportiranje lijanom, metodistička čestitost i slično.

Weissmullerov Tarzan imao je nekoliko Jane, od kojih je, po mojemu mišljenju, vrijedila jedino Maureen O'Sullivan. Za razliku od njezinog literarnog prototipa, Jane Porter iz Wisconsina, Irkinja O'Sullivan, imala je britanski naglasak. Kao Johnnyeva prva djevojka glumila je sa svježom zanesenošću koju nitko nakon nje nije ponovio. U vremenima kada je postojao čelično čvrst zakon što se tiče golotinje na filmu (čak se niti pupak nije smio vidjeti), O'Sullivan se pojavljivala gotovo gola: u jednoj sceni drugog filma s Weissmullerom, prije negoli skoči uvodu, Jane pomakne noćni ogrtač i na trenutak otkrije dojkicu. Ova scena uklonjena je ili je znatno skraćena u sljedećim projekcijama, ali uvjeren sam da sam vidio originalnu verziju, budući da je sjećanje na tu upečatljivu scenu definitivno ugravirano u moje sjećanje (ili u moju maštu, što nije isključeno). Među njima, Weissmuller i Sullivanova, živjeli su, čini se, u seksualnom raju: on ju je obožavao; ona je bjesnila, oštro se svadala, trezveno se smješkala, sve to bez naznaka života u domaćinstvu bogate srednje klase — nije bilo travnjaka kojega je trebalo održavati, kolektivne vožnje automobilima, problema s vodoinstalacijama — a od avanture do avanture, čini se, dosta su vremena provodili grleći se i ljubeći. Scene »života u džungli« bilo da se radi o scenama plivanja, skakanja po stablima, izležavanja u njihovoj kući na stablu, bile su pune seksualnih prizvuka. Na kraju krajeva, jedva da su na sebi imali odjeću.

Jedna od najtužnijih stvari bila je promatrati kako su se njihova osnovna pokrivala za prepone progresivno povećavala: od sićušnih smokvinih listova do groteskno širokih i vrećastih kostima za kupanje. Zajedno s tim promjenama seksualni se motiv umanjivao, dok je kuća na stablu postajala sve većom i dograđenijom (promjena je očita u filmu »Tarzanov bijeg, 1936.): buržoazija Tarzanove obitelji progresivna je i odvija se pred našim očima. U trećem filmu, Tarzan i Jane »pronalaze« sina (1939.) kojega pamtimo po imenu »Dječak« (*Boy*). (Dijete je slučajno posvojeno, tako da se njihov seksualni raj ne bi narušio njezinom trudnoćom; uz to trudna Jane ne bi mogla nositi kostim, niti plivati). Vremenom, pratimo dječakovo odrastanje, od adolescencije do muževnosti. Nakon što je deset godina bio Tarzanov sin, glumac Johnny Sheffield konačno je napustio obitelj; čini se daje glavni razlog bio taj što je previše na-

rastao. Ponovno se javio u drugoj seriji, pod pokroviteljstvom drugog studija, kao Bomba, dječak iz džungle.

Najzanimljivija stvar što se tiče Weissmullera jest da da je njegov Tarzan odgovarao, ali se nije u potpunosti poklapao, s čovjekom–majmunom kakvoga je zamislio Edgar Rice Burroughs, rodom iz Chicaga (1875–1950), definitivno minoran, ali plodan talent čija je kreacija bila nezamisliva, neuvjerljiva zbrka polimorfne perverzije. Burroughs je očito bio pod utjecajem »Robinzona Crusoa«, Kiplingovog Mowglija i Jacka Londona. Velikim dijelom junaci njegovih romana o Tarzanu su sivooki, visoki Anglosaksonci; njegove junakinje manje osjećajne WASP djevojke mršavih i pokunjenih tijela, feminizirane do apsurda. Nasilnici su u pravilu muškarci — istočnoeuropski Židovi, Arapi, crnci — dok su žene bile u potpunosti oslobođene od grijeha i zla.

Tarzan je sin engleskog aristokrata, Lorda Greystokea, i njegove supruge, Lady Alice. Nakon što su se nasukali na obale Afrike ubili su ih majmuni. Majmunica iz čopora, Kala, nedavno je izgubila dijete. Kala pograbi dijete iz kolijevke i pretvori Tarzana u nadomjestak za njezina sina. On odrasta, ali je u zaostatku u odnosu na druge majmune iz čopora. Nema dlake, malen je u usporedbi s drugim majmunima, i kao takav meta je šala i zlostavljanja. Za vrijeme jedne od njegovih usamljeničkih šetnji, Tarzan pronalazi kolibu svojih roditelja i u njoj knjige i papire. Iz njih se uči čitati i pisati. Taj porast samosvijesti i promjena intelektualnih kapaciteta ni u čemu ga ne oslobađaju od zahtijeva i neugodnih zadjevica plemena. To traje sve dok, kao mladić, nije prisiljen izazvati najvećeg mužjaka, Kerchaka, na borbu na život i smrt. Tarzan pobijedi, postane kralj majmuna, ali istovremeno shvati da on sam nije majmun. U nespretno izvedenom zapletu, uglavnom u nizu neuvjerljivih koincidencija, Tarzan se susretne sa svojim bratićem, s Jane Porter, kao i s Paulom D'Arnotom, francuskim poručnikom kojega i spasi i koji Tarzanu daje privatne sate, tako da njegovo obrazovanje dosegne stupanj obrazovanja Johna Stuarta Milla. Dio tog materijala pojavljuje se u filmu Greystoke, recentnom, ali neuspješnom pokušaju da se oživi priča o Tarzanu.

S vremenom Burroughs je uspio prozvesti dvadeset i osam romana o Tarzanu u kojima čovjek–majmun–aristokrat (koji se u drugom nastavku serije, »Povratak Tarzana« oženi s Jane) postane otac natprosječnog sina Johna, u džungli poznatog kao Korak i doživi sve moguće avanture od kojih svaka završava njegovim trijumfom i ponovnom uspostavom njegove nepovredive volje, autoriteta i morala. Zanimljivo je da svi Burroughsovi romani imaju sistem od kojega autor nikad ne odstupa. Tarzan je uvijek divljak, čovjek–majmun (čiji ožiljak na čelu, rezultat njegove borbe s neposlušnim majmunom u prvom dijelu serije, kadgod se ovaj razljuti, pocrveni) kao i obrazovan i načitan John Clayton, Lord Greystoke. U džungli, antropoidi, uključujući ljude, podijeljeni su u nekoliko uzajamno povezanih vrsta: Tarmangani ili bijelci; Mangani ili veliki majmuni, Bolgani, ili gorile, i Gomabgani, ili lokalni crnci. Tarzana često prati mali majmun koji nije čimpanza, Nkima; u jednom romanu on spašava crnopuslog lava, Jad–Bal–Ja; oni postaju prijatelji i često dijele avanture. Većina životi-

nja ima vlastita imena (slon Tantor, zmija Histah...) kojima se Tarzan koristi na jeziku majmuna. To je njegov materinski jezik i na njemu se imena, iz romana u roman, uredno ponavljaju. (Riječnik »Majmuskog« nalazi se u knjizi Roberta Fentona, *The Big Swingers*). Tarzanovo bogatstvo kojega koristi kada djeluje kao engleski Lord plod je blaga kojega je pronašao u izgubljenom gradu Opar, u kojega se s vremena na vrijeme vraća ne bi li napunio svoje kufere i periodički obnavljao zaljubljenički odnos sa svijetlosmedom La, visokom svećenicom. Njegovu snagu nemoguće je nadvladati, njegova je inteligencija nevjerovatna, ima vjerne prijatelje i rodake (počasni je kralj plemena domorodaca što mu omogućava podršku crnaca u najtamnijem dijelu Afrike) i čini se da nikada ne stari. U jednom od kasnijih romana otkrivamo da u jednoj od afričkih provincija posjeduje fontanu vječne mladosti, koja mu, iako devedesetgodisnjaku, omogućava da izgleda kao da mu je trideset i pet godina.

Ono što fascinira jest da Johnny Weissmuller ne posjeduje niti jednu od ovih kompleksnih kvaliteta, koje, osim što ga čine vizualno nezamislivim, Tarzana opisuju kao inkongruentnog i intelektualno antitetičkog, poput Jekylla i Hydea. Weissmuller je puno misteriozniji od Tarzana u romanu koji je, u usporedbi s filmskim, hodajuća genealoška tablica. Burroughs je bio nezajazljivi darvinist koji je vjerovao da će bijeli čovjek uvijek i bez obzira na njegove slabosti i hendikepe u odnosu na prirodu, biti na vrhu genealoškoga stabla. Tarzanov život i njegove avanture su u potpunosti zamišljene i izvedene da služe kao dokaz *dictum*: bijeli čovjek mora pobijediti, jer, kako to Burroughs neumorno ponavlja, on posjeduje Razum. Za razliku od ovog koncepta, Weissmullerove moći, kao i njegovo podrijetlo, potpunoma su opskurne. Nikada ne saznamo odakle dolazi, ili kako je postao to što jest: njegova začudujuća snaga i vladanje džunglom nikada nisu dovedene u pitanje. Posebno se dobro slaže sa slonovima koji mu često i masovno dolaze upomoć. Toga nema u romanima. Samo jednom u cijeloj seriji o Tarzanu (u filmu *Tarzan i njegova žena*, 1934) pokazano je da je on posebno dobar s majmunima.

Višestruki olimpijski prvak, Weissmuller, smatran je najboljim plivačem prve polovice dvadesetoga stoljeća. Za razliku od svih drugih Tarzana koji su mu slijedili, Weissmuller nije bio mišićav; sve dok nije ostario i dok se nije udebljao njegova tjelesna konstitucija plivača savršeno se uklapala u opći misterij njegova podrijetla i izvora njegove snage. Sve što se ticalo Weissmullera teklo je bez prepreka, bilo je harmonično i prirodno. U predjelu bicepsa ili abdomena nije imao jake i naglašene mišiće, poput njegove nesamosvjesne prisutnosti u džungli koju nisu prekidali narativi čiji bi sadržaj mogao objasniti njegovu povijest, sve se stapalo u pretpostavljenu i nenaglašenu harmoniju s okolinom. Weissmullerov Tarzan bio je čista egzistencija, vrsta nulte točke pretvorena u oblik i pokrete čovjeka nalik na Adonisa. Štoviše, njegove monosilabičke izjave bile su izvan konteksta, lišene sustava simbola, bez posebnih značenja. U dvanaest filmova koje je snimio, Weissmuller je izgovorio samo jednu neenglesku riječ: »umgawa«, što je bila komanda koju je izdavao životinjama kada je trebao njihovu pomoć. Primjerice, kada bi trebalo ukloniti trupac s puta. U nekoliko

slučajeva »umgawa« je bio izraz ljutnje kojim je objašnjavao Cheeti, Weissmullerovu poludelinkventnom kolegi (koji nema svojega ekvivalenta u romanima) da ode ili da se pristojno ponaša. U rjedim slučajevima »umgawa« je bio urlik upućen crncima, koji se u filmovima pojavljuju ili kao zastrašujući divljaci, ili kao kukavice, ili pak kao nekompetentni i podređeni nosači, sluge i nadničari.

Dok Burroughs demonstrira jasnu i elaboriranu hijerarhiju rasa, filmski Tarzan kojega igra Weissmuller bavi se problemom rase na znatno kompleksniji način. Svatko tko je vidio filmove o Tarzanu vidio je da je tretman crnaca veoma neprijateljski. Tarzan provodi puno vremena boreći se s domorodačkim plemenima koja poštuju čudne bogove, kidnapiraju ljude, muče i prakticiraju kanibalizam. Sve u svemu, oni se ne vladaju u skladu s normama ljudskog ponašanja. Neke od takvih grupa, kao što su to Ljudi-leopardi (»Tarzan i žena leopard«, 1946) devijantni su i pripadaju animalističkom kultu. Drugi, poput Genelona u filmu »Tarzanov bijeg« (1936) emanacija su gotovo bezrazložnog zla. No, Tarzanovi odnosi s bijelcima, posebno s posjetiteljima, su suhoparni. Najčešće im na prvi pogled ne vjeruje. On uredno zaplijeni ili uništi njihove kamere i pištolje, ni u čemu im ne vjeruje (čak i kad im u pomoć priskoči Jane) i rutinska je žrtva njihovih podlih planova. Bijelci su lovci, preprodavači robova, šverceri, i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, nacistički agenti. Weissmuller im odmah daje do znanja da nije na njihovoj strani odbijajući im pomoć u hvatanju životinja, bilo da se radi o izložbama ili je razlog njihova uhićenja znanstveno istraživanje. U jedinom filmu radnja kojega se događa u zapadnom (bijelom) svijetu, »Tarzan u New Yorku«, pokazano je da je Tarzan potpuno neprilagodan »normalnom« svijetu: ne može nositi odijelo, ljuti ga pravosuđe i u sudnici napravi kaos. Konačno pobjegne policiji skačući s Brooklinškog mosta.

Weissmullerova opozicija prema svakom bijelom autsajderu ne da se mjeriti s njegovim divljaštvom koje do izražaja dolazi u susretima s crncima, ali je, ako ništa drugo, barem konzistentna s njegovim općim odnosom prema džungli. Iako se ne mogu u to zakleti, sklon sam vjerovati da Tarzan nikada ne provocira neprijateljstva niti njegovih najstrašnijih crnih antagonista. On ih susreće jedino kada je primoran prolaziti njihovim teritorijem, i sjećam se, jednom je i sam rekao kako bi i to volio izbjeći. Drugim riječima, Weissmullerov stav je sljedeći: stav stanovnika džungle koji razumije i prihvaća sustav čak i u situacijama opasnim po (njegov) život. Svaki uljez ili znatiželjnik mora biti zastavljen, jer on narušava savršeni ekološki balans prirodnog staništa odakle Tarzan dolazi i kojega bezrezervno štiti. I dok su Burroughs i mnogi redatelji i pisci njihove materijale prezentirali u izrazito rasističkom svijetlu, naglašavajući činjenicu postojanja »inferiornih« ljudi, kontradikcije između njihovih stavova i Weissmullerova ponašanja ostale su nerazjašnjene. Weissmullerovo ponašanje je jednako neprijateljsko (iako ne uvijek opravdano provocirano) prema crnim antagonistima kao i prema svemu što može donijeti promjenu u prirodni sklad džungle.

Jedna od najčudnijih i najnevjerojatnijih djelomičnih potvrdi moje teorije dolazi od Franza Fanona, briljantnog antiimperijalističkog autora rođenog na Martiniqueu, psihijatra koji se pridružio alžirskom pokretu za oslobođenje kao jedan od vodećih teoretičara u borbi protiv francuskog kolonijalizma. Umro je od leukemije 1961., godinu dana prije negoli se Alžir oslobodio od kolonijalizma i pred samo objavljivanje njegove knjige *The Wretched of the World* kojoj je predgovor napisao Jean-Paul Sartre. U ranijoj knjizi *Black Skins, White Masks* (1952), Fanon Tarzana spominje u fusnoti, zapažajući kako je za vrijeme projekcije filma na Martiniqueu publika bila na strani Tarzana i protiv crnaca; publika u Francuskoj osjećala je pak svoj crni identitet s izraženijim intenzitetom i bila je uzmenirena pojavom bijelca koji zlostavlja domoroce. U jednom kontekstu Tarzan se javlja kao rasni neprijatelj, dok je u drugome protumačen kao junak koji se bori za očuvanje prirodnog reda protiv onih koji ga narušavaju.

To ne negira činjenicu da je Tarzanov, ili bolje Weissmullerov, svijet lišen opasnosti i komplikacija. To više govori u prilog da su Tarzanove moći uvijek u skladu s opasnostima koje mu prijete i da su, kao takve, adekvatne staništu. Ne iznenađuje informacija da se prije Weissmullera nekoliko glumaca okušalo u ulozu Tarzana i da nitko od njih nije trajao niti približno koliko on, niti je imao njegovu auru. On je bio prirodni junak u razdoblju junaka s natprirodnim i nadljudskim moćima, ljudi poput Kapetana Marvela, Supermana, Spidermana, čiji dosadnjikavi šarm je bio u tome da su mogli činiti stvari o kojima obični muškarci i žene mogu samo sanjati. Weissmuller utjelovljuje čovjeka kojemu sveukupnost njegovih ljudskih moći omogućava da živi u džungli s dignitetom i prestižem. Ne radi se samo o ubijanju lavova i golemih zmija (to je činio sjajno) nego i o letenju drvećem u stilu nevjerojatno obdarenog i svestranog umjetnika na trapezu, o plivanju u prekrasnim jezerima (konstruiranim u pozadinskim parcelama Hollywooda) brže i od najbržeg krokodila, o majstorskom penjanju na nevjerojatne visine, bosonog, samo s tijesnim prekrivačem za prepone. Okružen opasnošću i izazovima, Weissmuller nikada nije bio naoružan ničim drugim do velikim lovačkim nožem i, prema prilici, lasom, lukom i strijelom. U jednom od rijetkih ekstatičkih trenutaka moje rane adolescencije — mislim da mi je bilo deset godina — sjećam se, rekao sam jednom od starijih rodaka da se Tarzan-Weissmuller, jednom, uspješno borio protiv dvadeset, trideset, možda i pedeset ljudi.

Suprotstavljena velikom kičeraju suvremenog svijeta, obitava bezinteresna ljepota same ideje Weissmullerove samodostatnosti i relativne tišine. Za mene je ona veoma inspirativna. Sjetite se da, osim u filmovima o Tarzanu, Weissmuller gotovo da i nije imao dinamičan život kao zvijezda. Bilo je to prije mode *talk showa*, masivne zaludenosti televizijom, ili akademskih analiza popularne kulture. Kada sam ga kasnih četrdesetih i ranih pedesetih vidio kao *Jungle Jima* — starijeg, debljeg i potpuno odjevenog čovjeka koji je čak i pričao i, čini se bio u stanju razmišljati, znao sam da se Weissmuller iscrpio i da od njega nije puno ostalo. Pripadao je svijetu hollywoodskih izmišljenih pejzaža: Orijent su naseljavali Jon Hall, Maria Montez i Sabu (gdje su Džingis-kana izgovarali »Džingis Kaahan«); Hawaii su pripadali Betty Grable; putovi su Bo-

ba Hopea i Binga Crosbyja odveli u Maroko; Carmen Mirandu u Latinsku Ameriku. Weissmullerova džungla nikada nija bila snimana na lokaciji; za razliku od primitivnog i zločestog hiperrealizma Schwarzeneggerovih filmova o Conanu, čiji dug Tarzanu je nalik na odnos kojega plastične igračke imaju prema kvalitetnijim, drvenim, posjedovala je skromni integritet.

Weissmullerov život nakon njegove karijere kao Tarzana nalikovao je grotesknoj parodiji njegova života u džungli. Tarzan izgubljen u civilizaciji, ili Tarzan od obilja do bijede. Od njegovih pet brakova, četiri su završila razvodima. Većina novca kojega je zaradio potrošeno je. Njegov alkoholizam bio je na zlu glasu. Sve do smrti proganjala ga je porezna uprava. Jedno je vrijeme radio u hotelu Caesar's Palace u Las Vegasu, ali se preselio na Floridu, u Fort Lauderdale, gdje je bio počasni kustos Međunarodnog plivačkog muzeja velikana (*International Swimming Hall of Fame*) sve do serije moždanih udara koji su ga, sedamdesetih godina, učinili invalidom. Umro je 1984. u Acapulcu, u blizini plaže na kojoj je snimio svoj posljednji film o Tarzanu, »Tarzan i sirene« (1948), jedini snimljen izvan Hollywooda.

Filmovi i romani o Tarzanu bili su ilustracija razočaranja u Freudove i Marxove analize. Tarzan je infantilizirani Kralj džungle, čovjek čiji je autoritet kao odraslog muškarca zapravo potkopan njegovim aktivnostima nalik na aktivnosti velikog dječaka koji juri naokolo u kupaćim gaćicama zauvijek izbjegavajući odgovornosti odrasle osobe. Tarzan je utjelovljenje neriješene (zaobidene?) edipalne tenzije; to je posebno vidljivo u filmovima u kojima se Weissmullerovi roditelji niti ne spominju i tako stvaraju dojam da se on riješio i oca i majke. Tarzanov svijet džungle, sa svojom površnom utopijskom atmosferom onoga što Marx naziva »primitivnim komunizmom« ne podnosi stroga pravila. On eksploatira sve: crnce, životinje, žene, i sam jako malo radi. Ljuljanje na stablima nije baš produktivan rad.

No, prije negoli sasvim odbacimo Tarzana kao neupotrebljivog degenerika bez socijalnih ili estetičkih vrijednosti, treba mu pružiti šansu i sagledati ga u njegovim pravim dimenzijama; treba ga uzeti za ono što on zapravo i jest, za emigranta. Da, on pripada istoj epohi koja je proizvela putujuće imperijaliste poput Lawrencea od Arabije, Kurtza u Conradovom »Srcu tame«, i, naravno, Cecila Rhodesa, ali usprkos Hollywoodu i samom Burroughsu, Tarzan je puno manje dominantna figura negoli je to slučaj s bilo kim od nabrojanih bijelih muškaraca. On je ranjiv, uskraćen, i, radi njegove usamljeničke tišine u filmovima, jadan. Weissmullerovo lice priča nam priču o stoičkoj uskraćenosti. U svijetu prepunom opasnosti, ovo siroče bez mogućnosti napredovanja u društvenoj hijerarhiji, lišeno socijalnih privilegija kao moguće alternative, je ono što nam se uvijek i činilo: napuštena osoba koja će preživjeti u svakoj situaciji. To sasvim sigurno nije ono što nam je Hollywood kanio poručiti. Ali to se nameće kao istina: Tarzan je junak lišen svjetovnih uspjeha, i bez nade u rehabilitaciju, nalazi se u trajnom egzilu. Još je neobičnije to da je Weissmullerov Tarzan bolji i beskompromisniji od romanesknog originala. Vrijeme je da ga se oživi.

S engleskoga preveo NIKOLA PETKOVIĆ

Igor Mandić

Traćenje tisućljeća

(Dnevnički pabirci, 4.)

2./3. veljače 004.

93

»Imate li nešto od **Mandića?**« — s tim, stidljivo neizgovorenim pitanjem na usnama, ovih se dana motam po zagrebačkim antikvarijatima, u potrazi za kojim primjerkom bilo koje moje knjige. Ponekad i ciljano neku tražim, jer se svako malo tu i tamo javi nečija potreba da »pročita nešto moje« (a što nisu »ranije« uspjeli nabaviti!?), a kako nemam nikakve rezerve iliti pričuve starih izdanja kod kuće (zapravo nemam niti jedan komad viška ove najnovije, tj. »Bi-jele vrane« iz 0002. g.), onda samozatajno kružim knjižarama i antikvarijatima kako bih udovoljio takvoj potražnji i sam nabavio traženi primjerak (umjesto da zainteresiranu osobu uputim neka se sama potruđi!). Ne izgovaram prije spomenuti upit, jer mi je još i danas neugodno u trećem licu tražiti nešto »mojega«... Utoliko mi je još *neugodnije* pitati mlade prodavače/ice, npr. »imate li nešto mojega, mislim, neku MOJU knjigu«..., a da se prije ne predstavim. Tko me više zna/poznaje po liku/licu, kad sam posljednih godina (dijelom i samovoljno) ispao iz orbite kojom se kreću poznate face. Dakle, ne uzimajući zdravo za gotovo, da bi me itko mogao/trebao identificirati ako naprečac izustim da tražim neku »svoju« knjigu, a i u nelagodi oko predstavljanja (zašto bi se kupac trebao imenovati), s »mudrim« izrazom na licu stojim kraj stalaža s knjigama i kao, nešto tražim. Ponekad naletim na koji primjerak iz nekih starijih izdanja mojih knjižica, pa se onda šalim i izmotavam kako ću, eto, *baš slučajno* kupiti upravo tu i tu knjigu. Istini za volju, ponekad se i ne moram prenema-gati, jer iskusniji prodavači/ce već znaju prepoznati autorsku taštinu (ne samo moju, nadam se), potencijalnih kupaca, dok naizgled nezainteresirano premeću hrpe knjiga.

Sada, uopće nije važno što sam »spao« na antikvarijate u potrazi za svojim knjigama (dapače, time se znam i pohvaliti, preokrećući sve u dokaz da je »*rasprodatost*« nekih izdanja dokaz i pokazatelj njihove valjanosti?), ali trajno sam zgađen nad sobom što se nećkam javno identificirati kao autor. Mnogi ne bi

rekli da me tišti takva nesigurnost, ali to je moje *trajno stanje (ili stajno sranje)*: naprosto, ne osjećam dovoljnu verificiranost vlastite osobe, pa da uzdignuta čela mogu/smijem isticati vlastiti identitet. Ono glasovito: **Ja = Ja** još se u meni nije do kraja uspostavilo, a da ne bih trajno sumnjao »postojim li, uopće?«. Naučio sam, da je *opasno gledati visoko*, jer se tako može lako — ugaziti u govno pod sobom. Onih dvadesetak kojekakvih sveščića/zbirčica (kritika, eseja, polemika, feljtona) što sam ih ostavio za sobom, ne podupiru me u taštini kojom bih trebao svojatati legitimiranost u javnosti (pa da bih mogao mirno pitati: »imate li koji primjerak mojih knjiga?«). U antikvarijatima — koje li ironije!? — obavljam, eto, neku *duševnu abluciju*, u književnoj staretinarnici uspostavljam svoju sadašnjost, kao da je na meni red za — *ispit savjesti!*

Predosjećao sam, nekako, da će me ovaj konfesionalni ton dovesti do spomenute sintagme, koja je **Ujevićeva**, kao što je dobro poznato. Još se sam pred sobom stidim do kraja razgoliti vlastito srce (**Baudelaire!**), dok s tijelom i pred drugima, nemam tih problema, pa se utoliko više i opetovano divim velikome Tinu, koji se svoj ispit bio usudio podastrijeti očima (i zlobi) javnosti, još 1923. u »Savremeniku«, kada je bio tek u dobi od 32. godine! Danas, dvostruko stariji od njega, tada, nemam ni zrnca njegove samouništavajuće spoznajne snage, kojom bih se preispitao. Bilježim takva stanja, danas malo sabranije nego ranije (jer, kad prolistavam stare teke, nailazim uvijek i ponovno, na nekoga **Igora**, užasnutoga pred prazninom vlastitoga »ja«), možda u neku katarktičku svrhu: u čemu završava *trajna skepsa*, kad stalno djelujem« protiv nje? Čini mi se, tako sam i odgojen, nažalost, da je »aktivnost« ono što nas održava, a da nas »kontemplacija« iliti »mišljenje urušava« tj. potkopava (**Camus?**). S vlastite slabosti svraćam pogled na Ujevićev konfiteor (prvi put objavljen 1923. g., potom u »Skalpelu kaosa« 1938., da bih ga ja sada čitao u VI. sv. njegovih Sabranih djela). Neću se pred sobom praviti da sam 'specijalist' za Ujevića — kad su već drugi, obaviješteniji, i marljiviji za to bili i bit će zaduženi — pa stoga njegov »Ispit savjesti« samo *upisujem u svoje iskustvo* (oh, koji li sam ja bedak bio s 32. godine, koliko ih je imao Tin kad se već ničega nije stidio!?), a zastajem sada na stranici (285.) koju sam obilježio umetnutom ceduljicom, na kojoj i moje slabašne sumnje izbijaju podvostručene Tinovom skepsom: »Što ja danas tražim? Ništa. Što ja hoću? Ništa, ili barem ne znam... Kakove su moje težnje? Znadem li ja samo to? I što ja znadem? I napokon, ali ozbiljno, da li ja postojim? — Cogito, ergo sum? — ali dokažite ljudi, cogito: ne vidite li da je to pleonazam, circulus vitiosus, idem per idem, tautologija, ne znam već koji đavao?« Ovo je **Ujević** nabacio samo usputno, ali zna li se u našoj filozofskoj literaturi, da je, eto, baš i upravo ovaj pjesnik (izuzetno filozofski načitan) imao smionosti pitati nešto ovako važno. Podsjećam se da sam i sâm, nekidan, nešto malo švrljao oko **Descartesa** (pa da, u bilješci pod nadnevkom od 3. studenoga 003!), što me dalje nuka da sredim asocijacije koje mi nailaze iz upotrebljene literature. To je sudbina ovakve »malenkosti« (sada bez ironije na vlastiti račun): ako već *ne umijem ništa izvorno misliti*, onda se moram napajati na tuđim izvorima.

Kako sam ovih dana ponovno nešto prelistavao »Vita activa« **Hannah Arendt** (prev. **Višnja Flego, Mirjana Paić–Jurinić**; pogovor **Žarko Puhovski**; naklada »August Cesarec«, Zagreb, 1991.), pokušavajući naći objašnjenja i podršku za neke vlastite dvojbe, naišao sam i na njena razjašnjenja kartezijanske sumnje. Zapravo, jedna me je njena fusnota (koje li ironije: eto što sam i tko sam, *žderač tuđih fusnota*, koji je već i sâm u jednu takvu pretvoren!), zao-krenula i uputila u (ne)željenu smjeru: kad piše o kartezijanskom »cogitatio«, gdje »cogito« uvijek znači »cogito me cogitare«, Arendtova upućuje na **Nietzschea**, koji je u svemu tome već bio otkrio »logičku pogrešku« (jer bi Descartesovo »cogito, ergo sum« trebalo glastiti: »Cogito, ergo cogitationes sunt«, te da stoga mentalna svjesnost izražena u onom »cogito« ne dokazuje da jesam, već da samo svijest jest). Budući da uvijek hoću primarne izvore, onda to znači da se moram ponovno prihvatiti Nietzscheove »Volje za moć«, a to znači čitavu je pročitati, u prvom redu zbog opojnosti koja me hvata kad god se prihvatim bilo kojega njegova djela, a u drugom stoga — ukoliko hoću naći citat za referiranje — što je **H. A.** to mjesto iz »Volje za moć« navela tko zna po kojem njemačkome izdanju (koje se stoga ne može lako utvrditi u srpskome prijevodu dr. **Dušana Stojanovića** (izd. »Prosveta«, Beograd, 1972; filozofska biblioteka »Karijatide«, nova serija). Usput budi zapisano, odavno su se u »Prosveti« dosjetili reprintirati tu glasovitu seriju »Karijatida«, u kojoj je »Prosvetin« predsjednik **Geca Kon** objavio prije II. svj. rata zaista zavidan niz epohalnih djela. Sjećam se dobro, još iz djetinjstva, toga imponantnoga reda knjiga, jer ih je moj otac, tada šibenski knjižar, sve imao u svojoj ponudi, a njegova privatna kućna biblioteka sve ih je sadržavala i doslovno sam kao dijete nad njima spavao, jer su stajale na polici ugrađenoj ispod uzglavlja moga divana. Za nekima sam posezao još kao radoznali balavac — koji se pravio važan što čita »debele« knjige i to na ćirilici, koja mi je ionako bila familijarno pismo — ali mislim da se nisam bio prihvatio »Volje za moć« (i bolje, mislim sada!), jedino mi je **Freud** bio omilio. Kasnije, za prvih godina na studiranju u Zagrebu (1958./59...), ocu sam ispred nosa iz našega splitskoga stančića odnosio pune kufere tih i drugih knjiga (ocu je već sve bilo svejedno), da bih preprodavanjem u zagrebačkim antikvarijatima te jedine ostavštine, na kratki rok poboljšavao oskudne uvjete preživljavanja. Kasnije sam se grizao zbog takvoga otuđivanja knjiga i onda sam većinu istih, iz nove serije »Karijatida«, bio primoran i voljan naknadno kupovati. No, ovo me predaleko odvlači, a mene sada **Nietzsche** vuče).

Drhtavim rukama i pohotna oka — kao da se predajem nekoj (intelektualnoj) pornografiji — pročitavao sam »Volju za moć« (prvi put je u »Karijatidama« ovaj prijevod **D. Stojanovića** objavljen 1937. g., a za ovo izdanje iz 1972. g. revidiran je prema ispravicima **Karla Schlechte**; sapienti sat!). BOJIM SE **NIETZSCHEA**, još otkako sam se prvi put ozbiljno napio na njegovu izvoru. Bilo je to — imam točno zapisano — u noći 2./3. prosinca 1962. godine, kad mi je došao u ruke, u prijevodu »Tako je govorio Zaratustra« dr. **Danka Grlića** (naklada »Mladost«, Zagreb, 1962.), kao »knjiga za svakog i ni za koga«, točno

otkrivajući moju malenkost kao »*nikogovića*«. Te sam ledene zimske noći, u podstanarskoj sobici (u Kranjčevićевой ulici), grijući se čajem od šipka, što sam ga stalno dokuhavao na priručnome kuhalu — dok je moj cimer ravnodušno spavao, puštajući mi tu slobodu — naprosto na dušak ispio *punu bačvu* »*ničeanskoga plavca*«, da bih do jutra bio smožden. Vraćao sam se toj knjizi periodično — toliko mi je to bilo važno, da sam pedantno bilježio, kao *pravi 'pizdek'*, koji se, ponovno, kao nekada dječak, sam pred sobom pravi važan, a da po svoje mišljenje ne umije iz te lektire izvući nikakve *radikalne konzekvencije* — i to, gle fatalnosti, skoro na dan točno nakon trideset godina (13. prosinca 1992.) i onda, ponovno, 2. travnja 2002. g. Nailazim, danas, na svoje ondašnje bilješke o smislu ponovnoga vraćanja Zaratustri i čitam kako sam se svaki put izrugivao sebi prošavšemu. *Je li u »meni nešto — niče?«* nakon svih tih čitanja? Ništa novo, rekao bih..., ali »Zaratustru« neću sada obnavljati.

Temeljitim iščitavanjem »Volje za moć« pronalazim ono mjesto koje je citirala **H. A.** i to na str. 163.:

»Misli se: prema tome postoji *mislilac*«: na to se svodi Dekartova argumentacija. Ali to znači pretpostaviti da je naša vera *u ideju susptancije* »*a priori istinita*«: — da, kada mislimo, mora biti nečega »što misli«, to je prosto formulisanje naše gramatičke navike koja uz neku radnju pretpostavlja i vršioca te radnje. Ukratko rečeno, ovde se već dolazi do jednog logičko–metafizičkog postulata — *ne utvrđuje se samo izvesna činjenica*... Putem kojim je išao **Dekart** *ne dolazi* se do neke apsolutne izvesnosti, nego samo do fakta jedne vrlo jake vere. Ako se stav svede na: »Misli se, dakle, postoje misli« (nap. I. M.: to je ono mjesto koje je na latinskome citirala **H. A.**, »*cogito, ergo cogitationes sunt*«) dobiva se prosta tautologija: i baš ono što je u pitanju, »*realnost mišljenja*«, time se i ne dotiče — naime, u takvom obliku se ne može poreći »*prividnost*« mišljenja. A Dekart je, međutim *hteo* da misao ima ne samo *prividnu stvarnost* nego *apsolutnu stvarnost*.«

I onda, zaključno, na str. 430. (svi su kurzivi u ovome citatu preneseni prema srp. izd.; možda su izvorno **Nietzscheova** ili **Schlechtina?**):

»Ja« se pretpostavlja zahvaljujući mišljenju; ali sve dosad svi su verovali, kao što veruje prost narod, da postoji nešto neposredno izvesno u pojmu »ja mislim«, i da je ovo »ja« dati *uzrok* mišljenja, po kojoj analogiji mi razumevamo i sve ostale uzročne odnose. Ma koliko da smo navikli na ovu fikciju i ma koliko da nam je neophodna postala — samo *to* nimalo ne dokazuje da ona nije izmišljena: neko verovanje može biti uslov života, a *uprkos tome* biti *lažno*... (...) Zašto bi neka pretpostavka, koja se ne može opovrgnuti, morala već zbog toga biti i »*istinita*«? Ovaj stav može ljutiti logičare koji *svoje* granice smatraju granicama *stvari*: ali ja sam već odavno objavio rat ovome logičarskom optimizmu.«

I tako, polazeći od *vlastite duševne ablucije*, a preko **Ujevićeva** »Ispita savjesti«, napor (volja?) da stanem na rep i/ili udem u trag svojem mišljenju (je li »*peh*« biti **I. M.**, a takvim se slabo legitimirati?), dovela me je do neizbježnoga **Nietzschea**:

Ja Mandića sijem,
Meni Friedrich — niče!

Prije nego što se ogradim od ove oholosti (taman sam ja »bosiljak«, a da je Nietzsche — »korov«?), moram se podsjetiti na frapantnu analogiju à propos »cogito« između »Volje...« i »Ispita...«. Je li moguće da je 1923. g. Ujević već bio pročitao/poznao/usvojio Nietzscheove argumente protiv **Descartes**a (u verziji Nietzscheove sestre »Volja...« je tada bila dobro poznata, a kako je Ujević veliki *ničeanac*, ne bi bilo nemoguće da on reflektira Nietzscheove postavke: Ujević kaže da je »cogito, ergo sum« najprije »pleonazam, circulus vitiosus, idem per idem, TAUTOLOGIJA«...) a kod Nietzschea doslovno stoji kako je to »PROSTA TAUTOLOGIJA.« (Usput pretpostavljam, da je neki 'specijalist za Ujevića' do sada već bio mogao/trebao sročiti kakvu literarno-filozofijsko-komparativističku magistarsku i/ili doktorsku radnju, jer Ujevićev ničeanizam naprosto bode u oči!)

Ali, marš natrag u »unutrašnji logor« (»Ispit..«) u kojemu do sape dolazim čitajući jednoga mudraca. Piše **Branko Despot** (u knjizi »Filozofiranje?«, »Demetra«; Zagreb, 1995.):

»Mislim, dakle jesam, mišljenje sam i ništa drugo: jesam i ništa drugo nije, kaže sebe sama proizvođače »samomišljenje«. Vidiš, tražeći istinu u mislivom, došlo je mišljenje do sebe sama. Očišćeno od svega što je izvan njega uopće moguće, preostalo je ono u čistoći svojoj sebi samome kao zadnja, i sada jedina istina. Da bi u tome ništa sebe sama moglo biti, mora sada mišljenje sebe sama htjeti. Htijući sebe sama, hoće mišljenje sebe samo kao istinu. Ova istina-mišljenje, identitet mišljenja sa samim sobom, jest ono što mišljenje htijući sebe hoće. Istina tu biva, kao i mišljenje sâmo kroz samobivanje mišljenja koje sebe hoće. Ništa istinito, nikakova istina nije mišljenju više »data«. Mišljenje iz sebe sama daje sebi samome svoje biti i daje sebe sebi samome kao istinu... (...) Volja tu pokreće mišljenje kao mišljenje. Kada sebe htjelo ne bi, mišljenje bi »mrtvo« bilo. Htijući sebe i svoju istinu mišljenje misleći uspostavlja sebe kao apsolutnu istinu. Volja, koju smo već napustili, dohvatila je tu mišljenje. Mišljenje misli, ali volja u mišljenju hoće da mišljenje misli. Kroz mišljenje, volja u mišljenju hoće istinu. Ili drugačije, istina-mišljenje sama sebe hoće kroz volju, čistu volju koja u njima hoće. Nije mišljenje čisto. Volja u mišljenju tjera mišljenje na mišljenje« (str. 55-56).

Ja Friedericha sričem,
Na me »despot« riče!

Uh, što me je ova *veljača zavela u »mišljenje«*, a ono me, vjerojatno, vodi kamo mi se ne ide: naime, kad se »mišljenje« *sroza u konfiteor*, onda izbijaju skrivene/postisnute duševne silnice, kojih se pri trijeznoj pameti odričem(o). Mislim, pri tome, na onu atmosferu iliti na vlastitu intelektualnu užurbanost, koja me je početkom tih davnih šezdesetih godina (prošloga stoljeća!), doslovce dražila do užarenosti. Imao sam strahovite esejističke pretenzije, objavljujući u

splitskim »Mogućnostima« i zagrebačkome »Razlogu« književno-filozofstvujušće teksturine, gigantske kolače od riječi, doslovce pretrpane do nečitljivosti zbrkom jedva probavljenih filozofskih ideja (od **Husserla** do **Heideggera**). Ali, bio je to *barem napor*, u koju sam svrhu i ne znajući žrtvovao druge sustavnice tadašnje svoje ličnosti (prikladne dotičnoj dobi). U to sam vrijeme — baš naročito intenzivno 1962. g., dok sam se mučio s **Nietzscheom** i radovao mu se, istovremeno — bio u ljubavno/intimnoj vezi (jedinoj »ozbiljnoj«, prije moga susreta i kasnije doživotnoga braka sa **S.-om!**), s nešto mladom od mene studenticom **M. J-ić**. Malobrojnim sam kasnije o tome pričao — osim što se sve svojevremeno znalo u krugu naše tadašnje splitsko/zagrebačke klape — kako sam bio nedovoljno zreo i obazriv za sve relacije, koje su me kao naivčinu trebale planirano odvesti u budućnost. Ne bih trebao ni ovoliko zapisivati — jer ako ovo dopadne u krive ruke, još ću *ispasti potvoritelj* — premda me moje S.-e »nije strah« (jer sam njoj sve na vrijeme ispovijedio!). Ali, *kad je konfiteor, neka je — bal*. Vuče me riječ za jezik: pa kako su se jebali naši stari, kad su bili mladi? *Svi se »mladi«, općenito — jebu loše!* Od prepotencije same mladosti, oni ne vide i ne uvažavaju ništa osim pukoga čina (a taj, obično, završava brzo i kao petljancija, pogotovo ako su oči *zasilyepljene — ljubavlj!*). No, ovo ću tek razraditi na nekom drugome mjestu, nevezano uz anegdodu koja mi je baš povodom Nietzschea, iz srca pala na pamet.

Naime, dok se moja umišljena malenkost nagucavala prepotentno shvaćenim obrazovanjem, potpuno sam bio izgubio iz vida da moja ljubljena živi uporednim životom (dok sam ja samovao) po podstanarskim sobicama, ona je boravila u Studentskome domu na Savi, u »Cvjetnome«. Tako je, mislim upravo te moje *ničeanski užagrene godine* (1962.), meni bilo saopćeno da našu vezu posreduje — trudnoća. Snašao sam se, nekako, preko starijega poznanika iz književno-nakladničkih krugova, koji je, pak, imao veze s određenim doktorom (**Oto** nas je vodio kod **Ota**, a tko je mene motao oko plota, to mi se tek kasnije razjasnilo!). Uglavnom, iskustvo a. b.-a nije slutilo na dobro, premda sam ja, unatoč svemu, *srljao* naprijed prema planu (tako ćemo početkom 1964. g., u Splitu, pred moj odlazak na odsluženje vojnoga roka, moj otac i ja — *moj otac, još jedan bedak!* — čak isprošiti dotičnu djevojku, da bi mi ona nakon nekoliko mjeseci u Bileću poslala pismo »**Dear John**«).

*Ja s Friederichom drkam,
Meni rog na čelu — Nietzsche!*

6. veljače 004.

Bedasti »ispit savjesti« iliti premetačina prošlosti, dovoljno su me zamorili, da se utoliko radije obraćam sadašnjosti (prozi glupih činjenica). Jedna današnja novinska vijest, budi mi tračak nade da još ima nade za (društvenu) pamet:

Vrhovni sud ukinuo »povijesnu presudu« **Svetozaru Karanu** na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina (»Jutarnji list«, 6. II. 2004.).

Prisjećam se, da sam prvostupanjsku presudu već komentirao u ovim pa-bircima (provjeravam, pa da, pod nadnevkom od 31. listopada 003!), zgrožen fantastičnim pseudologijama — u obrazloženju (po kojima je osumnjičeni Srbin bio ne samo osobno kriv nego i kolektivno, zbog toga jer su njegovi preci »vršili genocid nad Hrvatima već više od 500 godina.«

ZAGREB - Vrhovni sud prihvatio je žalbu Svetozara Karana iz Korenice, nepravomoćno osuđenog na 13 godina zatvora zbog dva kaznena djela ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika, te ukinuo prvostupanjsku presudu i vratio predmet gospićkom Županijskom sudu na ponovno suđenje pred izmijenjenim vijećem.

Peteročlano kazneno vijeće Vrhovnog suda utvrdilo je da je prvostupanjski sud pogrešno utvrdio činjenično stanje, da ni-

je dao valjane razloge zašto nije prihvatio iskaze svjedoka koji su potvrđivali Karanovu obranu, da nije doveo u pitanje proturječne iskaze svjedoka koji su Karana dovodili u vezu s osobama koje su zlostavljale ratne zarobljenike u srpskom zatvoru kraj Korenice. Dio prvostupanjske presude, smatraju u Vrhovnom sudu, otvara prostor ozbiljnoj sumnji u pristranost suda kod utvrđivanja individualne odgovornosti pojedinca. Vrhovni sud tvrdi da je prvostupanjski sud potpuno zane-

mario temeljno načelo da je tužitelj izvođenjem dokaza pred sudom, da bi bila donesena osuđujuća presuda, dužan dokazati optuženiku počinjenje kaznenog djela, kao i da temelj osuđujuće presude ne može predstavljati zaključak suda kako "svjedoci nisu isključili mogućnost da je optuženik maltretirao i tukao".

Vrhovni sud upozorio je i da je gospićki sud u pisanom obrazloženju presude prešao okvire koji propisuju strukturu presude, posebno u dijelu gdje se polem-

izira s motivima njegova povratka u Hrvatsku 2000. - da se vratio kako bi nastavio živjeti "na hrvatskoj grbači, da bi je gospodarski oslabio i vodio u propast i nestanak radi ostvarenja memoranduma SANU". U obrazloženju presude, kažu u Vrhovnom sudu, nije mjesto ni zaključku da je "vršio genocid nad Hrvatima sa svojim sunarodnjacima, i to ne samo u zadnjem ratu, već više od 500 godina", te da su Karan i njegovi preci došli "zajedno s Osmanlijama kako bi uništili Hrvatsku".

Dobro (vruga, »dobro«, ali je barem manje zlo), nekakva je crta ipak podvučena pod ovdašnje trajne mistifikacije »tko je prvi počeo?« premda će tek sada nastupiti nove komplikacije (ali, demokracija i jest komplicirana po definiciji!). Paradoks je u tome, što proslavljeni sudac, nesudeni povjesničar »za našu stvar«, donekle ima i presedan na koji se može pozvati. Naime, već nekoliko godina na Međunarodnom sudu u Haagu, svako malo nastupaju (više ili manje, ali) kvalificirani povjesničari, kako bi s jedne ili s druge strane objašnjavali uzroke/povode/korijenje onih sukoba koji su na YU teritoriju izbili, kad je neka-dašnja državna tvorevina (»umjetna« baš kao i sve druge države!!) bila otišla u paramparčad. Pozvani bilo od suda, bilo od tužiteljstva, bilo od obrane, ali pred tim su sudom prodefilirali najrazličitije profilirani povjesničari (bilo od struke, bilo priučeni, bilo kao »svjedoci« nekih zbivanja), od kojih je svaki na svoj način tumačio nedavna ili davno prošla, čak duboko historijski odmakla zbivanja. Oni su »tumačili«, dakle oni su — *interpretirali* povijest. Svejedno mi sada, s koje strane i u čiju korist — hrvatsku, srpsku, bošnjačku — ali to su uvijek

bile zlouporabe povijesnih »istina«, utoliko što su »interpretacije«. Mogao bi zato reći predmetni sudac, kojemu je sada Vrhovni sud opovrgnuo presudu, zašto i on ne bi smio »tumačiti«, kad se slično radi čak i na najvažnijem Međunarodnome sudu?

8. veljače 004.

Nešto (prekjučer) gorko, nešto (danas) slatko: obilježavamo rodendan moje **S.-e**, pozivajući neke od njenih prijateljica na ručak u kineski restoran »Asia«. Oboje volimo kinesku kuhinju (s time što S.-a, čak zna i sama odlično spremi neka od njenih jela!), pa koristim priliku da zabavljam društvo svojim fantazijama.

Riječ je o meni najdražoj kineskoj »ljuto-kiseloj« *juhi* (kin. SuHn là tHng). Da se sad ne gnjavim prepisujući, tko zna već iz koje bijelosvjetske kuharice (jer Kinezi nemaju odgovarajuće literature, kuhinja je kod njih bila i ostala predmet narodne, usmene predaje, pa su svi oni »kuhari« i kad to nisu), što sve treba za pripremu toga osvježavajuće/opojnoga napitka (jela):

200 g tofua (a to je »sir« od soje)

100 g. svinječega mesa

Kin, gljive (m[~] Zr i dÇng gu)

1 l pileće juhe

1 jaje, pola žlice soli, malo glutaminata

1 žlica sojinoga umaka, malo šećera, bijeloga papra, nasjeckanoga vlasca, kineskoga octa, sezamova ulja, krumpirova škroba.

I to nije sve, dapače: *poanta je u — krvi i trpu!* Poanta mi je najdraža, otkako sam za nju doznao: sušena (svinjeća ili pileća) krv reže se zajedno s *famoznim trpom* (iliti morskim *krastavcem/balavcem*, u Dalmaciji poznatijem kao »*morski — kurac*«, od tal. cazzomarino, kojega sam u djetinjstvu, kao i svi ostali dječaci, znao izranjati iz mora i bacati pred ustrašene djevojčice — barem smo se tako razmetali »muškošću«, kad su naši »pišulini« za njih još bili nezanimljivi i nezamjetljivi...). *Krv*, hajde još nekako, to svi prihvaćaju kad im opisujem recept, ali otkuda *trp*? Pa, vjerojatno zbog asocijativnosti, ali sušeni je *trp*, kao »*trepan*«, jedna od najcjedenijih dalekoistočnih poslastica (sastojaka u kuhinji). Dakle, kad *sušeni (morski) kurac* dolazi u tu famoznu juhu, može li ona biti drugo nego jedno od najvažnijih jela kineske kuhinje? Da, ali, kako to — pitam se desetljećima — da je ta juha, ali apsolutno identična okusa bilo na kojem kraju kugle zemaljske da je kusamo u nekom kineskom (više ili manje raskošnom ili skromnom) restoranu/zalogajnici? Kušao sam je i kusao u New Yorku i u Varšavi, u Frankfurtu i u Parizu, u San Francisku i u Zagrebu (i još kojegdje), a svaki sam put ostao zadivljen kako je »*ista*« (uvijek fantastična). Kako znam iz kuhinjskoga iskustva, da je praktički gotovo nemoguće dva puta zgotoviti neko jelo, a da pri kušanju ne bismo osjetili kakvu razliku od prethodnoga (to važi čak i za najbanalnija jela, koja bi trebala uvijek biti »*ista*«, a nekmoli za kompliciranija!), dugo sam gonetao u čemu je *tajna istovjetnosti*

»SuHn là tHng-a«. Čak i da su neki sastojci predpripremljeni, pa pakirani, tj. napola dogotovljeni pa kao takvi isporučivani svim kineskim restoranima širom svijeta (ali, otkuda, ne valjda iz nekoga središta?) opet ostaje tajna, kako je tu juhu moguće (u kin. rest.) bilo gdje skuhati, a da ona uvijek odgovara istome ukusu, kao negdje drugdje!?

Mislim da sam riješio misteriju »SuHn là tHng« juhe, tako što sam pretpostavio da se ona zgotovljena šalje iz Kine (svejedno i ranije komunističke i ove današnje) kao *produkt koji svojim identitetom zastupa njenu čast*. Sumnjam da odavno postoji nekakva imaginarna »CHINA SOUP comp.« skrivena u najnedostižnijim i najzabačenijim prostranstvima te goleme zemlje. U njenim laboratorijima ta se juha sprema u jezerima velikima kao neka mora, a sve je nadsvodeno neprobojnim kupolama, pod koje desetljećima uzalud nastoje zaviriti pipci anglo-američkih i ruskih špijunskih satelita. Ta je »kompanija« *najstrože čuvana kineska tajna*, a njeni se upravljači uopće ne brinu što ih raznorazni agenti na svojim satelitskim snimcima tumače kao nuklearne laboratorije (ili nešto još strašnije). Iz *središnjih jezera* golemim cijevima, sličnima onima od naftovoda, samo većima — gotova se juha odašilje do kontinentalnih i morskih granica Kine. Na njima se ona *pretočuje* bilo u prekomorske *tankere*, bilo u željezničke *cisterne*, koje tu dragocijenu tekućinu razvažaju do pojedinih odredišta (tu se ona dalje *distribuirala* po državnim i/ili regionalniom *kvotama*, prema broju restorana koji se žele deklarirati »kineskima«). Ili ovako fantazijski ili nikako drukčije, ali ne mogu dokučiti kako je posvuda »ljuto-kisela« juha ista samoj sebi. Imao bih još »kineskih priča«, ali vrijeme (mi) se zgušnjava, pa od naivne potrebe da sam sebi budem zanimljiv pričalica gubim kronologijsku usredotočenost u dnevničarenju: *gušt je u pričanju*, a ne u tome da se bude — *pedantna picajzla!*

101

24. veljače 004.

Dok maškare gnjave na vratima (kad će se više prestati s ovim naivnim folklornim, seoskim i malovaroškim običajima?) i dok mi iz »Vjesnika« poručuju da za moju malenkost imaju poziv iz Vlade (oštija!, tko još za mene mari?), spremam se za ono neumitno. Naime, znam da je za danas najavljeno operiranje **Arsena Dedića** u Padovi i nelagodno mi je (gadi mi se) živjeti »normalno«, dok znam da će njega »*raspinjati na galge*« (za transplantiranje jetre!). Mnogo me sentimentalnih crta veže s ovim »neizlječivim« Šibenčaninom, pa se bojim neću li jeftino propištati nad njegovom mukom. I zaista, na večernjem tv dnevniku objavljuju da je Arsen uspješno operiran, a kako bih se spasio od njegova podsmjeha (recimo, jednom, ako dozna za moje reagiranje), jedini mi je izlaz u *crnome humoru!*

»Pretjerana se tuga smije. Pretjerana radost plače«, glasi jedna od »Paklenih izreka« iz knjige »Vjenčanje neba i pakla« magičnoga i mračnoga, nedostiživoga engleskoga pjesnika **William Blakea** (1757.–1827.). Ovu gromku, tešku i u prvi tren nekima neprobavljivu izreku ne navodim slučajno baš kra-

jem tjedna, u kojemu je obilježen *Svjetski dan holokausta* (27. siječnja), ovdje u najnovijem prijevodu **Luke Paljetka** (W. Blake, »Pjesme, viđenja, proročanstva«, nakl. »Konzor, Zagreb, 2001.). Ne ulazeći u prevoditeljske prerogative, ipak mi je ova izreka već desetljećima omiljena u nešto starijoj inačici **Marka Grčića**: »*Krajnja se tuga smije. Krajnja radost plače.*« Sad, »svejedno«, je li riječ o »pretjeranosti« i/ili o »krajnosti«, ali svi, više ili manje, znamo iz životnoga iskustva, kako se i koliko kontradiktorno ponekad ispoljavaju iliti očituju snažne emocije. Paradoksalno, ali od sreće što mu je žena rodila dijete, otac plače, dok netko drugi, shrvan od boli što je umro netko njemu drag, važan i mio, pak »priča »crne viceve« i smije se!

»*Radosti se ne smiju! Tuge ne plaču!*«, pojačava **W. Blake** svoju prvotnu izreku, koja jezgrovito kaže da je čudnovat samoobrambeni mehanizam ljudske duše. Shrvani od napokon dosegnuta sklada i ljubavi, ljubavnici se, naprimjer, bacaju jedno drugome u zagljaj i *plaču do sita*. Onaj, pak, kojega živa peku i/ili masakriraju, samo što se ne smiješi kad *ironično opominje* svoje krvnike. Tako je još davno, jedan (budući) svetac dobio svojim mučiteljima, kako je već »dobro pečen« s jedne strane, te da ga trebaju okrenuti!! U novije vrijeme, kaže priča, neki su sadisti mrcvarili jednoga starca, nožem ga rezbareći po licu, na što ovaj nije ni pisnuo. Kad su zaprijetili da će mu iskopati oko, očekujući valjda njegovo moljakanje ili znakove boli, on im je ravnodušno dobio: »*Samo vi radite svoj posao, djeco!*« *Suze u sreći, a smijeh u boli*, čudne su suprotnosti, koje inače spontano doživljavamo i izražavamo, ali s kojima se i kakvima teže nosimo kad ih kod drugih uočavamo. Suze radosnice još ćemo nekako i »oprostiti«, ali »*crni humor*« iliti »*humor pod vješalima*« (»galgenhumor«) ne prolazi tako lako, jer se onoga koji se »smije na pogrešnome mjestu« smjesta optužuje za bezosjećajnost (?). Ali, ponekad je tako, da *jedino smijehom* možemo od sebe odagnati grozu, koju osjećamo u neshvatljivome gubitku, bilo drage i bliske osobe, bilo čitavoga niza (gomile, hrpe) osoba, na pravdi Boga smaknutih, zaklanih, spaljenih. *Na pravdi Boga* je frazem, koji označava *nevinost*, jer što ga dobri i pravedni Bog ima s nebrojenim i neshvatljivim zločinima? Kad je neko Zlo toliko veliko, da ga smatramo *neshvatljivim* čak »iracionalnim« i glupim, onda se ne samo ponovno postavlja pitanje vjerovanja (u Boga), nego nam dođe da na sve *odmahnemo rukom* i da se — *nasmijemo!*

Jer, ako se već možemo od radosti »isplakati do sita«, onda važi i uputa »*nasmijte se na smrt!*« Pod tim međunaslovom suvremeni slovenski filozof **Slavoj Žižek**, međunarodne reputacije, u svojem eseju »*Hitler kao ironičar?*« (u sklopu teme »Kultura zla«, sada objavljenom u ivanićgradskom časopisu »*Tvrđa*«, 1–2/003.), razmatra činjenicu da su se, »usporedo« s uzdizanjem holokausta na razinu neizgovorljiva *Zla*«, pojavile i »*komedije o holokaustu*«. Smijati se istrebljenju Židova, o, Bože, zar se (i) to može? Pa, zar nisu sami Židovi smislili najokrutnije *viceve na vlastiti račun*, pa tako i na račun vlastitoga stradanja? Zar se već tisućljećima ne širi fama o *specifičnom »židovskome humoru*«, ali s kojim »drugi« moraju biti oprezni, da se ispod skrame vica ne bi razotkrio *gnoj antisemitizma*. Teško je nositi se s golemom tragedijom, ali pravi su talen-

ti čak i to mogli, tako da nas *nasmiju do suza predočavanjem nesreće*. Kad je riječ o filmskim komedijama ove vrste, sve počinje još 1939./40. godine s »Velikim diktatorom« **Ch. Chaplina**, ingenioznim remek djelom u kojemu je sam dijabolični Poglavar Zla razderan u svojoj pompeznosti, kao kad se kućici dohvate šlake. Dosadašnji niz takvih ostvarenja — koja nisu brojna, ali ipak — vrhuni se u planetarno senzacionalnome filmu »Život je lijep« (1998.) **Roberta Benignija**, koji svojom urnebesnom ironijom nije uvrijedio, piše S. Ž., »čak ni najrevnije čuvaru Apsolutnog Zla«! Iz ranijega perioda važan je još film »Biti ili ne biti« (1942.) **E. Lubitscha**, a onda je šokantni rez napravila **Lina Wertmüller** s filmom »Sedam ljepotica« (iliti »Pasqualino Settebellezze«, 1975. g.) u kojemu protagonist u nacističkome konclogoru pokušava sačuvati živote *nastojeći erigirati* (na kapoicu!). Taj *erotski humor u očima smrtnome strahu*, također je izdržao etičko cjepidlačenje, jer je nadarenost znala kako održati »dijalektičku napetost« između gađenja i patetike. Među uspješnijim filmskim komedijama u kojima se problematiziraju načini izbjegavanja Holokausta, spominju se, još, rumunjski film »Vlak života« (ili »nade«, rež. **Radu Mihaileanu**; 1998.) i američki »Lažac Jakob« 1999. g. (r. **P. Kassovitz**; gl. ul. **Robin Williams**), koji svi zajedno potkrepljuju tezu da je »*smijeh jedan od načina da se nosimo s neshvatljivim*« (**S. Ž.**)

Ali, reći će se kako kod nas — ako netko ovo shvati kao sugestiju da bismo se i mi mogli/trebali/smjeli našaliti s našim domaćim koljačima, kvislinzima itd. — još nisu dobro temeljito i podrobno svima objašnjene niti najosnovnije činjenice o strahotama naci-ustaškoga režima (u vrijeme NDH). Je li onda uopće zamislivo, da se neki artist sprda recimo, s ustaškom pompeznom ikonografijom, sa stratištima i »mesarima«? Je li? Zaista i nije »uopće«, već tek kada će netko biti sposoban to uraditi! Koja je ovo zamka: ako još nismo »dozreli«, da bismo se mogli šaliti *na račun krvnika* u vlastitoj sredini, a onda smo »*maturirali*« u *nostalgiji*, kakvu se prema njima gaji, tako da ih čak možemo opjevavati u lakoglazbenjačkim »poskočicama«!?

Malo sam zastranio od **Arsena**, ali moja prokleta racionalizacija svega i svačega — u izbjegavanju emotivnosti — i sada me je odvukla u suvišna objašnjavanja. Šalio se već bio Arsen na račun ove moje »mane«, naprimjer kad smo zajedno (četveroručno) pripremali njegovu monografiju (izd. »Znanje«, Zagreb, 1983; zbog opreme poznata kao »crni Arsen«, rasprodana i nedostupna do danas). Uz materijale koje je on sam priložio (diskografija, fotografije), ja sam napravio izbor iz njegovih pjesama, uz njegovu sam pomoć sredio važniju literaturu (o njemu), aranžirali smo i zajednički razgovor (intervju) na temu »autorske pjesme«, dok je predgovor bio moj najteži zadatak. Kako o *šansonu* — iliti o Arsenovskoj »autorskoj pjesmi« — do tada kod nas nije bilo stručnijega iliti opsežnijega esejiziranja (pa stoga i naša Muzička enciklopedija iz 1971. g. daje samo ovlašne, nepotpune i/ili čak pogrešne, a u svakom slučaju *podcjenjivačke definicije* i natuknice!), to se moja malenkost bila zakopala u svakojaku literaturu, ne bih li promovao i prokljuvio zadanu temu. Kako sam se bio zadubio u *mutne i mračne* historijsko-literarne i kulturološko-glazbenjačke »ekskurse«

paralele i svojevrsno reaktualiziranje šansone u modernoj Eri Nove Usmenosti, tako je nastala (*pre*)*opširna esežina* (koju i danas smatram jednim od svojih *uspjelijih* tekstova, a može se naći, ako već ne u »Arsenu«, a onda u mojoj zbirci izabranih eseja »Književnost i medijska kultura«, NzMH, Zagreb, 1984.). Kad je **Arsen** bio uzeo u ruke taj pompezni esej očekujući, valjda, od mene nešto srdačniji/osobniji pristup, sjećam se da ga je prelistavao, prevrtao i zaključio pitanjem: »Što je ovo? Zerdav–zimi; zerdav–ljeti!« Tko nije išao u školu za naših vremena — dok smo (i) mi bili djeca (Arsen je u Šibeniku rođen 28. VII. 1938. g., a moja malenkost ni stotinu metara zračne linije od njega, ali 20. XI. 1939. g.) — tome ovaj vic ništa ne govori. Ali, onda se učilo svašta i dobroga i suvišnoga, pa su nam »iz prirodopisa« prikazivali, čak, kako ta beštijica, *zerdav iliti hermelin* (ovoga se časa prisiljavam da ne zavirim u enciklopediju) izgleda zimi, a kako ljeti. Eto, **Arsen** je cijelu kritiku mogega eseja, u bljeskovitoj duhovitosti kakva ga krasi, sažeo u paradoksalni primjer iz (znanstvene) pedanterije (premda sam prilično siguran, da mu nije suviše mrsko, do danas, kad se već sve slegnulo, što je njegov opus poslužio kao primjer za dostojanstveno kulturološko instauriranje »autorske pjesme«).

ZERDAV — ZIMI; ZERDAV — LJETI! pada mi, tako, na pamet u *pogrešnome trenutku* dok se sav ježim, da je Arsen bio *raspet »na galge«* u vrijeme dok sam ja »normalno« živio. Pratio sam cijelu tu javnu priču oko uvjeta njegove operacije, od prvoga trenutka kad je objavljena u »Areni« (istoga dana, telefonski sam kontaktirao s nekim prijateljima u vezi i glede neke naše moguće intervencije, ali kako je razvoj događaja pokazao da je privatna inicijativa nepotrebna, jer su problem na sebe preuzeli pozvaniji, kao neke institucije, dok je i klinika u Padovi besplatno ponudila svoje usluge, nismo se htjeli miješati...), da bih s večeri oprezno odahnuo, jer se čini kako je sve prošlo u redu. Zanima me, samo, je li Arsen prije operacije *tražio da mu »pokažu« tu jetru* koju mu namjeravaju presaditi. To je, naime, crnohumorni vic, što ga za ovu prigodu izvodim iz nekih naših međusobnih zabadanja iliti »batuda«, kakve smo znali izmjenjivati kad bi bilo prilike. Vic je posve — *neprimjeren*, jer je crnohumorni, ako ga okrenem i prilagodim okrutnoj sceni operacije, ali ako su Arsenu presadili jetru, nisu mu ucijepili pomanjkanje smisla za šalu (i na vlastiti račun), pa ću mu osobno prvom zgodom (kad se budem bio usudio smetati mu) prepričati ovaj zapis.

Elem, bilo je to prije nekih trideset(ak) godina (upravo nekako, tako »okruglo«), kad smo **S.–a** i ja jednoga ljeta plandovali »u« jednoj od hvarskih »plaža«, na južnoj strani otoka (ne kažem »na«, jer su »Plaže« lokalno–kolokvijalni toponim kojim se obuhvaća više uvalica, nanizanih jedna do druge i onih godina još slabo poznatih našoj turističkoj raji). Na šljunkovitoj »plaži« (ovo je sada doslovno) smjestili smo se u kući tik uz more, a pod brežuljkom, zaraslim u lavandu i dalje kilometrima pod vinogradima. Kako sam tu uvalicu još mnogo ranije bio »otkrio«, na nekim svojim putešestvijama, nagovorio sam S.–u, da neko vrijeme provedemo u tome (tada, još) priprostome ambijentu, u polutrošnoj kući jednoga težaka, koji je u njoj živio gotovo cijelu godinu samo sa sta-

ricom majkom, dok su mu drugi članovi obitelji bili dalje (u Zagrebu, Splitu, Hvaru...) Taj *lokalni satir* — doslovno, kao neki izdanak **Nazorova** Lode — satirao se od posla na polju, nemajući u (nekad očito bogatijoj) kući nikakvih pogodnosti: u prizemlju je bio vinski podrum i (zapuštena) kuhinja, na katu nekakvi sobičci, u koje razmaženije osobe ne bi ni privirile, no nama je odgovaralo zbog osamljenosti. Tada još nije bila probijena cesta do Hvara, nije bilo ni električne energije (dakle, ni frižidera, ni televizora), a samo su lokalni prijevoznici održavali liniju do Hvara, usput »tičući« i ostale »plaže« (no, moglo se kozjom stazom probiti do mjesta, pa sam to i radio, ponekad, u cilju održavanja kondicije). Izletnici su iz Hvara bili namamljivani upravo u jednu takvu *oazu mira, tišine i čistoga mora*, a častili su ih i/ili prehranjivali uslugama jednoga drugog domaćina, posjednika krasnoga ljetnjikovca (nekad moćne i bogate) hvarske obitelji. Kako je već tada sve počelo bilo ići u kurac, nasljednik toga ljetnikovca (premda u svadi s ostalim članovima obitelji) naprosto se prekvalificirao u ugostitelja, prenamjenivši tu nekadašnju bogatašku ladanjsku kuću (izgrađenu na litici, baš na »punti«, koja određuje uvalu) i u pansion. S tim (tada) mladim čovjekom, možda mojim vršnjakom, osobom od svijeta (koji je za sobom vukao čitav niz afera, koje su bile javna tajna), znao sam procakulati i na ozbiljnije teme, kad bismo se iz naše težačke nastambe popeli u njegov ljetnikovac ili kad bi se on udostojio sići k nama na seljačko vino (uzgred budi rečeno, *odličan plavac*, kojega sam *poveću bačvu* toga ljeta i iskapio). Da nije bilo tih *turističkih muha*, koje su u rojevima znale navaliti na poludnevni boravak u osami, još bi se bilo dalo izdržati sve one silne *muhe, pčele i ose*, koje su se mojoj **S.-i** i meni povazdan vrtjele oko glave i tijela (naš dojmivi satir, zbog rada na polju, držao je iza kuće magarca i mulu, pa je sve bilo obilno prekriveno njihovim govnama). No, tako do koljena u govnama i s kojekakvim muhama oko nas, mi smo pustopašno izivljavali naše najbolje godine, jedino što se nismo smjeli goli kupati pred kućom (jer je stara majka odmah grabila kamenje i kričala na nas; zato smo se tako mogli izlagati podno ljetnjikovca, koji je svima u Hvaru pod nos i usprkos, tjerao svoje!).

U svemu tome, svejedno smo uživali, ne smatrajući se *ni boljim od »satira« ni gorim od hvarskih »aristokrata«*, a obroke smo pripremali na živoj, otvorenoj vatri u kuhinjici, dok sam sve sastojke donosio (za dan-dva) iz Hvara, naimeno ono, što nam naš satir nije mogao pribaviti iz okolnih zaselaka. Poanta je bila u *obilju friške ribe*, koje sam najbolje komade uzimao izravno iz mreža od ribara s noćnoga ulova (koji bi ponekad svraćali u »našu« uvalicu) ili bih sam izvieslao satirovim kajićem na otvoreno more, kako bih ih presreo na njihovom plovu do hvarske ribarnice. U opojnosti *vlastita zažarena mesa*, pekli smo komarče, lubine, zubace, barbune, škarpine, kuhali *brudete* i pripremali *jastoga* na žaru..., ponekad pekli janjeće bržole itsl..., uglavnom, nije nam falilo »ni tičjega mlika« (kad smo već pristali na ostale neudobnosti, a *što se mlade za to jebe, kad se jebu!*). Tek, nekoga dana, glasnik nam s lokalne linije brodića dojavljuje, kako nas u susjednoj uvalici očekuju dvojica prijatelja s familijama. Riječ je bila o **Arsenu** i **Momi Kaporu** (tada još, prijateljima), koji su se smje-

stili kod poznanika u navodno sličnoj uvali, ali u svim (navodno) pogodnostima pansiona, pa javljaju da nas pozivaju na večeru kako bi nam iskupili naše *siro-mašno ljetovanje* (već se bilo pročulo da dvoje ludaka žive u uvjetima koji nisu za normalne ljude — »ajme bidni«, kako vi sve sami?«, znali smo čuti, pa nas nije ni čudilo što ni članovi satirove obitelji nisu u to vrijeme još toliko cijenili obiteljski posjed, da bi na njemu boravili barem ljeti..., no, naš će ih primjer naredne godine pokolebati, pa će se »ugurati« na »naše« mjesto, mi ćemo ići dalje..., na Lastovo i Mljet itd.). Ma k vragu, ovo će još ispasti pripovijest, a ne samo jedna anegdota (tko zna, možda sam ipak promašio, kad sam se toliko *zatelebao* u kritičarsko–racionalistički diskurs i kontekst!?).

Te su nas večeri ladicom znanci prebacili u susjednu uvalu, gdje su nas u punome *raspašoj ozračju* očekivali Arsen i Momo, s obiteljima. Posjedali smo na terasicu toga pansiona (nama inače poznatoga, jer je koju godinicu ranije iz njega **S-a**, s našom kćerkom, bila kidnula glavom bez obzira, kad se ispostavilo da je pristup moru očajan, a da gazda za večeru servira *jelenski gulaš iz konzerve*, s nekom krumpirovom kašom i smrznutim graškom!), očekujući najbolje (kad smo već uzvanici dvojice uglednika, daleko poznatijih od moje malenkosti). Na uobičajeno pitanje: »a što biste?«, prirodno sam odgovorio — da bih »ribu«.

— Odlično, imamo krasne skuše, brzo je odgovoreno.

— Skuše, ma nemojte, friške, domaće?

— Pa, naravno, odgovorio je konobar ili tko već.

— Odlično, skočila su dvojica mojih prijatelja, kojima je uvijek bilo svejedno što jedu, jer su oni svoje užitke drukčije gradirali...

— Samo malo, upala je na to moja malenkost, dok su mi se prijatelji već počeli nelagodno komešati (»šta je sad?«)

— Znete, ja nikada ne jedem ribu u restoranu, a da je prethodno ne pogledam, objašnjavao sam strpljivo

— No, dobro, kad hoćete, odgovoreno mi je ravnodušno, s konobarske strane. Tada je nastalo očekivanje, a mogu samo misliti koliko sam im jada bio zadao u kuhinji, da nekako otope smrznute — japanske ribe (tada još mikrovalne nije bilo ni u snu, a uvozna, zvali smo je »kosooka« riba, sve je bila preplavila i u pravilu je završavala u turističkim tanjurima pod firmom »domaće«!)

Kad su nam na pladnju, napokon, bili donijeli neke jadne, smežurane à *la skuše ribice*, naravno da sam prezrivo otpuhnuo, dok su mi se prijatelji držali čaša i već se međusobno podjarivali na moj/naš račun (»a baš sam za kurac, kad pravim probleme i dok sam čašćavan!«).

— Ako su vama ovo »skuše« ja (ih) ne bih... Imate li nešto drugo?

— Kako da ne, dobio sam presretan odgovor. »Imamo punjenu papriku i hrenovke sa senfom!«

Dok je moja malenkost ravnodušno slegnula ramenima, gotovo dajući potvrđan znak, **Arsen** i **Momo** istoga su časa skočili kao podbodeni.

- A, ne, ne, ne može to tako!
- Što je sad, bio je na meni red da se začudim.
- Mi nikada ne jedemo ni paprike ni hrenovke, ako ih — u restoranu — prethodno ne pogledamo!

U salvama smijeha, kojima sam se i sâm pridružio, naravno da ih konobar nije ozbiljno shvatio, no taj je obrat do danas ostao poanta mnogih naših međusobnih zajebancija (među onima, koji su ostali prijateljima i dalje). Na kraju, što smo i jesmo li uopće išta večerali, više se ne sjećam, a nije ni važno, kad je preživjela dobra šala koju se moglo unedogled varirati (»šnicel?« »a, je li, ma dajte mi vi prije pokažite tu životinju iz koje ste ga izrezali!« itd.) Zbog toga mi se čini, da sam kojim slučajem bio blizu Arsenova kreveta u Padovi, prije nego što je morao pod anesteziju, da bi on mogao meni dobaciti; »*Daj, ajde, barem ti, pogledaj tu jetru, je li čemu, kad je meni već ne mogu pokazati!*« Nadam se da je ovoga 24. veljače 004. sve prošlo u redu i da su mu se jetra »primila«, a kako i ne bi, kad je (blagoslovljeni) donator jedna gospoda (!?)

107

25. veljače 004. g.

Pepelnica iliti Čista srijeda. Počinje Korizma i sad će preko naših medija ponovno *galopirati popovska bratija*, pod ruku s ikonopoklonicima koji joj se ulizuju! Ta će *kolektivna prostracija* — kao da živimo u fundamentalističkoj državi — trajati koliko već treba, da bi kulminirala o Uskrsu, kojim će slučajem ponovno sve novine osvanuti barem kao dvobrojevi (ako ne i trobrojevi!), a s televizijskih će se ekrana obraćati propovjednici i *promičbenjaci vjerskih istina*. Samo da me i ove godine, kao nekih ranijih, neki balavac/ica ne nazove iz nekih novina s bedastim pitanjem: »Čega ste se odrekli u Korizmi?« Baš se tako bezočno znaju navirivati u tuđu privatnost, a zašto i ne bi, kad im taština pozvanih odgovara spremnom jekom (samo da vide svoje ime u novinama? Gospe moja od Pošana — ipak nesvjesno zazivam splitsku crkvu, kraj koje sam se više oblikovao nego u šibenskima — za koliko će novčića popularnosti i taštine bilo tko prodati Muku tvojega Sina?)

Početakom ožujka 004. g.

Krika i vriska (ne)odobranja koja se podigla oko inicijative naših novinskih nakladnika (»Jutarnjeg lista« i »Večernjeg lista«), da uz kupljene novine, najprije poklanjaju, a onda jeftino prodaju knjige (svjetskih i domaćih) pripovjedačkih klasika zabavlja me barem u jednom smislu. Ovako će se, napokon, ako ne baš utemeljiti, a onda značajno *obogatiti* kućne biblioteke mnogih naših — *intelektualaca!* Baš tako mislim, jer pouzdano znam, da u 90% domova naših »običnih« građana nema knjiškoga papira ni za smotati jednu cigaretu, a da u

bibliotekama barem 50% naših »intelektualaca«, za sada *manjka barem 50% onih naslova*, do kojih će se moći lagodno i jeftino ovih dana doći! Već ih vidim — naše *pisce kulturnjake, intelektualce* — kako na kioscima skromno i samozatajno uzimaju svoj primjerak jeftine knjige, izmotavajući se (prodavačicama, slučajnim sukupcima) kako ih oni »već imaju«, ali da će im »dobro doći za poklon« ili »za djecu«! Znam da lažu, jer onda bi do sada svi ti isti naslovi — objavljeni — neki prekjucher, neki jučer — u »konvencionalnim« knjižarsko-nakladničkim edicijama bili — rasprodani! Ali nisu, uza sva moguća izdanja i svim mogućim kombinacijama, nego skupljaju prašinu po knjižarskim policama i po skladištima. *Neobrazovanost smrdi od glave (intelektualaca), a evo sad se njeguje popunjavanjem obrazovanosti od (pučkoga) repa!* Koliko je god do sada bilo objavljeno raznolikih mišljenja o (ne)vrijednosti ove inicijative, čini mi se da se nitko nije dosjetio pameti kako ona služi za obrazovanje naših kulturnjačkih elita. Baš me sve to kopka — zbog jedne asocijacije — i mogao bih na tu temu napisati poučno-šaljivu kolumnu i baš hoću: evo!

Evo, eto (na tal. jez: ecco!) iliti gle, nuti, dobre prigode što je prošloga tjedna hrvatska čitalačka javnost preplavljena divljenja vrijednom, tj, golemom nakladom jednoga, već ionako bestseler romana (dodatno popularizirana filmskom ekranizacijom), poznatog i školarcima i kumicama na Dolcu kao »*Ime ruže*«. Ne mislim i ja sada razglabati o takvoj napola originalnoj ideji (*napola, utoliko što je licencna!*), da se uz kupljeni primjerak dnevnih novina može besplatno steći vrijednu i važnu knjigu, jer je o tome već napisano sve što je trebalo reći. Osobno mi je sada značajno barem to, da *ime autora* ove čudne knjige (o kojoj ću prije ili kasnije napisati jednu »*anomalnu recenziju*«, u stilu njena autora), a koje glasi čisto i bistro **Umberto ECO**, od sada više *hrvatski intelektualci* neće moći, ni smjeti pogrešno pisati (kao *Ecco!*?). Da, da, točno sam napisao što sam htio, jer sam proteklih desetljeća najmanje *desetak puta* u našim novinama, dnevnicima i tjednicima nabasao na takvo nadriučeno iskrivljavanje prezimena toga *simpatičnoga, debeljuškasta, bradatoga i račljavoga* profesora (rod. 1932. g.), koji je svoj autoritet teoretičara masovnih komunikacija i semiotičara tek 1980. g. razmijenio za nešto popularniji status romanopisca (sa spomenutim romanom, koji je kod nas prvi put preveden još 1984. g.; prev. **Morana Čale**, GZH, Zagreb). Znalo me svaki put ako ne ražalostiti, a onda razbjesniti kad sam u tekstićima nekih naših nazovi iliti *navudrenih pisaca i spisateljica* njegovo prezime **Eco**, nalazio kao **Ecco** (u njihovome nepoznavanju djelâ autora, kojega su se usuđivali citirati, krila se možda opsjena kako su »dva c« *nešto »talijanskije«* od puko jednoga: usput budi rečeno, »eco« na talijanskome znači »jeka«, »odjek«, kao što i kod nas nalazimo prezimena »*Jeki(ć)*«, a »ecco« je usklik, *evo, eto, gle, nuti!*). Recimo da oni, koji nisu poznavali njegovo teoretičarsko djelo u originalu, na talijanskome jeziku, možda i nisu imali otkuda crpsti točne podatke (ali doznati barem autorovo prezime nije nikakva filozofija), jer ono što je njegova prije »*Imena ruže*« prevedeno u knjizi, spada u kroniku ovdašnjega *prevodilačkoga beščašća*, što sam imao pri-

vilegiju na vrijeme komentirati. Naime, kad je 1965. g. u Sarajevu objavljen prijevod »Otvorena djela« (glasovite »Opera aperta« iz 1962. g., koju sam već 1963. bio kupio u Trstu, u koji nismo išli samo zbog krpica i finijih pića!), moju su malenkost bili *spopali »frâsi«*, tj. bio sam se zacenio od užasa: to što je prevoditelj (**Nika Milićević**; izd. »Veselin Masleša«) napravio od kristalno jasna **Eco**va (da ne pišem dalje Eco-ova) teksta, nije se moglo nazvati drukčije do »*prevodilačkom mesarnicom*«! Upravo je tako bila naslovljena moja polemička analiza, objavljena na račun dotičnoga »prijevoda«, a u »Telegramu«, od 13. svibnja 1966. godine, što se baš preklapalo s prigodom kojom sam bio odjurio u Opatiju, kako bih *u živo vidio Umberta Eca* (Eco-a). Naime, upravo sam i friško bio preveo jedno poglavlje iz »Opera aperta« — i to »*Zen i Zapad*«, objavljeno u splitskim »Mogućnostima«, br. 9/1965., što je uopće prvi prijevod Eca kod nas, samo što se ne bilježi tamo gdje treba! — pa sam bio radoznao kako taj (za mene, već) veliki autoritet djeluje među drugima. Skromnije rečeno, moja je malenkost tada samo za »Vjesnik« izvještavala o *Drugom opatijskome susretu književnika Italije i Jugoslavije* (12.–16. svibnja 1966., a kada je održan »prvi« i kada »treći« to će reći drugi), pa nisam bio ravnopravn(ij)i član naše delegacije. U organizaciji Skupštine općine Opatija i riječkoga časopisa (na talijanskome) »*La Battana*«, razgovaralo se o temi »Pisac i publika«. Kako sam već onda bio mlad i nezadovoljan, prilično sam mrzovoljno prikazao udio »naših« diskutanata (**V. Pavletić, M. Pavlović, M. Slaviček, H. Tahmišić, Z. Golob, M. Bor, Z. Mišić, V. Gotovac, V. Zuppa, C. Zlobec, D. Kiš, D. Ivanišević, R. Njeguš**), kojima nisu mnogo bolje parirali ni oni talijanski, ali ovi su se, barem, međusobno svadali (**F. Fortini, R. Assunto, E. Isgrò, E. Pagliarini, G. Giudici, L. Marcucci...**). Ne bih sada gnjavio s tim vremeplovom, da se »*moj*« *U. Eco* tada glasnije čuo, ali sve je diskutante tada bio zasjenio tal. pjesnik **Lamberto Pignotti**. No, već na glasu (barem među Talijanima) kao satiričar i ironičar, tvorac kalambura i svakojakih pastiša, Eco je ipak nasmijsao čitav skup — barem one koji su znali talijanski — pustivši u opticaj ceduljicu s jednom stihovanom pošalicom (varirajući prezime *Pignotti* s riječju »*pignatta*«, iliti lonac). Tada sam shvatio da je to zaista »On« iliti Umberto Eco, koji odjekuje gdje god se pojavi i kad god nešto zausti.

No, jedna me drukčija *bizarna koincidencija* zabavlja ovih dana, kada su se, slijedom, na našim novinskim kioscima pojavili najprije »Ime ruže« *U. Eca*, pa onda nakon tjedan dana »Lolita« **Vladimira Nabokova**, jer *ima nešto što ih veže!* Dok sâm još nije ni sanjao da će uopće biti i to čak razglašeni romanopisac, naime, *U. Eco* je još 1959. g. bio objavio jedan u nizu svojih »*lažnih eseja*« iliti travestiju »Lolite« (može se naći u njegovom »Najmanjem dnevniku« iz 1963. i 1975. g). Kako je tada očito i u Italiji bila zavladała »lolitomanija«, Eco je protagonistovo ime (*Humbert-Humbert*) preudesio prema vlastitome, pa je njegov *Umberto Umberto* postao obožavatelj »*Nonite*«. Kad već postoji »*Lo-lita*« (recimo: »*Cu-ri-ca*«), zašto ne bi bila i »*No-ni-ta*« (recimo: »*No-ni-ca*« ili »*Ba-ki-ca*«)? Tako je Eco jedan (navodni!) primjer pedofilije skaredno promije-

nio u (moguću?) gerontofiliju (njegov Umberto Umberto) otima 80. godišnju ženu i s njom, na biciklu, luta Italijom!) *Eto — ecco, ecco*, na znanje svim hrvatskim intelektualcima i onima koji se takvima drže — kako Umberto *Eco* (*Eco*, *Eco*) odzvanja iliti odjekuje i tamo gdje ga se ne očekuje, kad mu i nisu potrebna »*dva c*« u prezimenu da bi bio jedan od najvećih intelektualaca 20./21. stoljeća (što nimalo ne bi promijenila moja moguća »*dolenti declinare*« recenzija za njegovo »Ime ruže«). Pa, neka ovo shvate i oni koji će odsada, baš kao i školarci i babe na Dolcu, imati pred očima knjigu, na kojoj se njegovo prezime nalazi napisano kako treba!

Evometo, baš sam se izdovljio, jetkajući suvremenike/ice, barem ovako u dnevničkim pabircima, kad ih već javno štedim (bilo mi je »ispod časti« svaki put intervenirati kad sam svjedočio kako se svrake kite tudim perjem i to još prodavajući svoju »obrazovanost«). Ionako sam na »kulturološkome« obrazovanju masa *nepozvan* radio desetljećima — objavljujući kojekuda na *stotine* feljtona, komentara, polemika, intervencija, objašnjavanja »fenomena« — i to ne s kakvoga postamenta iliti katedre, već *gazeći kroz živo blato svakidašnjice* (u borbi za kruh i egzistenciju). Upravo ovih dana prebirem po svojim tekama, grozničavo i samoljubivo popisujući koji su mi tekstovi ostali neukoričeni, a dakle slabo ili nedovoljno poznati barem kulturnoj javnosti (koja čak i novine slabo i/ili malo prati i čita). Ne bih htio da sve to pojedu *knjiški moljci* (znao sam im lat. ime; jednom sam o njima pisao, ali trenutno?), jer sam siguran da u toj gomili tekstova (jesam li se zalagao za »tekstualnost«, kao za krovni pojam svega što se objavljuje?) ima još toliko kulturološki zanimljivih i čitko napisanih, da bi moja, svojevremena, »*Mitologija svakidašnjeg života*«, mogla barem deseterostruko narasti.

Patetičan sam i jadan sam pred sobom, a mnogi misle da svojim drčnim stavom i pozom prznice ispoljavam kompleks više vrijednosti, dok je sve obrnuto i naopako, pomoz' Bože, da ne kažem **I-gore!** Baš sam našao pravu crkvu za boga moliti, kad ću prvi sebe sama otpisati iz bilo kakvoga poretka vrijednosti na ljestvici tekstualnosti u Hrvatskoj (ma šalim se, znam, pa ipak...). No, nešto me važnije prekida, u ovakvome *plačipizdenju*: dok sam mnoge društveno dojmliivije događaje tijekom veljače i ožujka u ovim pabircima jednostavno ispustio (nemam sape mukte se trošiti na politiku!), dotle neću pustiti da mi izmakne najnovija vijest o **Arsenu!**

26. ožujka 004. g.

Jučerašnja vijest u današnjim novinama, koju je odaslala čak i HINA, napokon me razvedrava. Nije se (o)dao moj neizlječivi Šibenčanin iz zajedničke nam ulice Nikola Tesle.

Organizam Arsena Dedića odlično prihvatio jetru

PADOVA/ZAGREB, 25. ožujka – Organizam Arsena Dedića, poznatog hrvatskog glazbenika i pjesnika, »odlično« je prihvatio novu jetru koja mu je prije mjesec dana presađena u Sveučilišnoj bolnici u Padovi, izvijestila je u četvrtak navečer dr. Nela Sršen, članica ekipe koja je obavila presađivanje.

To pokazuje prvi kontrolni specijalistički pregled koji je na Trećoj kirurgiji padovske bolnice danas obavio prof.

David D'Amico koji je bio na čelu ekipe koja je Dediću 24. veljače presađila jetru jedne mlade žene iz Padove.

»Rezultati pregleda su gotovo savršeni kao da se i ne radi o dobivenom organu, koji je Arsenov organizam potpuno prihvatio kao svoj«, izjavila je dr. Sršen.

Arsen Dedić se u četvrtak navečer nakon kontrolnog pregleda u Sveučilišnoj bolnici u Padovi vratio kući u Zagreb. (Hina)

111

27. ožujka 004. g.

Sad se mogu vratiti svojim sitnim brigama, koje se nikoga ne tiču. Htio bih objaviti nove knjige svojih »istrižaka« iliti *pabiraka*, jer sam u većini njih upravo ispoljio/istutnjio svu svoju kulturu i obrazovanost (koju sam, inače, mogao pretencioznije istočiti u kilometarskim esejima), sve ono za što sam se pripremao i na čemu sam radio sva protekla desetljeća. Čini mi se da sam, nekidan, u ovim bilješkama već bugario i lamentirao nad sličnim knjižicama (pa, da, listajući unatrag, nalazim to pod nadnevkom od 25. prosinca 003. uklopljeno u tadašnje recenziranje lektire) uvjeren da u svakoj i bilo u kojoj konkurenciji mogu ponuditi bolje i više, svestranije i bolje napisano. Je li moj neprežaljeni (nažalost pokojni) **Veselko** napisao kako »preživljuje samo dobro pisanje«!? Donosim, za sebe, skraćeni spisak vlastita svaštarenja, za sada izvan knjiga (djelom u nekima).

»O TERAPEUTICI PODLIŠKA« (»Vjesnik«, 18. I. 1969.; i u knjizi »Gola masa«, »Znanje«, Zagreb, 1973.); o hladionicima, Zagorki i pop-kulturi; o kulturi ljeta; o anatomiji krimića; o televiziji: »Mysterium televisionis« (»Mogućnosti« 5/1972.; p. o. »Mogućnosti«, Split, 1972. i u knjizi »Gola masa«, »Znanje«, Zagreb, 1973.); »MITOLOGIJA SVAKIDAŠNJEG ŽIVOTA« (»O. Keršovani«, Rijeka, 1976.; 70. feljtona sukcesivno objavljivanih između 15. XI. 1969. i 16. I. 1974.: o pop-glazbi; o retorici kuhinjskoga uma; o dijalektici kavane; o filozofiji košarke; o metafizici roštilja; o romantici zrakoplova; o glazbi gimnastike; o jugo jet-setu... itd.; o »semiologiji trpeze«: sir, grah, kvasina, šampanjac, šalša, marena, vino, bakalar, brudet, svinjetina...; o »posvećenju banalnosti«: o psihoanalizi (jedne) blagovaonice; o morbidnosti ribarnice; o teatru samoposluživanja; o mačkama; o psihoanalizi sladoleda; o espresso kavi; o trapericama; o

hulahupkama, o nudizmu; o kaugumi, o dijeti; o pacerima... itd.; o dinamici ljetnjih večeri; o (muškoj) kozmetici; o erotici kao masovnoj pojavi (»START«, 7. XI. 1973.); o automaniji; o šlagerskoj kulturi; o pelenama za papige; o modi kao spektaklu; o receptu kao o sonetu gastronomije (»Vjesnik«, 12/13. V. 1974.); o planetarnoj mitologiji; o psihoanalizi vinskoga raja; o M. M. kao o »Stradivarijusu seksa«; o telegrafskoj revoluciji; o kultu vitke linije; o kulinar-skim tv zvijezdama (»Vjesnik«, 20. XI. 1974.); o erosu za intelektualne voajere; o kvizomaniji; o društvenom govoru »svjetlopisa«; o cigarama (»START«, 1.–15. I. 1975.); o budućnosti mozga; o telefonima kao o oltarima malogradanština; o hotelima kao o luksuznim ljubavnicama; o gurmanskoj akademiji; o novinarstvu kao literaturi; o Glembajevima i galiotima; o masaži kao o bezbožničkoj himni tijelu; o plastičnome svemiru, o turizmu, nudizmu i renesansi; o »šundu« kao o krilatici očajne elite; o mitu »plemenitoga divljaka«; o analizi praznika; o stripomaniji; o tv epp; o prazničnome mitu djece; o kulturnoj duši vina; o tv kao o pamatrijarhalnome mediju (»Duga«, 10. I. 1976.); o revoluciji rukopisa; o tv emisijama »u živo«; o paradoksu kulinarstva (»Bilten sekcije kuhara Jugoslavije«; br. 7., 1976.); o striptizu duše u ispovjedaonici; o električnoj drami; o petrolejskome mentalitetu; o kulturi nogometal!?; o denikenovštini po JUS-u; o pješaćenju kao o skandalu; o šlagerskim metastazama; o revoluciji i šlagerima; o pljevi mitova; o gladijatorima među nama; o gurmanima kao ustrajnijim Don Juanima (»Vjesnik«, 31. XII. 1976., 1. i 2. I. 1977.); o ravnopravnosti životinja; o kulturi i politici kuhinje; o »siromašnome« ljetovanju; o ritualima industrijske kulture; o svjetlostima frižidera; o auspuh-generaciji; o mitu »povratka na selo« i kontramitu »odlaska u grad« (VUS, 3. XII. 1977.); o estradnim maskama; o nadraženome slikarskome oku; o televizijskome postu; o punku (»Mladost«, 10. II. 1978.); o mačkama i filozofima; o meteorolozima i kritičarima; o panici oko šunda; o socijalističkome Božiću i Uskrsu? (»Duga«, 27. V. 1978.); o snu o vlastitome restoranu; o planetarnoj nogometnoj groznici; o koži kao o našoj jedinjoj odjeći; o trčanju za svoj život; o smeću pod nama i turističkome mentalitetu u nama; o emocionalnome prosjeku epohe; o dvostrukome životu »hobista«; o zimskome mitu na našem obzoru; o gimnastici i jeftinim knjigama; o gomili koja osvaja Trst, o filozofiji muške mode; o šoku sadašnjosti (u istoimenoj knjizi CIP, Zagreb 1979.; grupirani feljtoni i eseji, prethodno objavljivani između 1970. i 1978., na problemske teme: medijska kultura; rukopis; strojopis; novine; strip, politički plakat; telegraf; telefon, radio, magnetofon; automobilizam), plastika, hladionik; erotika... moda..., trpeza..., praznici; mitovi (šund, krimić, kić); televizija..., o sricanju znakova vremena — mali prilog za sliku naših osamdesetih godina (»Duga«, 11. X. 1980.); o »umjetničkoj« ili »erotskoj« fotografiji; o umjeću intervjuja od Sokrata do Cavetta; o pornografiji nasilja (»Književne novine«, 27. XI. 1980.); o »opanak roku« na trijumfalnome pohodu; o mitologiji sarme; o Tarzanovome povratku; o svijetu kao o globalnome kazalištu; o debelima i mršavima; o šarmu ružnoće; o aveti šunda; o festivalu stražnjica; o pijanistima i slastičarima (»slučaj Pogorelić«) (»Duga«, 7.–31. XI. 1981.); o WC-u kao pozornici; o vinu i gastronomiji; o vječnim

lovištima; o španjolskoj groznici; o opernjacima i narodnjacima; o teletini i vozačkim dozvolama; o autorskoj pjesmi (o Arsenu), (»Duga«, 13.–27. III. 1982.); o »toploj« i o »hladnoj« kulturi; o tušu, taksiju i o telefonu; o puževima i žabama; o televizoru kao »mandali« (»Likum«, br. 0, II. 1983.); o najnovijoj kuhinjskoj književnosti; o »tucanju«; o bevandi i o njojzi besjeda (»Vino«, X. 1983.); o blagodatima el. redukcije; o »miješanju« vina i o tome raspra; o »šambriranju« vina i oko toga nesporazumima; o neofeminizmu; o vinskoj ideji i kako je poznati; o »muškim šovinističkim svinjama«; o »para–literaturi«; o »komesarskoj« i »galofak« generaciji; o YU–gastro artu; o nagosti; o utjecaju radijatora na bračne svade; o samaru na nosu; o mediokretenizaciji (»Naša knjiga«, veljača 1985.); o feljtonizmu i/ili kolumnizmu; o privatnim knjižarama; o »principima krimića« (u istoimenoj knjizi; »Mladost«, Bgd., 1985., sabrani tekstovi objavljeni između 1979.–1984.); o nadiranju travojeda; o orgazmu s viljuškom; o jeziku s umakom; o eri planetarne masturbacije; o osinjem gnijezdu SUP–kulture; o modi promocija (»TOP«, 23. XI 1987.); o folku umjesto rocka; o eri nove pohotljivosti (»Slobodna Dalmacija«, 29. I. 1988.); o kritičarima kao o topovskome mesu; o tajni Lepe Brene; o politici moći ili moći politike (OKO, 25. II.–10. III. 1988.); o kobnome preljubu; o povratku purgera (TOP, 30. V. 1988.); o Istoku u nama; o festivalskoj žetvi; o »Pometovom kompleksu«; o šaci, dlanu i škarama (OKO, 8.–22. IX: 1988); o spisateljicama kao novoj tv dinastiji; o izgnanstvu kritičara; o zaobidenoj generaciji (»Danas«, 8. XI. 1988.); o porukama jedne flaše vinjaka (NIN, 11. XII. 1988.); o novokomponiranome zagrebačkom druženju (TOP, 9. I. 1989.); o strahu od posjedovanja (sumnjive) štampe; o vladavini žena; o vremenu karnevala; o vinskim piscima o usponu i o padu porno–socijalizma; o ulozi patka u kapitalizmu; o tv pornosocijalizmu (»Studio«, 18. VIII.–24. VIII. 1989.); o izvrtanju svega postojećega; o narcisoidnosti televizije; o tjednima koje su nam pojeli kongresi; o nadstranačkoj televiziji (»Studio«, 5. I. — 11. I. 1990.); o dilemama višestranačja; o gastro–seksi artu; o denominiranju partije; o ironiziranju svega postojećega; o češkanju male prljave tajne; o »stranci zgubidana«; o zuj–grupama i real–gastronomiji; o političkoj nimfomaniji; o varijantama na šahovnici; o štrajku pojačanom ishranom; o mnoštvenom općilu; o rehabilitiranju Boga (»Slobodna Dalmacija«, 29. IX. 1990.); o potrošenom imidžu revolucije (»Vjesnik«, 7. X. 1990.); o brijunskome identitetu; o strahu od suknje; o rok histeriji; o guslačima i tenisačima; o šlafroku M. Krleže, o rukoljubu; o ginecejima; o ulozi Venerina brežuljka u povijesti; o daktilografinjama i komesarima; o pornografiji rata; o pohvali kuhinjske pismenosti; o talentu za trač; o vremenu »ljige«; o zakonu plave košulje; o tajni dnevnika Laure Palmer; o teškoći profesije; o muškim suzama i pravilima službe; o šopanju informacijama; o graničnoj liniji; o kraju »Boljega života«; o skidanju gaćica; o nudizmu i demokraciji; o aureoli muškarčine; o kavi u krevetu; o bombardiranju pejzaža; o audiovizualnoj katedrali; o Jeremijadi iz mišolovke; o Salomonovoj dvojbi; o strategiji torbice; o principu daljinskog upravljača; o kelnerskome mentalitetu; o MUP–u i Michelangelu (»Sl. Dalm.«, 7. III 1992.); o pjesnicima i kuharicama; o »Prijaopovom problemu; o bogatima i

mršavima; o političkoj prozi; o umirovljavanju pisaca (»Hrvatski list«, 29. VIII. 1992.); o ispiranju (loše) savjesti; o artiklu 19; o estetskome rasizmu; o svijetu u čaši; o teškoći oprosta; o šutnji; o strašnome Grodeku; o Pandorinoj kutiji; o Coudenhove–Calergiju; o proizvodnji disidenata; o pohvali burzi rada (»Sl. Dalm.«, 2. I. 1993.); o zagrljaju kurve; o antipoliticima; o mobitel euforiji (»Večernji list«, 21. III. 1993.); o stisku tiska; o filozofiji čaše; o književnim mamurlicima postkomunizma; o procvatu klubašenja; o fax-u; o misi za Eden; o brisanju prošlosti; o ponovljenom pokopu bogumilstva (»Ljiljan«, 16. VI. 1993.); o napredovanju prema prošlosti; o tome kako treba umrijeti propisno (u povodu smrti i pogreba A. Šoljana); o trganju etiketa; o aboliciji za »tschewaptshitsche«; o strahu od privatnika; o pohvali vinske mušice; o žoharima iz ID-a; o lamentaciji »pasivnog subjekta« (»Večernji list«, 9. I. 1994.) o duhu duhana; o kuhinjskoj demokraciji; o Kleopatrinoj nosu; o povratku šešira; o ritualu viđenja; o duhu u školjci (uloga zahoda u svjetskoj povijesti), (»Feral Tribune«, 11. VII. 1994.); o Kolumbu na Mjesecu; o hrvatskim dvorskim pjesnicima (»Vijenac«, 18. VIII. 1994.); o ustoličenju feljtona; o pokojnim »dobopisima«; o demonu šunda; o malju za vještice; o lovu na pušaće; o saborskoj »sapunici«; o krpanju nevinosti; o imperativu spolnoga općenja (»Panorama«, 19. IV. 1995.); o Kasandrinim gaćicama; o stranci neopredijeljenih; o kiču kao sudbini; o Apokalipsi (»Panorama«, 31. I. 1996.); o emancipaciji kurca (»Sex party«, br. 2, 31. V. 1996.); o otkidanju od usta; o erosu kuhinje (»Tjednik«, 1. III. 1997.); o zatočenicima kuhače; o nacionalnom identitetu; o Erosu u boci; o pornografiji post-komunizma (»Novi list«, 9. VII. 1997.); o slasti purgerske kuhinje; o slavi nove klase; o redu podvezice; o paši u haremu; o WC nakladništvu; o dokoličarskoj klasi (»Novi list«, 25. III. 1998.); o »Filozofiji okusa« — Bibliji za gastronomsko meditiranje (»Vjesnik«, 19. VII. 1998.); o viagramaniji ili erekciji na recept; o političkoj ekonomiji seksa (»Vjesnik«, 11. II. 1999.); o Buridanovim magarcima; o rekvijemu za kina; o pomirenju Gutenbergove i Tesline galaksije; o prislušivanju i paranoji; o plavokrvnoj nostalgiji; o šnajdericama kao metafori; o kuhinjskim idealima; o »Vjeronju« na struju; o tumačenju sreće (»Vjesnik«, 16. XII. 1999.); o vječnoj pohvali ludosti (»Vjesnik«, 13. I. 2000.); o prerano usvojenom čudovištu (»Vjesnik«, 21. V. 2001.); o receptu koji je preživio komunizam; o strukturi grijeha u Lijepoj našoj (»Vjesnik«, 16. II. 2002.); o navali na — izlaz za nuždu; o »Vaginterni« (»Vjesnik«, 1. III. 2003.); o zakašnjenjem pranju obraza i svijesti; o izmišljanju tople vode za hrvatske građane;

Što ovo dokazuje(m)? Da sam *piskara(l)o*? *Jesam, nemilice!* Desetljećima argatujući od nemila do nedraga, bacan i nošen svim (ne)mogućim vjetrovima, iz dana u dan, iz tjedna u tjedan, iz mjeseca u mjesec crnčeci, dok nisam pocrnio baš fino. Sada, *zagorenoga/izgorena*, hoće me ponekad još samo oni slučajnici koji zalutaju u antikvarijat, tražeći »nešto od **Mandića**«. I sam to pitam, ali već znam odgovor:

VIŠE NEMA (ništa od) MANDIĆA!

Ali i dalje tračiti ovo suvišno tisućljeće, baš me zabavlja.

Marko Grčić

Zvonimir Berković: Rondo jednoga života

115

Zvonimir Berković, pola ozbiljno, pola u šali, svojedobno je iznio misao da bi svaki hrvatski intelektualac, jednom u životu, morao napisati osobnu verziju nacionalne povijesti, ili barem njezinih najkontroverznijih aspekata. On, koji je tako strastveno prokazivao, istodobno uz žestoka prokletstva i pomirbene blagoslove, hrvatski diletantizam, ovdje kao da je, prividno, izdao sâm sebe: njegov se poziv, očito, ne odnosi, barem ne u prvome redu, na historiografske profesionalce nego na intelektualce općenito. Pretpostavljam, stoga, da nas njegova misao — koju je osobno, djelomično, odjelotvorio — vodi u dva glavna smjera.

Prvo, smijemo pretpostaviti da se i on slaže s općeprihvaćenom spoznajom da je naše shvaćanje prošlosti neizbježno zadano, gotovo više nego objektivnim znanjima, najintimnijim svjetonazorom, i da, prema tome, odslikava koliko samu prošlost toliko i nas same. U tom smislu istinsko suočavanje s poviješću često može imati, i osobni i nadosobni, *terapeutski učinak*.

Drugo, moguće je da on dopušta i mogućnost kako se povijesti može prići i s pomoću najobjektivnijih metodoloških sredstava, te da ona nije nužno vezana za osobne stavove pojedinca nego da je podložna pravoj znanstvenoj provjeri, ali da to, na kraju, ništa ne mijenja samu prirodu posljedice koja to izaziva: također *terapeutski učinak*.

I jedan i drugi pristup prošlosti, pod uvjetom da se strogo provede dokraja, ima, dakle, podjednaku svrhu, to jest prisiljava nas da se, napokon, suočimo s dubokim smislom glasovitoga Ujevićeva stiha da *povijest mora biti pregažena*, dakle subjektivno i objektivno spoznata i tako prevladana.

Zanimljivo je, uz to, da je spomenutu, poticajnu, misao izrekao čovjek, u najzrelijim godinama, koji se gotovo svega života bavio ahistorijskim problemima ljudske duše, pokušavajući, osobito u likovima *Ronda* i *Putovanja na mjesto nesreće*, filmskim sredstvima otkriti i najmanji treptaj intimnoga života, univerzalnu supstanciju ljudske naravi, zakrinkanu običajima i kulturom, što gotovo

uopće ne podliježe povijesnim mijenama, ali im, svaki put iznova, pruža smisao.

Njegov legendarni *Rondo*, koncipiran po istoimenoj Mozartovoj klavirskoj skladbi u a–molu, ne samo da je, po ocjeni kritike, jedan od najboljih hrvatskih filmova nego je i svojevrsna šifra za razumijevanje prave naravi Berkovićeve stvaralačke imaginacije. Taj film, naime, baveći se najtradicionalnijim ljubavnim trokutom, od početka do kraja uspijeva, pronicući u međusobne uvjetovanosti likova, prividno bez napora, izraziti istinitost njihovih motivacija i iznijeti ih gotovo kao psihosociološku studiju i istodobno izazivajući fascinaciju umjetničkoga djela.

Što se mene tiče, sram me je priznati da mi je, gotovo uvijek, trebalo predugo vremena, možda da sazrim kao čovjek, kako bih, gotovo empatijski, emocionalno i intelektualno, mogao pratiti istančane strukture njegovih filmova, njihovo inzistiranje na pojedinosti i njihovu prirodnu uronjenost — što je velika rijetkost u hrvatskoj kinematografiji — u posve urbani, ili intelektualni, ambijent, pri čemu kao da biva posve svejedno da li im se prizori smjenjuju u Hrvatskoj ili Francuskoj, jer je fon koji ih, u dubini, drži na okupu, istodobno i hrvatski i kozmopolitski.

Prisjetimo se samo ambijenta u kojem Milena Dravić, Stevo Žigon i Relja Bašić ulaze u zamke ljubavnoga trokuta: prvo dvoje glumaca pripadaju srpsko-me kazališnom i filmskom svijetu, pa premda igraju hrvatske, štoviše zagrebačke, urbane ljubavnike, oni u svoje uloge, upravo zato što nisu na prirodan način obilježeni lokalnom bojom, u jeziku i općem međusobnom ponašanju, proizvode, tumačeći domaće osobe, čisti *efekt začudnosti*. Ne znam da li je Berković uopće svjesno planirao takav učinak, ali je on nesumnjivo postignut, barem u našoj kulturnoj i lingvističkoj sferi, što autentični Bašićev zagrebački urbani šlif, sa svoje strane, još više podcrtava. Nije ovdje mjesto da potanje raščlanjujemo druge značajke *Ronda*, ali, barem meni, i ovdje upada u oči Berkovićeva, duboko uvriježena, potreba da čak i svojim fiktivnim likovima pomogne da se emancipiraju od njegova vlastitoga scenarija.

Taj film, začudo, nije ni implicitna kritika jugoslavenskoga socijalističkog društva u hrvatskoj građanskoj verziji, premda je jedan od njegovih likova sudac, dakle, barem implicitno, predstavnik represivnoga sustava. To, čak, nije ni studija građanskoga, pomalo pomodnoga, otuđenja, kojim se, kao svojevrsnom filozofskom i socijalnom prisilom, šezdesetih bave, uz ostalo, slavni Antonioni-jevi filmovi. Mislim da nije posrijedi ni pokušaj da se, izborom lica i sugestivnim, zatvorenim, ambijentom pruži isječak o prežitku građanskih tradicija u političkom okolišu koji prijete da ih, bučnom retorikom vanjskih manifestacija, zauvijek ušutka. Čini mi se da Berkovića, više od politike, ovdje zanima nesvjesno *manipulativno* podrijetlo ljubavi, izazvano gotovo jedino fizičkom blizinom čovjeka koji je, kako se ubrzo pokaže, jednako kao i lice, puko otrcano naličje njezina muža. To razobličujuće ispitivanje jednog od najzavodljivijih ljudskih klišeja, ljubavi, Berković provodi s bezobzirnom analitičnošću, nimalo se ne

strašeci neugodne istine koja se pred njim pomalja. Ali on, pritom, pušta svojim likovima da sami obave taj posao.

Film *Ljubavna pisma s predumišljajem*, kao što mu i naslov nagovještuje, prikazuje tu strategiju sasvim otvoreno: njegov glavni lik, Ivan Kosor, profesor glazbe — možda tek slabo zakrinski aspekt autorov — s pomoću ljubavnih pisama, gotovo na znanstvenoj osnovi, proizvede ljubav u neznanci Meliti, ali, na kraju, i sâm padne žrtvom vlastite manipulacije: preotme mu je čovjek koga joj je sâm gurnuo u naručaj.

Priča upadljivo podsjeća na Kierkegaardov *Dnevnik zavodnika*, ali, za razliku od danskoga filozofa, Berković ne ispituje funkciju estetskoga stadija u duhovnom razvoju pojedinca nego, posve neromantičnu, koncepciju ljubavi koju ili razbudeju okolnosti ili je stvara dobro smišljen psihološki plan. Po tome se, *cum grano salis*, slika što je sugeriraju *Pisma* prije može prispodobiti s podmučnim tehnikama što ih primjenjuje Mefistofeles da bi sirotu Margaretu spojio u zagrljaj s Faustom.

Berkovića, u oba ova njegova amblematska filma, očito, privlače psihološki minuciozno razradene ljudske situacije u kojima se, međutim, skriva svojevrsna *kobna mehaničnost*, nešto neumitno poput stroja što njegovim ličnostima daje pečat sudbinskih zatočenika, ali bez ikakva tragičkoga patosa. Nije, stoga, nikakvo čudo što je Berkovićev duh analize — kojem se uvijek, možda i s pravom, činilo da ne dopire do posljednje stvarnosti — tako često zapadao u oklijevanje i neodlučnost kad je valjalo da privede kraju svoje projekte: to i jest priroda *ronda*, glazbenoga oblika stalno istoga i vječno nova, poput spirale. Očito je da Berkovića zanima ponajviše intelektualna, kombinatorička, *nadzirljiva*, sfera međuljudskih, osobito međuspolnih, odnosa, ali, kao što se nerijetko zbiva pod pritiskom hiperracionalizma, i kod njega ispod te, dohvatljive, strukture drhturi *nepredvidljivo*, iracionalno, što i jest, možda, jedno od obilježja umjetnosti!

Uvjeren sam, međutim, da je Berković došao do punoga stvaralačkog daha i u sasvim drukčijem, naoko neobveznijem, mediju, tj. kao novinski esejist. Upućenija publika zna da je on, još od pedesetih, u *Studentskom listu*, pa do *Vjesnika u srijedu*, sedamdesetih, pisao kratke, vrlo pronicljive, kritike glazbenih i kazališnih događaja, od kojih se, meni osobno, najdublje usjekao u pamćenje tekst što ga je objavio u *Vjesniku* u povodu znamenite izvedbe Svena Laste Beckettove monodrame *Krappova posljednja vrpca*, na tadašnjoj Zagrebačkoj televiziji: uspio je pretvoriti svoju prigodnu kameju u jedan od najljepših ogleđa o starosti, poput Senekinih i Simone de Beauvoire uvida u istu mučnu temu. To se zbivalo potkraj šezdesetih, dok je još prštio od netaknute mladalačke snage, te stoga, kad se to ima na umu, upravo začuđuje njegova moć da se istinski uživi, *anticipando*, u ljudsku stvarnost propadanja i odlaska koja mu je tada morala, objektivno, biti veoma daleka, gotovo nedohvatna.

Kao glazbeni kritičar, ako o tome uopće smijem suditi, uspijevaio je, za razliku od mnogih drugih profesionalaca s toga područja, osim, možda, lucidnoga, polemičnoga i, katkad herostratski raspoloženoga, Igora Mandića, iz neverbal-

nog materijala apsolutne muzike, upravo onda kad je ona najmanje mimetična s obzirom na svakidašnje ljudsko iskustvo, nepogrešivo iznijeti na površinu njezin apstraktni smisao, kao i stupanj do kojega se pojedini solist, ansambl, mali ili veliki, približio u njegovu oživljavanju.

U filmskom, kritičarskom, esejističkom i dramaturškom radu redovito kao da kod Berkovića prepoznamo dvije osnovne značajke: zaokupljenost konkretnom zbiljnošću i dar da se ona dokuči u sferi vlastite apstraktne formule. Ta se sposobnost obično naziva lucidnošću.

Tko god izbližega poznaje Berkovića, morao se sresti i s činjenicom da je on, gotovo opsesivno, neumorno, pratio politička zbivanja u bivšoj Jugoslaviji i u svijetu, kao što i danas, najminucioznije, zapaža i najsitnije rasprave u Hrvatskome saboru, nastojeći u događajima što se upravo zbivaju pred našim očima nazreti buduće konsekvencije, ili ih pokušavajući razumjeti s pomoću gramatičkih obrazaca iz prošlosti s kojima se, ili sasvim ili tek djelomično, podudaraju. No, kao i većina dobrih pisaca, i on se, ne uvijek opravdano, žali da nije dobar prorok.

118

Kad ga je, početkom devedesetih, tadašnji glavni urednik *Globusa* Denis Kuljiš zamolio da piše tjednu rubriku pod naslovom *Zvonar katedrale duha*, parodirajući poznatu definiciju Antuna Vrdoljaka kojom je on odredio novu, HDZ-ovu, svrhu Hrvatske televizije, isprva se, zahvaljujući poznatom oklijevačkom oprezu, prilično nećkao, no čim je rubrika uhvatila korijen, brzo se oslobodio prvobitne inhibiranosti i počeo, tek ovlašno slijedeći dominantne tjedne televizijske natuknice, pronicljivo raščlanjivati najtananije pokrete u tadašnjoj nacionalnoj biću, pokazujući tako da nije tek kozer sposoban duhovito, u kavani, ogovarati političke superstrukture nego da je doista kadar, u oštrom satiričnom osvjetljenju, razumjeti i njih i vrijeme koje ih, katkad čak i tako da oni to i ne znaju, neumitno nosi.

Knjiga *Zvonar katedrale duha*, načinjena od najboljih tekstova te rubrike, ujedno je i sjajan uzorak književno-političkoga eseja, žanra koji se u našim akademskim krugovima, pogrešno i često podcjenjivački, zove feljton ili podlistak, pri čemu kao da uopće nije važno kakve je naravi tekst nego je za definiciju presudan medij u kojem se pojavljuje.

Berković je rođeni esejist u najizvornijem značenju toga pojma, to jest pisac koji u osobno ime, zahvaljujući stručnim i umjetničkim kompetencijama, ali i osobnoj lucidnosti, na zanimljiv način analizira političku stvarnost i povijesnu prošlost, pretvarajući ih, životnošću svoga odnjegovanog stila, u čisto *literarnu tvar*. Siguran sam da će njegov stil nadživjeti mnoge njegove ocjene.

Kao i većinu književnih stvaralaca, koji se danomice susreću sa strahotom praznoga papira, i Berkovića je, koliko mi se čini da nazirem iz naravi njegova pisanja, neprestance progonila sumnja da li je ono što on radi vrijedno truda i da li će nadživjeti prebrzo smrtni broj novine gdje se tekst objavljuje.

Dok je u *Katedrali* kao orijentir držao pred očima, ne mareći za posljedice, čaroliju političke stvarnosti, i njezine često groteskne oblike u razdoblju HDZ-a, u kasnijim je tekstovima nastojao pomiriti vlastiti urođeni smisao za prolaz-

nu konkretnost sa stalnošću posvećenih književnih, biografskih ili epistolarnih, formi.

U prvom slučaju, slikajući, katkad samo naoko kontrastne likove, s hrvatske političke scene — koji, zapravo, postaje tek u jedva opažljivim nijansama sivila — hotimično je, i s ironijskim podsmijehom, slijedio obrazac Plutarhovih *Usporednih životopisa*, u kojima se, kako je poznato, slika stotinjak grčkih i rimskih političkih i vojnih vođa, pri čemu autor nastoji, dovodeći svoje likove, i jukstaponirajući ih, u položaj međusobnoga ogledanja, utvrditi njihove karakterne sličnosti i razlike.

Plutarhova je strategija urodila jednim od najvećih književnih remek-djela antičkoga svijeta, koje su, mnogo poslije, svojim dosezima, ugledavajući se u njegove književne obrasce, posvetili Erazmo Roterdamski, Rabelais, Corneille, Shakespeare, Voltaire, Goethe i drugi.

Berković, unatoč znatnom književnom talentu, očito, nije imao podjednako dostojanstven i podatan materijal, te se njegovi likovi — i u knjizi što je 1998. objavljena pod naslovom *Dvojni portreti* — mogu održati na površini muljevite političke povijesti ponajviše zahvaljujući njegovu sjajnom stilu, i to kao fantazmagorije bez istinske vlastite supstancije.

Drugi značajni obrazac kojim se Berković poslužio, zacijelo također u nastojanju da pobijedi neugodnu prolaznost svojih poticaja, jest epistolarni oblik, slijedeći u tome, možda, tek kao obični poticaj — pokraj tolikih majstora žanra, od Cicerona i Horacija preko Hektorovića, Renana, Tainea, Flauberta itd. — ponajviše papu Ivana Pavla II. U svojim se pismima Berković, ovaj put, služi neobičnom strategijom: njegovi su adresati, naime, bez diskriminacije, i mrtvi i živi ljudi domaće povijesti i politike, uključujući čak i neke važne ustanove, kao što su Židovska općina, Nadbiskupski duhovni stol, Društvo književnika i pisaca, Nogometni savez, Matica hrvatska, itd. Očito se, kao samo od sebe razumljivo, tu uzima da mrtvi i danas imaju udjela u našim svakidašnjim životima, a da će živi, ako im se usud smiluje, možda ostaviti traga, kao krajputaši, ljudima budućnosti. Među ličnostima kojima se tu Berković obraća susrećemo i Blaženu Djevicu Mariju, nadbiskupa Josipa Bozanića, kardinala Alojzija Stepinca, Adalberta Rebića, predsjednika Stjepana Mesića, premijera Ivicu Račana, kralja Aleksandra Karadordevića, Vladimira Bakarića, Miroslava Krležu, itd.

Izbor najboljih epistola Berković objavljuje u najnovijoj knjizi, pod naslovom *Pisma iz Diletantije*, gdje se, uz navedene, nalaze i dva teksta koji, po mojem sudu, mogu ući u svaku antologiju hrvatskoga književnog eseja: *Pismo kralju Kolomanu Arpadoviću* i *Pismo Vladku Mačeku*. Ta dva teksta obilježavaju možda dvije najsudbonosnije ličnosti dvaju, oko osam stoljeća udaljenih, krajnjih, polova hrvatske povijesti, srednjovjekovlja i prve polovice dvadesetoga stoljeća. U *Pismu Kolomanu Arpadoviću* (1095.–1116.), prvom hrvatsko-ugarskom kralju koji je nakon smrti Dmitra Zvonimira i pogibije kralja Petra, zasjeo, u Ninu, na hrvatsko prijestolje, Berković pokušava gotovo intuitivno, razabrati osnovne obrasce u organizaciji državnoga i društvenog života što ga je prouzrokovala, na našim stranama, ugarska intervencija, uočavajući, pritom,

superiornost organizacije mađarske države koja, gotovo među prvim svojim dalekosežnim mjerama, osniva i Zagrebačku biskupiju, kao svojevrsnu graničnu karaulu državne ideje, a i kršćanstva, prema još maglovitome jugu hrvatskoga svijeta. U ponašanju domaćega plemstva još na samim počecima narodne dinastije, kao i u okviru hrvatsko-ugarske simbioze, Berković uočava upadljiv domaći politički diletantizam, koji, poput svojevrsnoga nacionalnog genetskoga koda, obilježava gotovo sve etape hrvatske političke, vojne i kulturne povijesti. On zaključuje, nasuprot tradicionalnoj historiografiji 19. i dijela 20. stoljeća, da je hrvatska država, tek zahvaljujući Kolomanu Arpadoviću, kao vrhunskom organizatoru, postala, u najdubljoj dubini svojega bića, kršćanska i katolička. Najavljujući, u ožujku 2003., u razgovoru za *Nacional*, s novinarkom Željkom Gođeč, svoju novu knjigu, on, istodobno, objašnjava i njezin kriptični nastav, i potanje rasvjetljava ulogu ugarskog vladara: »Spremam knjigu koja će izaći u izdanju HenaComa, pod blagoslovom mog stalnog urednika Zlatka Crnkovića, ali naslov neće biti *Pisma vlasti* nego *Pisma iz Diletantije*. Nedavno sam objavio pismo kralju Kolomanu povodom tisućgodišnjice *Pacta conventa* i njegova stupanja na hrvatsko prijestolje. Napravio sam svojevrsni dvojni portret pobjedničke dinastije Arpadovića i izgubljene dinastije Trpimirovića, mađarske sudbine i hrvatskog udesa, njihovog i našeg milenijskog ponašanja u Europi. Došao sam do uvjerenja da su se oni ponašali uvijek sukladno europskim standardima — iako su došli na ove prostore znatno kasnije od Hrvata — a mi nikad ni jedan društveni sustav, ni poredak vrijednosti, nismo prihvaćali onako kako to radi ostatak svijeta. Hrvati su još od doba Grgura Ninskog i glagoljice svoju zemlju tretirali kao politološki laboratorij u kojemu se uzgajaju hibridi mentaliteta i sinkretizmi religijâ. Mađari su se držali prakse profesionalizma, a mi diletantizma. Naveo sam mnoge primjere, od kojih je nastrašniji onaj kad se hrvatska vojska u Bleiburgu nudi svojim bivšim antifašističkim protivnicima za buduće antikomunističke saveznike, a nitko od pregovarača ne zna engleski. U svakoj kulturi ima diletantizma, ali u Hrvata su njime zaraženi najveći duhovi i najslavnije ličnosti, kao što su Meštrović, Krleža, Radić, o Tudmanu da i ne govorimo. Moja biografija također je slučaj jednog diletanta, samo bez genijalnosti spomenutih velikana. Zato su sva moja pisma bila zapravo pisma iz Diletantije.«

U posljednjeme pak tekstu toga izvanrednog niza, pod naslovom *Pismo Vladku Mačeku*, Berković pak portretira, na neočekivan način, jednu od ključnih ličnosti predratne hrvatske politike, vođu HSS-a, Vladka Mačeka, i jednu od najvećih njegovih državnih tekovina, Banovinu Hrvatsku, kao vrhunac nastojanja političara koji se, međutim, nije odlikovao karizmom vode kao njegov veliki preteča Stjepan Radić nego darom praktična organizatora, sposobna da, u podmaklome kaosu društvenoga života monarhije nakon ubojstva kralja Aleksandra 1934., u Marseilleu, a u prisnoj suradnji s tragičnom ličnošću regenta kneza Pavla, uspije od beogradske čaršije, 26. kolovoza 1939., isposlovati velik stupanj autonomije za hrvatski narod: Banovinu Hrvatsku. U prikazu čudne, tek naoko neočekivane, Mačekove nesposobnosti da se uhvati ukoštac s

nesagledivim posljedicama puča generala Simovića, 27. ožujka 1941., i munjevitog Hitlerova napada na Jugoslaviju u travnju iste godine, te osnivanja Nezavisne Države Hrvatske, kad njegova karijera naglo, i zauvijek, prestaje.

Berković se, u ovom sjajnom književno–historiografskom ogledu, ne zadovoljava samo time da se uživi u dramatičnost političke situacije Jugoslavije u raspadu, na proljeće 1941., kad knez Pavle dolazi u Zagreb da bi se, u apokaliptičkim okolnostima, dogovorio o daljnjim političkim potezima, s hrvatskim vodom: on dodaje i pravi dramolet u kojem pokušava te dvije historijske, gubitničke, ličnosti, pretvoriti u likove prave državne tragedije, dok vode, polurealistični, poluapsurdni, dijalog i o tome bi li bilo moguće da Maček preuzme sudbinu zemlje i da Zagreb, *horribile dictu*, postane njezino alternativno, pričuvno, središte, ili, bolje rečeno, njezino drugo žarište, kao u elipsi. Pretpostavljam da će se mnogi naći u nedoumici kako, zapravo, da shvate ovaj tekst: ili kao čistu fantastično–književnu maštariju ili kao realističnu, premda pomalo neočekivanu, inačicu povijesne istine. Imam osjećaj da su, u samome tekstu, oba ta tumačenja sadržana.

Ne poznajem čovjeka od imena u našoj sredini koji se, kao Berković, unatoč dokazanim spekulativnim i stvaralačkim sposobnostima, toliko otimao prijetnji da njima bude zarobljen: on se, pod tom opasnošću, gotovo panično hvata svakoga, i najsitnijega, detalja stvarnosti, pokušavajući u njemu, gotovo augustinovski, otkriti skriveni, eshatološki, smisao. Kao što je njegov *Rondo*, kako on umije kazati, više forma nego sadržaj konkretne društvene zbilje — pri čemu je, dakako, ovdje forma doista istodobno i sadržaj — ključ za razumijevanje naravi njegova stvaralačkog potencijala, podjednako kao i njegova *procédée*, tako je ova knjiga, možda više od prethodnih dviju, formula za razumijevanje Berkovićeve najintimnijeg odnosa prema amblematskim ličnostima, događajima i ustanovama hrvatske povijesti i politike: ona u isti mah odražava njegovu urođenu skepsu, finu ironiju, sposobnost da se distancira i od onoga što ga gotovo magnetično privlači, nastojeći se ne toliko sakriti u svojim temama koliko se s njima, mimikrijski, stopiti.

Ja osobno jednom od najvećih vrijednosti njegova javnog esejističkog diskursa smatram rijetku osobinu da održi razmak prema dvije, možda sudbonosne, sfere našega života, to jest i prema nacionalnom pitanju kako se ono postavlja u seljačko–deseteračkoj tradiciji, i prema onim aspektima građanskoga života koje on, uvijek, uspijeva zahvatiti u njihovoj autentičnosti, jer mu od rođenja pripada, premda ne pobuđuju njegovu glavnu pozornost.

Nije, uzgred rečeno, nimalo slučajno što su među najtreznijim intelektualcima što su se bavili našim nacionalnim problemima upravo ljudi koji su, ova-ko ili onako, djelomično čak i fizički, dulje ili kraće vrijeme, bili odvojeni od našega miljea, kao što su, primjerice, Miroslav Krleža, Tin Ujević, Jozo Tomasić, Ivo Banac, Krsto Cvijić, Boris Maruna, Radovan Ivšić i drugi. U njihovu radu uvijek osjećamo, uza snažan osjećaj nacionalne pripadnosti, živu potrebu da se pogledaju očima drugoga, da kritički preispituju i sebe i svoju okolinu. Među njih bih, s obzirom na izrazitu sposobnost da sebe i nacionalnu zajedni-

cu gledaju i iskosa, ubrojio još Antuna Šoljana i Zvonimira Berkovića, koji su se kao Hrvati, možda ne slučajno, rodili u Srbiji, obojica u Beogradu. Berković je osnovnu školu pohađao u Zaječaru, gdje je stekao i osnovni doživljaj vlastitoga nacionalnog bića koje je istodobno i intimno i pomalo strano. To svojstvo kao da i njega i te ljude osposobljava da se objektivnije smjeste u vrijeme i prostor i da na trajniji način obilježe ono što je doista vrijedno u našoj nacionalnoj tradiciji.

Ovamo bih još pribrojio i velike hrvatske intelektualce židovskoga podrijetla, što su, unatoč tragediji holokausta kojim su u našoj sredini bili pogadani za vrijeme NDH, oni ili njihove obitelji, dali neprocjenjiv doprinos razumijevanju našega modernoga nacionalnog bića, kao što su, među ostalima, Mirjana Gross te otac i sin Slavko i Ivo Goldstein.

U krilu malih naroda, koji su, obično, žrtva gotovo fizičke zadanosti, to jest okolnosti da njihovi pripadnici svaki politički prevrat, i njegova prateća zlodjela, doživljavaju, u najdubljoj intimnosti, kao čistu osobnu duševnu traumu, te se, stoga, gotovo nikad i ne mogu iz te sfere vinuti do kakva-takva objektivnijeg viđenja događaja, ovakvi su ljudi dragocjeni i mogu nama drugima pokazati ono što je najkompatibilnije, ili najmanje i kompatibilno, u našoj povijesti i aktualnoj politici, u usporedbi s vanjskim svijetom uznapredovale kontroverzne, ali neumitne, globalizacije.

Možda je ovdje zgodno navesti kako Berković, prividno u ulozi pisca razočarana svojom nedovoljno važnom društvenom ulogom — u spomenutom intervjuu Željki Godeč — zapravo samoironično, i tako nadmoćno, parodira svoj posjet Predsjedničkim dvorima. Na izravno pitanje tko ga je povrijedio kao kolumnista on odgovara: »Radije se sjećam slučaja u kojemu sam ja nanio štetu. I to ne bilo kome nego predsjedniku Republike! Naime prvi tekst iz serije *Pisma vlasti* uputio sam preko *Globusa* Stipi Mesiću. Pozvao sam ga da učini sve što može kako bi se što prije raspisali novi parlamentarni izbori jer narod nije 3. siječnja izrazio koga želi, nego tko mu je dojadio, pa bi tek sada trebalo ozbiljno odlučivati o ljudima koji će voditi zemlju.

Nakon nekoliko dana dobio sam poziv s Pantovčaka da za dva dana dodem na objed s predsjednikom. Rastrubio sam tu vijest po čitavom gradu i svima obećao da ću zapamtiti sve detalje. Međutim, na svečanosti, iako sam sjedio kraj predsjednika, gotovo ni riječ nismo izmijenili, premda sam imao u planu da za neke važne stvari privučem njegovu pažnju. Danima sam bio ojađen, a zatim bijesan. Kako me je smio tako poniziti? Nisam otrpio i prvom sam prilikom tom slučaju posvetio cijelu kolumnu, koja je mnoge nasmijala. No brzo me je stigla kazna. Kad je tekst objavljen, vidio sam samog sebe ukočenog, nešarmantnog, kraj opuštenog, nasmijanog, šefa države.«

U intervjuu pak što ga je, za *Globus*, 13. svibnja 1994. dao filmskom kritičaru Vladimiru Tomiću, on, možda, najbolje sâm objašnjava prirodu svoga apartnog položaja: »A taj mudrijaški svjetonazor, koji me ni danas ne napušta, stekao sam još u djetinjstvu, u Srbiji. Moj je otac bio fanatični austrougarski činovnik, a za stare Jugoslavije službovao je u Beogradu, gdje sam se ja rodio.

Mojem bratu dao je ime Krešimir a meni Zvonimir, i mi smo, kao nekakvi potomci hrvatskih kraljeva, kasnije živjeli u Zaječaru. Moja obitelj nikad nije krila ni isticala svoje hrvatstvo, i ja sam tamo naučio živjeti izolirano, čuvati svoj identitet.

I kasnije sam uvijek bio neko strano tijelo; naučen čuvati distancu, zazirao sam od predodžbi kolektiva. Cijeli sam život proživio u raznim totalitarizmima, a ni jedan me nikad nije zahvatio ni na pet minuta!«

Na pitanje da li smatra kako je naša sredina, sudeći po zanimanju s kojim su se pratili njegovi tekstovi, »zrela i civilizirana«, Berković, skeptično, odgovara: »Ne znam, ja sam jedino naučio da valja uvijek biti svoj. Ipak, pisanje mi je temeljito izmijenilo život: nikad prije nisam bio novinar i, pišući, počeo sam se pitati: je li to moj posao? Osjećao sam da taj novi dio mene može prevagnuti i da ću možda ostatak života provesti kao zarobljenik novina, kao i svi novinari.«

Dopustit ću sebi da, iz istoga intervjua, navedem, karakteristični Berkovićev sud — po mojem mišljenju: sasvim utemeljen — o vezi između njegova djelovanja kao sineasta i njegova iskustva kao novinskoga kolumnista: »Za moje filmove karakteristična je opsjednutost dramaturgijom. *Rondo* sam dramaturški zamislio prije nego što sam imao i jednog retka priče ili ideju o likovima, a poslije sam uložio silan napor da na toj konstrukciji napravim nešto što će držati film. Rekao bih: najprije sam napravio ključ i bravu, a tek zatim vrata.

Ipak bili biste slab redatelj da poslije ključa i brave niste uspjeli napraviti i vrata.

Točno, no radio sam to iz straha, da se osiguram. Pišući kolumnu u *Globusu*, u nedjelju doslovce nisam znao o čemu ću u ponedjeljak pisati. U filmu sam uvijek sve kontrolirao, znao sam što je dobro a što nije, a u tekstovima nisam mogao zamisliti znače li oni išta ikome ili ne. Kad bih sada ponovno snimao, slobodnije bih se prepustio licima i njihovim sudbinama, priči, iznenađenjima koje mi oni mogu priuštiti. Siguran sam da bih bio drukčiji autor!«

Kao filmski redatelj — što je, vjerojatno, najviše došlo do izražaja u filmu i televizijskoj seriji *Kontesa Dora*, fikcionalnoj biografiji hrvatske skladateljice Dore Pejačević (1885.–1923.), ovisno o tome koliko mu je, milošću fondova, bio ukinut faktor fiksnoga vremena, on je težio gotovo beskrajnoj djeljivosti scenaričkoga prostora, možda neizravno dokazujući istinitost Zenonova elejskog paradoksa da Ahil nikad ne može preći kornjaču. Kao novinski esejist pak, izvrnut neumoljivom diktatu vremena, nasuprot tome, pokazao je, pod pritiskom, gotovo neograničene izvore svoje imaginacije i erudicije.

Družeći se s njim, došao sam i do čvrsta uvjerenja da je on pravi umjetnik: gotovo nikad ne razgovara o umjetnosti.

Aleksandar Flaker

Ojczyzna i domovina

Prigodna prolegomena za (moguću) autogeografiju javno pročitana 1. travnja 2004.

124

Razlika pojmova je ipak bitna. Poljski pojam sugerira naslijeđe otaca, pa odgovara »razlikovnom« pojmu otadžbine, opterećenom negativnim konotacijama (»Za kralja i otadžbinu«), s odgovarajućim ruskim *otečestvo* (usp. *otečestvennaja vojna* i našu repliku u »domovinskom ratu«). U nas ustaljeni pojam »domovine« ne pretpostavlja naslijeđe »po krvi« (ili genima), nego zajedništvo »doma« — teritorijalnu, a prema tome i kulturnu pripadnost (Telsa: Srbin po narodnosti, ali pripadnik »hrvatske domovine«). Dok su romanski jezici skloni različitim inačicama pojma *patria* (tj. »očevine«) dotle njemački vrlo dobro luči *Vaterland* od *Heimat*.

OJCZYŻNA ili o poljaštvu

»Litwo, ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie...«

(Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*)

»Blitvo, zavičaju moj, ti truješ kao bolest...«

(Miroslav Krleža, *Banket u Blitvi*)

Rodio sam se u Białystoku. Otac je pripadao obitelji tekstilaca, majka je pak potjecala iz roda Olszewskih koji je registriran u białystockom kraju počam od 16. st. Upoznali su se u vrijeme carizma na balu u palači Branickih, ali njihove su ih kasnije sudbine povele do Ženevskog jezera s jedne i Kavkaskog gorja s druge strane, kamo su dospjeli tijekom građanskog rata u Rusiji. Zahvaljujući miru sklopljenom u Rigi 1921. vratili su se u Białystok, ali je otac, uslijed devastacije za vrijeme boljševičke agresije potražio posao u Łódzi, pa je

moje djetinjstvo protjecalo na kaldrmi industrijskoga grada u svjetlu požara tvornica koje je pogadala gospodarska kriza u sredini nekoć »obećane zemlje« (Reymont/Wajda). Rodni je grad bio mnogojezičan. Tvorničari su govorili njemački, trgovci koji su se smjestili oko palače služili su se jezikom jidiš, a putem prema naselju Wysoki Stoczek susretalo se seljake koji su se smatrali »ovdašnjima«, zapravo Bjeloruse. Tragove je ostavila i rusifikacija kojoj su podlegli i moji roditelji. Nije čudno što je upravo u tom gradu živio tvorac esperanta Zamenhof. Slična je situacija bila i u Łódzi, ali je u 20-im godinama *Lodscher-mensch* već govorio poljski, njemački su se majstori smatrali Poljacima, a s tim je gradom bio povezan i jedan od najpoljskijih pjesnika: Roditeljski grobovi Julijana Tuwima sačuvani su na židovskom groblju. Već sam u to vrijeme čitao poljski, s vršnjacima sam se igrao likova Sienkiewiczovih romana, recitirao sam Mickiewiczovu *Alpuharu*, a uz svjetlo začadene petrolejke ponavljao stihove iz *Dziada*. U školu u Łódzi nisam išao, ali moje osobno predškoloavanje odlučilo je o održavanju poljaštva i poslije promjene očeva radnog mjesta. Kako je vlasnik tvornice u Łódzi imao dionice u Oroslavju, otac se preselio u Hrvatsku, pa smo se 1931. nastanili u Zagrebu. Tu sam polazio osnovnu školu, gimnaziju, studirao slavistiku, postao profesorom... Nikada nisam, međutim, kidao veze s Poljskom. Ferije sam znao provesti na ladanju kraj Łódzi, dolazio sam u Varšavu i nastojao govoriti tamošnjim žargonom, čitao sam krakovske novine i feljtone Zygmunta Nowakowskog kao i njegove, i u Hrvatskoj prevedene, romane. Predratne sam godine pozorno čitao i Prusa. Ljeto 1939. proveo sam u Poljskoj, htio sam je potpunije upoznati: tjedan sam proveo u Zaleszczykima (danas Ukrajina: Zališćyki) na Dnjestru, pjevjušio sam popularne kuplete lavovskih komičara, poklonio sam se grobnicama kraljeva u Krakovu, a vlak me je poveo sve do Gdynie, odatle sam pak s izletničke brodice promatrao Westerplatte u Gdańsku, čitajući stalno plakate: »Ne damo se odgurnuti od Baltika!«

Bilo je to neposredno pred rat. Kasnije sam sudbine »očevine« pratio na radiju. Slušao sam glas varšavskoga gradonačelnika »Objavljujem uzbunu za grad Varšavu«, bolno sam doživljavao invaziju Crvene armije na poljski istok s Białystokom. Kroz naš stan prolazile su izbjeglice, majka je radila u skloništu za Poljake u Šenojnoj, a ja sam se brinuo za dopisivanje Poljaka iz zarobljeničkih logora s vojnicima u Francuskoj i Engleskoj i obratno, mijenjajući kuverte i marke. A zatim je došlo vrijeme vlastitih predratnih priprema. Ljeti 1940. putovao sam biciklom duž cijele obale sve do Crne Gore: htio sam ojačati — za svaki slučaj. »Slučaj« je bio neminovan. Između 27. ožujka i 6. travnja morao sam se odlučiti. Poljski je konzulat nagovarao majku i mene na evakuaciju preko Grčke. Odbio sam: odlučio sam ostati u Hrvatskoj... Ali mi nacionalna pripadnost nije dopuštala da ostanem na području koje su kontrolirali hitlerovci. Biciklom sam stigao u područje koje su zaposjeli Talijani. Uostalom u Primorje se sklonila i prilična poljska kolonija koju je štitila talijanska vojska (jamačno i Vatikan). Moja nacionalna svijest postala je čimbenikom i drugog mog izbora: antifašističke borbe. Poslije kapitulacije Italije odabrao sam put oružanog hrvatskog antifaašizma i na tom sam putu ustrajao sve do kraja rata. Ostao sam

vjeran poljskoj »očevini«, ali sam svoju sudbinu povezoao s hrvatskom **domovinom**.

HRVATSKA DOMOVINA

Ni oci ni djedi moji ne »rodiše se tudijer«, pa ipak »ljepše za mene na svijetu ne ima«. Godine 1931. poljski su carinici rasparali jastuke tražeći »napoleondore«, ali sam ja prenio mnogo veće bogatstvo: poljski sam već pisao i na pamet recitirao uvod u *Konrada Wallenroda*, ruski mi je majka čitala prolog *Ruslana i Ljudmile*, a białystočka baka tražila da molim *Vater unser*... Uskoro sam u zadačnicu napisao i svoju prvu hrvatsku rečenicu: »Svinja je svežderač zato što ždere sve«. I tako je krenulo moje pohrvaćivanje. Administratori u Zagrebu i Krakovu poznaju moj formalni **curriculum vitae**. Ali postoji i životopis koji se ne da svesti na puku bio- i bibliografiju, a taj sadrži osobni odnos prema gradu i svijetu. Odnos prema gradu Zagrebu nije bilo teško odrediti djetetu koje je stiglo iz zadimljene »obećane zemlje« koja je gubila svaku privlačnost. Kriza je u Łódzi radala poeziju Juliana Tuwima, a majka se već zgražavala, vodeći me u park Staszica i gledajući apstraktne slike poljske avangarde. Zagreb je tada bio zaista »bijeli«, ulice su bile asfaltirane, donji je grad bio dojmljiv, a put biciklom do Oroslavja, općine koja mi je 1941. izdala prvu hrvatsku domovnicu, vodio je preko zelenih livada i kraj bijelo, odnosno u Bistri modro, pomaljanih kućica. A kasnije je došlo Primorje i Gorski kotar: imao sam sreću i birao sam regiju u kojoj ću provesti rat, bila je to regija hrvatske tradicije i mediteranske ali i alpske kulture. Rijetki su tu bili »muškarci s brkovima« — meni su tek počeli rasti. Stručne interese mi je određivao kako Zamenhofov Białystok tako i Tuwimova Łódź. Prvi je moj javni nastup bilo čitanje na Radio Zagrebu poljskih *krakowiaka* kojima je Vraz opremio *Djulabije*, a posljednji seminar u sedmom be kod profesorice Tompe bio je posvećen Preradoviću koji je čitao omiljenog Mickiewicza. Na maturi sam odabrao temu *Hrvatska misao kroz stoljeća*, pri čemu mi je pomoglo prijašnje posjećivanje HSS-ovskih autentičnih »seljačkih smotri«, ali i čitanja Starčevića u izboru Blaža Jurišića do kojega sam došao u Senju. Polonistika se 1946. svodila na Hammov lektorat, pa sam se upisao na Badalićevu rusistiku, a ta je imperativno tražila poredbeni pristup književnosti koji je postajao mojim temeljnim usmjerenjem.

Hrvatska je domovina moga izbora. Više sam puta stajao pred životnim odlukama: Hrvatsku sam birao 1941. odbijajući evakuaciju, ostajanje u Hrvatskoj sa svim posljedicama birao sam na dan Male Gospe 1943. u Malinskoj na Krku, mojoj majci otoku-spasitelju na koji smo, djeca i ja, odnijeli njezinu urnu. Ponude poljske opcije bile su mi posve strane 1946. kao i »savezne« ponude službovanja u Beogradu 1949. Odgojen i obrazovan u Hrvatskoj, postao sam Hrvatom. Upisujući svoje poljaštvo u rubriku »narodnost« svakojakih upitnika u ratu i poslije njega, u inozemstvu sam u takvim upitnicima priznavao da sam »Hrvat«. Naposljetku sam u trećem ratu usred Beča naglasio svoju odabranu narodnost. »Zar niste Poljak?« pitala me je tada poljska studentica. Od-

govorio joj je hrvatski **poeta laureatus** kojega sam predstavljao auditoriju: »1939. svi smo bili Poljaci, 1968. svi smo bili Česi...« Šutio sam: formulacije »svi smo« najlakše su: ukidaju osobnu odgovornost. Na formulu »svi smo« teško bih pristao...

Na svoju »očevinu« putovao sam i poslije 1945. redovno, osobito zahvaljujući bratimljenju Zagreba s Krakovom. Vidio sam 1947. porušenu Varšavu, prevodio poljske pisce za »Krugove« u vrijeme poljskog napuštanja socrealizma, vodio studente u kazalište Mirona Białoszewskog u njegovu varšavsku stanu, sudjelovao u proslavi jubileja Krakovskog sveučilišta, ponoseći se što je Zagrebačko sveučilište, kojega su temelji polagani u 17. st., pripadalo starijim europskim univerzama. Iz Moskve sam u Varšavu 1968. stigao usred studentskih nemira nakon skidanja Mickiewiczovih *Dziada* s repertoara; na poziv svog prijatelja profesora Markiewiczza predavao sam na krakovskoj polonistici u vrijeme strahovlade Jaruzelskog koja nije uplašila **drugi obieg** (optical) poljske javnosti dok je prkosila vojnoj prijetnji, a naposljetku sugradaninom me je priznalo i novoutemeljeno Sveučilište u rodnom Białystoku, pa i ove godine po treći put mislim putovati na polonistički skup posvećen ciklizaciji oblika u književnosti i drugim umjetnostima. Moj je referat zamišljen naglašeno komparatistički, ali će posljednju riječ dobiti *Kalnovečki razgovori* Ivana Goluba kao izraziti primjer ciklusa utemeljena na godišnjim dobima, kakav je u poljskoj knjizi poznao autor *Obećane zemlje*, dakako, u *Seljacima*.

Rade Šerbedžija

Nepovratni odlasci

128

O smrti (kao takvoj), nesreći Roberta Pastorellija, jednom danu s profesorom Kostom Spaićem, Kostinu komunizmu, jaguaru, brzini kazališnog mišljenja, posljednjem letu i spasonosnoj rečenici

Sve smrti ubit me neće...

Simonov, *Čekaj me*

Došlo neko prokleta vrijeme kada se umire više no ikad. Ili su došle godine kada mnogi ljudi, što su mi bili dragi i bliski, zauvijek odlaze. Nekako brzo i brzopleto, nemilosrdno i neumorno razmahala se ta opaka kosa. Uzima one od kojih smo nastali, uzima one s kojima smo temeljito radili, i polako ta britka studen opomenjuje. Nekako, odjednom sve počinje bivati odviše jednostavno, tako da ni smrti nisu više tako strašne, kakve su nam se u mladosti činile. »Sublimacija je.. da... Taman kristalčić i za trenutak nema ga više«, zapisao je Ivan Raos u nekom svom tekstu.

A kotrljaju se ti tamni kristalčići svakodnevno.

Čas ovdje, čas ondje.

Pokušavam se prisjetiti posljednjih scena s nekim svojim bliskim prijateljima. Zadnjih ristanaka kojih nismo bili svjesni. Zagrljaja, stiskanja ruku i posljednjih riječi.

Eto, preminuo je, dok ovo pišem, u Hollywood Hillsu američki glumac Robert Pastorelli. Imao je 49 godina! Dobro sam ga poznavao. Snimali smo zajedno *South Pacific* u Australiji. Nisam ga vidao često, ali kad god bi se vidjeli, dobro smo se zabavljali. Bio je vedar i zanimljiv čovjek. I, čini mi se, ne odviše

* Ulomci iz neobjavljene knjige *Do posljednjeg daha (Autobiografski zapisi i refleksije)*

sretan. Ali, mora se priznati, štitio se vedrinom. Zavodljivo i nepristupačno, istodobno.

Neizvjesnost američkog filmskog života, već ga je zarana ranila i usmjerila prema svim mogućim opasnostima Hollywooda. Pričao mi je kako mu se žena Charemon Jonovich ubila prije par godina. Pucala je u sebe iz pištolja pred njim i malodobnom kćerkom. Otad se sam brinuo za svoju djevojčicu. Brižno i očinski. Baš smo u prošlu subotu proslavljali njezin rođendan. Bio je nježan i pažljiv otac kao uvijek. Dogovorili smo se da ćemo se sljedećeg vikenda vidjeti kod nas u Santa Monici. No, on je u ponedjeljak umro.

U kupatilu su našli špricu i ostatke heroina....

Over dose!

Puno je govorio, puno teoretizirao o likovima, o komadu, praktičar je bio. Ali, svakom glumcu znao bi reći jednu jedinu rečenicu, jednu iskrenu riječ, točnu da mu otvori lik.

Etta Bortolazzi

129

S profesorom Kostom Spaićem, ispio sam posljednji francuski konjak Courvoisie u Gradskoj kavani u Zagrebu. Bilo je proljeće 91. Kosta je sjedio za svojim čuvenim stolom, gdje je već mjesecima dostojanstveno sahranjivao poraz svojih socijalističkih ideja i svjetonazora i teško se mirio s novom stvarnošću što ga je okruživala. Govorili smo o politici i sjećali se dobrih starih dana. Govorili smo o »Hrvatskom slavuju«, mojoj posljednjoj režiji u Zagrebu i DK Gavelli, kojemu je on, zajedno s Gavellom, bio alfa i omega. Pitao sam ga, između ostalog, znajući za njegovu strast, leti li još uvijek.

— Ne leti mu se više — rekao mi je. — Nebo mu više nije plavo i slobodno. Neke druge ptice su na nebu. I seobe...

Bio je Profesor.

Ne samo u pedagoškom smislu, iako je zagrebačka Kazališna akademija pod njegovim ravnanjem bila uistinu umjetnička institucija. Bio je profesor *kazališta*, kao što su velemajstori profesori *šaha*, recimo. Kosta Spaić je bio velemajstor kazališta. Sad sam već dovoljno star i iskusan da mogu uspoređivati stvari, pojave i odnose, koje sam u životu upoznao, obuhvatio ili dodirnuo, i mogu sa sigurnošću reći da je Profesor bio jedna od najsvjetlijih pojava koje sam sreo. Diplomirani student romanistike Filozofskog fakulteta, sa studijem violine na Glazbenoj akademiji, zagrebački gospodin, sklon poeziji, zvuku, režirao je briljantne dramske i operne predstave, od Lorcine *Krvave svadbe*, Verdijeve *Traviate*, pa do antologijske predstave Ionescovih *Stolica*. Tu je O'Neilov *I ledar dođe*, a Shakespeareova *Mjera za mjeru* šezdesetih jedno je od najboljih poslijeratnih ostvarenja. Tamo gdje je Gavella stao s Dubrovačkim ljetnim igrama, Kosta je ne samo nastavio, nego je cijelim Igrama, u drami i glazbenim događanjima, dao poseban ukus i mjeru. Prvi je, koliko znam, doveo u

Zagreb Horvathove *Priče iz bečke šume*, Nestrojeve komedije, a suradnja s Marinkovićem okrunjena je *Kiklopom* s kojim smo, kao tada najznačajnijom predstavom, s uspjehom gostovali u Beču, Moskvi, Lenjingradu i drugim gradovima.

Uz pedagoški rad, usmjeravajući generacije glumaca, pisao je eseje, prevodio s njemačkog, francuskog i talijanskog. Bio je kompletan čovjek.

Otmjen u duhu i ponašanju.

Na drugima je, vjerujem, pisati o njegovoj specifičnoj i vjerodostojnoj estetici, o njegovoj umjetničkoj karizmi i njegovim neponovljivu talentu. Opisao bih samo jedan i jedini dan koji sam proveo s njim i koji mi se duboko usjekao u sjećanje. Za mnoge je predstavljao nedodirljiv autoritet i mnogi vjerojatno i nisu uspjeli doći bliže njegovoj dobro čuvanoj intimi. Čuvao je svoju privatnost za sebe i samo rijetki su uspijevali prodrijeti tamo gdje je Profesor najviše volio bivati sam sa sobom. Bila su to pomno odabrana, ali i neobična mjesta. To je jedan od razloga što nije bio često viđen po kazališnim bifeima, ni po gradskim okupljalištima umjetnika. Imao je svoje oaze. Volio je, uvjerio sam se, svoje samoće i tišine.

Bila je jedna nedjelja, ne sjećam se je li to bila 1976. godina, ili 1977. Svedjedno, tu negdje je. Znam da me je pozvao da dodem u njegov stan u Palmotićevo, u deset sati izjutra. Skuhao je kavu i pokazao mi je svoje modele malih jedrilica koje je sastavljao. Zatim smo krenuli njegovim jaguarom na sportski aerodrom u Lučko. Nismo pričali o kazalištu, i čini mi se da Profesor nije ni volio puno govoriti o kazalištu kad je izvan njega. Više su ga zanimale neke druge stvari. Politika, recimo. Ili neke društvene teme. I film.

Vozio je, dakle, svoj jaguar prilično brzo, ali veoma sigurno. Taj njegov glasoviti jaguar mnogima je bio trn u oku i mnogi su ogovali njegovo komunističko opredjeljenje, ističući uvijek taj jaguar kao nešto što je nespojivo s njegovim svjetonazorom. A meni se uvijek činilo da je upravo to bit socijalističkog i komunističkog društva. Svatko neka ima prema potrebama, ali i zaslugama. Uostalom, taj sporni jaguar bio je jedina njegova imovina. A tako mu je dobro pristajao! Savršeno!

U svemu ostalom Profesor je bio veoma skroman. Njegova strast bila je brzina. Brzina i oštrina bile su prepoznatljive osobine njegova karaktera. I u kazalištu je njegova misao uvijek bila zapanjujuće brza, oštra, čista, jednostavna i točna. Sjećam se, dok sam probao Peer Gynta s rumunjskim redateljem Ilieom Popescuom koji je iznenada završio u bolnici zbog neke viroze, kako i na koji način je Profesor nekoliko dana držao pokuse da bi se očuvao kontinuitet. Nazirala se dobra predstava i svi smo se nekako posebno zalagali. Meni su išle prilično dobre sve scene, ali me mučila jedna od najljepših scena tog komada. Profesor je pustio kući sve glumce osim mene i Ette Bortolazzi koja je igrala majku. Stavio je svoju stolicu na rub pozornice. To je uvijek činio kada je režirao. Volio je biti zajedno s nama na pozornici. Tek, nakon brojnih pokusa, povlačio se u gledalište kada je dovršavao predstavu. Bio je to njegov kreativni ritual. Prošli smo, dakle, jedanput scenu i činilo se da je sve tu, a opet, nekako

nešto nije bilo u redu. Nije štimalo. Imali smo pravu emociju. Eta je bila nevjerojatno točna i božanstvena, ali nešto je nedostajalo u mojoj akciji. Profesor je gledao, pripalio cigaretu i nakon nekoliko trenutaka rekao: » Mali, nemaš vremena. Majka će svaki trenutak izdahnuti, a ti joj moraš ispričati svoju priču. Bio si u planini kada si čuo da ti je majka na samrti. Uzjahao si najbržeg soba i pojurio majci. Utrčao si u malu kuću, oznojen i bez daha. I počeo si joj pričati svoju priču. Ali nemaš vremena za sve. Ona će ti svakog časa otići.«

Počeli smo scenu iznova. Bože, kako je odjednom sve postalo točno. Imali smo pravu emociju! Čistu! I Etta i ja smo se gotovo srušili u suzama. Zbog brzine kojom sam govorio, gotovo sam gubio dah, i zastajao točno tamo gdje je trebalo. Bio je to jedan od onih trenutaka koje nikada neću zaboraviti. Glumački dostojanstven, svečan, svečaniji no ikad u mom životu. Peer Gynt je držao majku koja je izdahnula. Nježno ju je ljuljao u rukama i tiho, tiho plakao. Zatim je zavladao tišina. »Da, mali. To je to«, rekao je Profesor. Pogledao sam Profesora. Ugasio je cigaretu. Izvadio je rupčić i obrisao oči. Zatim, uzeo je svoju crnu torbu i tiho izišao.

Ima zaista mnogo lekcija koje sam upamtio od Profesora, ali ova mi je ostala najdraža. Biti brz, točan i precizan u umjetnosti, to je ne samo glumačka nego ključ pameti u umjetničkom činu.

Gledao sam ga tog nedjeljnog jutra na sportskom aerodromu, odozdo sa zemlje i zamišljao njegov oblik sreće u jedrilici, i kako uživa u brzini letenja, ali i tišini visine. U jednom času učinio mi se, iz cijelog našeg poznanstva, kao ptica, kao posebna ptica. U tom času bio je sokol. Sokol kojeg sam, naravno, beskrajno volio.

Tu i tamo danas poletimo zajedno...
brzo...
točno...
čisto...

II. *Iste daske: Lucija, Šovagović*

*O otapanju nelagode, Luciji na pozornici, zavisti
tajnoj vezi Paora i Šibadžije
i jednoj praštajućoj suzi*

Šovagovića sam zadnji put vidio u predvorju Gavelle, točnije u Pavinom bifeu, jednom od rijetkih javnih mjesta u koja bih navratio kada bih devedesetih dolazio u Zagreb. Bila je godina 93. i Lucija me još nije puštala samog da se šetam gradom. Sjedio sam, dakle, za stolom, s mojom kćeri i njezinim prijateljima, mladim glumcima s Akademije i s veseljem sam primjećivao, kako moj zasamljeni stol u Zagrebu, biva svakim putem sve napučenijim.

Otapala se nelagoda i ponovno su počeli neki topliji i vedriji pogledi plesti nove prostirke poznanstva. Bilo je, čini mi se, oko tri sata poslije podne i Lucija se nervirala što će propustiti scenski govor kod Lonze, jer se, reče mi, ona

i Lonza super razumiju, i on je nekako posebno voli. Željela je to posebno naglasiti, tako da to dobro čujem, jer je znala za sve nesporazume koje sam ja svojedobno imao s njezinim profesorom. »Mi se razumijemo po svim glasovnim dužinama«, vrckavo je govorila kao da je uživala u tome misleći da me malo pecka i nervira. A meni je, u stvari, bilo drago što je to tako, i zbog nje, i zbog Lonze, a i zbog sebe. Davno sam ja tu vrstu sitnih, taštinom posredovanih, nesporazuma sa svojim kolegama bacio u vreću zaborava u koju se bacaju neuspjelo ispisane stranice života i promašaji.

Postoje sjajno ispisani eseji o zavisti. Ako nije pozitivna, ako ne potiče na kreaciju, ako u njoj nema bar malo ljubavi, zavist je bolest. Užasna bolest. Neke ljude rastoči. Od njihove male i bistre riječe, zavist napravi opaki plićak. Močvaru. Tu zavist osjetio sam u pogledima drugih. Onako... izbliza. Kad bih nekad govorio s divljenjem o nekom glumcu, piscu i uopće uspješnom umjetniku, govorio sam sretan što takav postoji. Oni koji su zavidjeli meni, nisu mi čak ni to vjerovali. Uz nekoliko sreća što su me pratile, zahvalan sam sudbini što me je lišila izjedajuće zavisti. Ta vrlina, čini mi se, pretpostavka je moje slobode. Ali, ne samo moje. Slobode uopće. One unutrašnje koja omogućí čovjeku kakav-takav spokoj u nespokojnu svijetu.

Tako sam, eto, tih godina, gledao moju Luciju prvi put na pozornici. Bila je to, čini mi se, njezina diplomatska predstava *Turistički vodič*, a partner joj je bio Ivica Vidović. Predstavu je postavio Bobo Jelčić, mlad redatelj, i već se vidjelo od mizanscena, studiozno korištena svjetla, da je na pragu svog rukopisa, koji je, kako sam čuo i ponešto vidio, uspio izboriti u ne baš izdašnim kazališnim estetikama i pojavama prostora kojim je okružen. Jelčić je iz neke samo njemu znane Hercegovine. Neki endem. Kao A. B. Šimić. Bio je kao student asistent na Akademiji dok smo Vujčić i ja radili »Usput za Damask«. Tu uspješno Bobinu ispitnu predstavu s Akademije pustili su u Gavelli, na velikoj pozornici, za publiku i postala je dio repertoara.

Dakle, Lucia je igrala je na istim daskama, na kojima sam i ja uspio ostaviti poneke kristalčiće otkovanih emocija. Ne vjerujem da je to slučajno tako: ona na pozornici, ona na tim daskama koje su Gavella, Kosta i drugi velikani čvrsto ukucali u kazališno nebo.

Ona na pozornici!

Ona!

Ušao sam u mraku u dvoranu da ne bi svojim prisustvom poremetio ravnotežu te večeri i narušio napetu ravnotežu kazališne iluzije. Kao gledalac, otac, eto i stariji glumac, u stolici, sa zebnjom sam čekao što ću to vidjeti i hoću li biti sretan ili nesretan zbog onog što ću uskoro vidjeti. Znam da roditelji nisu dovoljno objektivni kad gledaju nastupe svoje djece, bez obzira kojeg je dosega i važnosti taj nastup, ali znao sam i sebe, svoju prokletu iskrenost koja ne zna sakriti nelagodu. Ako ne bude dobro, ne bih to mogao utajiti od Lucijina pronicljiva oka. Osjetila bi ona to na poljupcu, stisku ruke...

U mraku sam pažljivo pratio Lucijine pokrete, boju glasa, ritam govora, dužinu pauza, način kako se nježno naslanjala na svoga partnera i kako je inteligentno osluškivala disanje publike.

U mraku sam tiho cvilio od sreće ko neko sretno seosko pseto, pokušavajući zadržati suze koje su same od sebe razdragano tekle niz moje lice, šapćući samome sebi, da me nitko ne čuje:

— Mala je glumica...

Paor, tajna slavonska veza

Dakle, sjedio sam toga, vjerojatno proljetnoga dana, sa svojom Lucom malom i njezinim prijateljima. Ne mogu sa sigurnošću tvrditi da nije možda bila jesen ili zima, toliko su mi se tih godina izmiješala sva godišnja doba, sudarajući se u meni svojim mjenama, plimama i osekama, da mi je ponekad zaista teško posložiti sve događaje što su prohujali kroz moje kosti i žile, ostavljajući po-često pustoš i beznade za sobom.

Onda se odjednom pojavio *On*. Bez šešira, ali sa štapom kojim se pomagao pri hodu. Izgledao je kao mudrac. Iz bajke, ali i iz nekog sviejta koji se opasno ljulja. Pojavio se neočekivano, nekako kao u dramskom raspletu *Vučjaka*, kad dođe na prag svoje kuće iz svijeta izgubljenih, i nakon svih putova, raskrižja, nesebično prašta.

Ugledao me je odmah s vrata i krenuo prema mome stolu. Pružio mi je ruku. Zagrlili smo se i poljubili. Sjedajući, upitao me je, znadem li tko je napisao scenarij za *Brezu*. »Ne znam, Paore, ti si igrao u tom filmu.« Ja sam jedini zvao Šovagovića tim imenom i znao sam da je volio to čuti. I on je mene znao zvati Šibadžija. To je bila neka slavonska veza između nas, kojom smo se mi »Šokci« ponekad djetinjari među sobom, ali zavjera ili obrana pred glumcima Dalmošima, koji su nas ponekad gnjavili svojim perfekcionizmom i svojim zanosnim ali komliciranim tercama. »Znam ja da sam igrao u tome filmu, ali se ne mogu sjetiti tko je napisao scenarij«, govorio je Šovo. Naručili smo rakiju. S nekim drugim prijateljima, znao sam piti viski ili vino, ali sa njim, Ficijem i Baj-Matom, uvijek i jedino rakiju.

Dok smo vodili nas potpuno suludi, apsurdni, ioneskovski dijalog, promatrao sam mu lice. Dugo se nismo vidjeli. Rat i bolest ostavile su dubokog traga na tome, nekad tako snažnome čovjeku. Znao sam kako je duboko proživljavao tragediju koja je prošla kroz našu zemlju, ljude, slavonske oranice. Znao sam da je gotovo sišao s uma, gušen emocijama koje su mu raspinjale grudi, rasprskavale mozak. I rečenice koje je onomad o meni, u nekom novinskom intervjuu, bijesno, ne štedeći me nimalo, izrekao, bile su tako daleko od nas dvojice. Znao sam da je to iz njega govorio iskreni bijes i pravedna srdžba, koja nije mogla razumjeti moju muku, pred silinom nesreće koju je on gledao oko sebe i činjenicom da ja nisam tu negdje, blizu, pored, s njim.

Bio je pomalo, priznajem, smiješan dok je popravljao svoj aparat za slušanje, koji mu je stalno ispadao iz uha i dok se se sa smiješkom ispričavao zbog toga, govoreći da se on nikada nije razumijevao u tehniku. Drvo je poznavao u dušu, ali tehnika mu je bila špansko selo.

Proveli smo tako oko pola sata, uglavnom i dalje pričajući jedan drugome sve same nevažne stvari i ja sam se odjednom osjetio tako sigurno i zaštićeno.

Upravo ta njegova sasvim iskrena i topla zainteresiranost za neke male sitnice koje su nam nekada vezale živote, blažila je otvorene rane koje su još uvijek, nevidljive, zjapile našim umornim tjelima i dušama. Onda sam ja, pogledavši na sat rekao da ću morati uskoro poći na kolodvor da uhvatim vlak za Ljubljanu.

— Ostani večeras u Zagrebu. Ići ćemo negdje na večeru — rekao je.

— Ne mogu. Moram u osam biti u Ljubljani. Imam neki intervju za televiziju — rekao sam.

— Nemoj davati intervju. Ne valja brbljati — rekao je.

Šutjeli smo.

— I ja sam mnogo brbljao. I o tebi — rekao je nakon nekog vremena i gledao negdje u neku tamo daljinu koja je probijala zid.

Ispio sam zadnji gutljaj rakije iz svoje čaše.

— Sve je u redu, Paore — rekao sam i pružio mu ruku.

Pogledao me je onim njegovim pogledom kojim me je opijao sve one godine koje smo zajedno proveli na pozornicama ili pred filmskim kamerama i čvrsto mi stegnuo ruku.

— Je l' sve u redu? — pitao je kao da se želi uvjeriti.

— Sve je u redu — rekao sam posve iskreno.

Zatim je u njegovu oku zaiskrila suza. Prava, pravcata suza. Neka suza olakšanja. Samilosti. Priznanja. Cijelo jedno more stalo je u tu suzu. I naše poznanstvo bilo je u suzi i u tom oku, koje je bilo tako škрто u pokazivanju emocija. U tome mudrom, pametnom oku čiju sam oštrinu svih naših godina tako vjerno slijedio.

Nisam, naravno, tada znao da će to biti naš zadnji susret. A bio je, nažalost.

Zadnji čin samo naše drame.

Zapravo, njezin epilog.

III. Blagost

*O gorčini, posjetama Beli i Krleži, savjesti,
Vranešiću, posljednjim Krležinim danima
i naslijeđenom šeširu*

Ja neću suza.

Suza je uza.

Ona srce leđi.

Ujević, Pjesma vatre u peći

Ima u meni natopljene gorčine, koja se svih ovih godina skupljala duboka i opora, i koju sam gazio u svojoj utrobi, ko što sam golim djetinjim nogama, u vlažnom podrumu naše vinkovačke kuće, pod nejakim svjetlom žarulje koja se

njihala iznad moje djetinje glave i rasipala škrto, žuto svjetlo oko kojeg su se skupljale vinske mušice i zalijetale u zasanjane i vlažne zjene, gazio svježi kupus u drvenim kacama, dok se ne istjera onaj slani, gorki i kiseli rasol.

Gorčine koju sam ustrajno gasio i slagao u sebi ko nuklearni otpad, bojeći se izbaciti ga iz sebe da ne zarazim okolinu, a koja bi ponekad, u trenucima slabosti, poželjela da se uzjoguni i otme mojoj kontroli, te onako gorka i opaka poželi da se sveti, da sudi i presuđuje licima iz moga svjetokruga.

Ima takvih ljudskih trenutaka.

Ima i ima...

Ako se ne dođe do mira, kad se sve uskovitla, zaklopim oči, zbrajam i oduzimam poznata lica, i igram se križaljke uspomena.

Pod brojem sedam okomito, glistu pretvaram u šarenog leptira i pravdam ljudskom prirodom i njenom nesavršenošću nečije stranputice i ponore. »Istina je uvijek negdje drugdje, nikad nije ista i uvijek je pomalo i tuda...«, otpisao mi je, jedne davne godine, u nekoj toploj prijateljskoj prepisci Vjeran Zuppa, i vratio se u svoju dolinu Mirne.

— Ima li uopće kakve koristi od izgovorenih istina? — pitao je Krleža u njegovom i mome »Obračunu s njima«, i odmah odgovarao: »Nema, jer za istinom kao takvom, već su vjekovima raspisane tjeralice!«

O, kako mi je svih ovih »desetak krvavih godina« nedostajala ona toplina njegove sobe, u kojoj me je primao u neka jesenja, kišna predvečerja, u koju sam donosio miris šume iz Tuškanca na svome vlažnome kaputu!

Uvijek u tim dolascima provijavala mi je jedna njegova misao, koju je, svojim opusom, provjerio iz dana u dan, iz stranice u stranicu. »Boriti se perom spada među najveća junaštva. To nije osvajanje pozicija na juriš, to je čitav niz nevidljivih, samozatajnih heroizama, koji se nadovezuju u trajnom i postojanom naponu volje. To znači svesti sebe i svoje lične stvari i interese na ništicu. To znači biti istraživač nepoznatih krajeva u pustinjama duha, gdje čovjeka ne vrebaju samo lavovi nego i ljudi.«

Da, ponavljao sam, u trajnom i postojanom naponu volje!

Sjedio je za svojim pisaćim stolom, pušio cigaretu, pio francuski konjak i pričao. »Eto, moj mladi prijatelju«, govorio je gledajući kroz veliki stakleni prozor prema Gornjem gradu, »u onih tamo pedeset metara gornjogradske ulice, može stati sva značajnija povijest Hrvata...«

Na moj upitni pogled, osmijeh, ne čekajući, počinjao je svoja predavanja, spominjući događaje i ličnosti u širokim potezima, ali sa zapanjujućim osvrtnom na pojedinosti. Govorio je baš onako kako je pisao. Slušajući ga, činilo mi se, da listam enciklopediju. I bio je sa svojim osebnim znanjem pravi enciklopedist.

O mnogim stvarima o kojima je govorio, nisam imao pojma. Više-manje vješto sam skrivao svoje neznanje, šeretski pribjegavajući temama i nekim

bombastičnim vijestima iz zagrebačkog teatarskog života, znajući da će ga to odmah zaintrigirati.

Često sam se pitao, što on to baš meni priča, kad ja nemam u ruci pero da bilježim njegove umne rečenice i nisam ama po ničemu ni približno pripravan sugovornik za takve razgovore?

Kao da je naslućivao moje misli, u tom času mojih dvojbi, dobacio bi mi:

— Uostalom ti o tome nemaš pojma, jer uopće ništa ne čitaš, i što ja to tebi govorim, dodavola!

Ja bih samo ponizno kimnuo glavom.

— Možda da jednoga dana napraviš Leona — blago bi i nekako pokroviteljski rekao nakon pomalo neugodna zatišja.

— Leona?

— Vrijeme je, dodavola, da neko odigra i tog Leona kako spada!

— Vi mislite...?

— Mislim, mislim...

136

U tom času pojavila se Bela. Donijela je kavu i pridružila nam se na kratko. Bila je toliko lijepa i otmjena, nekako posebno, skoro majčinski obzirna. Iskreno, bez šmire. Hodala je s nekim mirnim, u njoj provjerenim, dostojanstvom. Gotovo ništa nije imala od one narcisoidnosti i pretjerane razmaženosti, tako svojstvene glumicama. U glumice, da se razumijemo, ubrajam i sebe, da mi se neke kolegice ne uvrijede.

Bela je dolazila često i na moje premijere. Bila je od samog početka, čini se, iskreni navijač. Odnekud me je, svojom postojanošću, elegancijom, svojim kritičkim okom, podržavala u glumačkom odrastanju. To je, priznajem, za mene bilo jako značajno. Uopće, u to vrijeme, Krleža i Bela, bili su umjetnički par, u našim okvirima, skoro kao ikone. On kao bard, živi klasik, duhovni mentor, a ona, kao neka igračka vjetrova, ili, bolje reći: ruža vjetrova. Uvijek sam ih uspoređivao sa Sartreom i Simone de Beauvoir. Bilo je i drugih parova, recimo, Strozzi i E. Gerner, pa Kaštelan i Nada Subotić, i još nekih drugih, ali njih dvoje, smješteni u tu samotnu kuću kraljice Jelene, u šumi, djelovali su mi kao odrasli vilenjaci.

Vjerojatno, ne mogu staviti ruku u vatru, mora da je odgovor na toliko beskrajno neopravdane pažnje i nježnosti kojom me je Krleža obasipao, ležao i u Belinim raportima sa zagrebačkih kazališnih stratišta. Jedno i drugo, naime, uživali su u svemu onome što se događalo »tamo dolje« u kazalištima. Bdjeli su nad repertoarom, ali su se zanimali i za ne baš uzvišene estetske koncepcije i stavove, dakle, za dežurne tračeve i slične kazališne zgone.

Brzo bi nas Bela, nakon toplih riječi, ostavljala same, jer je znala da se Krleža u njezinoj blizini pretvarao u zaljubljenog i razmaženog dječaka-ljubavnika. Bila je dirljiva njena mudra ženska intuicija ostavljajući nas ponovno same, da u tišini tople, jesenje sobe, slijedimo poeziju našeg poznanstva.

Govorio mi je o Supilu, Križaniću, Josipu Brozu i Goranu Kovačiću, Apisu i Karadordevićima, Mustafi Golubiću i Kominterni, Đilasu, Zogoviću i Koči Po-

poviću. »Sve su to, mali moj, romani. Nenapisani romani. Supilo i Križanić, pa to su drame ovih naših vremena i prostora.« Nešto sam, nekog vruga ipak čitao, znao, a ponešto sam bogme i čuo, pa je malo falilo da ga pitam zašto nije završio roman o Supilu, ili o Križaniću. Tko će, ako ne on, pomislio sam. Ipak, možda je bolje ne dirati u osinjak, zaključio sam.

Govorio mi je jedne večeri i o doktoru Vranešiću, dolijevajući konjak u čašu više no što je za tu večer bilo predviđeno (a uvijek je na Gvozdu postojala mjera). U mucu koju mi je opisivao nakon smaknuća doktora Vranešića, gdje se osjećao posramljeno i izdano, jer ništa nije mogao učiniti da mu spasi život, kao što je ovaj, ipak spasio, kad je trebalo njemu, čekao je da dođu i po njega neki oficiri i odvedu ga u zatvor ili na stratište.

Bilo je to doba: ili — ili!

Jedno jutro pokucali su na njegova vrata. Dva visoka oficira u uniformama JNA. Zamolili su ga (zapravo — naredili) da pođe s njima u Beograd, i da uzme sa sobom samo najnužnije stvari. Pokušao ih je pitati kuda idu i zašto, ali nije dobio nikakav odgovor. Posjeli su ga na stražnje sjedište džipa i krenuli cestom.

Još je nekoliko puta, govorio mi je Krleža tu večer, pokušao je zapodjenuti razgovor, ali nikakva odgovora nije dobio na svoja pitanja. »Noć, mali. Opaka noć. Pomrčina. I njihova lica...«

Ledeni muk i tišina tokom čitavoga puta. Tek bi se tu i tamo zalomila neka, uglavnom službenih rečenica.

U Beograd su stigli predvečer i posvuda se osjećala praznička i pobjednička atmosfera. Vojnički kamioni i motorprikolice su šarali gradom, a iz zvučnica su se razlijegale partizanske i ruske pjesme.

Odveli su ga direktno u Bijeli dvor, gdje su bile smještene kancelarije visokih političkih komesara i komandanata.

Vodili su ga dugačkim hodnicima i napokon ušli u jednu od velikih soba. Rekli su mu da sjedne na jednu od stolica i da pričeka. Pokucali su na druga vrata koja su vodila u susjednu sobu i ušli unutra. Vrata za sobom nisu zatvorili i jasno se čulo njihovo raportiranje.

— Druže komandante, doveli smo Krležu — rekli su.

Zatim je zavladala nekoliko trenutaka tišina, a onda je jedan od njih glasno upitao:

— Što da radimo s njim?

Tišina.

— Da ga strijeljamo ili vješamo?

— Kroz moju su glavu — govorio mi je Krleža okrećući čašu s konjakom i poigravajući se tečnošću — zazujale violine, kao kada završavaju fortissimo stavci Beethovenove simfonije. Nisam više, mali moj, razabirao što su sve govorili. Ona dvojica su izišli iz sobe i hladno me pogledavši rekli mi da se ne mičem i da i dalje čekam. Zatvorili su vrata od sobe i ja sam tako sjedio slije-

dećih pola sata, koji su se činili dugački kao sve četiri godine tog suludoga krvoprolića i zločinačkih orgija, među podivljanim zvjerima, od kojih sam jedva spasio živu glavu. Nakon svega čekam, dakle, konačnu neku osvetu pobjednika, s kojima sam i prije njihovih vojnih operacija i ofenziva, na krilu ljevice, bio na suprotnim stranama, i koji me, eto, u to beogradsko predvečerje, očekuju, da konačno sredimo naše stare i nove račune, i postavimo stvari na svoje mjesto, kako bi oni to rekli u svom komesarsko-naredničkom žargonu.

Sjedio sam u toj bivšoj kraljevskoj čekaonici, koja je vrlo brzo poprimila onaj karakteristični udbaški miris, mješavine bijelog luka i oznojenih čarapa, koji se uvlačio u bidermajersko pokušstvo i nesnošljivo ispunjao čitavu sobu.

Napokon su se vrata otvorila i jedan od onih oficira me je pozvao da udem unutra. Za velikim stolom sjedili su komesari i komandanti, raskopčanih gornjih uniformi i odloženih kaputa s generalskim epoletama.

Soba je bila ispunjena gustim dimom, a na stolu je stajala boca rakije i bezbroj čaša. Prepoznao sam samo Đilasa i Rankovića. Ustali su od stola, raširili ruke, čvrsto me zagrlivši i smijući se rekli:

— Gdje si, družo Krleža? Četiri godine smo te čekali!

Rekli su to nekako nadmoćno, otprilike, kad se nekomu govori — došla maca na vratanca — ili tako nekako. Osjećao sam se uvrijeđeno i poniženo. Čitavu onu priču o strijeljanju i vješanju, odglumili su ne bi li me dobro zastrašili. Prihvatio sam njihovu drugarsku lakrdiju, tada, kao i svih slijedećih godina. Između nas je stvar definitivno pukla još 38. i ništa nije moglo bitnije pomiriti naše stavove.

Kada sam nekoliko godina kasnije, upitao Đilasa, koji je bio jedan od rijetkih s kojim se tu i tamo moglo pristojno razgovarati, što bi se dogodilo da sam kojim slučajem došao u partizane 41. godine, rekao mi je:

— Da si došao prvih mjeseci 41. streljali bismo te, a da si došao malo kasnije, bio bi jedan od naših najvećih heroja.

Odlazio sam tako kod Krleže često. Najčešće na njegov poziv. Čini se da sam mu na neki način bio uistinu drag, i izgleda da je pratio moj glumački uspon.

— Kakav ste to vi neki važan čovjek — rekla mi je jednom Bela. Na moj upitan pogled, nastavila je:

— Danas su Tito i Krleža pričali o vama i Bombaškom procesu skoro sat vremena.

Kad je bio naročito raspoložen, pričao mi je neke dogodovštine iz mladosti i ponekad mi znao reći, završavajući neku od svojih dugih rečenica solilokvija:

— Ti si moj sin...

Danas mi se, iz ove perspektive, čini jasnije, što je time zapravo htio reći. Nisam mu naravno mogao sinom biti po književnom talentu, pameti, intelektualnom značaju. Ali možda po vrsti hrabrosti i odabiru samotništva među ratom zatrovanim i podivljanim zvijerima — da! To su dobra, pouzdana srodstva, i obično se međusobno naslute. Zato smo se tako često družili. Vjerojatno sam

mu bio dobar saveznik u onim panikama u suton o kojima je govorio, koje dodu same od sebe i odjednom, bez razloga. I te panike uslijede, kako je zapisao, stoga što živimo zapravo s kanibalima. I život među takvima nije i ne može biti dječja igra. »Među ljudožderima čovjek može svakog trenutka, da bude skuhan u kotlu za dobru večeru bližnjima«, zapisao je. I živio s tim osjećajem. Do svog posljednjeg daha...

Onda je preminula Bela...

Krleža je kao Baš-Čelik izgubio svoju magičnu snagu. Kao da je nestao razlog njegova bivanja na ovoj planeti. Svakim danom je kopnio i venuo. Ništa više nije moglo izmamiti osmijeh na njegovu tužnome licu.

Sjedili smo još samo jedanput u onoj istoj sobi, u kojoj su bijele ruže tužno visjele iz kristalnih vaza. Soba je mirisala na smrt i vrijeme je sporo i lijeno protjecalo. Priče s njegovih usana su usahle i tu i tamo smo progovarali neke obične rečenice. Ništa više, čini se, za njega nije imalo smisla ni važnosti. Njegova duša, vidio sam, bila je spremna za let. Kao da mu se žurilo poći za Belom.

Onda je odjednom rekao

— Mali, ja ću ubrzo umrijeti.

Ne dočekavši da bilo što kažem, rekao je:

— Što hoćeš da ti ostavim?

Što bi meni trebalo od svega toga čime je okružen, a što je, zapravo, već na neki način muzej? Ništa. U jednom času, šaleći se pomalo, a pomalo i ozbiljno, rekao sam:

— Hoću vaš šešir.

Pogledao me iznenađeno.

— Što će ti, dodavola, taj iznošeni stari borsalino?

— Pa... kad umrete — rekao sam — da vas ponekad prošetam Trgom Republike.

Zašutio je.

Šutio sam i ja.

Ušutjela je i soba.

Bila je to životna dramska pauza.

Čulo se samo pucketanje leda u čaši vode koju je primicao ustima. Otpio je dugi gutljaj i nekoliko trenutaka me je tako odsutno gledao, kao da vidi kako njegov šešir hoda ulicama Zagreba bez njega.

Rastali smo se bez riječi. Kimali smo glavom, mahali rukama, pomičući prste...

Nakon nekoliko mjeseci odveli su ga u bolnicu iz koje više nije izlazio. Enes Čengić me je par puta zvao da ga zajedno posjetim.

Nisam mogao.

Jednostavno nisam mogao!

Kao da su se postavila neka strašna i teška vrata između te bolesničke sobe i mene.

Umro je na Badnje večer 82. godine. Otišao sam kod Pere Močiboba u Potepuh. Tu smo čitavu noć, dok je snijeg lagano padao, pored Petrice Kerempuha, govorili Balade, otvarali boce vina i smrtno se napili.

Nakon par mjeseci, nazvao me doktor Krešimir Vranešić, koji je bio nasljednik Krležine privatne imovine, i koji je tih dana rješavao testamentom ostavljene i darovane Krležine stvari.

— Možete li doći kod mene večeras? — pitao me.

— Naravno...

Našli smo se u njegovu stanu. Ponudio me pićem, a onda izvadio kopiju Krležina testamenta, u kojem je, među raznim oporučnim željama, na kraju stajala Krležinim rukopisom ispisana rečenica:

»... Radi Šerbedžiji moj sivi borsalino.«

Vranešić mi je uručio šešir koji sam ponizno, drhtavim rukama primio. U tom času bio je to čudan i neopisiv osjećaj. Šešir koji sam imao u rukama bio je štit, gromobran, malo nebo, ali i neki trofej jednog uzvišenog i rijetkog poznanstva.

Ukratko: relikvija.

Primljeni šešir iz ruku doktora Vranešića odnio sam kući. Uzeo sam čekić i veliki čavao i zakucio ga u središnji zid stana. Već slijedeće nedjelje, odvažio sam se i stavio sam ga na glavu, kao što sam i obećao Krleži, te, s nekim nepojmljivim pijetetom i zahvalnošću, prošetao Trgom Republike!!!

Golubovi su me čudno gledali.

I prolaznici.

Pozdravljao sam ih podižući šešir kao što je to činio Krleža.

Neki su mi i odzdravili...

Priredio BORISLAV VUJČIĆ

Drago Jančar

Brijuni

141

Župnik u Vodnjanu posjetitelju rado pokazuje »najveće blago Istre« što ga čuvaju u crkvi Svetoga Blaža, posjetitelju se ono čini svakako najneobičnijim: nogu svete Barbare, jezik Marije Egipatske i ostatke svetoga Sebastijana. Sebastijanovi su ostaci impozantni: neraspadnuta glava, dio kraljeznice, pleća i sačuvani mišići koji su ostali tamo nakon što su u rimskoj tamnici svetom čovjeku iščupali glavu iz tijela. Župnik objašnjava da ni jedna egzaktna znanost ne može objasniti zašto se ta tijela ne raspadaju. Posjetitelj upita postoji li kakva pisana dokumentacija da ti veliki komadi tijela, što počinjavaju u loše osvijetljenom relikvijariju, doista pripadaju baš tim sveticama i tom svecu? Na upit ne dobiva odgovor, kasnije spoznaje da su relikvije, prije nego što su se našle u Vodnjanu, bile u posjedu mletačkog slikara Grezlera. Sakrio ih je pred Francuzima, koji su godine 1806. ukinuli mletačke samostane a njihove kuće i crkve podržavili. Posjetitelj više ne postavi ni jedno pitanje. A i što da naposljetku ovdje rade pisana dokumentacija kao i egzaktna znanost, koja ne može utvrditi zašto se ti komadi mesa, mišića i kosti ne raspadaju, kad pred njim leže *corpi santi*. Sveta se tijela ne raspadaju upravo zato što su sveta.

Na starom kopnenom putu od Vodnjana prema Brijunima, po kojemu su na more putovali davni narodi i na njemu ostavljali svoje kamene tragove, čuda se i dalje nastavljaju. Najveće je priroda sama, Istra, koju turistički priručnik opisuje odabranijim riječima nego što bi ih u neodoljivoj navali čuvstava posjetitelj mogao izreći nekoj ženi: poluotok neusporedive ljepote i prikrivenih strasti, zemlja kontrasta, krotka i istodobno surova, plodna i škrtka, osunčana i oblačna, tiha i bučna — uvijek privlačna i tajnovita, nemoguće joj se oduprijeti. Dakako da je ta ljepota našla svoju prisposobu i u čudesnoj legendi. Stvoritelj je, naime, taj komadić zemlje zamislio kao zemaljsku sliku raja. Ali, umiješao se Đavo, koji je Božje djelo pokvario, legenda ne kazuje točno čime, vjerojatno kamenjem i stričkom, oblacima i olujama. Međutim, dobri su anđeli Đavolu

pred nosom podigli modre valove, zaustavili to ponašanje i komadić rajске zemlje oslobodili od njegovih podlih namjera. Tako su nastali Brijuni »andeoski otoci, niz zelenih dragulja, pozlaćenih suncem i od kopna odvojenih uskim trakom čiste morske modrine«. Prije nego što posjetitelj ugleda sliku raja saznaje za još jedno čudo. U jednoj od starokršćanskih bazilika nedaleko od Vodnjana događaju se ozdravljenja bolesnih ljudi. U zemlji, s kojom je Stvoritelj imao posebnih briga i gdje počivaju neraspadnuti *corpi santi*, ta se vijest posjetitelju učinila već posve samorazumljivom.

Morski put na rajске otoke vodi iz Fažane. Nedaleko od mola samuje napušteni bunker, ostatak vanjske utvrde, sigurnosnoga pojasa koji je čuvao mir nekadašnjega vladara Brijuna. Auto valja ostaviti u obližnjim garažama, nekoć je tu bila praonica onih crnih limuzina iz kojih su odabrani putnici prelazili na brodove. Policajac u maloj kućici podiže prozorčić, na tjemepotiskuje kapu s hrvatskom šahovnicom i zapisuje posjetiteljeve podatke. Nekoć je na toj kapi bila zvijezda, posjetitelj to zna, veći je dio života proživio u državi punoj crvenih zvijezda i zastava, zna da je Fažana kopnena tvrđava, vrata Zabranjena grada, kroz ta vrata nije mogao proći ni miš a da ga nisu provjerili i zapisali njegove podatke. U Fažani su stanovali djelatnici službe sigurnosti i brojna služinčad, koja je skrblila za udobnost povremenih stanovnika rajskog arhipelaga. Tu su sa svojim obiteljima mogli ljetovati samo pripadnici državne službe sigurnosti nekoć slavna imena UDBA. Fažana, koju bismo danas mogli zvati »check point« djeluje pomalo zapušteno, dosadno i zamorno, nema više nekadašnje živahnosti i napetosti, uzvika, zapovijedi, lupanja vratima limuzina, topota čizama i *pravoga* provjeravanja, malo konspiracije ostalo je po inerciji. Dani stare slave nepovratno su minuli, *corpus sanctum* počiva daleko odavde u beogradskom mauzoleju zvanom Kuća cvijeća. Stanovito je vrijeme svake godine u kolovozu ovamo dolazio njegov zagorski zemljak, isprva se činilo da je to njegov duh ili barem alter ego, jer nosio je gotovo iste bijele uniforme i s njime je putovala suita političara, glumaca, snimatelja i služinčadi, međutim ubrzo se pokazalo da je riječ tek o bližoj kopiji. Ovdašnji su stanovnici brzo spoznali razliku između Franje Tuđmana i originala, Josipa Broza-Tita.

Legenda o Stvoriteljevim poslovima s Brijunima morala je nastati tek nakon Titova dolaska, ako ne već nakon odlaska Paula Kupelweisera, naime, tu nije bilo »andeoskih otoka, niza dragulja«, bile su močvare, komarci i malarija. Stvoritelj je bio Kupelweiser, on je dao isušiti močvare, zasaditi parkove i sagraditi prve hotele; u njegovu se austrijsku baštinu naselio komunistički monarh koji je dao iščupati vinovu lozu i posijati englesku travu kojom još i danas jure krda udomaćenih jelena, tu je jednom riječju nastao umjetni raj. Posjetitelj šeće hotelom, obloženim socrealističkom raskoši, u svojoj sobi razgledava imperijalno partijsko pokućstvo, koje bi moglo stajati i u pisarnici nekog partijskog sekretara, velike nespretne kade u kupaonici, stare slavine. Naručuje piće, iz podruma mu donose zaprašenu bocu merlota iz Slovenije. Vino se ukiselilo, pokvareno je. Pogledavši godinu proizvodnje utvrđuje da je boca ostala u podrumu još iz *onih* vremena, godina je 1988., zalihe su obilne. Pa ipak osoblje

hotela prema rijetkim je turistima nadasve ljubazno, posjetitelj je za svoj rođendan u svoju sobu neočekivano dobio veliku kitu cvijeća. I dok kasnije hoda dugim hodnicima, obloženima mramorom, pomisli na partijsku vrhušku koja je živjela ovdje na dvoru, u blizini Maršala koji je živio na Vangi, na njihove žene i djecu, kao i na dvorske spletke na prijelomnim partijskim sastancima od kojih se tresla Jugoslavija, tu je s ramena skinuta mnogo koja politička glava, recimo Rankovićeva. Tu su, što se otkrilo mnogo kasnije, savjetovali Naseru da napadne Izrael, tu su se tajno dogovarali s Rusima, Libijcima, Kubancima. 2. studenoga 1956. godine na otok je po opasno olujnom vremenu sletio Nikita Hruščov. Kasnije je rekao da je to bio, računajući i letove tijekom Drugog svjetskog rata, najteži let u njegovu životu. Zašto je došao?

Svi komunistički vođe već su obećali suradnju pri gušenju protukomunističke revolucije u Budimpešti. Osim Tita. Na Brijunima je potrebu za vojnom intervencijom uvidio i Tito. Nakon toga Hruščov je odletio u Moskvu. Dva dana kasnije, zorom 4. studenoga sovjetske su jedinice opkolile Budimpeštu i počele pucati. Mađari su se hrabro suprotstavili, a krvavi je rasplet poznat. Zadnji čin odigrao se u jugoslavenskoj ambasadi kamo su se sklonili vođe ustanka uvjereni da su na sigurnom. Nisu znali za dogovor na Brijunima. Jugoslaveni su ih izručili Rusima. Posjetitelj klizi rukom po mramoru razmišljajući da su neki putopisci tako opisivali kremaljske hodnike, zapravo sve palače i hotele istočnog imperija. Razmišlja i o tomu da bi mramor mogao biti iz obližnjega Golog otoka, iz tamošnjeg poduzeća »Mermer«, koje je od tamo mramor izvozilo i u Italiju. Čini se dosta ekonomičnim ako je njime opremalo i rezidencije Predsjednika; Zapovjednika i Sekretara. Vani su zelene livade, srne, zečevi, panovi, rajski prizori. Srne promatraju svakog prolaznika, prilaze mu posve blizu, udomaćene su na engleskoj travi poput kakvih sijamskih mačaka ili bijelih pudlica. Park iza hotela besramno napadaju korov i trnje. Boddlikavo, ružno raslinje ljubomorno motri ruže, još uvijek raskošno darivane škropećom vodom. Posjetitelj pomisli da je, nažalost, svijet tako uređen, u njemu su uvijek jedni ravnopravniji od drugih. Tko je to bolje znao doli vladar ovih otoka i velike države, koji je rado upotrebljavao rečenicu: Mi gore, vi dole! I pri pogledu na tu raslinjsku neravnopravnost pomisli i na jednog pisca, Miroslava Krležu, koji je također šetao ovuda uokolo, na njegove stihove iz vremena kad još nije bio u vladarevoj suiti: *Ni med cvetjem ni pravice / rekel to je fijoalice / smardlivi tarputec, / jalnuš tvardogutec.*

Titov muzej, u koji pobožno ulaze posjetitelji s kopna, pun je Velike povijesti što se tu događala, a mi smo je tamo daleko u industrijskim gradovima u kinodvoranama s katranasto crnim drvenim podom pratili buljeći velikim primorskim očima u pucketajuća platna kojima su se nizali blještavi prizori znamenitih Filmskih tjednika. Tu je On otkrio otok Vangu i zasukanih rukava bijele košulje počeo čistiti šikaru. Tu se sprovodila politika nesvrstanih, tuda su hodali partijski dostojanstvenici od Ceausescua do Hruščova; carevi i diktatori od Haileja Selasija do Nasera i Gadafija; filmski glumci kao što su bili Liz Taylor i Richard Burton. Blještava Titova odijela, uniforme, koje otkrivaju

ukus zagorskog bonvivana, hohštaplera, kako ga pomalo zločesto nazivaju u današnjem Beogradu, čovjeka, koji je, prema svjedočenju Vladimira Dedičera, želio postati konobar i to samo zato što su konobari, prema riječima mladog Josipa Broza, uvijek lijepo odjeveni. Nije postao konobar, postao je car u radničkoj državi, u državi diktature proletarijata. I posjetitelj ne može a da ne pomisli da su njegovi neposlušni podanici nedaleko odavde tucali kamenje u jednom od najstrašnijih gulaga što ih poznaje novija povijest, dok je On u novim i novim uniformama primao, paradirao, fotografirao i tokario na osobnom kromiranom tokarskom stroju, kako država »radnika, seljaka i poštene inteligencije« ne bi zaboravila u čije je ime zapravo bila izvedena revolucija. Fotografije svjedoče kako je igrao šah s Krležom i Kardeljem, raspojasano slavio Silvestrovo s Mačekom i Ribičićem, brao mandarine što su ih svake godine darivali djeci bez roditelja; bile su to čuvene Titove mandarine s otoka Vanga, o njima smo mi pioniri mnogo čuli u školama, naši roditelji bili su ganuti. I današnji posjetitelj ne može a da se ne upita je li On ikada, u večernjem mraku na Vangi, ili tada kad je čuveni brod Galeb rezao valove mimo Golog otoka i mimo ženskoga koncentracijskog logora na otoku Grgur, ili naslonjen na ogradu, pomislio što se tamo događa? Ne samo s njegovim klasnim neprijateljima nego i sa suborcima, partizanskim zapovjednicima koji su morali već pri dolasku na otok trčati kroz špalir u kojemu su stajali ostali zatvorenici i nemilosrdno ih batinama tukli po okrvavljenim glavama, je li ikad pomislio? Kad je pred kamerama, koje su sve odmah dokumentirale, u rukama držao volane novih i novih buicka ili mercedesa, kad je stavljao nogu na strvinom dobro nahranjene upravo ustrijeljene medvjede ili jelene ili veprove u svojim rezervatima od Banata do Brda. Nikakva pisana dokumenta nema o tome da je takvo što ikada pomislio.

Tu, na Velom Brijunu, pucao je na patke, i to iz naslonjača. Pokraj ribnjaka stoji zagorska kućica, u kućici je veliki naslonjač, ispred naslonjača je prozor, na prozor je bila naslonjena puška. Lovac, gonič, vani pokraj ribnjaka prestrašio je tamo nastanjene patke, velika perad poletjela je u zrak, puška iz naslonjača je opalila, patke su padale. Muzej je pun prepariranih životinja, risovi, ptice, srne, preparirane antilope, preparirane žirafe. Nekoć su bile u ovdašnjem zoološkom vrtu, volio je životinje, sada s teškoćom skrbe za neke koje su ostale, nema novaca, nema prave ljubavi prema životinjama. Ostalo je nekoliko slonova koji se iza ograde nespretno i tužno premještaju s noge na nogu, njihovo staro pamćenje unutarjim očima još uvijek vidi blaga čovjeka u bijeloj uniformi s fotoaparatom, dalekozorom ili puškom, koji je ovuda prolazio sa svojim gostima. Bio je dobar domaćin, rado je pokazivao svoje slonove i žirafe. Životinjski vrt danas je tužna slika postimperijalnog postkomunističkog vremena. U kavezima nema više ponosnih jastrebova i orlova, slikovitih tukana i kakadua, sada loše plaćeno osoblje, koliko ga je još ostalo, tu uzgaja domaću perad, okrugle kokoši zoblju kukuruz. Nekoliko manjih papiga ipak je preživjelo, kako sjećanje na nekadašnji sjaj ne bi posve nestalo.

Od svih brijunskih ptica, međutim, posjetitelj je ipak najviše očaran golubom, običnim bijelim golubom, i on je prepariran u Muzeju. To je »golub mira«, objašnjava natpis, onaj golub što ga je Tito pustio pod nebo. To dokazuje i velika fotografija uz prepariranu pticu: Tito u bijelom odijelu među proljetnim cvijećem ispušta iz ruku bijela goluba, posjetitelj pomisli da na toj lijepoj bijeloj slici nedostaju već spomenute Predsjednikove bijele pudlice. A potom pomisli i upita se kako može ispuštati baš tog goluba tu, ta golub je već u zraku, kao što i u Vodnjanu ne može a da si ne postavi posve nepotrebno pitanje: kako li su ga samo vratili iz zraka, tog letećega goluba da bi ga mogli preparirati u relikviju mira i nesvrstanosti.

Dolazi mjesec svibanj i u posjetiteljevoj domovini Republici Sloveniji opet će oživjeti sjećanja na druga Tita. Radio Slovenija najvjerojatnije će mu posvetiti cjelodnevnu emisiju, televizijske će kamere po ulicama opet hvatati slučajne prolaznike i ispitivati ih što misle o Titu. Prolaznici će odgovarati da je bio dobar političar, najveći, neki će reći da je bio za radnike. Mladi će reći da je bio »frajer«, druži se s filmskim zvijezdama, imao je lijepu odjeću i automobile, znao je živjeti. Rokeri će mu posvetiti koncert za Dan mladosti, to znači za Njegov rodendan, 25. svibnja. Nikome više neće biti moguće reći da su stadionski rituali bili navlas slični onima kakve su priređivali za rodendan Hitleru, Staljinu ili Kim Il Sungu. Posjetitelja koji šeće po brijunskom umjetnom rajju pri pomisli na skorašnje slavljeničke svečanosti zaprepašćuje činjenica *na kakav se način* duh i kult Josipa Broza–Tita, nesumnjiva diktatora, održao i prenio u novo stoljeće. Ne slave ga samo ostarjeli partijski funkcionari i vječiti nostalgičari za vremenom »kada je još živio Tito i kad je bilo sve drukčije«, njegov su kult prihvatili i novi japijevski kapitalisti. Tito je bio uspješan, znao se uzdići, njegova je karijera bila blistava, kretao se među svjetskim jet setom. Prije nekoliko godina slovenska je oglašavačka agencija reklamirala novi tip mercedesa s Titovom slikom i porukom: on je imao sve. Nakon protesta bivših političkih zatvorenika njemačka uprava Mercedesa reklamu je povukla, samo slovenski oglašivači nisu mogli razumjeti zašto se tu neki ljudi uzrujavaju. On je, ukratko, prema kriterijima novog parvenijskog miljea sinonim za karijeru i uspješnost. Kad zapisivač ovih redaka pokušava kojeg od Titovih novodobnih obožavatelja upozoriti da voljeni vođa nije bio nikada izabran na slobodnim izborima i da su u Jugoslaviji radnici u usporedbi s radnicima u zapadnim zemljama zapravo živjeli bijedno, zamahnu rukom: ali su zato živjeli bolje nego u Češkoj. Kad kaže da nije bilo slobode tiska i govora i da su mnogi ljudi bili u zatvorima te da je cijena njegova uspješna i carska života bila visoka, isto tako zamahnu rukom. Dakako, ako je riječ o čašćenju duha uspješnosti i udobnosti, iz kojih se napajaju ideali novog vremena, onda o tako nevažnim stvarima, o tako reći sporednim pojavama uspjeha nema smisla raspravljati. Unatoč tomu posjetitelj Brijuna nakon lanjskih je slavlja poslao na Radio Slovenija knjigu *Tamna strana mjeseca* i zamolio urednike da barem pogledaju fotografije Golog otoka, procesa i ubojstava prije no što počnu s novim slavljinama godine 2001. I kad bi pogledali barem naslovnu stranicu knjige morali bi se zamisliti. Na fo-

tografiji pred vojnim sudom, pred fotografijom maršala Tita, stoji žena u izglučanoj suknji, Hildegarde Hahn, Židovka, koja je preživjela koncentracijski logor. Prema mišljenju uniformiranih sudaca koji sjede pod Titovom slikom, upravo je činjenica što je preživjela bila *eo ipso* dokaz da je surađivala s Gestapom. Bila je osuđena na smrt strijeljanjem u takozvanim Dachauskim procesima. Kasnije je bila pomilovana na 20 godina zatvora. Ne bi li se zamislili barem nad tom »sporednom pojavom« jedne uspješne karijere? U kakvom sjećanju ima Titovu sliku ta gospođa koja još živi u Beču? I ako zanemarimo te odvratnosti o kojima danas nitko neće slušati, poprilično pune tamnice, nasilnu i opasnu policiju, birokratsku partiju, privilegije, opasnu i snažnu vojsku uvijek vjernu svom Vrhovnom komandantu — možda bi se ipak kapitalistički obožavatelji Titove uspješnosti i životnog stila zamislili barem nad nevjerojatnim raskorakom između njegove carske raskoši i njegovih brojnih govora o radničkoj klasi, nad snažnim napadima na bogaćenje u socijalizmu?

Mogućnosti za to su male. Prije nekoliko dana je, naime, na slovenskoj televiziji nastupio Titov osobni tajnik i tvrdio da je unatoč svemu i zapravo bio »samo čovjek«. Posjetitelj Brijuna misli da je to zapravo napredak. Tajniku se činilo potrebnim stvari objasniti, do sada se po njegovu očito mislilo da je bio nekakva inačica Boga. Ili barem svetog čovjeka. Kad jednom posmrtno ostatke u Kući cvijeća proglase svetim relikvijama, k njima neće hodočastiti »radnici, seljaci i pošteni inteligencija« nego postkomunistički bogataši, tajkuni, svakovršni skorojevići koji već danas obožavaju njegovu sposobnost *imati sve* bez obzira na sredstva i načine kako se do *svega* dode. U davna su vremena, kao što smo vidjeli u Vodnjanu, ljudi ukazivali počast svecima jer su trpjeli za svoju vjeru i živjeli u neimaštini, danas im odaju počast jer su znali uspjeti i imati sve.

A da je tu riječ barem o svetosti ako već ne o Božjoj nazočnosti dokazuje i spomenik koji stoji usred Velog Brijuna. Veliki komad kamena zove se *Spomenik vodi*. Posjetitelj u notes zapisuje natpis na kamenom spomeniku vodi:

*Voda, najdragocjenije blago života na kršu
vjekovima zarobljena
u nepoznatim dubinama
opkoljena živim pečinama
prelivena sinjim morem
oslobođena je brigom
MARŠALA DRUGA TITA
HVALA MU.*

25. svibnja 1955.

To znači da je Tito na svoj rođendan rekao: Budi voda! I pritekla je voda iz dubine od 251 metra, a kako je iz sitnog natpisa na donjem rubu moguće

razabrati bušili su neki beznačajni inženjeri iz Geološkog zavoda iz Zagreba. Otkrio je Vangu, otkrio je vodu, hvala mu. Vangu je, doduše, Franjo Tudman dao preimenovati u Krasnicu. Mali imperator, koji je bio mala replika Velikoga, ipak nije mogao svoje poruke narodu Hrvatica i Hrvata slati iz Vange kao što ih je Veliki slao državi radnoga naroda. Posjetitelj je pak iz Pomorske enciklopedije, iz *pisana dokumenta* iščeprkao podatak da ni Vanga, nije bila uvijek Vanga, mještani su otok nekoć jednostavno zvali Vanjski. No kako bi zaboga zvučale poruke narodu koje dolaze iz Vanjskoga? Vanga, ime koje je toliko puta čuo, u ušima posjetitelja i danas odzvanja kao ime mjesta gdje prebiva neki zemaljski Bog.

Zato se i ne čudi više Titovu duhu, koji oživljen hoda po Sloveniji i drugdje po nekadašnjoj Jugoslaviji. U filmu mladog hrvatskoga redatelja njegov se duh pojavljuje na jednom drugom dalmatinskom otoku. Ipak, dramatičar Ivo Brešan i redatelj, njegov sin ista prezimena u jednoj su točki tog nadasve zabavnoga filma debelo pogriješili. Pred kraj filma pokaže se da je riječ o simpatičnom ludaku iz obližnje umobolnice, koji je opsjednut velikom osobnošću i uokolo hoda u njegovoj uniformi. Tko je tri dana hodao po Brijunima kao potpisani posjetitelj taj zna da tamošnji nebeski mir i ljepotu nije moguće u miru doživjeti, ni starodrevni *castrum*, ni ostatke rimskog dvorca u kristalnoj ljepoti zaljeva Veriga, ni secesijske Kupelwieserove vile, ni sjećanje na Thomasa Manna, koji je nekoć isto tako hodao tuda uokolo; nije se moguće diviti galebovima, koji se gnijezde na stijenama, ni večernjem mirnom prolaženju srna livadama na koje se spušta mrak, ne naslućujući pritom da tu još uvijek prebiva Njegov duh. Livade na koje se spušta mrak su umjetne, engleska trava tu loše uspijeva, zelena je samo u proljeće, od ljeta nadalje tu je spaljena trava. I preko svega pada njegova sjena, sjena Njegova beskrajnoga samoljublja i, tako misli posjetitelj, pa makar ostao jedini koji tako misli, sjena tiranije koja se od tuda protezala diljem velike države. Putopis iz Brijuna za takvu je tvrdnju možda premalo, valjalo bi napisati putopis naslovljen *Od Golog otoka do Brijuna* a da bismo mogli razumjeti zrcalnu sliku, izopačeno lice totalitarnoga doba. Putovanje od Vodnjana do Brijuna kroz opsjene istarske ljepote među relikvijama neraspadnutih svetaca, mimo novih nadnaravnih ozdravljenja u starim bazilikama, među čudima i poviješću što smo je svatko na svoj način živjeli, ipak nam daje misliti da *corpi santi* u duhu stvarno žive i nadalje; duh Maršala iz Brešanova filma življi je nego što to mogu izreći filmska i literarna fikcija. Tu je moguće jasno, s pisanim dokumentima ili bez njih, pomoću »egzaktne znanosti« ili bez nje, vidjeti, i znati da je tu imao umiješane svoje prste Onaj koji se svojim djelom umiješao u život prirode i ljudi. Ali drukčije nego što to tvrdi ona istarska legenda o borbi između zlih i dobrih anđela. Tu je svojom poznatom šaljivošću oživotvorio kako *superbio* tako i *luxurio* i sve svoje ostale projekte takve vrste u opsegu kao nigdje drugdje. Uspjelo mu je dugoročno, jer svakim se danom sve što je u svom dugom životu stvorio vladar Brijuna sve više proglašava dobrim, premda se to što bi tobože trebalo biti dobro rodilo iz

zla. I to je trijumf znamenitog ciničkog principa, u svojoj dvosmislenosti točno zapisanog u Goetheovom Faustu. Mihail Bulgakov, koji je dobro poznao prilike u kojima se taj princip najbolje ostvaruje, znao je zašto ga je stavio kao motto svom romanu Majstor i Margarita:

Pa što! Reci tko si!
Samo jedan dio moći, koja dobro
vječito iz zla rodi.

(1998)

Prevela sa slovenskoga MIRJANA HEĆIMOVIĆ

Ted Hughes

149

Engleski pjesnik, esejist i prevoditelj, Ted Hughes rođen je u radničkoj obitelji 1930. godine u Yorkshireu. Otac, veteran iz Prvoga svjetskog rata, s njegovom majkom je krajem 1930-ih otvorio omanju trgovinu. Školovao se na državnim stipendijama, a prije koledža na Cambridgeu dvije je godine služio u RAF-u. Nakon studija radio je kao vrtlar, noćni čuvar u zoološkom vrtu i korektor, da bi potom dobio mjesto nastavnika.

Američku pjesnikinju Sylviju Plath upoznao je 1956. godine i mladi se par iste godine vjenčao. Sljedeće godine odlaze u Sjedinjene Države gdje je Hughes predavao engleski jezik i kreativno pisanje na Amherst koledžu dok je Sylvia Plath predavala na Smithu. U prosincu 1958. godine vraćaju se u Englesku.

Njegova prva zbirka pjesama, Sokol na kiši (1957), naišla je na sjajne kritike. Veličanje sirovih snaga prirode ogoljenim, grubim stilom, izrazito je odudaralo od racionalne ironije pjesnika okupljenih u grupaciju Movement, pa ga se od tada smatra pjesnikom prirode. Godine 1984. proglašen je Dvorskim pjesnikom čime je u osnovi zapečaćena njegova šamanistička koncepcija poezije, njegovo 'putovanje u unutrašnji univerzum', preko čega je mogao govoriti o zaštiti okoliša i istodobno sklapati prigodne stihove za kraljevska vjenčanja i prinove u kraljevskoj obitelji. Kao plodan autor pisao je i za djecu, a njegova priča, Čelični čovjek i dalje plijeni pozornost mlađe publike.

Međutim, svjetsku slavu je stekao nakon samoubojstva svoje supruge Sylvije Plath koja je jednog ledenog jutra u veljači 1963. godine otvorila plin i gurnula glavu u pećnicu. Legenda o izmučenoj mlađoj ženi i pjesnikinji, koja je ubrzo postala feminističkom ikonom, pratit će ga do kraja života. Umro je 1998. od raka debelog crijeva. Iste je godine bez posebnih najava i reklama tiskana zbirka poezije,

Rodendanska pisma, knjiga u kojoj prenosi svoja sjećanja na Sylviju i njihov zajednički život. Čim je izašla postala je svjetskim bestselerom i najtraženijom knjigom poezije svih vremena. Nikada prije ni poslije nije se toliko pisalo i govorilo o jednoj knjizi poezije. New York Times objavljuje komentar na naslovnoj stranici, Newyorker preko cijele stranice objavljuje njihove fotografije, komentare i uvodnike donose sve engleske novine, a londonski Times vijest o toj knjizi stavlja na udarno mjesto.

Razlozi su, kako je poznato, bili izvan književne naravi. Hughes se nakon smrti Sylvije Plath povukao iz javnosti, a svaki je njegov nastup bio popraćen pravim demonstracijama bijesnih feministica koje su ga optuživale za umorstvo supruge i urlale da je ženomrzac i zvijer koja ju je zlostavljala, varala i natjerala na taj očajnički čin. Tako su formirana dva tabora; jedan, radikalno feministički nastrojen, na sav je glas pronosio priču o nesretnoj žrtvi okrutnog muškarca-tiranina koji je gušio žensku kreativnost — naime i njegova druga supruga, Assia Wevill, počinila je 1968. samoubojstvo na identičan način, a drugi je nastojao obraniti i zaštititi Teda Hughesa. Tenzije su donekle ublažene kada je sredinom 1990-ih američka pjesnikinja Anne Stevenson, koja je dugo živjela u Engleskoj, objavila biografiju svoje prijateljice Silvine Plath, Gorka slava, u kojoj je nastojala dati nepristran prikaz njezina života i u središte postaviti samu poeziju.

Nakon 35 godina šutnje, koja je kod jednih shvaćena kao bešćutna arogancija i prešutno priznanje krivnje, a za druge je bila plemenitom vrlinom i znakom duboke humanosti, Ted Hughes je odlučio iznijeti svoje viđenje i to na pjesniku najprimjereniji način. Kroz 88 pjesama u knjizi Rodendanska pisma Hughes je u maniri Lowellovih Studija života pokazao kakvi su doista bili njegovi osjećaji prema Sylviji Plath i na koji je način proživljavao njihov burni zajednički život. Pjesme su nastajale postupno, godinu za godinom nakon njezine smrti i govore o tome kako su se upoznali, o njihovom vjenčanju, putovanjima i njezinoj mentalnoj bolesti koja je sve više uzimala maha. To su snažne, briljantno ispisane pjesme, preciznih i pažljivo građenih metafora koje i širokoj publici otvaraju pogled u intimu jednog života i istodobno rastvaraju proces nastajanja poezije koja je trajno obilježila drugu polovicu dvadesetog stoljeća.

Izbor, prijevod i bilješka: MILOŠ ĐURĐEVIĆ

Ted Hughes

Rodendanska pisma

151

FULBRIGHTOVI STIPENDISTI

Gdje je to bilo, u Strandu? Izložba
Novih stvari, na fotografijama.
Poradi nečega zamijetio sam je.
Sliku Fulbrightovih stipendista
Za tu godinu. Tek stižu —
Ili su stigli. Barem neki od njih.
Jesi li bila među njima? Promatrao sam je,
Vrlo pažljivo, pitajući se
Koga bi od njih mogao upoznati.
Upamtio sam tu misao. Ne
Tvoje lice. Naravno da sam pomno promatrao
Djevojke. Možda sam te zapazio.
Možda sam te odmjeravao, nekako sumnjičavo.
Zamijetio tvoju dugu kosu, raspuštene valove —
Veronica Lake frizuru. Ne ono što je krila.
Činila se plavom. I tvoj osmijeh.
Tvoj pretjerani, američki
Osmijeh za kameru, žiri, strance, plašljivce.
Zatim sam zaboravio. A ipak se sjećam
Te slike: Fulbrightovi stipendisti.
Imali su prtljagu? Ne čini se tako.
Jesu li možda došli u grupi? Hodao sam
Otečenih stopala, po vrelom suncu, vrelim pločnicima.
Jesam li tada kupio breskvu? Koliko se sjećam, jesam.
Na štandu pored stanice Charing Cross.

Bila je to prva svježa breskva koju sam ikad okusio.
 Nisam mogao vjerovati da je tako slasna.
 U dvadeset i petoj ostao sam odjednom zapanjen
 Svojim nepoznavanjem najjednostavnijih stvari.

POSJET

Lucas, moj prijatelj, od
 Onih triju ili četiriju koji se ne mijenjaju
 Poput samosvojnog jastva,
 Kamena na dnu rijeke
 Nakon svake promjene, ostaje ti prijatelj.
 To sam saslušao, pozorno. Sjedio sam
 U uredu pored Slougha, za mladost udaljen,
 Jutrom i večerima između Slougha i Holborna,
 Skupljajući plaću za skok u slobodu
 Na drugoj strani zemlje — slobodni pad
 Kako bih u mlazu zgulio svoje kristale sa sebe.
 Vikendima se povlačio
 U Alma Mater. Prijateljica je
 Dijelila mentora i tjedne sesije
 S tvojim američkim rivalom i tobom.
 Prezirala te je. Pravila je tvoje
 Slike, a nije znala za
 Nezapaljivi celuloid u mojoj šutljivoj
 Neutaživoj budućnosti, za opsesiju slijepca
 Unutrašnjim plamenom za traganjem. Nakon ponoći,
 S prijateljem sam stajao u vrtu
 Bacajući kamenčiće prema mračnom prozoru.

Pijan, bio je siguran da je to tvoj.
 Polupijan, nisam znao da griješi.
 Niti sam znao da sam sudionik probe
 Za glavnog glumca tvoje drame,
 Gestikulirajući prvim jednostavnim pokretima
 Kao sklopljenih očiju, osjećajući tu ulogu.
 Kao lutka obješena o svoje konce,
 Ili noga mrtve žabe taknuta elektrodama.

Skakutave prve kretnje — promatran i prosuđivan
 Tek zvjezdanom tamom i sjenom.

Tebi nepoznat i ne poznajući te.
Krenuo sam te pronaći, promašio, iznova promašio.
Bacajući kamenčiće u prozor koji te nije mogao zaštititi
Jer nisi bila tamo.

Deset godina nakon tvoje smrti
Na stranici tvog dnevnika ugledao sam, kao nikad prije,
Šok tvoje radosti
Kada si čula za to. Zatim šok
Tvojih molitvi. A ispod tih molitvi tvoju paniku
Da molitve možda neće biti uslišane,
Zatim, ispod panike, noćnu moru
Koja se valjala da te zdrobi:
Tvoja alternativa — nezamislivi
Stari očaj i nova agonija
Stopljeni u jednom dobro poznatom paklu.

153

Odjednom čitam sve to —
Tvoje stvarne riječi, dok plove
Iz tvog grla, s jezika, na tvoju stranicu —
Kao kad je tvoja kći, sad godinama ranije,
Naišla, zureći mi u lice,
Zbunjena,
Dok sam radio sam
U kući tišine, i odjednom upitala:
'Tata, gdje je Mama?' Ledeni kamenčić
Iz vrta, stežem ga u šaci,
Posvuda oko mene golema ura od mraza
Te ponoći. A negdje
Iznutra, želeći da ne osjeti ništa,
Bilo groznice. Negdje
Unutar te otupjele zemlje
Pokušava se dogoditi naša budućnost.
Pogledao sam — kao da srećem tvoj glas
Prepun neodgodive budućnosti
Koja je nahrupila na mene. Zatim se okrenuo
Prema knjizi otisnutih riječi.
Mrtva si deset godina. To je samo priča.
Tvoja priča. Moja priča.

SAM

154

Sve je to za tebe bila predstava
Kad je tvoj konj, bijeli smireni pastuh, Sam,
Odlučio kako mu je dosta
I pojurio galopom kući. Mogu živjeti s
Tvojom nevjericom, tvojom sigurnošću
Kako je to kraj. Izgubila si stremen. Galopirao je
Ravno po bijeloj stazi Barton Rooda.
Izgubila si uzde, izgubila svoje sedlo —
Ostalo je samo obgrliti mu vrat i obožavati ga
Ili pasti. Spuznula si mu pod vrat,
Džokej okrenut naglavačke, ničeg nije bilo
Između tebe i vodopada makadama,
Ta užasno tvrda, brza rijeka,
Tek uzvitlana strava njegovih prednjih nogu
I zveket čeličnih potkova, tako daleko ispod tebe.

Luck je već bio tamo. Jesi li nosila kacigu?
Kako si se zadržala? Mali majmuni
Čvrsto se drže rukama i nogama za čelik.
Što te je spasilo? Možda su tvoje pjesme
Spasile same sebe, obješene pod tim klimavim vratom,
Visjele su u tvom tijelu iznad grbave ceste.

Vidio sam tek mrlju. I masku užasa biciklista,
Kako pada i poteže bicikl preko sebe, štiti se.
Mogu osjetiti skokove i trešnju tvoje tjeskobe,
Steže to što je ostalo od tvojih uzda.
Kako si uspjela? To nisi mogla izvesti.
Nešto u tebi, a ne ti, učinilo je to za sebe.
Grčevito se držiš, vjerojatno na rubu svijesti,
Sve dok se nije vratio u svoju staju. Taj je galop
Bio vježba, nedostatna i posve beskorisna.

Kad sam skočio na ogradu gušila si se
U jednom sretnom trenutku, zatim se odmaknula,
Bacila na tlo, meni pod noge da se spotaknem
Spotaknula me i nepomično ležala. Okončano u bljesku.

MJESTO NJEŽNOSTI

Tvoje sljepoočice, gdje ulazi pramen kose,
Bilo je to mjesto nježnosti. Jednom sam provjeravao
I ispustio kutiju na elektrode
Baterije od dvanaest volti — eksplodirala je
Poput granate. Netko te je spojio na struju.
Netko je spustio ručicu. U lubanju su ti
Sabili grom i munje.
U svojim izbijeljenim mantilima, izbijeljenih lica,
Iznova se saginju
Da vide kako ti je bilo tako svezanoj.
Jesu li ti zubi još uvijek čitavi.
Ruka na ručici za kalibraciju
Opet ne osjeća ništa
Osim što se ta tupost gura kako bi se osjetio
Neki tračak senzacije. Teror
Je bio oblak tebe
Koji čeka da ugleda te munje. Vidio sam
Kako se grana hrasta cijepa u tutnju.
Ti noga tvog Tate. Koliko si grčeva
Morala otrpjeti da bi te taj bog zgrabio
Za korijen kose? Izvještaji
Bježe natrag u oblake. Što se to rasplinulo i
Nestalo? Tamo gdje su štapovi munje isplakali bakar
A živci zbacili svoju kožu
Poput djeteta u plamenu
Koje bježi nakon što je bomba bljesnula. Ispustili su te
Kruti svijeni komad žice
Na električnu mrežu Bostona.
Dok je tvoj glas uranjao unutra
Pravo kroz munjom probijeni podrum
Svjetla u Senatu se prigušiše.
Pokazala se, godinama kasnije,
Previše eksponiranom, poput rendgenske zrake —
Mapa mozga i dalje s mrljama tame
Ožiljci spaljene zemlje
Nakon tvog uzmaka. I tvoje riječi,
Lica izokrenuta od svjetla,
Pridržavaju svoju utrobu.

KOD ST. BOTOLPHA

156

Naš je časopis bio tek uvod
Za noć i zabavu. Predvidio sam
Katastrofalni gubitak: planetarna
Izvjescnost, piše u Prosperovoj knjizi.
Jupiter i puni Mjesec u konjunktiji
Nasuprot Veneri. Katastrofalni gubitak
Kaže ta knjiga. Pogotovo za mene.
Ta konjunktija guši moje natalano Sunce.
Točno u mom središnjem nebu pribodena je Venera.
Za vidjet—ćemo astrologa — pa što onda?
Samo je Chaucer mogao ostati kod kuće sa svojim Danteom.
Da bi sve preciznije locirao planete,
Trebao je dublje razmišljati. A što drugo? Ostavljam
Ozbiljnim astrolozima neka procijene
Tu konjunktiju, konjugiraju moje Sunce, konjugiraju
S tvojim natalnim Marsom vladarom. A Chaucer
Bi tome mogao dodati da je dnevno Sunce u Ribi
U konjunktiji s tvojim ascendentom točno
Nasuprot mom Neptunu, smješteno
U mojoj desetoj kući dobre i zle slave.
Naš bi Chaucer, po meni, duboko uzdahnuo.
Uvjeravao bi nas, mašući svojom tužnom glavom,
Tog dana kad nas je sunčev sustav vjenčao
Bili mi toga svjesni ili ne.

Falcon Yard:

Prijateljica poput napetog samostrela. Džez
Joa Lydea zbija i trga zvučne valove. Dvorana
Poput nagnute palube *Titanica*:
Nijemi film, i taj buka iznad njega. Odjednom —
Lucas je to sredio — odjednom ti.
Prvi pogled. Prva slika izdvojena
Zauvijek, zaustavljena u pogledu kamere.
Viša
Negoli ćeš ikad biti. Njihala si se tako gipko
Da se činilo kako su tvoje duge, savršene, američke noge
Jednostavno poletjele. Ta lelujava ruka,
Ti dugi, baletanski, prsti elegantni kao u majmuna.
I to lice — čvrsta lopta radosti.
Vidim te tamo, jasnije, stvarnije
Negoli u bilo kojoj kasnijoj zasjenjenoj godini —
Kao da sam te samo tada vidio i nikad više.
Taj slobodni pad kose — taj nehajni zastor

Preko tvog lica, preko tvog ožiljka. I tvoje lice
Gumenasta lopta radosti
Oko usta afričkih usana, nasmijanih, obojanih
Jarkim grimizom. I tvoje oči
Stiješnjene na tvom licu, zdrobljeni dijamanti,
Nevjerojatno blistave, blistave poput zdrobljenih suza
Koje su mogle biti suze radosnice, stisak radosti.
Svojom si me vedrinom
Namjeravala oboriti s nogu. Ostatka te
Večeri slabo se sjećam.
Pokupio sam se s prijateljicom. Ništa
Osim njezina siktavog bijesa na odlasku
I mog zapanjenog pregledavanja
Tvoje plave marame nadene u džepu
I kružne otekline što su je tvoji zubi ostavili
Koja je idućeg mjeseca žigosala moje lice.
I ja ispod nje zauvijek.

157

STROJ

Tama te je proždrla. I strah
Da ćeš biti zdrobljena. 'Golemi mračni stroj',
'Ravnodušno melje
Taj mlinski kamen okolnosti.' Nakon
Promatranja narančastog zalaska sunca, to su bile riječi
Koje si stavila na papir. Došle su ti
Umjesto mene. Kad si me pokušala
Nagovoriti da podemo gore, umjesto toga
Došao je ovaj užas. A ja sam
Najvjerojatnije samo sjedio.
Možda s Lucasom, u meni namjere
Koliko i u mom psu
Kojeg nisam imao. Pravi bi se pas
Možda zagledao u prazno
Nakostriješen
Dok groteskna maska tvoje Mame-Tate
Napola svadljiva, napola ljubazna, neumoljiva
Slijepa sila, prepuna tvojih nenapisanih pjesama,
Nevidljivo bez ikakva šuma slijeće
Prema meni kroz nepomične vrbe,
Kroz zid paba Anchor,
Naiskap ispija moj Guinness,

Uzima me u crna usta
 I uvodi u svoj nezemaljski interijer
 Gdje ću naći svoj dom. Svoju djecu. I svoj život
 Zauvijek se pokušavajući uspeti po stubama sada stijeni
 Do tvojih vrata sada crvenih
 I koja ćeš, kakva već jesi, otvoriti
 I naći vremena za razgovor.

VJERNOST

Radilo se o tome da se negdje živi.
 Motao sam se naokolo, udvarao ti se,
 Punim jedrima na jutarnjoj plimi, šašavi
 Osjećaji moje dvadeset i pete godine. Ispražnjena, preuređena
 Po posljednjoj modi, Alexandra House
 Postala je javna kuhinja. Bilo je to vrijeme
 Prije avangarde kafića,
 Zveckanje kantine Britanskog restorana,
 Jedno od preostalih mjesta iz rata,
 A ipak se tu moglo doručkom popraviti noći.
 Ali Alexandra House bilo je mjesto gdje se izlazilo.
 Djevojke koje su tu radile živjele su na katu
 S posjetiteljima neurednih života, spavaju danju
 Iscrpljeni od noćnih provoda. Nekako sam tu
 Dobio madrac, u sobi u potkrovlju,
 S pogledom na Petty Cury. Goli
 Madrac na golom podu, u goloj sobi.
 Moja bilježnica i taj madrac bilo je sve što sam imao.
 Pod razlistanim kestenima ljepljivih pupoljaka,
 Prema lipnju, moj se posao izgubio, radio sam
 Samo kod tebe, trošeći sve što sam uštedio.
 Slobodan od Sveučilišta klatario sam se
 U njegovim slobodama. Svake sam noći
 Spavao na tom madracu, s jednim pokrivačem,
 S divnom djevojkom, netom je pobjegla
 Od svog muža i izložila se na bojišnici
 Posla u javnoj kuhinji. Kakvo me je to
 Viteštvo obuzelo tamo? O tome razmišljam
 Kao o vremenu koje ne može proći,
 Koje nisam iskoristio, dakle još ga imam.
 Spavali smo jedno drugom u zagrljaju,
 Nagi i opušteni poput ljubavnika, mjesec noći,

A ipak ni jednom nismo vodili ljubav. Za mene se,
Na neki način, sveti zakon sam od sebe smislio.
I ona mu je služila, poput svećenice,
Nježno, umilno i odlučno naga pored mene.
Pronašla je sveže ogrebotine koje si mi upisala
Na ledima, kao da mi se pridružuje
U mojoj opsesiji, u mojoj koncentraciji,
Kako bi moja preokupacija ostala netaknuta.
Ni jednom nije prozvala, nikad izazvana.
A ja nikad nisam ni mrdnuo prstom preko granice
Sestrinskog tješnja. Bio sam joj poput sestre.
Nikad se nije činilo neprirodnim. Bio sam usredotočen,
Posve zalijepljen za tebe, tako blistavo,
Sve što nisi bila ti bila je slijepa pjega.
I dalje sam time zbunjen — sada, sumnjičav,
Trebam li sebi zavidjeti ili se sažalijevati. Njezina je prijateljica,
Koja je imala veću sobu, bila neobuzdanija.
Uselili smo u njezinu sobu. Ta je prostrana soba
Postala spavaonica i stožer
Alternativa St. Botolphu. Punašna i zgodna,
Nasmijana bez srama zbog ispalog zuba, njezina je prijateljica
Dala sve od sebe ne bi li ušao u nju.
Nikad nećete saznati kakvu sam bitku
Vodio kako bih očuvao smisao svojih
Riječi i svijet koji smo stvarali.
Bojao sam se, ako izgubim tu bitku
Nešto bi nas moglo napustiti. Podignuvši
Svaku od tih nagih djevojaka, dok su mi se smiješile
Sa svojih dvadesetak godina, položio sam ih
Ispod praga naše neizvjesne budućnosti
Kao oni koji su u želji da zaštite svoj novi dom
Običavali pod novim pragom zakopati
Bezgrešno dijete.

159

RUŽIČASTA PLETENA HALJINA

U svojoj ružičastoj pletenoj haljini
Prije nego što se bilo što umrljalo bilo čime
Stala si pred oltar. Bloomsday.

Kiša — tako da je netom kupljeni kišobran
Bio moj cjelokupni namještaj

Noviji od trogodišnjeg navikavanja.
 Moja kravata — jedina, neugledna, veteranska, RAF crna —
 Predstavljala je pohabani simbol kravate.
 Moj sako od samta — tri puta bojan u crno, istrošen,
 Nekako se držao po strani.

Bio sam poratni, korisni zet!
 Ne baš Princ-žabac. Možda svinjar
 Koji krade snove s pedigreeom te kćeri
 Od njezine sa stražarnice pomno čuvane budućnosti.

Nikakva me ceremonija nije mogla razvojačiti
 Od moje odore. Nosio sam sve što sam imao —
 Osim čudnih, novih, istovjetnih stvari.
 Moje se vjenčanje, poput Prirode, željelo sakriti.
 Međutim — ako se trebamo vjenčati
 Onda je bolje u Westminster Abbeyju. Zašto ne?
 Rektor nam je rekao zašto. Tako sam
 Saznao da imam i svoju župnu crkvu.
 Sv. Juraj Čišćenja Dimnjaka.
 I tako smo se na koncu provukli u brak.
 Tvoja majka, hrabra čak i u toj
 Igri Ministarstva vanjskih poslova SAD-a,
 Uvježbala je sve djevuše i sve goste,
 Čak je — velikodušno — predstavljala i
 Moju obitelj
 Koja o tome nije znala ništa.
 Pozvao sam samo njezinu rodbinu.
 Svoju otmicu tebe nisam povjerio ni
 Najboljem prijatelju. Za kuma — moj kapetan
 Da za trenutak pridrži prstene —
 Rekvirirali smo crkvenjaka. Provala bijesa:
 Trpao je djecu u autobus,
 I vodio u zoološki vrt — po tom pljusku!
 Dok je trajalo naše vjenčanje
 Sve su zatočene životinje morale čekati.

Bila si izvan sebe.

Tako vitka, nova i naga,
 Uspavani mlaz vlažnog ljljana.
 Drhtala si, jecala od radosti, bila si oceanska dubina
 Ispunjena Bogom.
 Rekla si da si vidjela kako se nebo rastvara
 I pokazuje bogatstvo, spremno da nas obaspe.
 Lebdeći pored tebe, stajao sam izložen

Čudnoj napetosti: začaranoj budućnosti.

U tom poput jeke sitnom, vikend prostoru pred oltarom
Ugledao sam tebe
Kako se boriš da obuzdaš svoj plamen
U toj ružičastoj pletenoj haljini
A u tvojim zjenicama — golemi brušeni dragulji
Bacaju svoje plamen-suze, doista poput velikih dragulja,
Protreseni u čaši za kockanje i predani meni.

MRZILA SI ŠPANJOLSKU

Španjolska te plašila. Španjolska
Gdje sam se osjećao kao kod kuće. Krvavo sirova svjetlost,
Uljasta riblja lica, afrički
Crni rubovi oko svega, to te je plašilo.
Tvoja je škola nekako zaobišla Španjolsku.
Rešetke od starog željeza, smrt i arapski bubanj.
Nisi znala jezik, duša ti je bila prazna
Bez znakova, a od plamena za zavarivanje
Ledila ti se krv u žilama. Bosch je
Ispružio paučju ruku i ti si je pokorno
Primila, Amerikanka u dokoljenicama.
Prozrela si Goyin pogrebni osmijeh
Prepoznala ga i uzmaknula
Dok su tvoje pjesme postajale ledene, dok je tvoja panika
Grčevito uzmicala prema Americi koledža.
A kada smo kao turisti sjeli u arenu za koride
Promatrajući podivljale bikove čudnovato iskasapljene,
Vidjeli smo matadora siva lica, na ogradi
Točni ispod nas, kako ispravlja svoj svijeni mač
I povraća od straha. I taj rog
Koji se skrio u trbuhu muhe zujare
Srušenog pikadora istaknuo je
Što to tebe čeka. Španjolska je
Bila zemlja iz tvojih snova: lešina prašno crvena
S kojom se nisi usudila probuditi, grube amputacije
Koje nikakav tečaj književnosti nije uzveličao.
Juju zemlja iza tvojih afričkih usana.
Španjolska je bila ono iz čega si se htjela probuditi
A nisi mogla. Vidim te, na mjesecini,
Hodaš pustim dokovima kod Alicantea

Poput duše koja čeka splavara,
Nova duša, i dalje ne shvaća,
Misli kako je to i dalje njezin medeni mjesec
U sretnom svijetu, a pred tobom je čitav život,
Sretan, i sve tvoje pjesme koje tek treba pronaći.

PSI PROŽDIRU TVOJU MAJKU

162

To nije tvoja majka nego njezino tijelo.
Skočila je s našeg prozora
I tamo pala. To nisu psi
Jer se čini kako je psi
Trgaju. Sjećaš se mršavog tragača
Trčao je po putu visoko držeći
Sirovi grkljan i pluća neke lisice
Što su se tresla? Pogledaj sada tko će se
Na kraju ulice dočekati na sve četiri
I zaletjeti prema tvojoj majci,
Trgajući svojim ustima njezine ostatke
Uzdignutih poput psećih usta
U novi položaj. Zaštiti je
I oni će te rastrgati
Kao da si njezin dodatni dio.
Za njih će svaki tvoj djelić
Biti sočan poput nje. Prekasno je
Da se spasi to što je bila.
Pokopao sam je tamo gdje je pala.
Igrala si se pored groba. Poslagali smo
Morske školjke i velike prošarane oblutke
Donesene iz Appledorea
Kao da smo ona sama. Ali nekakva
Hijena stiže njuškajući uz vjetar.
Iskopali su je. Sada se tove
U rogu izobilja
Njezina tijela. Čak su joj
S nadgrobnika odgrizli lice,
Požderali grobne ukrase,
Progutali i zemlju.
Ostavi je onda.
Neka bude njihovim plijenom. Odi i uroni
Glavu u snježne rijeke
Brooks Rangea. Pokrij

Svoje oči vijugavim zrakom
S visoravni Nullarbor. Pusti ih neka
Trzaju svojim kusim repovima, šepire se i povraćaju
Po svojim simpozijima.

Umjesto toga razmišljaj kako je
Posvećenom brižnošću položena visoko na granama
Za lešinare
Da je odnesu natrag suncu. Zamisli
Da su ta usta što drobe kosti usta
Koja rade za onu bubu
Koja će se otkotrljati natrag suncu.

Dunja Robić

Ples stajanja

164

ZAMAK

Među kanadskim topolama
vjetar nosi pustinjski pijesak
i baca na put pustinjske ruže
da razbije sve što je volio

Mrtav je glas radosna razgovora
o breskvinom ružičastom i
jabučnom mrtvom bratu zakopanom
davno

Ne dotiče tamno smeđe nebo
pogled ni uzdah ni misao,
ne gaze rasplakane noge
travu oko ribnjaka s kineskim
patkama

Sve je ostavljeno, razrušeno, pusto
puno stranih glasova i divljih konja
Ne, grob neću posjećivati, grob
u meni gori svijeću praskozorja
koje ne gasne.

Nemoguća ljubav
Užas na narančama
I smrznuti slap.

Odricanje
Postaje navika
I zaustavlja korak gazelama.

Rekao sam svojoj nemogućoj ljubavi
Vrati karte u kutijicu i ponovno
Izmiješaj pa mi daj neke sretnije ili
Ne, nemoj, s tom nemogućom ljubavi
Izvadila bi i moje srce.

Trenutak radosti
u krajoliku zapada sunca,
bokor perunika
u drvenom badnju.

Neću rasti ni cvasti
moja me draga
ne gleda.

165

Zavuklo se nebo
sivo i bijelo,
moj dlan je
ispod vodoskoka.

Čekaj me, ali ja
neću doći,
predaleko duga
stoji na zemlji

Ako si misao
nestani.
Ako si prikaza
dodi.
Dodirnuo bih
dlanom tvoj dlan.

Samostalnost i samoća
dvije sestre blizankinje
jedna sretna a druga ne.

Prostrlo se žuto polje
rascvale uljane repice
a na njemu tamna mrlja
sjena od oblaka.

(11. V. 1991.)

PERIVOJ POLAGANJA U GROB

Zamorac — mrtav,
I mrtva papigica,
leže u privoju
pod grmom krizantema.
Njihovi su lijesovi
od papira, a njihova,
uspomena od jecaja
i suza kao uspomena
na djetinjstvo.

Mrtav prijatelj
odletio u daljinu
udaljuje se i
približuje se
ali nikad ne dolazi.

Grane su se zazelenile,
nebo se igra s oblacima
kao dijete piljaka,
meni je pokopan dan
i mrtva noć
jer ga nema.

To se tako ne kaže.
Žalost se ne govori.
Žalost se diše
Isprekidano,
i trpi kao ubod
pod srcem.

Ne crno, ne, to je sivo
Kao jutro u proljeće
dok zaglušni cvrkut ptica
šara crne točke prema sjeveru.

PLES STAJANJA

Sonji

Vitki stupovi na Akropoli stoje
I nezgrapno kamenje Stonehenge
I sva vretena stoje i svi kolovrati
I stali su valovi zapjenjeni kao
Rubovi kraških planina i stalo je
Kamenje koje se ruši niz padinu
Prema cesti. Prestale su cikade u borovima
I obla jedra preostalih oblaka stoje.
Stale su ptice u letu i dim iznad krovova
Zaustavilo se srce sunca i mjeseca
Svijet je mračna Vranjača s jezerom
Kraj kojega kaplju kamene kapi krvi i
Koje polako raste od podzemnih voda.
Zbivanje je izgubilo ritam mijene i ples je
Samo stajanje među predmetima koji stoje.

167

Ne u pepeo i prah, ne, neka samo stoji
Neka ostane slika uklesana u bijeli
Klesarski posao kao što se to radi,
Kao uvijek a ne kao prvi put i nikad više,
Ne izdvojeno ne iznenadno ne zlo
I ne kako nikad nije bilo i kako
U knjigama ne piše, nego neka se vrati
U svakodnevno lako nehajno usputno
Svakog trenutka novi život a ne nova smrt.
Smrt je najstarija od svih starih žena
Kad se okrene leđima prema prozoru ili
Leđima prema planini
Vidiš joj lice
Bijela šalica žalosti
I netko toči bijelo mlijeko
I bijela prašina na cipeli
I tišina orahove ljuske bez oraha.
I želiš nešto veselo
Da su samo došle vjeverice
I želiš neku zabunu
Ali ne, ruka je stvarno
Odnijela
I onda se digla oluja
I počelo razaranje šume

I raspalo se nebo
I probili su podzemni potoci
I rascvala se sva groblja ovoga svijeta.
Zar si mislila da si besmrtna
Pa čemu bi onda služilo
Božje krilo ako ne služi
Cvijeću koje pogiba po livadama
I po staklenicima
I na jezerima
U njega se slaže sve što je lijepo
I što je izgubilo svoje mjesto
I svoje vrijeme i svoje razloge
I uzroke i planove i sad ima
Beskraj koji mi ne vidimo.

Kao slijepi
Izgubljeni od izgubljenog
Prosili bismo
I ljubili
Ali utrnuli smo
Kao ugasla vatra na ognjištu.

Hodanje sjena
Javlja povratak vremena
Što će biti samo slično
I sve drukčije
Neprepoznatljivo
Udaljenije od voljenog
Da to je daljina
Kad se zatvore vratašca
Na kućici za ptice
I to je zamka a ne dom
Rešetka a ne zrak
Zid a ne prozor.

Tihi plamen svijeća prijateljstva
Oslanja svoju glavu o vjetar
Koji je došao na vrata
I zanjihao njihaljku sjećanja.

(1989.)

PLESAČ

Ruke su mi položene na topao kamen
Gledam prema Rtu dobrote i zovem
Nekoga uvijek nepoznatog iza Rta
Ne bi li se pojavio, ne pojavio,
Učinio po svom, dok šutim i mislim.

Vjetar je donio komadić zelene koprene,
Iz dijela života koji je prošao,
I uzeo sam je u ruku posve suhu
Kao listopadni list u prosincu.

Ne, ne zovem sad nikoga i ne sjećam se...
Gledam more dok more mene ne gleda,
I kupam se dok sjedim na istrgnutoj litici,
Komadić koprene mrvim u ruci,
Komadić drugačijeg svijeta
Samo posuđenog za vrijeme dok ne zade
Sunce, iza zavjese od oblaka, potpuno u more.

169

Razbile su mi se mnoge stvari osim brodova.
Čaše su se razbile i prolilo se drhtanje
Zbog nedozvoljene krivice i zbog nekog
Gorkog disanja kao oblika uzdisanja
Uz svaki kucaj vala pod klisurom.
Ne prihvaćam nježnost i ne volim milovanje
Neka me mrvli i raznese tihi vjetar s juga
Počinjući noćnu oluju kao sovin let
Kojim će potpuno okoštati preostali dio moga srca
I učiniti me jednakim stijeni koja me grije.

Zvuci mi donose smisao, započinju me
I dovršavaju, bivši zvuci cikada i ljuštore
Pojedeni školjki od kojih su živjeli žena i djeca,
Kad je mornara pojelo more u tuđim lukama.
Među nepriznatim velikim bolestima,
Pod truplom crnog tegljača osutog luparima,
I riječi ozvučene licem koje miruje kao maska
A i prastara maslina zgrčena grčkim bolima
Tankolista okamenjenom kretnjom zapomaže nebu
I nama, nama novima i politim jarko rumenim suncem,
Užarenima od dana i vjetra i samospoznavanja,
Daje blagi izgovor za slaganje riječi u igru

Strpljivosti poznatu tek starcima i još djeci.
Krpice bijelih oblaka zadovoljene želje za daljinom
Bliže se horizontu nad planinom...

Dovršava se što se ne može započeti
I samo se gradi iza leđa graditelja
U kulu ili obor za boje svih očiju na pogled,
Na misao, na znak silaženja u mračne
Samosvojne odaje samodostatnosti
Gdje želje ubijaju mačem od mrtvih vojnika.
Rekla si da ti nisi za to za što sam te zvao
I pripremao kuću i stol i ležaj i zipku,
Da ti nisi nikad ni u koju kuću ulazila,
Da to tebe smanjuje do kućnih mrava
I da se ne bojiš, ali trezveno odbijaš,
Jer bi se digao krov ili srušili zidovi,
Ili bilo koje drugo zlo bi s tobom ušlo
Da te drži u pravoj veličini,
I onda bi tebe nestalo a ono bi zagospodarilo.
Ja sam čuo da tako misliš,
A i sam sam mislio tako
Gledajući u tlo na obronku i ne u tebe.
Da sam u tebe gledao mislio bih
Što će i kuća i sve pripremljeno,
Lako bih pomislio da stavim lice kraj tebe
Kao na dvostruku novcu, kao da smo
Dvoglavi orao i da se odgurnemo sa zemlje
Bezglasno i bezdruštveno prema tvom načinu,
Zajedno, da tebe štitim i ti mene...
Zato a i ne znam zbog koga drugoga
Zbog mnogih drugih nisam bio voljan kao ni ti.

Ali sad te zovem drugi put.
Sad je već noć i samo komadić mjeseca
I tišina posve crna mora,
Vučem te prema sebi kao ribar tešku mrežu
I ne pitam hoće li biti išta drugo
Do li ti, ikakvo drugo dobro
Do tebe, išta osim toga da si pristala,
Jer ti bi ovako pristala kako ja sada, mislim,
Jednaka meni, gledajući me i ne govoreći.
Sada kad je vrijeme samo tri zrna pijeska u satu.

Čovjek se rodi ili ne rodi slučajno
A tako i umre ili ne. Tako sam te sreo

Ili ne. Kadgod dodeš dočekam te upravo ja,
Više ja nego inače, od sva tri pogleda sastavljen
Pun mjesec. — Šuma je vrlo crna. Ima i lisica.
Mi ovdje u jesen lovimo lov. Ti bi možda
Pripremala hranu. Uvijek mislim kako bi ti
Pripremala hranu i ništa drugo ne mislim.
Ne mislim da bih te taknuo. Tako mi je dovoljan
Pogled kao nikad, kao da gledam sliku.
Ne bih volio dirati.

Kamen je izjednačio svoju toplinu s mojim
Dlanovima i nema više razlike. Malo prije
Čeznuo sam za tim ukidanjem razlike,
Želio jednakost sa zemljom a sad me
Ožalostilo što stijena više nema što da mi da.
I ti možda sad više nemaš,
Možda se izgubila razlika,
Možda smo kao i prije, rastom jednaki,
I to smo sada u svemu,
Možda je ta jednakost od rasta i boje očiju
Prešla na sve, kao što je i bila od početka
U mislima jednakost, i sad što te zovem
Nije zov za tebe nego za mene,
Za tebe je vjetar i pinije, nitko,
Tvoja slika u studencu.
Ali ti si meni dragocjenija nego tebi ja.
Tobom, kao izvezenom tkaninom, pokrивam
Pola svijeta koji me boli,
A drugu polovinu prekriva tvoja sjena.
Tako obavijen prividima
Lebdim lakši od zraka, ne, zraku
Jednako težak, u visinama neke pjesme,
Nekog neprirodnog načina saopćavanja,
Negdje uklet između mašte i ljudi,
Sapet riječima, ili samo riječima,
A svim stanjima zadovoljan,
Da, zadovoljstvom, puninom, preobiljem
Obdaren kao zrelo zrno žita.

Zovem te, ako je to zov,
Kao dubinu svoga postojanja,
Mislim te, ako je misao,
Kao sebe bez svijeta,
Kao svoju samoću s kojom sam se rodio

I u kojoj iščezavam neprepoznatljiv,
 Jednak bilo kojem mjesecu svakog planeta,
 Zauzimajući svaku tvoju misao,
 I takav s tobom na sedefu prazne školjke
 Ili na kamei od koralja,
 Na obronku majčine dušice,
 Trajem nestajući.

*

Zašto sam se uznio ne znam.
 Kamen je sad hladniji nego ja.
 Mjesec je odlunjao kao brodica bez brodara.
 Zid od oblaka postao je strop i zatvor.
 Kap po kap kiša kuša okus lišća.
 Plače nadamnom starinski...
 Koliko kapi kiše toliko pogrešaka.
 Hodam prema kući gologlav, sam.

(1978.?)

ANDEOSKI SLAPOVI

Sporo ide vrijeme
 kao da nešto čekamo
 kao da smo pred Andeoskim slapovima
 zastrtim maglom

Razmišljamo a nepoznati uvjeti jesu li ili nisu
 prisutni ne možemo znati
 samo lagana tuga nedopušteno stavlja prste na oči
 i idemo drhšćući

Odbacili smo slatke oblike strasti
 a ostale su otrovne koštice šume gorkih naranača
 i kad u beskrajnu i sveobuhvatnu nježnost
 nastojimo vjerovati
 oštre strijelice prošlih načina osjećanja
 zasijecaju lomljenim staklima kožu
 i puni smo brazgotina koje bole.

Nemojte mi govoriti što znate.
 To su groblja i zamršene iskopine bez mene.

Kad biste mogli reći što ne znate
moja bi se pobožnost probudila
i bili biste učitelj, ali to ne možemo biti.
Ostaju napisane legende koje
svojom neodređenošću pružaju obećanje
kao glazba
i pričajući izmišljene povijesti proriču
oblikovanu budućnost
umjesto nerazumljive stvarnosti
gdje zabrane koje su same po sebi zlo
vrše službu rajskih čuvara pred vratima pakla.

Zapovijedi protuslovno padaju s neba iz
različitih vremena
i dok ih središ prestale su vrijediti
ostajući na zidovima i stropovima za ukras
bez vidljive ljepote i s pogrešnim smislom
koji je zanimljivo mnogostruk.
A pod ipak od crnih i bijelih četvorina
ublaženih mramorastim sjenama
poziva ne plesne korake u blagoj samoći
sudrug tihoj tjeskobi zaboravljenih
i pratilja uplašanih stopala uspravnoga hoda.

Javila se ptica koja predskazuje kišu,
suze iz škropionice zapuštene crkve,
modrinu koja će doći prekosutra a ne danas
i visoki stalak za čitanje u noćima
kad bdiju samo krletke i ključari,
trgnula je oči u zamišljanje svijeta
gdje ne vlada nitko i spavaju
lavice s jaganjcima zaneseni istim snom
škrtog prebrojavanja dukata umjetne sreće
i mjerenjem smiješka u lišću jasenove grane
da se ne pomakne ni val u jezeru mladovanja
i da vrijeme stane kao sat.

A leptirić žut od okusa limuna
ne razmišlja i pliva u zraku
zaljubljeno bezodgovoran u zaokruženosti
dovoljno kratkoga života kome ne treba suditi
jer brže prestaje nego što zori krivnja.
Tako on svet od najsvetijih anđela
nečujno pleše na ptičji pjev

Nelako je naći smislene puteve
kojima ne bi pretrčavala djeca i prolaznici
ostavljajući tragove često dublje
i veoma slične usmjerenom putu
tako da bismo lako sjeli na kamen uz rub

i u očajanju počeli čekati da to prođe
i da se čistom stazom upućujemo
samo kroz maglu.
Ali to nećemo dočekati nikad.
Nezrele valja plodove brzo ubirati
skrivati u ormare i tako saznavati jesen.

Kiša je pala zamračivši prije toga
čelo i oči svakog prozora
i igrajući se vodopada i slapa
silazila je u svoju kolijevku
slušajući ovdje sam i nitko me ne vidi
nepoznata u zvijezdama
u vremenu nepoznatih zagonetaka
zatvorena pod opnom različitosti svoje površine
i svijeta.

175

(1973.)

PJESME O VREMENU

1

Tiho trči vrijeme
Modre potočnice u kanonu
Nasmiješenih očiju
I nekoliko izgubljenih misli
Koje se grle

Tako prolazi vrijeme
Koje bi slike htjele zaustaviti
A samo ga vraćaju
Kao kamen vodu

Niz oblake uz oblake
Vrijeme uzgaja trenutak
Koji i nije čas nego slika

2

Nije zagonetka što se zove
Mirna riječ
Premda i ptice i dimnjaci
I borovi o njoj misle
Premda i sunce nju spominje
Kad je izjutra koso i sjajno
Nije zagonetka
Nego odgonetava ples
Leptira među ribama
I cvijeća u vazi

3

176

Mnogo se više može
Nego što bi čovjek rekao
Kad se žalostan i lijen
Daje njihati od mrtve čežnje
Može se pokrenuti drveća
I zaustaviti slap a i
Vrijeme se može složiti
U borove iglice da daje hlad
I da miriše

4

Kako je dugo vrijeme
Između osjećaja i osjećaja
Između melodije i melodije
Između života u jednom čovjeku
I života u drugom?

Možda je to vrijeme prostor
Među zvijezdama ili
Razmak među očima
Ili ne znam između riječi i riječi

5

Razlika između života i umjetnosti
Razlika je između lista i cvijeta
U tome nema vremena jer je

Vrijeme u tome slobodno
Katkad najprije procvate a
Drugi put počinje s lišćem
U tome i nema razlike jer i
Mahovina cvate

6

Lijepo je kad je sag već tako star
Da po njemu više ne hodaju
Nego ga drže na zidu
Lijepo od drugih i tužno za njega

Samo se o mrtvoj ljubavi govori
Po živoj se umjetnosti gazi
Jer ona je livada koja se
Prostire kao sag ili ljubav
I premda bi htjela da je gledaju
Tako je prirodno da je nitko
Ne vidi i da služi kao put

177

7

Ne trebate misliti
Dosta je da slušate
I jednako kao iz muzike
Smisao će stvoriti osjećaj
koji je kao dragocjenost
Najprije smetao a zatim
Kao rijeka dopustio brodovima
da plove
Ne treba misliti
Misli su i bez toga prisutne
I kao dragocjenost najprije
Smetaju a kasnije kao zrak
Dopuštaju travi da diše

8

Jedina stvar koja sa umjetnosti
Nema nikakve veze
To je ljubav prema sebi
Kad se priroda ne bi tako

Bezgranično ljubila
Mogla bi biti lijepa.
Ovako
Lijepa je muzika

9

Ako napustim malu staru luku
U vrijeme kad je ona
Žalosna i pusta
Neću je moći nikad zaboraviti
A meni i onako nije do napuštanja
Nego do zaborava kako onda
Ikad mogu napustiti kad
Mislim napustiti a ona je
Od takve moje misli žalosna
I pusta

178

10

Ako je stvar iz drage ruke
Pa ako i boli osobito
Onda ako boli tako je nemoguće
Biti nesretan jer bi jedino
Strašno bilo
Kad bi ruka koja je draga
Umrla
A sve je drugo
Dok je drago
Lijepo i drago i lijepo

11

Kako je smiješno govoriti
Da stvari prolaze ili traju
Kad ima cijelo more vrsti trajanja
I prelaženja i kad
Trenutak u predstavi uopće ne prolazi
Kao trenutak u pjesmi
U prodavaonici ili na satu
A i u svakom retku pjesme
Svaki trenutak drukčije prolazi
Tako da bi se moglo reći

Da trenutak mora trajati
Da bi se mogla, opaziti razlika
Među trenucima da bi se
Moglo znati da je prošao
Jer on samo od poredbe
Uopće i jest trenutak

12

Vrijeme pleše u prostoru
Između vremena i vremena
I igra se vjetra i rijeke
I uzburkanog mora i daleke
Ravnice bez magle
Iz stana u krošnje
Smeteno silazi na gat
I čeka brodove koji po vremenu
Dolaze sa šarenim zastavicama
Jer je svečanost u kojoj se
Slavi jedno vrijeme koje je
Prošlo i ono koje dolazi
I ta je svečanost bez kraja
Svaki trenutak

179

(26. X. 1971.)

ROVINJSKE SAMOĆE

Svilenasto more s lastavicama
Koje vježbaju let za selenje
I poneki zalutali galeb

Sve to nije ništa prema nebu bez zvijezda
S tankom predom oblaka
I sa cikadama razbijeljena zvuka
Duboko treba zakopati
Ako ima boli i žalosti
Dublje od najdubljeg mora
Prekriti sjećanjem i zaboravom
Kao izmiješanim paprom i soli
Birajući vrijeme i mjesto
Ovo da ono ne

I tako poput sunčana sata
Nepravilne sjene
Kotrljati dan za danom i noći
Iako bez spavanja
Lagane i brze u prolazu

* * *

Netko je s Bogom otišao
I nestao kosti bez mesa
I nema ga u njegovoj sobi.

Bila je kuća u drveću
Zaposjednuta starcima
Naoko vesela i vrlo mirna
A za ljude ponori i ravnice
Slažu se kao karte u pasijansu
Bezbolno, bolno, bezbolno
Crveno, crno...

* * *

Još ima jedna kuća
Potpuno u šumi
Gdje vjeverice posjećuju stol
Neću govoriti riječi
Niti se ljubiti
Niti odlaziti
Samo ću biti
Tiho šuteći
I pod pepelom starosti
Gasnut ću

(2. VIII. 1994.)

Borislav Vujčić
Godovi srčike

IZGUBLJENO VRIJEME

181

Nekoć dok bijaše u toplu naručju
lahor je umiljavao zjenice.
Dražesni bijahu
ždralovi u preletu
i prijazna bje u suton visoka planina
gdje urlaše stiješnjeni glasovi tame.
Ispuštajući piskutav ton kroz stisnute zube
otac je stišavao srdžbu. Lupkao nogom gore–dolje
nemoćan da se odupre razlozima
koji ga unevoljiše
i napetosti koja ga je razdirala.
Prijatelji mu od ranog jutra
nakon svadljivih riječi
okrenuše leđa
i ostaviše ga u vrtu kojim su tumarali kukci i pauci.
Tu, u vrtu, nekoć je kardinalska ruža skupljala rosu
u mjesečastu pojutarju
čekajući bojom i miomirisom ljubavnike
kojima vazda vrata bijahu otvorena.
I riječi ponadanosti
tu se
na stazama razdijeliše
unatoč budućem pokajanju i nadirućoj tmimi.
Uzvijoren bijaše tada stijeg u srcu dječaka
koji mišljaše da je kraj i početak svijeta

u toplini očeva naručja —
jer ruke mu bijahu od kaljena i blistava otkova
tijesta skorašnjeg kruha i pospane magle.
Suze mu navriješe na oči
i skotrljaše se niz lice
raspeto usred milosrda i srdžbe
kad ga spopade saznanje da klizi iz naručja.
Odjekivaše topot njegova
u propanj uzrujana srca
kroz nemilu studen.
Činilo mu se kad prode plač
i kad se stiša nemir
ponad razvalina
opet
nagnut će se otac
i nježno poljubiti tjeme potomstva
pružiti modru ruku i iz uznemirenosti
(kao i nebroj puta dotad)
ustati
i izvesti ga iz zatravljena vrta,
te s mladom grančicom drača u zapučku
možda i s tugaljivom nježnošću
ususret mladahnu lahora
povesti.

DAROVI

O Božiću
donosiš dvije papirnate ptice,
naranču i boje nečiste krvi jabuku.
Polažeš poklone kao radosnu ikru
ispod bora. Jagodicom kažiprsta
uzimaš iglicu,
gledaš
i stavljaš na posrebreanu trepavicu.

Sa smiješkom
ususret sjetvi i popravcima
moglo bi se, kažeš,
i bez blagoslova
kroz blagi dan.

Vlaga je u zraku. Riječi uzmiču.
Oblaci su proplivali u suton.
Valjalo bi prostrti postelju
i sjetiti se
sjemenom i cijepom
potrošenih zaliha nade.
Poslušati krvotok, smisliti izgovor
za kožu
ubijena jutrenja, a potom
ponornicama sjetiti se sjetno
u dlan noći.
I sanjati zeleni proplanak,
povrh naših peludom orošenih,
kao suza čistih,
poljubaca.

183

KAŽNJENI I NENAĐENI

Pouzdana mimo htijenja i pronicanja
u prošlost
ne znaju gdje Bog njihovo
sjeme podrijetla priljubi uza zemlju.
Zemlju s rijekama, planinama, poljima i morem
na silu su osvojili
proglasili su svojom, vjerom učvrstili i
za svaku pojedinost zazivali Boga
hoteći ga i u nepravednim pohodima
na svojoj strani.
Dugo življaše pod drugima, tudincima
s kojima se uz nemale napore i žrtve
nikad ne srodiše.
Kad su se osilili i ostali sami sa sobom
pod nebom
ne imajući neprijatelja
počeli su se podrivati i međusobno proklinjati
te ih sam vladar na samrtnoj postelji
prokle za sva vremena.
Uz manje ili više sreće
opirući se tudinima
sanjare krajolicima sna
svoje postojanje
u mamurlucima vremena

ne želeći priznati da im je krv odveć
vodnjikava, jezik opor i molitva
kao sječivo britve.
Mlitavo zanovijetaju potpirujući strast
unedogled zamršena razmicanja
pomućeno obzorje.
Ne žele priznati da su svoj korijen
zloj vjeri kao potpalu
mlada i zemljom orošena
dali za podmuklo preživljavanje.

Boljem se nisu ni nadali.

STOPE U TUĐINI

184

Umjesto prostranom livadom kroz tijesnu ulicu
stopama umora, jednolično, bez poriva da
glavu izvije i usredotoči na bilo što izazovno, hoda
nečujno korakom koji
je i nije trulež i tupost
ima u poputnini i kojemu se upriječi smijeh neznana
djeteta, izgubljena naranča i glas davnina, očevo
i majčino lice, stećak i snop hranjivih utvara
od žena koje ga hraniše riječima i sokovima
okrepljujuća daha.

Sam je između izloga, stranog znakovlja, samilosti
prorijedenih prijatelja sa svojom sjenkom
koja skapava u odsjevu tuđine.
Nema naslona, potpale ni vrutka, tek crni i puzavi
plašt koji ga izobličuje u svakom
pa i najstidnijem prijekoru.

Najrade bi u zemlju propao i nestao
kad bi sebi mogao oprostiti slast
pada.

SUTON

... u postelji sami, zauvijek. Zvonova
romon spušta se na ispruženi dlan.
Uskoro osut će se nebo zvijezdama

i mjesec će tražiti odraz u
utješljivoj zjenici.

Sa sutonom i svojim mrtvima
odgađaju se
kazne u srcu našeg jutra.

USNULI PASTIR

dan bje umilan i miomirise pasišta
beskrilni povjetarac svečano je raznosio
svjetlo dana zamijeni mjesec uz pjesmu
čvorka
skutren u njedrima poslanja
podno hrasta
usnulu pastiru srebrni odsjev
uokviruje spokojem zasmijano lice
frula je njegova i štap i mač i putokaz
i žarač nekoć moćne vatre
u san mu prispijevaju izdašna pasišta
i proplanci uzbibanih vlati
i sjena nepokajanog
koji u grlu nosi urlik vuka
i užarenu lavu s okusom sumpora

tek toliko da ga malčice ojadi

DRUGO I UVIJEK

Uvijek je nešto drugo moćnije, iako isto
pobjeđuje. I kada ti čitam pjesmu glasom
kojim nisam pisao, strah je otkrivanja
tajne na svjetlu rukopisa sna. Gledaš i
kažeš kako je šutnja ohrabrenje. I smiješ
se lakoći potpore. Mi smo se, po legendi,
sjetili otvorenosti. I slovo smo u glasu
krvi, točka u krugu ljepote bez naslova.
Htjeli smo se u mjeri jeke gdje su zavisti
unaprijed mrtve. Ipak, čitam ti pjesmu.
Govorim preskačući nečitkost. Blagost će

doći kao ispis teme po svoj korijen,
 isušit će nam usta, a drugo će biti jek.

Ako se ne izgubi...

TRSJE

Trseći
 Se iz dana u dan
 Nesanicom zaražen
 Upita svoj
 U zrcalu oronuli odraz:
 Žestoka i neponizna volja
 Usuprot svemu —
 Čemu?

Odsjevi njegova lika ozračjem
 Pogubljena dnevlja
 Na nejaku svjetlu titraše
 Kao da nikad na šiljku olovke
 Ne bijahu, već na oštrici
 Nepodmitljive nelagode

O, SAMO JEDAN DAN!

Sanjao je i čeznuo suncem obasjan jedan
 Jedini dan gdje će sve svari biti na svom mjestu,
 Neranjive a svaki, pa i najmanji titraj nemira, bio
 Bi tek pouzdani saveznik i podsjetnik
 Na ne baš ugodnu pomisao — tko je i što je.
 Sanjajući taj uvijek u odgodama dan
 Gledao je kako neumoljivo protječe vrijeme
 Koje ga potkrada i kažnjava
 Oduzimajući mi od sna točno onoliko
 Koliko je trebalo da se neutješno ražalosti
 Da takvog dana doživjeti neće, a ako i doživi,
 Bit će to dan kad će o podnevu, ne dočekavši
 Blagost sutona, umrijeti.

VRT

vraćajući se iz dalekih zemalja
u koje je odlazio bez osobita razloga
(privučen tek privlačnošću daljina,
ponešto, možda, dosadom tjeran)
uvijek s ponekim korijenom, sjemenkom
ili među dva lista dojmova ili ljubavnog pisma
prešana cvijeta
dolazio je daljinama namiren i spokojan
na komad neugledne zemlje
gdje nekoć njegov otac i njegov
djed i djed njegova djeda u hladu
staroga hrasta odmarahu
pogled od ružnoće svijeta
gladeći kadšto sunovrat nijemo u odsjaju
umirućeg dana

187

svi njegovi, pa i on, u bisernoj
površini gledaše blagi lahor
što sutonom san ne zagorčavaše
oštećenom igračkom

ovlaš osmjehom, posadivši korijen,
zakopavši sjemenku, nedužan
mahnu rukom
kao da pomladuje pun mjesec u srcu

nebu bje milo što bar netko tako voli
ono što je tako sa zvijezdama nespojivo
ali ga ne uspije zaštititi od poriva
da svoj vrt ogradi zidom visokim
kao što je njegov strah
a može bit i taština

PRIZNANJE

Jer ja, priznao je sanjar na kraju svog puta,
Nikoga osim utvara, od kojih življahu
Snovi moji, nemam. Sad kad i sam postadoh
Utvarom, nebu se ne nadam, pa ni nekom
Snu koji će utvare hraniti mojim snom.

Rekavši to napokon je osmijehom
Počastio turobno doba minula života.

RUKE NJEZINE

Ruke njezine bijahu gipke kad zasmijana
 I vedra milovaše ljubljenog danima okrutnim
 Usprkos.
 Sva raskrižja stapaše se u jedan put
 I svi nemiri dahom povjerenja
 Bijahu zacijeljeni.

Srnolika ona bje u to malo zlatno doba
 Dirjljive prisutnosti.

Gdje su sad one ruke iz davnina,
 Mišljaše njezin dragi
 Koji je iz prikrajka gleda s rukama
 Dok miluje uživajući u sebi
 I čežnju kojoj on ne pripada.

Je li ih uopće bilo?

Da li ih je slomio
 Ili je samo sanjao...

TRAŽEĆI SVOJ IZRAZ

Tražeci svoj pomirljivi izraz
 Koji će neranjivo kroz vrijeme
 Blažiti tiraniju lažnog svjetla
 Hvatao je riječi, ponekad s lakoćom
 Ponekad s mukom

Očinski ali s djetinjim zanosom
 Budio je demone i uspavljivao anđele
 Diveći se i očajavajući istodobno

Uzalud bijahu nagovori u šutnji
 Koja se nadvila i u nj uselila
 Nijedna riječ ne bje utješna
 Za ono brbljanje koje je ostalo
 Dok zanesen tragaše za izrazom
 Spasonosnim

Biserka Težacki

Petar

189

1

Ne mogu leptira osloboditi iz paučine: ne želi se dokoprcati nadomak mog dohvata. Kornjača nekoliko puta zavodnički namigne, pa se skriva pod oklop. Mačka je okotila mačiće, no mjesta im ne znam pronaći. Tako ne znam jesu li leptirove šare zlatnosrebrne ni koristi li kornjača francuski parfem ni koje su pasmine mačići.

* * *

Petar govori: »Neću biti stijena.« Njegov se glas ugnijezdio u moje uhu. Svanut će jutro kada Petar došeta i iz džepa izvadi Tajnu. Tada ću znati jesam li se s pravom poput lûka savila i pogled ispunila žeravicom.

* * *

Voljela bih da Petar bude stijena: da na njoj odmori ruku, te da se stijena u zlatnosrebrnim tonovima prelijeva. Da miriše poput francuskog parfema! I da se na stijeni izležavaju mačići dragocjene pasmine!

IV

Da raspetljam lopoč iz nerazpoznatljive
močvare (nejasnost joj pravim neprozirnu
opnu); da išlahurim labuda iz čvornate pjene
(mušice su joj onečistile svrhu); da rekнем
kući da se vodom oblije (vatra je razara);
napokon, da dlan pretvorim u krošnju u
kojoj bi mrvio oblake kada orkani nasrću,
rastrgala bih spomenar (tek bih šarene slike
ostavila da zvijezde ne utrne), te bih tvoje
ime nedohvatu otela bodreći njime rastuženi
mjeseć.

190

V

I da prelijem more u drugi zemljin usjek,
ne bih dokučila tajnu disanja, sazdanost
škrga. Stoga bježim u gorje. Iz želuca vadim
stabljike, presađujem ih na nepošumljenu
zaravan i uviđam da se s hrastom, topolom,
a napose s obližnjom smrekom, usklađuju.

Potaknuo si me da ispitam trag lisice. Stoga
sam razgrtala lišće tražeći tragove zvjeradi.
No, zagledana u trag košute, lisicu sam usmrtila
mlakim nehajem.

Mojom će šumom skakutati košute. I ja ću
skakutati s njima kada se lišim maski spravljenih
od divljega luka.

VIII

Čudno je more. Zanemaruje mreškanje.
Valovima obujmljuje brodove te valove
uz njih priljubljene ostavlja. I Posejdona
je ukrotilo. Nalaže mu da alge u tamnomodro
oboji. Ljudi-žabe bi da vade školjke, no
more je bisere sakrilo u škrinjicu koju će

otvoriti u dan kada se nebo i Zemlja pomire,
kad se s visina bovice ruža prospu, kada
vatrene kugle sumrak razore i, napokon, kada
Sunce obalu obasja tako da ni žalovi ni more
neće moći reći da ih žele u kaljužu, u blato
pretvoriti.

IX

Utrnuli bijes, pohranjena u raspadajućoj urni,
povremeno pomuti pamet plimi i oseci, noći i
danu, pa se svemir sruči na kosu koja se ušima
zagadi, a žeravica je nemoćna pa da uši oprži.

Križevi se ukrštaju; roditelji gutaju tablete za
smirenje živaca jer psovka se nehotice zabola u
apokaliptičnu basnu (zvjeri i pitomi zečevi u
njoj se grebu!), pa i ime PETAR teško izgovaram.

191

Poput djeteta tepam pjesmi da otac i mati umjesto
kaktusa, maćuhice gaje, No P, T i R uporno golicaju
blage ciruse u mojem kažiprstu,

pa ne mogu dokučiti bi li pridodani samoglasnici
mogli nagovoriti vikor da pjesmu pijeskom zaslijepe,
ili bi blaga kiša uneredeni svemir uspokojila.

XI

Vidjet ćeš: u ovome kraju kisele se kiše
slijevaju pod čelima ljudi, ali su zmije
uljudne, ludaci pitomi. Zacijelo ćeš željeti
moju budnost kada me gnoj bude vabio
da ga u sirup od ruže pretvorim,

no tek kad pristanem biti znojem u doba
tesanja zemlje, bit ću uistinu u tvojoj šaci
zaglavljena. Bit ću šuma! Zasut ću te
korijenjem, bobicama i gljivama kojima
ovaj kraj obiluje, a ti nećeš znati zbog čega
ti krvotok katkad od ljutnje podrhtava, a
katkad se veseli.

XII

Korijenje, kažeš, obiluje kvržicama u kojima su skriveni zeleni embriji vila. Embriji pak vaze za obličjem pupoljaka koji će u zrak prštati i zrak svilom, zlatom i crvenim odsjajima krvi sa svetoga Ždrala zgusnuti kad vile dokuče da nisu iz tmine, već iz sokova nepostojanju otete. Stoga: potičeš li me da razvijam korijenje na goletima koje za grmovima vaze, dajem ti za pravo. No i kada zboriš da valja klice na kukuruzima potrgati i nogama ih zgnječiti jer im podtekst nedostaje, dajem ti za pravo. Tako me mudro podučavaš da se pjesmi podvaljuje suvišak trpljenja, naramak smrti.

192

XIII

Sjeme nije sigurno hoće li iz podruma kuće do potkrovlja uspjeti klicu probiti. Ili: starac Božićnjak još ne zna valja li Nevena ili Petru kroz sluzavi dimnjak na pelenu spustiti. Petar uglavnom šuti. No kada ga potaknem da prizna svrhu srebrnih kuglica kojima jelku ukrašava, govori mi da ga Neven u palcu golica. Kada pak zvijezdu za vrh jelke iz kutije vadi, bljesak Petrine zjenice žari mu dah.

XVII

Vrijeme je posta! Vrijeme je kada našoj šutnji u pukotine ugravamo krpe obazrivosti jer dosezi su krnji. Kotač vremena i bez nas se (škripeći) okreće, a mi si i oči i uši mažemo lojem zaklane kože, nesvjesni da se piru približavamo. Ako se katkad na trn nabodemo pa nam iz kože procure imela koju je nekoć krv uskrnula, tiha noć od sprdnje zeleni ugrušak napravi.

XX

Petar mi govori da sam šišmiš stoga što mi se pod kopcima vuku suhe gliste i aveti mi vid satiru kada se za otiscima svojih stopala okrećem. Gliste pritom šušte da mi Petar njihove ličinke podmeće. Aveti tvrde da ih Petar iz podzemlja dozivlje. Petar pak me toplim palcem poziva na iskorak. Gliste i aveti žudno žele Petrov nestanak, usahnuće palca. No toplina je Petrova palca ljekovita: Petar palcem zatire mrtvu prirodu i buncanje preobražava u bljesak.

193

XXII

Da: Bol na Braču. Negdje se tamo alge grče u dubinama. Uočeno je i cvjetanje planktona: more se zeleni.

U pesnici stišćem vulkan; lava mi niz olovku curi: »Rano ustaj, Jano!« vepar iz mlijeka pjeva. A iz šećera iskače lane.

Nećeš namirisati srž priče: ni mornarske, ni lovčeve. Volim nedorečeno, ponajviše neimenovano, ali naslutivo u kvrgi, u špilji, ili pak katakombi.

XXVII

Znoj i vrućica: tigrice iz potkožja vreba. Molim te da mi dopustiš dva-tri virusa stihu podmetnuti i jaki kašalj, vrelo grlo. Ti žvačeš svinjetinu i govoriš da je pečenje najukusnije; svrha je truda, kažeš, dobro uzgojiti svinju. Otapam kalcij; razmišljam o metajeziku, labirintu, umijeću pravljenja čvaraka.

XXVIII

Jarost u poljubac zgnječena, slinavi cirkuski patuljak, oaza s neprokuljalim vrelom — takvi su naši počeci. No pećina — moguće zaklonište dočekuje nas risarijama na kojima nema gonjenih, nema krvlju oblivenih. Nadolazeći okviri naziru se: crte se podudaraju. Rezati oblake, trnuti munje, vriske kračunati u ladici — znat ćemo. Nazremo li priljepčivu bjesnoću poparit ćemo je kamilicom.

XXIX

Kapke su ti otežali leptiri ostrugani s dušmanskih zastava; leptiri sasušeni na bijednome platnu. Iz škrinje izvlačim haljine s utkanim leptirima. U vatri ih spaljujem. (Oko nas vile lijeću; borbenim zovom zasićene, kod nas se udomaćuju.) Glasom ti i dodirrom pera vidam rane što te u snu peku, nježna golubica. Osjećaš li to, ratniče premoreni?

XXX

Tajna, u svilenu tkaninu ispredena, tridesetak je puta u ruho prekrojena bila a da svoju bit, moždanom tekućinom opamećena, izgubila nije,

pa su se ruhom mačići dragocjene pasmine omatali kada su polazili izležavati se na stijeni što se u zlatnosrebrnim tonovima prelijeva,

a Petar, odbljescima žeravice iz mojih kostiju zanesen, pomogao mi je jestivo bilje prema vrstama u rozetu uobličiti

i premda sam ostala poput lûka savijena, uvjerio me da zavrjedujem francuskim parfemom namirisana biti

jer sam, oslobadajući leptira iz paučine i kornjaču ispod oklopa vabeći, stvorila akord primaljiv poput meda.

Petar Despinić

Stol, kuća, trg

195

KANTA ZA SMEĆE

Svašta u nju uđe pa se
dogada da proguta i poneku
stvarčicu za kojom kasnije žališ.
Misliš — što će mi, samo smeta, ali
poslije se sjetiš: jao, to je
ono čega se ne smijem odreći.
(Valjda te »otpaci« podsjete na —
»zemaljski ostaci.«)
No kasno je već.
Radnici »Čistoće« poput pčelica će
napunit svoje saće.

STOL

Postmodernističko veče po čemu je drukčije od onog
koje je pronašao romantičar? Ili, recimo, mjesec
— istrošen ili neistražen — po čemu se razlikuje od
onog koji je već sjećanje?
Vrijedi li i reći kako su iz natrule jabuke navrli
mravi i razmilili se do kraja stola? (Bježeć od ponora
vraćaju se kamo?)
Ortodoksno veče poljevači će zaliti novim mlazom
suza.

KUĆA

Već sagrađenu pregrađuju dograđuju...
 Nezadovoljni nečim naručuju da bi opet
 razmatrali bi li lijevo trebalo biti desno
 ne znajući da čitava procedura curi jur
 nijedna no i... takvi kakvi su i ne
 pomisle da bi najprije trebalo ući (u kuću)
 kako bi se eventualno znalo

TRG

Naručivali smo jela čiji okus pamte generacije
 citirali Boccaccia ili općenito raspravljali
 o poetici pri tom bi popili i čašicu više
 slušali zvonjavu posuda po kojoj se određuje
 raspored svakodnevice pratili ritam
 renesansnih palača ili namigivali ugladenim
 gospodama uzbuđeni očekivali
 glumce ili brod znajući kako će uspaljeni
 mornari s mjesnim ljepoticama
 na tom trgu otac mog prijatelja presreo je
 strojnicom prilikom jedne racije
 mog oca.

NAD PJESMOM E. POUNDA »OTOK NA JEZERU«

Dajte mu tu malu prodavaonicu duhana s
 jarkim kutijicama uredno poredanim ili
 s onim nemarno bačenim ne bi l' pojačale
 intimu u koju će i kurve ući na riječ–dvije
 onako 's nogu' ili da urede kosu, molim
 vas, poklonite mu tu trgovinu nakićenu
 sitnicama i to HITNO jer mu je BITNA; tim
 više što mu je muza već načela dušu.
 O Bože, o Venero, o Merkure, zaštitniče lupeža,
 polažem kauciju da će osvojiti srce bar jedne
 bludnice.

OSTARJELI BOCCACCIO

Za proljetnih noći sama u kući
susjedova kći u snu više
uvlačim se šapćem mir mir
otišo je vampir vjeruje da sam
andeo i nuda vrelo tijelo ali
odoljevaju kušnji iscijedene
mošnje osjeća ona to i urliče urliče...

RODOLJUBNA PJESMA (I ŠIRE)

Jedni su bili u crvenom
jedni u bijelom
jedni u plavom.
Prolazili su i prolazili... i oni
drugih boja
— kolona bez kraja.
Pomislim da su vojnici, ali su svi
klicali grazie!... grazie!...
To bio je san.
Početkom proljeća jedan jelen je
rikao kao nikad.
Treslo mu se cvijeće između rogova.
Ono koje ne vene.

Košuta je imala lik košute.

197

SALUT...

Amerika koji će barjak istaći
kitova leđa kako odmjeren ritam tako zacijelo
otkucava vrijeme a
Brodski je imao neke dugove i ne diraj ruku koja
daruje a Apolon i Dioniz kome se
prikloniti a čovjek neki na pragu dočekuje buđenje
novoga dana Amerika Amerika a Jesenjin a
bljesak svekolike razbibrige a oklada čekana
stoljećima ali samo ribe i vjetropiri vjeruju da će
rima ispraviti i taj privid
slab vid

*

Amerika Amerika bockaju iglice oslobodilaca a
 oslobođeni nasadeni na kotač nazdravljaju
 rotaciji daci i studenti izučavaju, kratkovidni,
 sljedeće poglavlje iz retka u redak citirat će
 naručene katedre a katedrale a hramovi a
 muzeji i labirinti u kojima Opati izrađuju
 kalupe za nove izume sve smo to već čuli i vidjeli
 i goniči stoke zastali bi na trgu i odmorili mazge i
 preplanula tijela o kad bismo im poslali lijepoga
 boga Hermesa znali bi da su među svojima

*

Amerika Amerika nazdravljam pijancima jedinoj
 svojti koja nije izdala gravitaciju naciona no i
 inače ožeži i idite s mirom mi šumom Bog drumom
 Sveti Otac i ine inačice Majčice Crkve i vi indijanci
 gađat ćemo sve koji nisu s nama a tako — dok
 infinitno nezainteresirani kliziš po nečijoj
 bljuvotini pomišljaš i nehotice kako obiluješ
 ljepotama podmitljivih naslovnica a i
 Whitman povremeno prođe s
 gavranom na ramenu

P. S.

Amerika Amerika
 eksplicitna

Amerika koja pred zrealom pljučkaš u lice
 dvospolcima i culaš coca-colu ali pišam ti i na taj
 zastrašujući ritam tigra i pišem velikim slovima
 odu
 Kipu Slobode.

Branko Maleš

Josip Sever

164

1. Tekstovi koje sam uspio detektirati iz zaista šarolike ostavštine pok. Josipa Severa mogu se prema ipak ponegdje postojećim nadnevcima vremenski smjestiti između 1975. i 1985. godine. Skraja 60-ih i u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća, podsjetimo, Sever za života objavljuje dvije zbirke pjesama: *Diktator* (1969) i *Anarhokor* (1977); godine 1989. kulturni pjesnik umire a iste mu godine posthumno izlazi i treća knjiga stihova *Borealni konj* (1989). Do žanrovski prilično raznolikog, ali u načelu često samo započetog materijala pok. Severa došao sam ljubaznošću pjesnikove sestre Vlaste Sever Ivaniš i dramskog umjetnika i pokojnikova prijatelja Gorana Matovića.

Vjerujem jednako tako, to više što sam poznao pokojnog pjesnika i njegovu boemsku narav, da dijelovi ostavštine sigurno postoje i u drugih pojedinaca koji su prijateljevali s pokojnikom. Bez pretenzija, dakle, da je tu, u knjizi, riječ o kompletnom materijalu koji je ostao iza Josipa Severa, pretpostavljam samo to da sam imao sreću što mi je u rukama bio svakako veći dio stihova ili zapisa bilo koje namjere, pa i žanrovske odrednice, koji su preostali nakon autorove tragične smrti, a bili su pohranjeni kod spomenutih ljudi i tako se sačuvali...

Možda da se i to kaže, zaostali — razasut i nesređen — materijal koji sam dobio na uvid nakon smrti pokojnog pjesnika sačinjava pet, šest bilježnica, dva blokića (zgodna za autorov džep) i hrpu ispisanog papira kojekakvog formata. (Dakako, bilježnice, blokići, papiri... prostor, dakle, za autorove stihovne zabilježbe, pa vidjelo se i »zgotovljene pjesme«, nije bio uredno i sustavno korišten i ispunjen, a to i nije čudno znajući za Severov boemski život, pa se — nakon uvida — i nije moglo iz te nesustavne hrpe svačega očekivati mnogo u korist književnog istraživanja tj. discipline kao što je književna povijest. Proizlazi, međutim, da je Sever, a oni koji su ga poznavali mogu to i potvrditi, u svako doba bio spreman u bilježnicu koju je obavezno nosio u džepu kaputa nešto zapisati.

Kako je i sam za sebe znao reći, taj je »svećenik riječi«, u skladu s boemskim shvaćanjem života i pjesničkog poziva, očito često, i posvuda, pa i u kavanskom dimu, zapisivao vlastite stihovne »podsjete« i »konstrukte«, i to bez obzira na njihovu daljnu klasično literarnu sudbinu.

No, bez mistificiranja jer tome tu nema mjesta, Sever je — za razliku od vlastitog časopisno–novinskog objavljivanja — bio vrlo strog kad je trebalo objaviti vlastitu novu knjigu stihova. Pritisnut permanentno svakidašnjom egzistencijalnom nevoljom, autor je možda i stoga relativno često objavljivao u časopisima ili novinama, a još više obećavao nove stihove pokojim redakcijama, dok je samu knjigu pjesama držao nekom vrstom ipak »svetog čina«. (Otuda možda, a svakako uz nesolidan život i bolest, zapravo i malo autentičnih zbirki stihova pokojnog kulturnog hrvatskog pjesnika.)

Za života često obećavajući vlastitu novu zbirku, jednom je zgodom, i nehotice pritom opisujući i svoja nadanja i očekivanja, uz svećeničku strogoću i avangardističku prepotentnost, izjavio da će — kad se ta nova zbirka najzad pojavi — samo reći: Evo, gospodo lingvisti, izvolite!

165

2. Autorov neupotrijebljeni pisani materijal (1975–1985) obuhvaća deset godina, koliko se prema u načelu rijetkim — najranijim i najkasnijim — nadnevcima moglo razlučiti, pjesnikova bilješkarenja u razdoblju nakon objavljivanja prve zvanične zbirke (*Diktator*, 1969) dok je u međuvremenu godine 1977. objavljena i druga pjesnikova zbirka stihova. Kako ne znamo za neupotrijebljene stihove iz razdoblja *Diktatora*, pronađeni i tu detektirani stihovi iz ostavštine odnose se vremenski i poetički samo na fazu organiziranja druge autorove zbirke *Anarhokor*. (Navodim sve to jer bi, pretpostavljam, iz neke književno–povijesne perspektive i to moglo biti nekome zanimljivo i važno.)

Dosad su brojni kritičari pisali o Josipu Severu — od odbijanja i nerazumijevanja do nekritičke glorifikacije — a, držim, najzanimljivije su to učinili C. Milanja, B. Bošnjak i D. Oraić Tolić. (A jedan od svakako najljepših a nevelikih tekstova, toplo, jednostavno i istodobno vrlo precizno, o pokojnom pjesniku napisala je Sunčana Škrinjarić u *Književnoj reviji* br. 1/2 1995.)

Između mnogih, dakle, rijetko tko smješta Severa, koji kao pjesnik nije »pao s neba«, i u hrvatsku pjesničku tradiciju (autorove stihovne referencije na Tina Ujevića; forma ranog stiha) odakle je autor svakako krenuo, možda više kao čitatelj i poštovatelj, pa zatim putem najupečatljivijeg najavljiivača i priprematelja hrvatskog pjesništva označiteljske scene (nesumnjiva sklonost ruskoj futurističko–formalističkoj avangardi) dospio do neoavangardističkih i tekstualističkih praksi. Ne bi, razumljivo, bilo uputno naglašavati onaj ili onaj odjeljak Severova pjesničkog puta jer i ovaj tekst, nastao stjecajem komentarskih okolnosti autorove ostavštine, ne pretendira na sveobuhvatno, »fazno« djelovanje nesumnjivo vrlo zanimljivog i utjecajnog hrvatskog modernističkog pjesnika. Izdvojit ćemo stoga, baš prema napatcima spomenutih hrvatskih teoretičara, samo one najpoznatije Severove »postupke«, bolje reći — idejne podtekstove, koji su nakon sloma avangardističke utopijske retorike najznačajnije oblikovali au-

torovu stihovnu organizaciju, a to su neoavangardističko amalgamiranje i postmoderna ironizacija.

Iz ta dva idejna podteksta proizlaze njima primjereni postupci pri oblikovanju poetskog teksta... Amalgam neoavangarističke strukture, lišen dakle utopijske retorike prošlih historijskih avangardi tj. prevrednovanja svijeta (i teksta), čine razno–tematske i razno–motivske civilizacijske stihovne naplavine međusobno »skopčane« najčešće autorovim omiljenim i zavodljivim fonologocentričkim mostom — tzv. »sličnošću u zvuku«. I dalje je, kao i inače u Severovu pjesništvu, u takvom tipu teksta važan ritamski koordinator spomenutih stihovnih naplavina (od stiha do fragmenta) realiziran kao mnogomotivski smisao u nosivim i međusobno korenspodirajućim stihovnim fragmentima. Naplavine civilizacijskih informacija, civilizacijski nomadizam, kako kaže kritika, potječu očekivano iz raznih izvora (povijest, religija, mitologija, geografija...) sugerirajući aktualni stupanj rasutog svijeta, a pjesničkim postupkom »povezane« semantički udaljene informacije tvore amalgam kao novi kvalitet neoavangardističkog poetskog teksta u rezultatu.

166

Iz vesele radijacije postmoderne ironizacije pak, kao drugog tipa Severova idejnog podteksta koji generira autorov poetski rad, proizlaze oni poetski tekstovi, obično kraći, koji likovima ironije (tu najčešće parodiranje, kao i tragovi postmoderne dokonstrukcije) kao i načelnom sumnjom u izrečenu tvrdnju upozoravaju na ravnodušni svijet bez orijentira, tj. bez vrijednosti, ili pak, reklo bi se, dapače, na epidemiju vrijednosti.

Razumijevanje Severove poetike, iz dosadašnjih knjiga pjesama kao i iz ostavštine, ako dakako tematsko–motivski registar izričito ne upućuje na drugo, treba tražiti svakako u autorovoj književnoj ideologiji, tj. u dva spominjana idejna izvora: i to u tzv. minimalnom semantičkom kontekstu (od stiha do fragmenta) ili pak u pjesmi kao tekstu/svijetu, tekstu kao novoj i novorođenoj zbilji.

3. Josip Sever je iza sebe ostavio, ono što sam, dakako, imao prilike pregledati pa i uspješno pročitati, često i uz pomoć povećala, stotinjak upotrebljivih tekstova: desetak većih poema, brojne kraće poetske tekstove, započeti dramski tekst, započete prijevode s kineskoga i ruskoga, dnevničke zabilješke o vlastitoj svakodnevnoj egzistencijalnoj nervozni, esejiističke pokušaje o kineskim i ruskim pjesnicima, ili pak o domaćim noćnim (pjesničkim) sudruzima ili slučajnim namjernicima u boemskoj noći... (Često je, usput, autor u svojim bilježnicama takve »prigodničarske« laude u čast nekome iz društva ukrašavao vlastitim crtežom dotičnoga ili sama sebe.)

Zaostali i dešifrirani materijal (napominjem tu uspješnost u pročitavanju stihova jer manji dio neurednog rukopisa nisam bio u stanju odgonetnuti, kao i obratno, i dapače, neki su tekstovi bili odviše intimni za publiciranje pa poštujući autora i njegovu privatnost takve zabilješke nisam ni pripremao za objavljivanje) mogao bi se s obzirom na izvedbeni i tematsko–motivski plan podijeliti u nekoliko skupina. Kultni je pjesnik iza sebe tako mahom ostavio: tek-

stove *fonologocentrističke zavodljivosti* (najčešće poeme neoavangardističke ili pak postmoderno–ironizacijske parodijske strukture, ponekad i dekonstrukcijske pa i političke intencije); zatim *lingvo–dosjetkaški poetski tekst* (kraći sastavci završnog jezičnog twista); *sentimentalno–autobiografski i socijalno–evokacijski korpus* (zavičaj, djetinjstvo, životna prolaznost ali i izrazita socijalna osjetljivost); *kineski prozni ili stihovni kompleks* (esejistički pokušaji, crtice, prijevodi ili autentični stihovi autorove fascinacije Kinom i njenom kulturom, pa i političarem Mao Ce Tungom); *autobiografske, dnevnikaške i socijalne prozno–bi-lješkarske skice...*

Kako su tu prezentirani neupotrijebljeni stihovi, zabilješke... pokojnog pjesnika koji su nastajali pretežno nakon druge zvanične autorove knjige, ili neposredno prije objavljivanja *Anarhokora*, mogu se ustanoviti neki odmaci u tematsko–motivskom, predmetnom registru a koji nisu iz bilo kojeg razloga uvršteni u sklopu određenog poetskog teksta u drugu autorovu zbirku. Premda držim kako je autor slobodno mogao brojne pjesme, ili poeme, uvrstiti u neku vlastitu knjigu koja se za njegova života logično nametala, a nikad nećemo znati zašto je to na kraju ispalo tako, u stihovnom materijalu iz ostavštine uočljiva je, prije svega, stanovita sentimentalnost u evokacijskom okretanju unazad, realno i pritom grubo sabiranje životnog puta i smireno odustajanje od takmičarske dinamike, a s načelne razine — apokaliptično osvjetljenje svjetske pozornice koju se ostavlja. (Još 1976. autor piše poemu *Ja sam s onu stranu*, tekst kojim se stihovno pozdravlja sa svijetom i prijateljima, i te kako svjestan vlastita zdravstvenog i egzistencijalnog stanja.)

Teško je, kaže se, pisati smrznutih prstiju; ja sam bolestan čovjek. Kišni je dan/ kad mi se nikuda/ ne da ići/ a morat ću/ popiti nužni dio alkohola. U optimističkim trenucima pak pjesnik je sam sebi, i svima, obećavao kako mora još puno toga napisati, prevesti, dramaturgirati... i posjetiti prijatelje. (Dvije su pjesme, napomenimo, posvećene pjesnicima Momi Todorovskom i Luku Paljetku.) Sever je sam o sebi napisao i program poslije vlastite smrti, a prije toga sve treba iza sebe literarno pospremiti, pa i papire spaliti... *Anarhokor je trag/ Čovjek ide planetom i/ za njim otpada smeće*. No, ljudski su razumljivi i teški i oni svjetliji momenti u jednom takvom životu kakav je možda zadnji pjesnik–boem hrvatske suvremene poezije bez ostatka vodio Josip Sever, trošeci nemi-lice i sebe i najbližu okolinu.

... *Neka i drugi uživaju u čudesnim otkrićima do kojih su došli tijekom ovog našeg života koji i nije ispao tako loš, zar ne* (kaže sam pjesnik). Može se, na kraju, ponoviti ono što je o pjesniku rekla i poznata hrvatska književnica, svojedobno neka vrsta njegove životne družice: Sever je znao ono što nitko nije znao, a nije znao ono što je znao svatko.

Mrtva je sad ona kućica od kolača.
Ugasilo se svjetlo. To nije više isto.
Što bješe nekad. Ja postajem Mefisto.
Što čarobnjački planetom korača.

Dolazi vrijeme unutarnje slobode
Ostavljam djelo i ko staro dijete
Odlazim. Legenda raste. Njoj
više ne treba model.

Josip Sever je bio nesretan i velik pjesnik čija je radijacija bitno nadmašivala nemale dosege suvremenog hrvatskog pjesništva. Neka stihovi koji slijede barem donekle potvrde to moje iskreno mišljenje.

Napomena

U pregledanoj ostavštini naišao sam čak i na pet, šest upotrebljivih sastavaka iz 1974. godine ali, držim da nećemo pogriješiti ako većinu tekstova pokojnog pjesnika smjestimo u vremensko razdoblje od 1975.–1985. Također, treba reći i to da je većina tu prezentiranih radova nastalo godine 1976. te u plodnom razdoblju od 1981. — 1984. Također, u radu na ostavštini nisam nailazio na nadnevke iz zadnjih pet godina do autorove tragične smrti godine 1989.

Josip Sever

Pjesme iz rukopisne ostavštine

169

EUROPA

Gledajte, tu je šuma.
Ona je gusta i stroga.
Grad je daleko.
Kolibe su u boji
strah je kratak i mrk.

O, zimo!
O, boje jeseni!
Britko po svim pravcima.
Micalica sunca.
Ženskoća ti muškoće
puna.
Pun sam Europina mesa
sjevernih buna.
Naboranih njiva.
Voda.

Dvorišta koja se
drže u kraju.
Jutro
i pokoja krava.

OPAKA PRAVILA IGRE

I

Pravila
što postaju pravila igre.
Grgeč u vodi vidi stari
Bidermajer stol.

Klesani, dobro klesani
klasik noćiva u vodi
danjuje u zraku.
Na kopnu pravila igre
očnu opnu zakopčaju i
napnu.

170

Noj s glavom u bljesku
a ne u pijesku
sav narančast miriši na
neki davni uviđaj u svijet.
Greška prirode — nosorog
po Jonesku
miriše mirisni cvijet.

Pojelo se ko u snu
pravilo dijete ono poznaje.
Jedan blesavi — pu –
ratno pravo je.

II

Jezik u pravilima igre.
Veznik, dvotočka, klič.
Hej, dobroto, tvoj pedigre gre
u clinch.

Tuku se orkani
mrse se kao bljuzgave kose.
Suzo konačno kani
niz suho lice
želja rose.

Serafe, zagasi svoj mač
već je jutro i raju je kraj.

Skačem na staljnu nogu
i gavranski kra kra
i moj plač
svidaju se Bogu.
On to ko sjemenke gricka.

NITI

U vrhu jednog jutra
možda smo dobri?
Ali samo ako
na tren otkrinemo
turmalinski prozor.
Niti se upredaju
i jedu svoje gospodare
željezne i zelene
preglašene i šture
štire kao rešetke.
Te niti!

171

x x x

Ludi ne ostare nikad
ostare samo ljudi.
Oni prave predikat
i postave zid smrti.

I tako imaju princa
imaju revolucionara.
I grimasu
i arhipelag
jedne smrtne Pelagije.

MOSTOVI IZMEĐU NEBA NEBA NEBA

Dižu se i mru
rujni u svojoj
bijesnim psima rastrganoj
boji

A hodove koje ždere neki
 trup
 broji
 oltar koji napaja se
 sa sirovim drvljem krvi
 Krv ta sirova što kikoće
 i tre
 svoje kosti o hrapavo uže
 Druže mi smo krenuli prem
 naokolo lutaju nezasitne
 spužve od oltara
 penji se uže i stoji
 O, složno u vatru koja gre
 ko »ah ponovno svijetlo–zelene
 boje«

I hljebovi
 i ulovljena zvijer
 jest ovdje
 uvis dignuti su koljem
 I koljena kolja i glave kolja
 da li bi bile i bili radi
 da kažu
 to što se radi nije kruh sa solju
 nego glava dolje ili noga na žulj.

x x x

Zemlje prepričavaju smrt
 i tu pomiješaju ljubav
 vatru, drveće, akrostih
 igrastiku i matere
 i redosljedje ponad jednoga
 dana
 Ta zvijezda ustane i padne
 I ja te vidim jadne
 obitelji kćerko
 korbaču što od munja
 mniješ
 da će ti doći red
 sa prijestoljem i strašnim
 tkaninama

od kojih griješ
zvuk što tako ludo trči
pred
planinama koje kristalne
piješ, otimaš

NASLOV ZA ZEMLJU

Hvata se kratak drijemež
Hajduk u gori kao kratki
opaki potez perom
Izmirili smo cvijeće
bludnih katolika
s biljinom krošnji u punoj vožnji
starih ptica
Obred se dugo otezao u noć
I vjetrovi su stvarali redenik
da pokose kasne satove u
koje pali se lampa i zvjerski samostan
Pamet u Jahve!
Kinezi koji jedu ječam
Biblijski razbojnici
Eno ga, tu je, tako se prisjećam, vječan
kao kad mati timari ribu s grivom
O, kako napraviti konje
na sav taj užas i rodendanske oči
ako si već u podne što stoji kao
vojnika
ušao kao duh i tvoja
harmonika žuta od travanjske izdaje

Zašto nisi pokrpio svoje Pečenege
da ih ne gledam onako
pečene, masne i bez mašte u zelenom
sifonu
pšš simfonisti

173

x x x

Slabi on svoje čelo
Ruke mu oslabiše drugi
Ocijelo bijaše sneno
Hodalo je po krovovima

Pravi mjesečar
 Drugo mu je bilo u jeziku
 Raznocrvjetno
 Miris pčelinjaka rasparao
 Je sporni vidokrug
 I zakrpano nebo
 Izgledalo je kao prošnjak
 Snijeg je obasjavao
 Kostri raskoračanih mudraca

Slabila mu je zlatna nit
 U planini
 Vukovi su gladni žderali
 Sablasti punih
 neznanih rukava
 U ovoj klimi
 Ples vukova, nogavica i rukavica
 I inih krpa
 Unidoše u srpanj
 Koji skapavaše od srpanjske žege
 Žezlo je držao
 Prognanik
 U ovo nevideno prikazanje
 Ojača naglo. Dode mu novo čelo
 I tu je njegovo žezlo

SNIJEG

On pada.
 Mi smo svoji
 On je jastreb.
 Mi jašimo

Kojeg to trojanskog konja

Heroji bjesmo.
 Sjekira utvrđuje put.
 Pjesan se lije.
 Sjever bije i stvara led
 O, tako ljut

A potom, proljeće klije.
 Kažite i »ono pada«

Abeceda Ada.

I nema ptica
A mi lovimo starmale
oceane.
Sad motrim kako je
Čas; trenutak — igra igrica
tu gorio sa svojim
japanskim (japodskim)
očima.
Kako je 1786 — dvije
godine do Francuske R

ŠTITTOVI

175

Izrezbareno pseto kao totem
o četvrtasto mu koljeno kleca
i otjerani svježi glasi
kroz pustinjske živote

Ptica-ris se leknu
Jastreblji kljun visinu para
i žilju pred sobom daje raport
Torpeda što imaju
ne jednog kormilara
probijaju militantni napor
čelika
u plovidbi

O, vi biste sada malo pobjesnili
linijske boje na karti
Dušu su uzeli pjesmi
u kojoj žarki zidovi se
hlade
Jel Had
ovo na neki način. Smislio sam
an mas
ded reci ded klizni
i samrtna presija kamera
ljepljivim jezikom
sljubila je stranice
vida

LEDA LAĐA

I lađe imaju leđa
 Srđa Zlopogleda kao starac
 iz priče
 a–a–ahta sriče
 Zubi ga bole
 Ginu usne
 kako se uzme
 Taj Zlopogleda
 drži kraljeve suzne
 za nikakve mrtvace
 Jer zašto oni niču
 I zašto njihini grijesi
 slove kao nova mašta
 I zašto pogled kriješti
 kao davao
 I zašto vade križa
 iz odmorenih bolova
 Taj Zlopogleda Srđa
 I zašto
 slaže ruke svoje
 na leđa
 Zlopogleda zašto poštiva
 vatru mojih propalih ruža
 Zato što
 kopa zemlju
 i sadi novi plamen.

DRUGI SONET (PLAN)

Mrtva je sad ona kućica od kolača
 Ugasilo se svjetlo. To nije više isto.
 Što bješe nekad. Ja postajem Mefisto
 Što čarobnjački planetom korača.

Čudim se kako polako u meni vruga
 svjetlost jača. Bogovi su poludjeli čisto
 Krist je u modroj boji. Crven je istok.
 Ušesima izvori su pojačali svoj značaj.

Uz cigaretu ili bez cigarete
 Uz čašu vina il uz čašu vode

Sjedim li stojim još pomalo smeten.

Dolazi vrijeme unutarnje slobode
Ostavljam djelo i ko staro dijete
Odlazim. Legenda raste. Njoj više
ne treba model.

USKORO STIŽE ŽESTINA

Ti si stijena.
Bog te u nebo diže.
Pokreni se

uskoro stiže milenij
i žene raskošno krasne.
Moj se vjetar
u njoj zazeleni
na snijegu kajdanke
ikonoklasne.

I jedna takva misao
koja dolazi, onda
odlazi i sad o

kano anakonda
obavija ti vrat.

U PJESKU HISTORIJE

Sveti je Josip Sever
pogledom luto dolinom.
On vidje Isusa Krista
reče mu gle susreta
sa sinom.

Bljesnuše u tom trenu
sve one nebeski dveri
a Sveti Josip nutka
magarca i ostalne zvijeri.

Riba gibne u usta
nju gutaju presijede brade

jerbo nekakvi mustang
prostor gospodinu krade
krdo bizona jer je
skupilo sve Indijance.

Od njihovih strijela perje
poput protuberance
o, sunčane, dakako
sada se spušta u pako.
U Vladimira Vidrića stilu
sve govori očekujem vilu.

Nemoj zapisivati ne
to je greška
u zapisivanju zvuka.

Kiša ti produžava vrijeme.
Jedna država
na drugu državu kisne
i tako na kiši stoje
i svaka sekunda klisne.

Staničnici o, sabermo se
za sva ona ljeta
gdje ispod sunca vise
i starac prosjak šušljeta.

Utemeljeni razni znaci
naglo u pogled prodru.
Tko ih u njihovim izbama zrači
tko oko podaje odru.

A druge valne bedastorije
ovim se talasim kite.

U predvorju
ludoga gorja povijest
promatra stalagmite.

x x x

O, to je novi pogled na glas
a grlo proizvodi priče.

Strogo oko motri sve to
i klas strogoće nikne.

Jarboli! Kriče.
Galebi uđu u kabine
jureći leteće ribe.
Kapetan s palube kao sa bine
urla i neka se sidro digne.

Njegov gnjev je jasan
ognji plamte.
Vesla. Drvo spasavaj.
Antena. Kant.

x x x

179

Prekrasni gorod Koenisberg
iliti Kraljevo brdo.
Po njemu hoda jedan Herg
a Zog je previše tvrdo.

Po njegovu hodu navijaju ure
gle, sad je tu na trgu
prosjaci se oko crkve zgure.

Crkvena zvona
sve trgnu
figure i legure žure
u kralja. Al kako da ga svrgnu
tronu iza sna, ili se
žene trgnu snu što
kroči kroz
oči spavača gdjeno
se troši
trzava kretnja trzava
kretnja. Jao, ja sanjah
san vrlo ružan.
Ovoga dana bit ću mu
sužanj.

x x x

Izvolite! Jedan
Čehov! Izvolite ako
čovjek gnječi svoju
dušu tako da se odčo-
vječi za kovčeg!

NARATOR

Ključ koji igram grad
koji svijam kao Uri Geler
zid koji pušim
kh khk k kašalj
Šljam koji guta
šljam u penziji i krinolini
u balskoj halji
hiljade minuta.

Konjica koja stoji
i nije tu
tužni tju od jeke
tu tu.

Tako izgleda padavica
izgleda kao glazbalo.
Bukti kao Baku
hladi kao Grenland.

Živci tonu u strane živce.
Čuvar se javi
javi se zmaj i plavi lav
i onda nastaje
Praksitel.

Lotos navire i drži
svoju bijelu strojnicu
strojnicu za oči
iz te vode izvire rak.

Pokazuje svoja kliješta
pokazuje svoje znakove raka.

Svaka slučajnost bivše
upornosti nije loša.

Šalu na stranu metni
kao dijete od mrtve majke
neka raste.

Stereo rasta je tu.

Tupo motrimo znak u raku
i krik u raku
krik u raku
što proždire mustanga
stroga
preko prerije.

Jer je sve to previše
za tu vidljivu crtu
za taj vidljiv dlan
s pričama opričnika.

181

CIGARETA U ČIKOBERNICI

O, vjernici. Recite da se sjedi!
O, redak nek je strašan!
Svaka je čista istina
vaša utvara.

Otvorite joj plemenitu utrobu
otvorite s Vratnika buru
raspršite pustinju.
Rub El Kali.

I dozovite sjaj
stavite jastuk pod glavu.
Pomaknite ruku
i dok se očitava vrijeme
uglazbite prokletstvo
koje vam i te kako godi.

Vjernici, kažite da se sjedi.
Dijete trči i pane.

Nebo je sijedo ko djed.
Unuci žarki ko rane.

Nervi. Nervi su tu.

Utorak ude u tjedan.
I gori ko kitajski
pjesnik Tu Fu
»Sijeda je moja glava
češljanje sve je kraće«.

Zima je sve smrzla.
Ljeto je sve raskravilo.
Krava kaže: Mu.
To je Mudrac
treba mi njegova kćer
da u njoj plačem.

I sada iz ove
adresirane lešine
škare i leptiri
ritmiziraju ubrzani mozak
sekundu koju duh
oploda.
Tako grozan Hun i njegov huh.

I sada iz ove Europe
miran je vjetar puhnuo
i muze nas suzama
škrope.

Trepavice narastu ko
teška hrastova stabla.
Vid je oči dogovorio u
svoje slike
Arabija i galaksija
i Richard dvosjekli
(trosjekli) vitez.

x x x

O tunogradni idiote.
Ta tvoja krivudava usta

zaustavljaju note.
Ulazim u hotel
ko rustikalna gusta pusta.

Pastuh pase a mustang
sve blistave kobile ganja.
I ovaj ustanak, za ime
Prousta,
što iza zavjesa trepti
u svome
oku mikroskopnu.
Marcela Prousta mati hruska.

Nekoje sjede potrbuške
i škakljive ptice slete
na raskošno meso.
Na jabuke i kruške;
još se posluži
sočnom breskvom.

183

x x x

U dvorce udu udvorice
njihovo je tijelo vrlo
vidljivo.
Udvorice ko
papagaji kriče
a dvorac se kida od
prepasti.
Stabla se dižu uz njegove
noseve.
Pernati krilima leptu.
I udvorice čerupahu.

MARX + KRIST
2 ŽIDA

I govorim tako to je kras-
no, i govore zidi
na sijedoj strani jedan
Karl Marx

a Krist mu govori: idi.

Dio epohe, eho historije
tako se diže i spušta.
U ime kršćanske euforije
na nebu je
mjesečev uštap.

Pastiri motre svoja stada
i gavranja jata stoje
stadion čeka dušu grada
ostali čekajući zdvoje.

Jezdi vrijeme kroz
ovaj prah. Ha, to je tako.
I jedan strah doživljava krah
u jednome mahu.

Humke svi podižu; i gle ti
ove oči.
Odbljesak bujice kletvi.
Njin pogled sve to koči.

PROHLADNA DIMENZIJA

javi se u trijemu.
Sad je utorak. Krenuh
u jutro.
Jutro ili ne preko
puta ili tu.
Što ću ovakav govorit
izgorit u autu.

Tumač s grbom
turbulentni plemić s
obala x-a
Sveti Xaver u
spiljama brzaca.
Ovo je krik sa smiješkom
koji preko sad već
plača gaca.

x x x

Prelijećeš 100 tisuća
lija dugi zid.
Mongolija. Gobi. Peking.
Preletiš
dugi zid koji se može
vidjeti s mjeseca.
Udeš u grad opasan
zidom: Peking. Kuće su
ogradske zidom.
Kinezi ograđeni
zidom smiješka.
Kad sve te zidove prodeš
ti si u Kini.

185

POETSKI RUTINER

Svedenborg je pregledan
na rendgen
grob već i prije groba
i Grčka na obali Inda
U traženju je kiša
našla oba
drevna mrtvaca
u zagrljaju
od jedne mirijade
Bili su uporni i čvrsti
i istog spola
Šteta što nisu
našli zajednički jezik
Možda im i to ne bi
pomoglo
Nikad se ne zna

x x x

Zid od 100 tisuća lija
ptica Mongolija
Mongolija na karti

ti si kralj
Mongolija u strelicama
Čad Čad Čao Dze
Mao Dze
gdje je trava i vjetar
gdje je ratna sjekira
gdje smo
u bujicama krvi sreli
čamac

x x x

186

A ovako se sjećam Zrinjevca. Na podiju je treštala limena glazba. Dobio sam 5 dinara da kupim sladoled. Od studenta Ante, podstanara svoje tete. Sunce, glazba i ljudi na promenadi. Mame s djecom u kolicima. Slastičarna pored knjižare, a možda je bila ondje gdje je knjižara.

x x x

Jesu li to bili vatrogasci
ili ne
Jesu li to bili
božji bojovnici
Kako Bog ratuje s vatrom
kako se otvaraju
vrata vatre
Bog pokupi kvaku
Vatrogasci sa šljemovima
i sa sjekirama
bljesak. Krvarim prste
i vatra jedna se vidi
na suncu
Kad padne noć
crno zgarište
izgleda
kao raštamani klavir
Rimokatoličke bijele tipke
naspram crnih
ortodoksnih tipaka

tvore čudnu
kršćansku glazbu

I narod se primiče i
odmiče kao talas

U dubini navike tih
vatrogasaca
na podiju na
živinjsku trgu rada se zvrk
sa čudnim ticalima
Njegovo lice je plaho
kao lahor

JEDAN

187

je dan u životu Mao
Ce Tunga, u njegovoj
80 i nekoj godini
ispunjen čitanjem svojih
sjećanja.
Komadić dana
sastoji se od rukovanja
i čitanja riječi s
njegovih usana. To čini
ljupka mudrica
Parkinsonova bolest.
Kako se s usana čitaju
riječi. Valjda kao
kad gluhošnjem čitaju
riječi s usana
Stranice usana
Mao

x x x

Ovo je lekcija
ovo je šesti samoga
sebe
šesti sadržaj

Još jučer
prepoznaješ glupu ruku
Još jučer
sve se totalno bistri
Jupiter obilazi svemirske
skele
opipa jednu
drugu opipa
drugo vrijeme
i drugi prostor
Skela krene na
drugu stranu
Gledamo dramu

188

x x x

Mao znači kosa
Dze znači vodeno
prostranstvo, bilo koje
može to biti i jezero
rijeka more.
Tung je istok ili
sunce na polovini drveta.

x x x

Taj govor o tišini jak
polako mi ide na nerve
taj japanski perverzni koljač-znak
stoji u krvi sve do koljena.
Naslonio je glavu na lice
koje izmišljeno stoji.
I vilice se tresu, princ je
mahnuo rukom: ti si koji!
I govor — govoru vrag
i gram gramatike
u pokretima šupljih trupa
i stravična trupla
uz vjetrove Antarktika.
Kao prividenja grobna

čvrst i sniježan vidio se put.
Jutro je tu i rovovi su vještice
pod kojima smeten puše vjetar ljuti
i koji greške pravi
dlakav peškir.
U rukama su strojevi i peškiri
u rukama su maramice plahe
Kinezi kao djeca virnu
kroz rupe koje
meci prave.
Glasne epohe eno jednog znaka.
U drugom pročelje se drži
Narodi magnetskoga mraka
hametice tuku
utvrđenja mržnji.

189

x x x

Dozidat treba stare dvorce
i bogove vratiti vreći.
Na dnu tišine glasovne norce
do balčaka doreći.
I drijemež ustaničkih duša
šapatom silazi u tamu
tko koga misli, sluša
Vede iliti Talmud.
Drum je zaskočen kočijama
i raznim talambasima.
Običajno pravo koči nemar
slikareve ruke ko klaun nasmijan.

MOMI TODOROVSKOM

O, Ohride, sad glas se tvoj i dalje
brusi o uspaljenu masu
ti gledaš blještave medalje
i otrov koji kralj u čašu nasu.
I sunce ako želiš vidjeti
kneza, daljinca sa carskim sjajem.
I vjetar koji dode da se izbjesni

u prijesnoj krvi kroza zaveslaje
svih svojih ruža. Strašne vlati plamte
i gorom se skobe.
Na delikatne plahte i belkante
kroz blijede katoličke sobe.

x x x

Dva brza aviona na čelu
s ministrom
ubiše šefa režima.
Vrijeme je bilo kristalno
bistro
bila je zima.
Na sceni ostvarenoj jarko
naglo se javi kromanjonac
ovijen maglom nekako
iznese blještavi naglo
novac.
To zlato prevezeno bukom
u ždrijelo raskošne spilje.
Je li prstom grlo djevice
dozvo
il božju strogoću zbilji?
Nije u tom obilju snijega
govorila čvrstoća.
Ptice su slijetale s njega
u svoj sjeverni očaj.

x x x

To tupo prepoznavanje
grešnika
načelnik kancelarije
proganjač đavola i vještica.
Voditelj duše poezije
u pretpotopnoj Indiji
nade
svoju grešnu dušu.
Tu su mu potonule lade

u neku tmu, tu, tuštu.
Puši to se prijezir
kao raketa
i san. Gospodin Bog
gleda svoje prste i vjetar.
Razumije njegov Bog
što je tu namislio starac
važnost nebesa ili sulud
pogled.
I sada ako brodovlje stvaraš
pusti da zade tko kako mogne.

x x x

I vjetar dode uprav nagnati
nad vodu kojom nježno brodim.
I pravci stari sijedi bradati
nose me hodnicima modrim.
I drijema takva tamna prilika
što izrijekom je svih proroka.
U zlatnoj kupoli bazilika
neka me vražja družba napala
iz svojih određenih naravi.
Vikinzi sladosno pronesu
jedinствен oganj
znanje govori u hermetičkom
mesu.

191

x x x

O zvok za zvokom
U zvuk za zvukom
I zviždi za zmijom
E zveket za televizijom
A nije stavljen u taj
kovčeg

Mjesec prosijava mito
logiju
a tko će zaustaviti kopče

Zbog njih logika pada
i raste porod mnoge kaste
u toku ovog listopada

List! Je li to onaj Ferenc?
Koji je zelen i koji je žut?
Prstima u zvuku pronalazi
teren na kojem se trasira
zvjezdani put

Toponomastika ove galaksije
posuta krvlju Šopena
budi sve manastire
recimo, poput Manasije
I onda javi se žena

Nož na oltar, na ikonu
blistava Jefimija vadi
a onda
ne kazavši ništa nikomu
vrati ga nazad i gladi

Pogledom gladi ovu ikonu
i neku sjajnu fresku
Tako je ova gospa ušla
u ovu arabesknju pjesmu
i dalje beskrupulozna
grizući sočnu beskvu
tko zna

O, tko zna? Ako se dozna
da riječi tebi svrate
recimo na čaj
Jemifija je riječ
Milan Rakić
To su dvije riječi
A tko joj je izbo oči
Šiptar oliti skiptar
Svrati u zavičaj
zavij se u svoju šutnju

Više te kutnjaci ne bole
više ih nemaj
psi zavijaju mećava vuci

A ti zavijen u šutnju
trošiš je bezobrazno
u korist tvojih zvukova

Vukova u korist
Ovaca u korist

x x x

Gosparu Luku, knezu dubrovačkom
stolnog grada Trojednice,
J. Sever

I nagi vjetri plodnosti po odjeći
u kojoj možeš ponovno prepoznati
boje od kojih nećeš pobjeći
i koje zbore jedna s drugom
tko zna s kim!
I u toj noći koja puna vjernosti
il možda glasom koji biva avion
u jantarnome poravnanju
gdje? što? s kim?
ko vatre il simboli drevnih stroja.
U drveću što ispunjeno pticama
pozdravlja sunce i vizije svijeta.
U kmicama sa razdruženim micanjem
u jedrilju što reda pravi na te sjetna.
U Tjentištu, u Sutjesci i u tjesnacu
pod tjemenom u starim kladama.
Sad govor gospodnji ti čuješ po razboru
i samoga sebe kroz prostoriju zadano:
i mudrosni iznad svježih grozdova
i rukom koja miluje brzace.
Kroz koru kruha i krađe drozdova
gdje uskraćen si pa te opet zbace.
Sa brvna koje prebrodi usjek u
kom teče Dubrovačka rijeka.
I na tom hrastu Hrastovo Brusje
sijedo od straha novi narod čeka.
I tako sever, možda, negdje Rus je.
A taj je narod stidjiv i nevidljiv
i gdje da mu se iznađu pluća.

I kisik je u dimu bridljiv
ko britva il ko teški slučaj.
Jača se ona, postojbina pravih
i opet, svježa dama Damask trese.
Sreće je pokoljenje zdravih
iz medrese a možda to je treset.
Pa ognje palimo mi naše.

SVRZIMANTIJA

Ide svrzimantija
i opljačka povijest.
Gdje su mu djeca
gdje tjeralice
to jest.
Ako tjeralice nosi
najplemenitije cipele
kakav trag se grozi
zirkanju palatala
uz njini tipfeler.
O labude u svijeci
i cilindričnu oku
kakvo je tvoje sjeme
i okulari pokreta.
Za trokut.
Banijski trokut.

SLOBODA

U tri su znaka
svi bili prvi
jedan duh
i drugi glasovi.
Gramatika grmi
visio je mač
do gležnja u krvi.
Duh i matere
i vitez u krvi
i Trpimir prtinu
pravi kroz krv.
Al iza mača
stigne sloboda

i ona bode
kao kazaljka
uspavano vrijeme
pravo u
centralni vid.
Na jednu stranu
sloboda ode
na drugu
poderana hajka.
Moderni meridijani
kao sonde
rišu haiku laika
između
dublonskih debelih
galija
to je dobra statika.

195

KITAJSKO PJESNIŠTVO

a)

Hajde, molim vas, da i to čitamo pogledom. Hijeroglifi.
Figurativnost i apstraktni uvod u njihovo razlaganje.

b)

Nailazeći na neke odvojene pravce u mom se mozgu uspostavlja
četverokut bijel ali razložen, to je spajanje a ne razbijanje.

c)

Centralni dio kitajskog pjesništva nose slike:
mlado zeleno vino
i ton.

Iza toga slijedi uvod u bitni tok.

Jeste li učili ovaj
hijeroglif?
Učili smo.
Tamo sam bio.
On je ranije dolazio.
Ja ga nisam vidio.
Ja to nisam rekao.
Nisam letio avionom.

Idi kroz ta vrata.

SONET

I

Mi idemo u Santa Kruz
ja idem kao knez.
Zemlja je brza. Rže konj
i Krist je nesmiljen.

II

U dvorcu stoje dvije kiše
i obje su se smrzle.
Koja ima krzno
koja probada srce
glupavim žutim jesenskim
lišćem.

III

U taj sonet unide čamac.
Poprijeko zapreke ode
amnestiran ko
gusarski pravac.

SONET

Ja htjedoh dalje otploviti.
Jarbol, ptica i most.
Boli me trbuh. West Ost.
Mi smo maglom oviti.

Ti vidiš kako ovi svi
gledaju tvrdo i post
stupa na snagu kroz
dio jedne koristi.

Nestaju boje već sam tamo
gdje si mi moje uzela lice
pojuri dramo!

Uočavam sve pitalice.
Gle, kako da sad progledamo
kako da spasim živce.

PTICE

I gole ptice
na zimi drhte.
Crte ili zlatna ticala
latice lica
gdje klikti
objektivni jedan prazvuk.

Mora zaogrnuše rtinu
svojim plaštevima.
Vukovi prate prtinu.
Mi se na mjesecini
od očiju očnjaka
borimo maštom.

197

x x x

Ima jedan 1957–am
miris po ružama
ja sam tužan
i zlopogledan
Ispred je koja
to trbušina

I koje čeljusti
žvaču tu zemlju
Istra i strah
i bodež
i rt Čeljuskin
žedni betoni
kano zorni
vještično plazni
komotnici
u nicanju hrasta
u tundri

Ima jedna priča
jedna priča
za starce
Postoje stranice
križarskog Richarda
postrance

Tu se strpljivo vjesi
naš kut
Tuku se bijesi i bijesi
o kako je grozno
ku-ku

Mukla jednina se
krijesi
zin dan
Na dnu je prva jesen
zeleni list

x x x

198

Požar je označavao vaš put
Roman Jakobson je bio
čista fraza
u vašim čistim rukama
Vi imate par cipela
od požara profesore

Meni je bilo teže nego
Vama
Vama je bilo lakše
nego meni
Mi: Vi
i ja jedan mimo drugog
u Bogovićevoj

Ja sam Vam pisao pisma
Profesore
dal se pisma mogu pisati
lažno
Mogu se pisati samo
istinito
Dobra proza zna se
ponašati neprispodobivo
dublje
Čem plahaja poezija

Vama je bilo lakše
čekajući

drvo da procvjeta
Išli smo mimo
mimo jedan drugog

A pisma Vam
ne mogu pisati

Stopa poraza je jasna
treba se ponašati dublje
negoli (loše) povremeno
pjesništvo

Profesore
imate li Vi Aziju
(Tko se može dokopati
tih pravih stranica Azije)
Imate li moje pismo
u kojem se rušim kao
kralj bez taške
s rujnim štakorima
A u taški je
cjelokupno meso

199

I papiri

x x x

Mao je bio plivač.
Čelo mu je bilo
izrazito novo.

x x x

Štimaju se munje
i ako onda
Penderecki reče
četvrtak nosi nož
odbljesci se potoka
smiješe
razno cvijeće

čeprka po vrtu
nosovima
Ministri mirisa
navlače
fine meke rukavice
Njihove tirkizne oči
osposobljene za crtače
novih
biljnih trkača
u njihovoj
mirisnoj utrci

KRATKI UVOD U ANARHOKOR

200

Anarhokor je trag
Čovjek ide planetom i
za njim otpada smeće
kosti smrad
Trag smeća je ljući od
same cipele
Cipele treba pelcovati

KAM-VELIKAN

Zanoćila zlatna
magla je jedna
na grudima
kamen-velikana
šarmirajuć
svjetlost jednoga
dana

Ujutro je odjedrila jedra
al ostade
vlažni slijed u bori
kamen-velikana

Sam on nače
temu da sam u
nebu se bori
i tihano u
pustinji plače

ONA JE MATI!

O mati, mati
za oblake za prozore
koji vide vide
samo svoju zemlju
Ovo pogano more
ovo pogano jutro
remorkere troši
i troši da ih ugura
u pristojniju geografiju
O mati za grom
gdje su plovidbe
upotpunile
transverzale duša
koje treba prihvatiti
odsjećenim komadima
jaguara
U jezeru Čad
spava riba
Mati oblaka i jest
za oblake
More, ocean, jezerski
lanac, dno kontinenta
I kad je drska
voda sama
i kad sam obučen

201

x x x

Vrata nebeskih trg
sjen žutog ždrala tornja

Mao!
O Ameriko
Frrr
Frktanje
euroazijskih konja.

Brrr
euroazijskih brada
Tao

se imenovati neće
jer onda ne bi bio
Tao.
Al metak se u čelo neće.
Tko kreće
tko je stao.
Tko igra igru barda

x x x

Danas moram biti u zatvoru
Kroz ino grozno vrijeme
idem u kino
Kako se osjećate u zatvoru
izvan vremena
O danas, danas
moram govoriti o koliziji
Dal me vrijeme šamara
Ne, ta je fraza grešna
kao Kolhida kao knjiga
iz djetinjstva
Potkrovlje, karavana
ljetopis koža
Karavane su nabijene
do šindre
Krov je pokriven šindrom
Dolje je Arabija

KAKO SE PIŠE PLOŠNI TEKST

S jedne je strane
svjedok u grimiznom tekstilu
Iz toga onda slijedi
evo kako se piše
plošni tekst
Malo tišine i malo
dobre Europe
Odozgo reži ispeglani
pas
labradorski prenosim sve
na prag
To je gramatika praga

Grmlje cvijeta
i tjeraju ga dobro
okovane nacije
i cipele
Palicu boemije
Čizma
Ako se uhvati
iberska kocka
idemo starom Karlu
u Aachen
Ah ne! Samo ne to!

x x x

A što da kažem za Kinu
i njeno pozidje.

203

Što uređeno vrijeme
i što je Šangaj
I otac Avokin
naš dobri arhimandrit.
Neko ga skinu.

I u Eskimu
još jedan novi je Sid
vidio svoju žestinu
i temporalni krik.

I divlju rijeku što teče
ko usud i sjeverni sud.
Ona, oprosti, reče
i bje ko kolona.

I stigosmo u zimu rata
i sve je hladno.
S ratom barata jedna
regata

No jedna.

Sad nov je ovaj
ploveći objekt.
Pristiže oblak

u liku zvijeri.
Spustiti jedra.
Evo ti drame — sama
je smjeni
jedan, dva... jedva
efekt.

I kad Jakuti iznad
40 minus
razapnu svoje lađe
more ako je more
nije more.
Remen ako je remen
nije remen
Had ako je Had
nije Had.

Disanje ako je disanje
nije kisik.

Kisik je otac
svokolike djece.
Ako je kisik

Majka svih stvari
koje su svemirom
pronijete kao
majka.

I što je 1353. i taj
Šangaj
to kršćanstvo zmaja
ta raja Taj Pinga?
Što je snaga?
Postoji snaga
engleskoga ringa.

I gnani vjetri u bradi i
pustinji što love
velike vale po vodi
i dramske pustolove.

Vijesti za kopno. More
je već u bazilici

civilizacija gdje se propeo
divlji pobunjenik.

Ja ga u sanduk pospremih
i tu su bili svi
svi oni
gdje su vojske
hodile u Arizoni.

I NAGLO, JAVI SE PODNE

I drhtaj, gdje si stajao, avaj,
umara zgodnice zgodne.

UVOD

205

I mi smo išli u opasnost
i vojni je brod bio jak.
Išlo je vrijeme
i Englezi
bjehu jato
debelih ptica.

Cipele radene za ples.
Selo koje gradi
Džentri.
Bio je čaj i bio
je Eskim
slugu u zgradu odnese.

I padali su strogi brzaci
i širio se dječji plač.
Čavli su kao Crnogorci
prohujali kroz
pitomo meso.

U ranoj stazi, tko je sam?
Samson.
Njegova je kosa odsječena
on je slijep
žena mu sve vidi
al ipak, samo je žena.

O, LJUDI, SPASITE RAT!

Kratki uvod

Svjetlo se u Domu gasi
u 4 sata
slijepci čitaju romane.
Svaki je slijepac satir
i satiričar.

Čar Brajeva pisma
motri vas vibrantnim prstima.
Sunce se gasi
a slijepci čitaju romane
u krstionici
u vladarskomu kabinetu
u Lhasi.
U oklopnomu vlaku
u lokalnome ratu
u vokalnome plaču!

Gdje jure
generacijske lokomotive
svatko je loži
svojom slobodom.

Spasite rat

O, ljudi, spasite rat!
O, ljudi, zašto ste grubi
spasite rat. Rat umire, o jao si ga nama.

Što radi rat
i ratova mama.
Kamen živac bi projecao
onako modar.
Rat je pusta sirota, nimalo
nije plodan.
Gdje su mu djeca?
O, ljudi, spasite rat.

Ne dajte da ga glupo ubiju
ljudi, spasite rat.
Obranite ga od opasnoga mira

Ljudi, spasite rat.

Od Kurta Waldheima, od Kurda
od svakog pacifista od
irske histerije
spasite rat
od zabava miru
od onih koji ne
trpe prolivenu krv.
Spasite rat.
O, ljudi, spasite rat.

Spašavajte ga! Dajte mu
daske
komade broda. Dajte mu
sve na raspolaganje.
Samo ga spasite.

207

Stipendirajte ga. Dajte
mu transfuziju.
One mirotvorne zvijeri
treba pobiti.

Mir i rat
mi ćemo zadobiti.
Definitivni mir.
O, ljudi, spasite rat.

O, ljudi, spasite Rat.
Ta riječ je jaka.
Koliko li junaka
na kanti brenči.

Čim se uzme uz Ameriku
kruh
i hrabrost
dobrostojeće stoljeće.
Brbr! Ruševna igra
gramatika svih idenja
svih hodova.

Odraz brodova sa legendom
odmah detonira
kroz datum.

x x x

Evo ti Tibar teče
ti bar znaš te će
strojnice struja
biti pune trunja
četrdeset treće.

O istibrirani grade
vječni riječni
što tvoje vale
u zanosu nosi.
Senzorni starci
izrasli u pećini
kosmatom rukom
sijeku gladak prosjek.

x x x

Dupla dubina
vrag jest i nije
prijesan. Riba je
izronila. Gribojedov.
O, prejasni davle
lijeva ti ruka
odbjegla
s prvom pesnicom.

U plašt dubina
oblači svoj ekvator
rotka sunca
taktira
popodnevene munje

gdje se krijese
lomljave ovih vidika.
Dolazi jesen
i papski glavni vikar.

ZVIJERI

Ruža je kostur čovječanstva
njeno bilo krcka
Crkven zvon je rskav
kao odlijev u augustu

Od lijeve do desne ruže
koje se pale ko lampioni
imamo sve kao i oni
koji oko nas kruže

KAZIVANJE

I

Obraz koji zadržava zakon
pučko lice prije i...
cijelo carsko popodne.
Odbija nebesni sat
i pepeo niče u vašim
altajskim pričama.
Ne nije to oltar
nego Altaj.

209

Strojevi u kisiku s nevremenom.
Sa blatom, lošim naputama
sa kliznom skalom
muzike.
Redovita republika što sja
i drhti
kao ona zvijezda u drugoj igri
i griješi.

II

Razbojnička se spilja ispunja
divnim udarcima obračunatim
a potom tebe netko
izdvoji i štiti
svojim podlegom
svojim surovim pogledom.

III

Dakle tako, dušo ideš
u šetnju.

Dok se smiruje noć
u engleskom ceremonijalu
i Haronov čamac.

Mlada vremena plove
između suludih istina
na listinama koje su
što su
nalik na obale
Ezre Pounda.
I Filipa II
Mršavog
i Katarine ruske
Debele.

Gdje mladi anarhisti
deklonizirahu slobodu
izdjeljani po tamnicama
izrezbareni
po aristokratski
aristokratskim sebrima
izrezbareni.

O, mir vama dusi
već nas je cijelo mnoštvo
i naoštreni
perzijski psi i ajatolasi.

x x x

Ovako stoji onaj
blijedi jezik
To njem potreban je
veznik
da kaže ime jednog
»Očenaša«
s dobrim bokalom
Ovako ide raznobojna
Azija
I njojzi jako potreban je
steznik duše
il ljudi trijeznih

Tko li se pita
ko se drskog pretvaranja
maša
da natkrili se i sama
fantazija

PONAVLJAM POTEZ

Ponavljam potez
na tvrdoj cesti
stjecajem
bolnosti.
O, prenosno vrijeme
tko tu smjesti
glavu na tjeme.
Treba stati
(ponavljam potez).
Odozgo dode
đavolja koža
ispisana ručicama.
Male ručice. Očaj.
Jauče Amerika.
Katolički sjaj.
Brodsko snaga iz
valova što se opasno
ziblju. I bludim kao
sjaj.
Ubi
zid ljub.

211

SJAJAN SPOJ MERKURA I DIONIZIJA

O, te borbe oko Adena
što te žene
rade oko Adama.
Adis Abeba.
Madam je rakomadana.

Djeca još nerodena
postaju andeli.

Trgovac gleda u
 krdu žena
 robu.
 Još je čuvaju
 viteški mačevi
 i oko glave svetački obrub.
 Na suncu blistaju
 i sve su oštiri.

NERONOV SPJEV

U ugovoru što uvjerljivo mijenja
 savezničku likovnu prošlost
 u tvrđavama narod se skupio.
 I Europa osniva novu vijest
 od jedrih dama čelnih katastrofa.
 Vaš je jezik također u lancu bonace
 ciganska glazba u koju se upilo
 mnogo plemenskog korijenja.
 Hoće li ove grane biti dovoljno
 ocijenjeno
 uplivno područje
 u toj komandaturi.
 I svaki napad bira glupost cilja.
 U reaktoru gdje jezične potrebe
 iskušavaju svoj humor
 takva sijeda brazda
 spašava svoje načelne rušitelje.
 I nova kriza u željeznoj brzini
 otkriva staro kamenje ko povijest.
 Krici se uništavaju demografskim
 eksplozijama
 programi ispadaju iz katarakta
 svi šumski balkoni u starinskome
 srebru
 što izaziva prizor noževa
 vježbaonice psihijatrijskih inovatora.
 I na kraju gdje su opisi predmeta ja ne znam
 pitajte poštene kršćanske duše
 pitajte spaljivače njegovih stihova
 pitajte duše.
 Imat će uštedu materijala i obrade

pokraj slučaja u povijesti.
Kakve sve mogućnosti za uskrsnuće
velikog pjesnika.

KLIZEM SE KROZ MAHNITE RUŽE

Zerdav ili prst
strpljivo na konac stiže
užegla mast

Iz izoklipse trepere
križni put i zemlja
O zemljo križa put
sa valovima
sjevernog ledenog oceana

213

DNEVNIČKI ZAPISI; CRTICE

x x x

Ugledah svjetlost dana A. D. 1928. mjeseca sedmog, dana osmog. Nakon položenog ispita zrelosti, u lipnju 1957. na osnovi natječaja za studij kineskog jezika i književnosti, za divno čudo, obreh se u Kini sa stipendijom vlade NR Kine na 6 godina.

Međutim, eto to međutim, ili ali — već me sljedeće godine vraća domu svom.

Politika uzme svoj danak, tekuća mislim, i ja doplovih na »Radniku« u Rijeku i od one 1958. sa jednom školskom godinom osnovice (57/58) zakleoh se da ću kad tad ugledati vrata Bei Jin Do Hue, tj. pekinškog sveučilišta (velike škole u doslovnom prijevodu). Od 1970. godine do 1974. predah; kineski na Institutu za strane jezike, u Varšavskoj 14, u Zagrebu.

x x x

Divna je bila ta jesen, ta Tin Thjen, u Pekingu. Čuh sa mostovlja; ma za nju niti retka ne imadoh. Izmišljotina si ti, to mi se stalno motalo i kroz moždane vijuge: srce je pravilno upumpavalo i isumpavalo i kisik i hranu, i CO₂

i ostatke hrane. Tanko i debelo crijevo micahu se u pravom zdravom ritmu: riječju, život bje mi toli krasan.

Evo ulomka iz Dnevnika. Počeh ga pisati nakon toli krasne jeseni 11. 10. 57. godine.

x x x

17. 12. 1974.

Vrlo zanosan datum!

Moj prolaz sjeverno-zapadni čini određen napor za sve što mu se zasjeklo u pamćenje.

Činiti napor! To ti je bila prava zbrka! Ako si htio da se dopre do određenih rezultata moraš prepoznati između ostalog stalak za vino.

214

Zarobljena vina imaju nešto od stimulativne zrelosti. Neki pridruženi krojevi dobro se plaćaju kao da su naučili uopćavati svoje figurativne izmišljotine. Jesu li se tu našli kad se treba naći?

Distingvirati kad je potreba za učvršćenom lepezom još jednom dokazivala put. Tao se tu i našao tako utvrđen. Njegove zrele ideje polako padaju kao snijeg.

I kao i prihod i nahoče bulumente od mislenog i zamor gdje se ne troše uobičajene geste pred vožnju. Od onih jučerašnjih do sutrašnjih. I zlo je bilo tako kontinuirano! I svaki trbosjekli mač. I čamac na vodi. Gdje su se uzvrtjeli palci.

x x x

Čuješ li, šampionu te, te riječi iz ove kutije izviru ti izravno. Misli iz ove kutije još ne izvire. Još su sledene, još su kockice leda. A kad takvu kutiju dovedemo do vrenja, kad to polazi za rukom, i uz strašan fijuk raspe se na sve strane — bit će, znači, mislim to! Baš zgodno.

Čitati Nietzschea ili Alana Forda. Može i jedno i drugo. Može, ako smo voljni da čitamo i jedno i drugo bez licemjernog javnog odbijanja Alana Forda. A zašto ne Nietzschea? O dijalektika i Bijelo dugme iz kutije u ovaj kišni dan, kad mi se nikuda ne da ići. A morat ću! Morat ću popiti nužni dio alkohola.

x x x

Marta petog, 85. ja ponavljam neke pročitane riječi: čitao sam ih s tvojih usana, o ti! Tako te ljubim.

Bilingvizam ima uzance svoje, a živjet o tomu čudu (na prvi pogled) može se u više načina: to je provođenje vrste u koncu kroz nišan blistave igle.

Napisah, onda, na zidu: ljudi se slažu u mrtvace i putuju na traci, detroit-skoj traci gospodina Forda, u duboke fjordove. Norveške. A u koje bi druge i mogli. Ili.

Smijeh usnica plus tisuću godina možemo vidjeti u trenu što predstavlja pomak:

prostorno–vremenski pomak?
ljudsko–dostojanstveni pomak?

Talasi nasrću na obalu i njene sive nakane talasaju naspram dvostruko.

Voli obala da je talasje grli ko hrid, kano makinalna tuga njene glave; obrišemo se bukom kontinentalnog sloja iz prostrane dubine; sad je vulkan, Etna, Stromboli, Krakatau. Igra vode i vatre traje toliko koliko traje znani svijet. Ostalo je nogomet.

215

x x x

Ja sam bolestan čovjek, čovječe božji. I piši kako misliš i ne zaboravi govoriti dok pišeš: hitno radi. Muzika, la musigue, dopire iz zvučne kutije. Soba je neuredna, e pa valja uvesti red, ne da radi, tek onako. Valja proslaviti stare stvari, izbaciti koplje napolje, proraditi donekle mogući tekst i hrabro početi objavljivati komad po komad. Po časopisima. Fišer me čeka u »Gesti« i ja ću odgestikulirati nešto tek da se vidi da sam još živ. Ne daj se, Severu, ne daj se. Još toliko toga nestvorenoga, neotkrivenoga. Treba da poleti smijeh i veselo u život.

x x x

Teško je pisati smrznutih prstiju, teško je govoriti s napuklim zubalom. Teško je misliti s oštećenim mozgom.

MAND EL ŠTAM

Zagreb, 12. VII. 1982.

Sad kad pogledam unazad, teško mi je povjerovati da su moji susreti s Mandelštamom trajali svega nekoliko mjeseci.

Čini mi se da su ti susreti trajali godine i godine — koliko li je u meni najraznovrsnijih uspomena o njemu.

Dakako, ja znam da vrijeme u ranoj mladosti prolazi daleko dulje. Ili točnije, leti vrtoglavom brzinom i zajedno s tim kada se i ne miče. Dani onda bijahu ogromni, duboki, prostrani. Svakodnevno se dešavao nevjerojatan broj vanjskih i unutarnjih zbivanja događaja.

Kao u romanima Dostojevskog — i kod njega također događaji jednoga dana jedva da bi se smjestili u mjesec realnog života.

x x x

216

Budemo, napraviti ćemo to sve skupa u stilu: »piši kako misliš i govori kako pišeš.« Prevodi ono što se započelo prevoditi, a to znači 10 Kineza i Lu Xuna te dječje pjesme Majakovskog pod naslovom Svjetionik. Pročitaj i hitaj i u Pariz i u Kitaj. Mandeljštam? Da! Uvrstiti Cacanove prijevode, organizirati druge. A što se tiče Pasternaka? E, to nije moja briga. Htio bih još prevesti Gončarovljevu putopis. Napraviti uvod i dramatizirati tekst. Bit će to stilska vježba, a onda će sve krenuti bujicom. Jer, mnogo toga se što se nakupilo u meni staviti na papir treba, pa nek i drugi uživaju u čudesnim otkrićima do kojih su došli tijekom ovoga našeg života, koji i nije ispao baš tako loš, zar ne?

Snježana Kordić

Lice purizma

(odgovor S. Babiću)

217

U prvom godištu *Književne republike*, nakon što sam u br. 5–6 str. 161–173 objavila kritičku recenziju knjige Stjepana Babića *Hrvatska jezikoslovna prenja*, izišla je u br. 9–10 str. 175–177 Babićeva reakcija na koju se ovom prilikom osvrćem. U svojoj reakciji Babić na dvije stranice (od ukupno tri, koliko mu je tekst dugačak) iznosi tezu kako je nedozvoljeno kritizirati kad on napiše neku iracionalnost ako je nekoliko godina ranije o istome napisao ispravnu tvrdnju. Konkretno, nedozvoljeno je kritizirati kad Babić 1996. zabranjuje kategoriju posvojnog genitiva jer je tri godine ranije, 1993., bio napisao kako je posvojni genitiv neophodan u jeziku. Kasniji članak o posvojnem genitivu sa suprotnom izjavom, dakle, ne važi. Autor pritom zaboravlja da je svaki članak cjelina za sebe i kao takav mora biti podložan kritičkom preispitivanju. Zaboravlja i da primjena njegove logike znači da kad on danas piše kako treba raditi na pravljenu hrvatskosrpskih jezičnih razlika, to ne važi jer je prije pisao kako treba ukloniti hrvatskosrpske jezične razlike. Pisanje članaka na istu temu, ali s međusobno oprečnim zaključcima nije za Babića ništa neobično: on se ponaša kao da je normalno da isti znanstvenik o istoj temi u različitim navratima piše suprotne izjave. Međutim, tako nešto znanstveniku ne služi na čast, niti mu se može priznati kao olakšavajuća okolnost, kako Babić prikazuje. Stvar je tim gora što bi Babić na osnovi svog rada o posvojnem genitivu iz 1993. morao znati da mu je stav u narednom radu 1996. na tu temu iracionalan, i unatoč tome ga je zastupao.

Nakon što sam taj članak iz 1996. kritizirala čim je izišao, Babić je izmijenio svoj stav o genitivu, što sam i napisala u sljedećem radu te iste godine. Sada Babić kaže da sam tada napisala kako je on izmijenio svoj stav o genitivu pod utjecajem kritike koju sam objavila, a danas u prikazu pišem kao da sam to zaboravila. No, što drugo mogu pisati kad on isti svoj članak iz 1996. koji sam tada kritizirala ponavlja u neizmijenjenom obliku u svojoj knjizi iz 2001.? Za neizmijenjeni članak vrijede neizmijenjene kritičke primjedbe.

Babić želi sugerirati neopravdanost kritike i tako što se ponaša kao da kritiziram članak iz 1993. koji je znanstveno utemeljen, prešućujući da se moja kritika odnosi na njegov članak iz 1996. u kojem iznosi suprotne zaključke. U reakciji podsjeća kako se i on zalagao za zadržavanje genitiva, ali prešućuje da je upravo to navedeno i u mom prikazu (170) kao još jedan argument prilikom osporavanja Babićevog zahtjeva za istjerivanjem genitiva. U prikazu je osim toga jasno rečeno (168) kako on u istoj knjizi objavljuje i članke u kojima se protiv istjerivanja kategorije posvojnog genitiva i članke u kojima se zalaže za istjerivanje te kategorije.

U prikazu sam navela da je lingvistima za uzor ponašanja u Babićevoj knjizi ponudeno bespogovorno slušanje starijih. Babić sada u svojoj reakciji tvrdi da sam ga krivo interpretirala, da je bespogovorno slušanje starijih postupak protiv kojeg se on u mladosti sa svojom generacijom borio, to je »postupak protiv kojega smo mi tada mladi ustali i uspjeli ga svojim djelovanjem promijeniti« (177), što se navodno vidi u njegovoj knjizi. No na osnovi knjige ne može se govoriti o ustanku protiv bespogovornog slušanja starijih i o promjeni takvog načela ponašanja. Naprotiv, tamo o odnosu svoje generacije prema starijima piše: »mi smo prešutno pristali da ih izravno ne kritiziramo« (84), nisu otvarali usta »čekajući svoje vrijeme i svoje položaje. To je po naravi stvari« (85), »Mladi, bojeći se administrativne prevlasti starijih — napredovanje mladih zavisi od izvještaja starijih — mudro su šutjeli« jer ih je upravo on tako podučavao: »Govorio sam: Kud vam se žuri. Stari će otići u mirovinu, mi ćemo doći na njihova mjesta« (85).

U preostalom dijelu svoje reakcije Babić istupa protiv riječi *sport*, odbacujući njen engleski oblik *sport* u korist njemačke verzije *šport* (u njemačkom je ta riječ također usvojena iz engleskog i također se piše *sport*, ali se *sp* na početku riječi u njemačkom izgovara kao *šp*, pa se tako i anglicizam *sport* u njemačkom izgovara kao *šport*). Kako bi Hrvatima *sport* učinio mrskim, Babić tvrdi da je riječ *sport* »lik koji nam je nametnut srpskim nasiljem poslije 1945., po tome je dakle srbizam« (177). Međutim, analizirajući tekstove iz 19. st. Horvatić je (1993, 113) pokazao da se riječ *sport* koristila u Hrvatskoj već u 19. st. i da se pojavila čak prije riječi *šport*. Autor citira zagrebačke novine *Obzor* br. 178 od 4. kolovoza 1879., u kojima piše da su »1000 forinti dani od prijatelja sporta za konje svih zemalja«. Navodi i da je u studenom 1894. počeo izlaziti zagrebački polumjesečnik *Sport* (*glasilo za sve sportske struke*). 1896. je drugi urednik promijenio naziv u *Šport*, a kad se godinu dana kasnije izmijenio urednik, list se ponovo zvao *Sport*. Iz toga se vidi da se riječ *sport* koristila u Hrvatskoj mnogo prije Babićeve 1945., pa i prije stvaranja prve zajedničke države sa Srbima 1918.

O prvoj zajedničkoj državi sa Srbima N. Bašić (1999, 55) — u članku na koji Babić upućuje — smatra da je forsirala *sport*, a zabranila *šport*: »osnutkom jugoslavenske države 1918. otpočeo je proces razaranja nacionalnoga identiteta« hrvatskoga naroda »pa je *šport* postao proskribirana riječ«. Međutim, protiv te tvrdnje N. Bašić govore podaci koje ona sama navodi na prethodnoj stranici:

želeći dokazati da se *šport* ustalio u Hrvatskoj, nabraja hrvatske novine koje su ga imale u naslovu, a od tih novina samo troje su pokrenute prije 1918., dok je svih petnaest drugih koje navodi pokrenuto u razdoblju od 1918. do 1940. Pa bi sad čovjek trebao povjerovati u priču o »proskribiranosti« riječi *šport* od 1918. do 1940.

Osim toga, zašto bi današnji čitatelj prihvatio da je *šport* prema riječima N. Bašić znak »nacionalnoga identiteta« hrvatskoga naroda kad u istom tekstu može pročitati da su u Beogradu izlazile novine *Športista* (1924.), *Športski program* (1937.), u Sarajevu novine *Športski ribar* (1926.), *Športska revija* (1927.)?

Kako bi dokazao da je *šport* »nametnut srpskim nasiljem poslije 1945.«, Babić (177) tvrdi »lik *šport* općenito je prihvaćen u hrvatskome književnome jeziku kao jedini izraz za taj pojam na cijelom hrvatskome jezičnome području od Zagreba preko Splita do Dubrovnika i od Zagreba preko Broda, Vinkovaca do Osijeka«. Međutim, takva tvrdnja nije nimalo uvjerljiva kad se čak i u članku N. Bašić može pročitati da su prije 1945. širom Hrvatske izlazile novine s riječju *sport* u naslovu: u Zagrebu *Sport. Ilustrovani tjednik* (1922.), *Zagrebački sport* (1935.), *Hrvatski sport* (1938.), u Čakovcu *Sportski list Medjimurja i Zagorja* (1922.), u Splitu *Sportski svijet* (1925.), *Sportski list* (1939.), u Slavonском Brodu *Sportski i lovački glasnik* (1930.), u Osijeku *Sport* (1922.).

Koliko god se Babić, Bašić, Brozović trudili da uvjere u suprotno, očito je i iz njihovih vlastitih tekstova ono što je već utvrdio Horvatić (1993): riječ *šport* je u Hrvatskoj stalno supostojala s riječju *šport*, čak i u doba najveće germanizacije krajem 19. st. Ni njihova tvrdnja da se sistemski u naš jezik jednako dobro uklapaju i *sport* i *šport* nije točna. Među domaće riječi bolje se uklapa *sport* jer postoji niz riječi domaćeg porijekla koje počinju pomoću *sp* kao *sport* (npr. *spor*, *sporazumijevanje*, *spomenik*, *spavati*, *spasiti*), dok ne postoji nijedna riječ domaćeg porijekla koja počinje pomoću *šp* kao *šport*, sve su porijeklom iz njemačkog ili talijanskog ili nekog drugog stranog jezika, npr. *šperploča*, *špinat*, *špic*, *špedicija* (više o tome v. Kordić 1991, 92–93). Budući da su Babić, Bašić, Brozović puristi, a puristi se uvijek orijentiraju prema domaćem jezičnom materijalu, trebali bi čak i oni zastupati *sport*.

Poput Babića i Brozovića, i N. Bašić kaže da bi nam kao uzor trebao poslužiti slovenski jezik jer je u njemu standardno *šport* (1999, 62). No, ako uzimaju slovenski za uzor, onda trebaju također govoriti *januar*, *februar* itd. i trebaju preći na ekavicu jer to je standardno u slovenskom.

Iz dosad rečenoga je vidljivo da nijedan »stručni« razlog koji Babić navodi protiv *sporta* a u korist *športa* ustvari ne postoji. Naprotiv, svi stručni razlozi govore u korist *sporta*. Pravi i jedini razlog zašto zabranjuje *šport* je pravljenje razlike naspram jezika u Srbiji, BiH i Crnoj Gori po cijenu sprovođenja nasilja nad jezikom vlastitih sunarodnjaka, a taj razlog želi prikriti navodno stručnim razlozima, kojih nema.

Zašto je *šport* u drugoj polovini 20. stoljeća definitivno prevladalo nad *športom*, može se objasniti prestižnom ulogom koju je engleski jezik zadobio nakon završetka 2. svjetskog rata. Amerika i Engleska su bile sile pobjednice, dok je

Njemačka bila gubitnik, a njemački jezik postao nešto negativno, toliko da se čak i naziv *njemački jezik* jedno vrijeme prestao u Austriji upotrebljavati jer se povezivao s nacističkom Njemačkom (v. Kordić 2003, 197). Prestižna uloga engleskog jezika od onda se stalno povećavala ne samo kod nas nego i u svijetu, tako da i njemački lingvisti konstatiraju kako je npr. u reklamama u Njemačkoj engleski jezik zbog svog prestiža potisnuo domaći njemački jezik (Wingender 2003, 144). Kad se ima u vidu da je reklama tip diskursa koji se ravna prema stavu širokih masa želeći ih pridobiti kao potrošače na svoju stranu, jasno je da status engleskog jezika u reklami odražava stav njemačkih govornika prema engleskom jeziku. A taj stav je rezultat pozitivnih svojstava koja se pripisuju korisniku engleskih riječi u Njemačkoj, u svim slavenskim zemljama i u brojnim drugim državama: obrazovanost, dinamičnost, upućenost u novu tehnologiju, modernost. Ne čudi stoga što pokušaj nametanja zastarjele njemačke verzije *šport* umjesto *sport* nailazi u Hrvatskoj na odbijanje, tim više što se bavljenje sportom prvenstveno vezuje za mladost i dinamičnost, dakle upravo za svojstva koja se pripisuju korisniku prestižnog engleskog jezika (o centralnoj ulozi prestiža pri izboru jezika i riječi v. Haarmann 1990, 42; 1997, 266–267).

Suvremeni prestižni status engleskog jezika vidi se i iz podatka da se engleski jezik povezuje s tehnologijom, internacionalnošću i konzumom, da ima nadnacionalni status na području kulture i znanosti (Mackey 1989, 12), ima simboličku vrijednost u označavanju kozmopolitskog stila življenja, shvaća se kao simbol modernosti npr. u Japanu i u Njemačkoj (Haarmann 1989, 187, 189, 191), širom svijeta postao je i osnovnim jezikom znanosti, dok drugi jezici imaju sasvim marginalnu ulogu (Michels 1992, 408). Skudlik (1992, 392) navodi kako i znanstvenici kojima engleski nije materinski jezik smatraju da je svaka znanstvena komunikacija u osnovi međunarodna i da se zato mora odvijati na međunarodnom jeziku našeg vremena, a to je engleski. Ammon (1992, 422) prikazuje pomoću dijagrama kako je engleski već od 19. st. vodeći u znanosti i kako je njegova uloga stalno rasla, dok je zastupljenost njemačkog jezika u znanosti već od 1. svjetskog rata stalno znatno opadala.

No bez obzira na sve gore navedene razloge u korist *sporta*, daleko najvažniji razlog, sam za sebe već dovoljan i kad ne bi bilo nijednog drugog, jest proširenost upotrebe te riječi kod najvećeg broja današnjih govornika u Hrvatskoj. Taj osnovni kriterij Babić ne spominje. Potpuno zanemaruje suvremenu proširenost upotrebe te riječi, a istovremeno se poziva na proširenost upotrebe druge riječi u prošlosti kako bi je danas nametao. Ponaša se kao da postoji neko idealno stanje jezika u prošlosti koje danas treba nasilno uspostaviti. Međutim, staro stanje jezika iz prošlosti očito se pokazalo neidealnim za sadašnjost jer ga u sadašnjosti nema. Promijenilo se zajedno s mijenjanjem svijeta u kojem čovjek živi: »Jezik se poput svega drugog postepeno mijenja kroz stoljeća« (Aitchison 32001, 4). Utemeljitelj strukturalizma Ferdinand de Saussure, čije mišljenje bi Babiću trebalo biti posebno važno jer u *Fokusu* (br. 176, str. 54) hvali strukturalizam riječima da nam je »dao u ruke znanstveni aparat«, kaže: »Vrijeme mijenja sve stvari: nema nikakvog razloga zašto bi jezik bio iz-

nimka od tog univerzalnog zakona« (1915/1959, 77). Svako stanje jezika je idealno samo za ono vrijeme u kojem se govori: u prošlosti je jezik bio idealan za potrebe ondašnjeg vremena, a kad su se potrebe dijelom izmijenile, s njima se izmijenio i jezik da bi ih zadovoljio pa je stoga opet idealan. U budućnosti će također dolaziti do promjena i jezik će se razlikovati od današnjega kako bi bio što idealnije prilagođen potrebama novog vremena. To znači da ne postoji stanje jezika idealno za sva vremena. Nekad je *gombaonica* možda zvučala neutralno, danas zvuči smiješno i zastarjelo, nekada je latinski bio prestižni jezik, danas je to engleski itd. Babić si ne samo uzima za pravo određivati da je jednom bilo idealno stanje za sva vremena kojemu se danas treba vratiti, nego si uzima za pravo određivati i koji trenutak iz prošlosti je idealan za sva vremena. Ali zašto se odlučio baš za stanje naših djedova, zašto nije uzeo stanje pradjeda ili čukundjeda ili se vratio u doba staroslavenskog? Kad se već bavi planiranjem jezika, onda bi se trebao odreći svoje sentimentalne vezanosti za vremena naših predaka: »što je najvažnije, lingvist mora u problematiku planiranja jezika unositi realizam bez nazadne sentimentalnosti« (Valdman 1990, 23). Pored toga »velika doza realističke distance posebno je potrebna kad se planiranje jezika odvija u situaciji otvorenog političkog konflikta« (ibid.), kakav je upravo kod nas. Realistička distanca Babiću nije poznata, a definicija da je cilj planiranja jezika smanjivanje »društvenog cijepanja i političkog konflikta« (ibid.) također mu nije poznata jer on djeluje sa suprotnim ciljem. Zaboravlja da se jezik nužno izmijenio od vremena naših predaka i da te »promjene u jeziku često odražavaju pragmatičku želju za društvenom mobilnošću i poboljšanjem životnog standarda, a tu želju ignoriraju jezični aktivisti, što im se razbija o glavu« (Edward, iz Valdman 1990, 23).

O purističkim aktivistima poput Babića Aitchison (32001, 13) kaže: »Puristi se ponašaju kao da je postojala jedna odabrana godina kada je jezik dosegao stupanj savršenstva za koji bismo se svi trebali boriti da ga sačuvamo. A ustvari takva godina nije nikad postojala. Jezik Chaucerovog ili Shakespeareovog vremena nije bio ni bolji ni gori od našega — bio je samo drugačiji«. Puristička tvrdnja da suvremeni jezik naspram prošloga ne valja temelji se na nepoznavanju činjenica i na emocijama: »Većina samozvanih 'eksperata' koji tvrde da jezik propada nije razmatrala složenost činilaca koji su uključeni u jezične promjene. Oni glasno izražavaju čisto emocionalne izljeve svojih vlastitih nada i strahova. Veći uvid u jezične promjene pokazuje da su one prirodne, neizbježne i kontinuirane« (ibid., 249). Puristi »podsvjesno reagiraju na brzo mijenjanje svijeta u kojem živimo i zato se ljute na promjene u bilo kojem području života [...]. Osjećaj da 'stvari nisu više ono što su bile' i pokušaj da se sačuva neizmijenjenost života su, izgleda, prirodne reakcije na nesigurnost, to su simptomi starenja« (ibid., 7–8).

Neznanstveni puristički pristup jeziku tipičniji je za neka prošla vremena: »Vraćajući se u 18. stoljeće zatječemo purizam na njegovom vrhuncu« (ibid., 8). Kad se pogleda opis lingvista iz 19. st., vidi se da se Babić uklapa među njih jer zastupa shvaćanja iz onog doba, usp. Aitchison (32001, 251): »Mnogi znan-

stvenici iz 19. st. bili su [...] uvjereni da je jezik propadao naspram prošlog stanja savršenstva. Ponovno uspostavljanje tog prvotnog savršenstva smatralo se jednim od osnovnih ciljeva usporedne povijesne lingvistike [...]. To kvazi-religijsko uvjerenje u postepeno propadanje nije nikad sasvim izumrlo«. Zanimljivo je da Babić u *Fokusu* (br. 176, str. 54) i sam negativno govori o lingvistici iz 19. st., osuđujući je kao zastarjelu i nedovoljno znanstvenu.

Ako je neka danas arhaična riječ jedno vrijeme u prošlosti bila proširena, to nije razlog da ju se u suvremenosti odozgo nameće. Babić to radi, prema vlastitim riječima, zbog jezičnog nasilja iz prošlosti. No, navodno jezično nasilje iz prošlosti, čak i da ga je bilo, ne može biti razlog da danas čini nasilje. Uopće nije uvjerljivo da on radi protiv nekakvog jezičnog nasilja nad Hrvatima kad ga sam upravo sprovodi sprečavajući Hrvate da slobodno govore onako kako su čitav život govorili.

Prirodno je da promjene u jeziku dolaze spontano iz baze, iz mase govornika, a ne nametanjem silom po diktatu pojedinaca i institucija odozgo. O pokušajima diktata pojedinaca odozgo u najnovijoj jezičnoj situaciji na južnoslavenskim prostorima Zybatow (2000, 22) kaže da »politički djelotvorna grupa u tim državama sprovodi novi jezični standard u državno organiziranom obliku (sabor, ustav) u najvažnijim nadregionalnim komunikacijskim područjima (poput školskog i obrazovnog sistema, novina, državne uprave, prava i dr.). Tu se pokušava takoreći silom doći do cilja mijenjanja jezika na osnovi teritorijalnih i/ili socijalnih varijeteta. No, da li će to zaista i uspjeti, treba tek pričekati da se vidi jer kao što Coseriu piše: 'nijedna pogonska sila izvana bilo kakvog tipa ne može djelovati na jezik a da ne prođe kroz slobodu i inteligenciju govornika'. To znači da ni svjesna jezična politika 'odozgo' ne može staviti izvan snage proces nevidljive ruke [korisnika]. Jer svaki jezični proces mora proći dugački put ostvarivanja kroz korisnike jezika, samo pomoću njih može biti realiziran i primjenjivanjem od strane tih korisnika priznat. Primjera za proturječnosti između deklariranog jezičnopolitičkog cilja i stvarnog jezičnog razvoja ima dovoljno u ovom zborniku« (o teoriji 'nevidljive ruke korisnika' v. i Kordić 2003, 190, v. tamo opširnije i o purizmu 176–179, 188–190).

Postojeću državnu kontrolu u Hrvatskoj neki hrvatski filolozi čak ne smatraju dovoljnom. Tako Samardžija (2003, 9–11) zahtijeva donošenje zakona o jeziku, zahtijeva stvaranje centralnog nacionalnog tijela za jezično normiranje, traži institucionalizirano planiranje jezika itd. Kovačec (2004, 21–25) također traži intenzivniji angažman države: »Prvo, Država bi morala osigurati da brigu o standardnom jeziku i njegovu razvoju sustavno i dugoročno vode mjerodavne znanstvene i stručne ustanove (HAZU, katedre za hrvatski jezik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje itd.)« — kao da su te ustanove dosad »vodile brigu« o nečem drugom. Država bi se, prema listi zadataka koje joj Kovačec namjenjuje, morala pobrinuti i da odluke o jeziku budu »obvezujuće«. Usput rečeno, ovakva posezanja za pravnim i političkim sredstvima pokazuju da jezik Hrvata ima slab demografski, ekonomski i kulturni status. Poznato je, naime, da oni jezici koji imaju dobar demografski, ekonomski i kulturni status nemaju

nikakvu potrebu za nekakvim pravnim ili političkim utvrđivanjem statusa (Mackey 1989, 5).

Kad Kovačec od Hrvatske traži državni nadzor za »sprječavanje dezintegracijskoga [...] razornog utjecaja drugih jezika«, zaboravlja da je takav puristički nadzor od strane pojedinaca i institucija nedjelotvoran i suvišan jer »jezik ima izvanredan osjećaj za samoočuvanje. On sadrži ugrađena samoregulatorna sredstva koja uređuju narušene obrasce i sprečavaju dezintegraciju. Točnije rečeno, govornici su, naravno, ti koji izvode spomenuta sređivanja reagirajući na urođenu potrebu za strukturiranjem informacije koju trebaju upamtiti. [...] Jezik nikad ne dopušta narušavalačkim promjenama da unište sistem. Kao odgovor na narušavanje pojavljuju se terapijske promjene i uređuju narušene obrasce« (Aitchison 32001, 169, 197). Ne postoji nikakav objektivni razlog za strahovanja da jezik propada jer »kad se maknu religijske i filozofske predrasude, nema dokaza da jezik bilo napreduje bilo propada. Narušavanje i terapija, izgleda, drže jedno drugo u ravnoteži stalne pat pozicije. Te dvije suprotne sile su osnovno svojstvo jezika« (ibid., 260).

Samo oni koji nisu upoznati s tim osnovnim svojstvom jezika mogu si umišljati da su u stanju nametati umjetna pravila i propisivati kako bi ljudi trebali govoriti. Wildgen (2003, 23) ističe da »jezični purizam ima veliku sklonost prema pisanim normama, preskriptivnim gramatikama i prisiljavajućim jezičnim programima. On je u sebi kontradiktoran«. Opisujući gramatiku jednog purista Aitchison joj suprotstavlja lingvističke gramatike i kaže (32001, 14) da je gramatika purista, »koja zadaje umjetna pravila kako bi nametnula proizvoljni standard 'ispravnosti', *preskriptivna* gramatika jer propisuje kako bi ljudi, prema mišljenju autora, trebali govoriti. [...] Nasuprot tome, gramatike i pravila lingvista nisu preskriptivni nego *deskriptivni* jer opisuju kako ljudi zaista govore. Za lingviste pravila nisu proizvoljni zakoni zadati od strane vanjskog autoriteta, nego kodifikacija podsvjesnih principa ili konvencija kojima se rukovode govornici. Osim toga, lingvisti gledaju govoreni i pisani oblik jezika kao odvojene, povezane sisteme, i govoreni smatraju primarnim.«

Za razliku od lingvista, hrvatski jezikoslovci govoreni jezik smatraju sekundarnim, a i kod pisanog uzimaju u obzir samo cenzurirani jezik, iako upravo on nije standard, nego se radi tek o virtualnom, projiciranom jeziku. Razlog zanemarivanja govorenog jezika od strane hrvatskih jezikoslovaca je i taj što samo pisani jezik mogu kontrolirati pomoću jezične cenzure. Takav pristup je u suprotnosti s tokovima u svijetu: Mattheier (1997, 2, 7–8) ističe da već od 60-ih godina razni lingvisti u svijetu govore »o stalnom liberaliziranju normi standardnog jezika pod utjecajem govorenog jezika kao karakteristici mnogih evropskih standardnih jezika« te da je uočeno kako već desetljećima »u raznim evropskim jezicima postoji razvojni smjer koji krutu orijentiranost standarda prema pisanom jeziku zamjenjuje orijentiranošću prema govorenom jeziku«.

Pokušavajući pomoću propisivanja, kontrole i cenzuriranja nametnuti nešto za standard, hrvatski jezikoslovci gube iz vida da »standardi mogu postati regulativom koju pojedinac osjeća kao teret« ako se razvijaju na račun slobodnog

prostora individue i previše zadiru u privatnu sferu (Haarmann 1997, 259–260). Takve aktivnosti jezikoslovaca dovode do toga da laici poistovjećuju lingvistiku s normativnom gramatikom, što ne iznenađuje kad je skoro čitavo njihovo iskustvo svjesnog skretanja pažnje na jezik svedeno na upute što je dobro, a što je loše, što je ispravno, a što je pogrešno u jeziku (Joseph 1989, 241). Godinama ih se podučava da je pisani jezik idealni oblik kojemu naš govoreni jezik samo približno odgovara, da veći stupanj te približnosti signalizira inteligenciju, a manji neznanje, manjkavost i iskvarenost (ibid.), uvjerava ih se da ne znaju pravilno koristiti jezik, da ne znaju gramatiku itd. Međutim, izvorni govornici znaju svoj jezik i raspolažu podsvjesnim znanjem njegovih pravila: »Premda ljudi koriste ta pravila čitavo vrijeme, najčešće ih nisu u stanju opisati kao što nisu u stanju navesti mišiće koje koriste kad voze bicikl« (Aitchison 32001, 15). Njihovo podsvjesno znanje pravila je čak opširnije od pravila koja im nude normativni lingvisti u gramatikama: »Svaki normalni izvorni govornik ima mnogo opsežniji skup pravila nego što je bilo koji lingvist dosad bio u stanju da opiše, iako onaj prvi ne zna svjesno da posjeduje neku posebnu vještinu. Nijedan lingvist nije dosad uspio napisati potpunu gramatiku — sveobuhvatan sažetak principa kojima se rukovode govornici nekog jezika« (ibid., 16).

Kao što purizam nema uporište u lingvistici, tako ni omiljena tvrdnja hrvatskih jezikoslovaca da svi hrvatski govornici moraju stalno učiti standardni jezik jer ga ne znaju nema lingvističko opravdanje. Nju se lansira s ciljem da bi se uzdrimalo povjerenje govornika u vlastita jezična znanja, uvjerilo ih se da su takva znanja data samo izabranj kasti jezikoslovaca, pa da se onda ne bune kad im ta kasta svaki dan dolazi s novosmišljenim ili davno zaboravljenim »pravim hrvatskim« riječima i zadatkom da te riječi trebaju naučiti jer to je navodno hrvatski »standard«. Sve to je, međutim, suprotno od standarda jer standard je ono što je već najviše prošireno u upotrebi, i što je stoga neutralno i obično. Čak i Katičić (2004, 13) je svjestan da je standard ono »što je u jezičnoj porabi neutralno, temeljno i obično, što nije posebno obojeno, pa se bez oklijevanja i razmišljanja rabi kad nema razloga ni potrebe da se uzme nešto drugo. To i jest temeljna funkcija standardnog jezika. Jer samo ako je to čvrsto određeno, moguća je glatka komunikacija bez suvišnih šumova, samo se tako omogućuje da se sluša samo što tko govori, a ne i to kako govori, što onda neminovno odvlači pozornost od bitnoga, od onoga o čem se upravo radi«. Također je svjestan da »eksplicitno propisana norma znači malo ako nije i uporabna. Uporabna je norma dakle temeljnija od eksplicitne. Standardnost jezika ne ocjenjuje se po priručnicima nego po jezičnoj porabi, uzusu« (2004, 8). Uočava i da se jezična upotreba danas u Hrvatskoj ne podudara s propisima u priručnicima te da »tamo gdje se oboje ne podudara, uzus, ako je ustaljen i suvisao, određuje standard, a ne priručnici« (ibid.). Presudno je kod jezične standardnosti da »bitno ju određuje upravo uporabna norma koja jedina provjereno i sigurno funkcionira« (ibid.).

Budući da je purizam danas dominantan kod hrvatskih jezikoslovaca, a iza njega ne stoji lingvistika, jasno je da se hrvatski jezikoslovci ne ravnaju prema

lingvističkim, nego prema nekim drugim smjernicama. Babić je i sam priznao da u osnovi njegovih radova ne stoji lingvistika, nego politika, koju nastoji samo zaogrnuti znanstvenim plaštom kako ne bi baš previše bola oči. Nakon što sam u prikazu (162) citirala te njegove riječi i podsjetila da lingvistika ne može biti sluga politike, Babić je odgovorio u *Fokusu* (br. 178, str. 54) tvrdnjom da su lingvisti dužni rukovoditi se politikom te da stoga prigovarati njemu i njemu sličnima »da se u jezičnim poslovima bave i politikom, sasvim je promašeno i besmisleno«. Međutim, jedan od temeljnih principa lingvistike glasi: »'Politička pjesma' je i dalje za pravu znanost 'odbojna pjesma'« (Spillner 1990, 15). Stoga Babićeva formula u knjizi da piše »iz stručno-političkih razloga« (85) nije prihvatljiva za lingviste. Treba također podsjetiti i da postoje razne politike te da Babićevo služenje jednoj od njih povlači sa sobom pitanje zašto služiti baš njoj, a ne nekoj drugoj ili trećoj. Ako je kriterij da treba služiti onoj koju trenutno podržava većina u društvu, postavlja se pitanje što kad se većina društva odluči za drugu politiku, ili za treću — zar znanost svaki puta mora svoje izjave mijenjati ovisno o politici iako se znanstvena istina nije promijenila?

Popis citiranih radova:

- Aitchison, J. (2001), *Language change: progress or decay?*, Cambridge.
- Ammon, U. (1992), »On the Status and Changes in the Status of German as a Language of Diplomacy«, U. Ammon/M. Hellinger (ur.), *Status Change of Languages*, Berlin/New York, str. 421–438.
- Bašić, N. (1999), »Sport i šport u hrvatskome«, *Jezik* 47/2, str. 52–62.
- de Saussure, F. (1915/1959), *Cours de linguistique générale*, Paris.
- Haarmann, H. (1989), »Functional Aspects of Language Varieties — A Theoretical-Methodological Approach«, U. Ammon (ur.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, str. 153–193.
- Haarmann, H. (1990), »Wie kann man das Sprachprestige in eine Theorie der Sprachplanung einbetten?«, B. Spillner (ur.), *Sprache und Politik*, Frankfurt am Main i dr., str. 41–44.
- Haarmann, H. (1997), »Sprachstandardisierung — Eine kulturanthropologische Konstante«, K. J. Mattheier/E. Radtke (ur.), *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*, Frankfurt am Main i dr., str. 259–290.
- Horvatić, I. (1993), »Zašto sport i šport u sredstvima javnog priopćavanja?«, M. Andrijašević/Y. Vrhovac (ur.), *Trenutak sadašnjosti u učenju jezika*, Zagreb, str. 111–115.
- Joseph, J. E. (1989), »Popular and Scientific Beliefs about Language Status: An Historical Sketch«, U. Ammon (ur.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, str. 243–255.
- Katičić, R. (2004), »Hrvatski jezični standard«, *Forum* 43/1–3, str. 5–18.
- Kordić, S. (1991), »Germanizmi u osječkom govoru danas«, M. Andrijašević/Y. Vrhovac (ur.), *Prožimanje kultura i jezika*, Zagreb, str. 89–97.
- Kordić, S. (2003), »Mitovi jezičnih ideologa«, *Književna republika* 1/11–12, str. 176–200.
- Kovačec, A. (2004), »Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard«, *Forum* 43/1–3, str. 19–25.

- Mackey, W. F. (1989), »Determining the Status and Function of Languages in Multinational Societies«, U. Ammon (ur.), *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, str. 3–20.
- Mattheier, K. J. (1997), »Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen«, K. J. Mattheier/E. Radtke (ur.), *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*, Frankfurt am Main i dr., str. 1–9.
- Michels, S. (1992), »Recent Changes in the Status of German as a Language of Chemistry«, U. Ammon/M. Hellinger (ur.), *Status Change of Languages*, Berlin/New York, str. 408–420.
- Samardžija, M. (2003), »Why would Croatians create a new language when they were forming the existing one for centuries?«, *Most/The Bridge* 2–3, str. 8–12.
- Skudlik, S. (1992), »The Status of German as a Language of Science and the Importance of the English Language for German-Speaking Scientists«, U. Ammon/M. Hellinger (ur.), *Status Change of Languages*, Berlin/New York, str. 391–407.
- Spillner, B. (1990), »Sprachpolitik — Sprachenpolitik — Sprache der Politik«, B. Spillner (ur.), *Sprache und Politik*, Frankfurt am Main i dr., str. 15–16.
- Valdman, A. (1990), »Language planning in diglossic situations: Two case studies«, B. Spillner (ur.), *Sprache und Politik*, Frankfurt am Main i dr., str. 22–39.
- Wildgen, W. (2003), »The roots of purism and its relevance for minor languages and dialects (with reference to Plattdüütsch und Lëtzebuergesch)«, J. Brincat/W. Boeder/T. Stolz (ur.), *Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages*, Bochum, str. 11–26.
- Wingender, M. (2003), »Überlegungen zur Weiterentwicklung der Theorie der Standardsprache«, W. Gladrow (ur.), *Die slawischen Sprachen im aktuellen Funkzionieren und historischen Kontakt*, Frankfurt am Main i dr., str. 133–152.
- Zybatow, L. N. (2000), »Sprachwandel in der Slavia und seine theoretische Einordnung«, L. N. Zybatow (ur.), *Sprachwandel in der Slavia. Die slawischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, Frankfurt am Main i dr., str. 3–26.

Pero Mioč

Krađa, krivotvorine, krivokletstvo i ine nepodopštine

gospodina Nedjeljka Pintarića i gospodina
mr. Mate Mrkonjića

227

Prva osoba potpisuje se kao izdavač, a druga kao prevoditelj *Rimskog triptiha* Ivana Pavla II. Taj objavljeni prijevod, koji oni potpisuju, ukraden je, unakažen, krivotvoren i koncem mjeseca prosinca 2003. godine takav čitateljstvu ponuden. Ali vratimo se povijesti tužnog slučaja!

Trinaestog ožujka 2003. godine službeno putujem u Warszawu. U autobusu, iznad Obrovca, zvoni mi mobilni telefon. Telefonira (sada nažalost pokojni) Anđelko Novaković, tajnik Društva hrvatskih književnika. Moli me da se nađemo u Zagrebu ujutro (14. ožujka) u 9 sati. Našli smo se. Iz torbe vadi i ispred mene stavlja knjigu na poljskom jeziku: *Jan Paweł II, TRYPTIK RZYM-SKI*, wydawnictwo św. Stanisława B. M.

— Imam tu knjigu, rekoh mu.

— Molim te, prevedi mi je do Velike srijede (16. travnja 2003. g.), predstaviti ćemo je u Društvu hrvatskih književnika, u redovnom programu *Pasionske baštine*.

— Ali, dragi moj Anđelko, znaš da prevodim *Autobiografiju* Ivana Pavla II. Nakladnom zavodu Matice hrvatske moram je predati najkasnije do 20. travnja. Žele je tiskati prije Papinog posjeta Hrvatskoj. Pa sada ovaj nenadani put u Warszawu sa skupinom šibenskih predstavnika grada, gospodarstva i turizma. Šibenčane ne mogu iznevjeriti i odustati od puta kako bih preveo *Triptih*. Zašto ne zamoliš...

— Bio sam na polonistici, veli, svi su prezauzeti; predavanja, ispiti, obveze, rekli su da zamolim tebe. A ti svog Anđelka nećeš odbiti.

— Šibenčane ne mogu, Tebe neću, baš lijepo. Dobro, pokušat ću. Žurim. Od Zagreba putujemo osobnim kolima. Direktor Šibenskog kazališta Dragan Zlatović i vozač Joško Bakula nestrpljivo čekaju u Vlaškoj.

Anđelko mi dodaje knjigu. — Imam, a osim toga putujem u Warszawu, ako Ti treba stotinjak primjeraka, donijet ću Ti. — Baš ti hvala!

U Šibenik sam se vratio 22. ožujka. Prijevod *Rimskog triptiha* završio 5. travnja 2003. godine. Ujutro, 6. travnja poslao sam prijevod Anđelku na adresu Društva hrvatskih književnika, uz napomenu da se to ne objavljuje, jer je to »prva ruka«, trebat će stanovite stvari još dotjerati, a osim toga i dobiti autor-sku suglasnost za objavljivanje, ako je i to u planu. Prijevod sam obavio zbog Anđelkove gorljive želje i zbog, već tradicionalnog, *Pasionskog programa* u Društvu hrvatskih književnika. I mislio sam da je time moja »misija« završena.

Velika srijeda, 16. travnja 2003. godine. Pun hodnik, pune dvorane. Sve puno. Novinari, kamere, fotoaparati. Tu su osobe važnije i zaslužnije od mene. Ja sam samo jedan od sudionika programa. Mladi novinar s radija (ne znam kojeg) postavlja tri suvisla pitanja, kratka i jasna. Odgovaram. Upada novinar-ka sa strane (valjda njegova urednica) i pita: Što je Papa htio reći? Svijet mi se okrenuo. — Gospodice ili gospo, ne znam, nemam volje, ni vremena prepri-čavati Bibliju niti držati predavanje iz eshatologije, nisam kompetentan. Povri-jedena sprema se na napad, ali, onako prikovanoga uza zid, spašava me mladi gospodin. — Lijepo, vi imate prijevod, a mi autorsko pravo. Hoćete mi dati je-dan primjerak rukopisa? — Odlično, velim, — ali moj je nakladnik Nakladni zavod Matice hrvatske, a direktor je gospodin Niko Vidović... i kao da sam ga prozvaao, gospodin Vidović se zaustavio pokraj nas. — Daj gospodinu Pintariću rukopis, a ako bude trebalo Nakladni zavod bit će i suizdavač. Dana 16. trav-nja 2003. godine, oko podne, u nazočnosti gospodina Nike Vidovića gospodinu Nedjeljku Pintariću uručio sam primjerak rukopisa *Rimskog triptiha* na hrvat-skom jeziku, još sam gospodina upozorio kako je to »prva ruka« i da će mi trebati još malo vremena za konačnu verziju. — Svakako, odgovorio je mladi gospodin. Pojma nisam imao tko je mladi gospodin. Zapamtio sam samo prezi-me, a ime sam kasnije pročitao u impresumu žalosne knjige...

U međuvremenu iz tiska je izišla *Autobiografija* Ivana Pavla II. u mom prijevodu, ali nisam imao razloga biti pretjerano radostan, jer je gospodin mr. Mato Mrkonjić izvršio »teološku lekturu«, a ja bih rekao cenzuru. Ni jedanput me nije nazvao, niti konzultirao, jer on je »odozgo dan«, pa je tako Svetog Oca lišio prava na sinovstvo, na vjeru i domoljublje! Naime, u originalu Sveti Otac imenice otac i majka (kada je riječ o njegovom ocu i majci) dosljedno piše po-četnim velikim slovom, što ne čini kada govori o svom jedinom pokojnom bratu i svojoj jedinjoj pokojnoj sestri. Imenice prva sveta pričest i krst također dos-ljedno piše početnim velikim slovom, te imenicu domovina, kada je o Poljskoj riječ. Mr. Mato Mrkonjić sve to ignorira i upisuje malim slovima. Legende uz fotografije preinačuje (iako je u mom prijevodu to bio »preslik«), mijenja, po-grešno, čitave sintagme, godine upisuje nesukladno hrvatskom jezičnom stand-ardu, i kada bih sada i ovdje analizirao sve nebuloze koje je načinio, papir ne bi to podnio. Svejedno, čineći uslugu izdavaču, Nakladnom zavodu Matice hr-vatske, pristajem sudjelovati u predstavljanju knjige. Bio sam tako u društvu brojnih kompetentnih i časnih osoba u Zagrebu, Dubrovniku, Zadru, Splitu, Ši-beniku... Lektorske nepodopštine nisam spominjao. Za vrijeme predstavljanja *Autobiografije* u Zagrebu, tadašnji glavni urednik *Hrvatskoga slova*, gospodin Stjepan Šulek zamolio me da mu dam rukopis *Rimskog triptiha*. Upozorio sam ga da gospodin Pintarić ima autorsko pravo, te da svakako zamoli njegovu su-

glasnost, što je gospodin Šulek i učinio. U *Hrvatskom slovu* od 8. lipnja 2003. godine objavio je treći dio *Triptiha (Brdo u zemlji Moriji)*, a u broju od 24. listopada iste godine, drugi dio (Meditacije nad »Knjigom postanka«).

10. listopada 2003. godine telefonira mi direktor Nakladnog zavoda mr. Niko Vidović i informira da mu je gospodin Nedjeljko Pitarić vratio moj prijevod, jer da će »oni« to prevesti. — A, hvala Bogu!, rekao sam. U međuvremenu umro je dobri čovjek Anđelko Novaković, koji je prvi reagirao na pojavu *Rimskog triptiha*, htio sam mu zahvaliti pa sam časopisu *Književna Rijeka* poslao cjelovit prijevod s nužnim fusnotama, što je časopis i tiskao u br. 4. u mjesecu studenom 2003. godine.

Neposredno pred božićne blagdane 2003. godine dobivam knjigu *Rimski triptih* u prijevodu mr. Mate Mrkonjića. Ostao sam zatečen. Moj vokabular, moje sintagme, moja sintaksa, ali inkrustrirani nepromišljenom uporabom pogrešnih sinonima, inačica, pretvaranje perfekta mojih glagola u imperfekte ili aoriste; samo slijepac ne bi prepoznao loše zamaskiranu krađu. Od 245 stihova, 180 stihova doslovno su moji, a ostatak je također moj, samo u većoj ili manjoj mjeri, na već rečeni način, krivotvoren. Dostatan je samo letimičan pogled na prvih devet stihova uvodne pjesme *Potok*. Papa piše *zatoka* što znači zaton ili zaljev, gospodin mr. moj *zaton* mijenja u *obronak*. Da je Papa htio napisati *obronak*, napisao bi poljske riječi: *zbozce* ili *stok*. Imenicu potok zamjenjuje u imenicu *bujica*. Ne vodi računa o tome što Papa kani reći, a i naslov je *Potok*. Potok je konstanta (a o njoj je riječ), a bujica efemerna elementarna pojava, koja nikakve veze s kontekstom pjesme nema! Pogrešno kroatizira poljsku riječ *przedwieczne* pretvarajući je u riječ *preduječne*, a u hrvatskom jeziku ta riječ ne znači doslovno ništa — nonsens, a s teološke strane — skandal! Ako postoji *preduječnost*, onda vječnost ne postoji!..., a to je učinio kako bi izbjegao riječ *odiskonska*, koju sam ja uporabio. Poljsku riječ *przedziwne* prevodi riječju *predivna*, a u biti je *začuđujuća*. I kada bih ovako nastavio analizirati, ispisao bih najmanje stotinjak novinskih kartica. Moj plagijator nije u stanju točno prepisati ni najjednostavniju rečenicu na latinskom jeziku: *Omnia nuda et aperta sunt ante oculus Eius*, on upisuje... *oculos Eius*!

Prije nekoliko dana, konačno, telefoniram gospodinu Pintariću kaneći stvar razjasniti *inter nos*, ali mi gospodin reče da ja ništa ne mogu dokazati, da on moj prijevod nije ni vidio, a kad sam upitao, kako su im se mogle potkrasti nedopustive teološke pogreške, on mi uzvraća: — Kako ste vi mogli napisati »Sveta Pričest Osoba«? — A rekoste da moj prijevod niste ni vidjeli? Znači: kradete, krivotvorite i lažete! Na to gospodin: Tko je vama dao pravo da prevodite, mi vaš prijevod nismo koristili! Sad sam počeo urlati: — Lažete, mladi svećeniče, kao pas lažete, sramite se! Htio sam da ovo ostane među nama, ali sada oglašujem *urbi et orbi*.

IVAN PAVAO II.

STRUMIEN

*Ruah**Duch Boży unosił się nad wodami...***1. Zdumienie**

Zatoka lasu zstępuje
w rytmie górskich potoków
ten rytm objawia mi Ciebie,
Przedwieczne Słowo.
Jakże przedziwne jest Twoje milczenie
we wszystkim, czym zewsząd przemawia
stworzony świat...
co razem z zatoką lasu
zstępuje w dół każdym
zbochem...

to wszystko, co z sobą unosi
srebrzysta kaskada potoku,
który spada z góry rytmicznie
niesiony swym własnym prądem...
— niesiony dokąd?

Co mi mówisz górski strumieniu?
w którym miejscu ze mną się
spotykasz?

ze mną który także przemijam —
podobnie jak ty...
Czy podobnie jak ta?

(Pozwól mi się tutaj zatrzymać —
pozwól mi się zatrzymać na prągu,
oto jedno z tych najprostszych
zdumień.)

Potok się nie zdumiewa, gdy spada w dół
i lasy milczą zstępując w rytmie potoku
— lecz zdumiewa się człowiek!
Próg, który świat w nim przekracza,
jest progiem zdumienia.
(Kiedyś temu właśnie zdumieniu
nadano imię »Adam«.)

Był samotny z tym swoim zdumieniem
pośród istot, które się nie zdumiewały
— wystarczyło im istnieć i przemijać.
Człowiek przemijał wraz z nimi
na fali zdumień.
Zdumiewajcie się, wciśnięci się wyłaniają
z tej fali, która go unosiła,
jakby mówili wszystkiemu wokoło:
»zatrzymaj się! — masz we mnie przystań«
»we mnie jest miejsce spotkania
z Przedwiecznym Słowem« —
»zatrzymaj się, to przemijanie ma sens«
»ma sens... ma sens... ma sens!«

MIOĆ

POTOK

*Ruah**Duh Božji lebdio je nad vodama...***1. Čuđenje**

Šumski zaton spušta se
u ritmu gorskih potoka
taj ritam otkriva mi tebe
Odiskonsku Riječ.
Kako je začuđujuća Tvoja tišina
u svemu, čime odasvud progovara
stvoreni svijet...
što se skupa sa šumskim zatonom
sliva niz svaku
padinu...

sve ono što sobom unosi
slap srebrnastog potoka
koji se odozgo spušta ritmično
nošen svojom vlastitom maticom...
— nošen kamo?

Što mi govoriš, gorski poteče?
na kojem mjestu sa mnom se
susrećeš?

sa mnom, koji također protječem —
slično kao ti...
Je li slično kao ti?

(Dopusti mi ovdje zastati —
dopusti mi na pragu se zadržati,
to je jedno od onih najobičnijih
čuđenja.)

Potok se ne čudi, dok se dolje obara
i šume šuteći silaze u ritmu potoka
— samo se čudi čovjek!
Prag, koji svijet u njemu prekoračuje
prag je čuđenja.
(Nekada je upravo tom čuđenju dano
ime »Adam«.)

Bio je usamljen s tim svojim čuđenjem
među bićima koja se nisu čudila
— dostatno im je bilo postojati i protjecati.
Čovjek je protjecao skupa s njima
na valu čuđenja.
Čudeći se, stalno je izranjao
iz tog vala, koji ga nosio,
kao da govori svemu uokolo:
»zaustavi se — ja sam ti luka«
»u meni je mjesto susreta
s Odiskonskom Riječju« —
»zaustavi se, to protjecanje ima smisao«
»ima smisao... ima smisao... ima smisao!«

MRKONJIĆ

POTOK

*Ruah**Duh Božji lebdio je nad vodama...***1. Čuđenje**

Obrok šumski silazi
u ritmu bujica gorskih
a taj mi ritam objavljuje Tebe,
Predvečna Riječ.
Kako je predivna šutnja Tvoja
u svemu, čime se odasvud javlja
stvoreni svijet...
što zajedno s obronkom šumskim
silazi u dolinu svakom njegovom
padinom...

sve što sa sobom nosi
srebrna kaskada bujice,
koji se u ritmu s gore obrušava
nošen svojom vlastitom maticom
— nošen kamo?

Što mi pripovijedaš, poteče gorski?
na kojemu mjestu sa mnom
sresti se imaš?

sa mnom koji također prolazim —
slično kao i ti...
Zar slično kao ti?

(Dopusti mi ovdje zastati —
dopusti mi na pragu se zadržati,
ovo je jedno od najčistijih
čuđenja.)

Bujica se ne čudi dok se nadolje ruši
i šume šuteći silaze u ritmu bujice
— ali čovjek se čudi!
Prag koji svijet u njemu prekoračuje
prag je čuđenja
(Nekoć je upravo tomu čuđenju ime
»Adam« dano.)

Bio je osamljen s tim svojim čuđenjem
posred bića, koja se nisu čudila
— bilo im je dosta da postoje i da protječu.
Čovjek je prolazio zajedno s njima
na valu čuđenja.
Čudeći se, stalno je izranjao
iz tog vala koji ga je uzdizao,
kao da govori svemu naokolo:
»zaustavi se! — pristan u meni imaš«
»u meni je mjesto susreta
s Predvečnom Riječju« —
»zaustavi se, ovo prolaženje ima smisao!
»ima smisao... ima smisao... ima smisao!«

2. Źródło

Zatoka lasu zstępuje
w rytmie górskich potoków...
Jeśli chcesz znaleźć źródło,
musisz iść do góry, pod prąd.
Przedzieraj się, szukaj, nie ustępuj,
wiesz, że ono musi tu gdzieś być —
Gdzie jesteś, źródło?... Gdzie jesteś
źródło?!

Cisza...
Strumieniu, leśny strumieniu,
odsłoń mi tajemnicę
swego początku!

(Cisza — dlaczego milczysz?
Jakże starannie ukryłeś tajemnicę
twego początku.)

Pozwól mi wargi umoczyć
w źródlanej wodzie
odczuć świeżość,
ożywić świeżość.

MEDITACJE NAD »KSIĘGĄ RODZAJU« NA PRAGU KAPLICY SYKSTYŃSKIEJ

1. Pierwszy Widz/My

»W Nim żyjemy, poruszamy się i
jesteśmy« —
mówi Paweł na atenejskim
Areopagu —
Kim jest On?
Jest jak gdyby niewysłowiona przestrzeń,
która wszystko ogarnia —
On jest Stwórcą
Ogarnia wszystko powołując do istnienia
z nicności nie tylko na początku, ale
wciw.
Wszystko trwa stając się nieustannie —
»Na początku było Słowo i wszystko
przez Nie się stało«.
Tajemnica początku rodzi się wraz ze
Słowem,
wyłania się ze Słowa.
Słowo — odwieczne widenie i
odwieczne wypowiedzenie.
Ten, który stwarzał, widział — widział,
»że było dobre«,
widział widzeniem różnym od naszego,
On — pierwszy Widz/My —
Widział, odnajdywał we wszystkim
jakiś ślad swej Istoty, swej pełni —
Widział: *Omnia nuda et aperta sunt
ante
oculis Eius* —
Nagie i przejrzyste —
Prawdziwe, dobre i piękne —

2. Vrelo

Šumski zaton spušta se
u ritmu gorskih potoka...
Želiš li pronaći vrelo,
moraš ići gore, uz maticu.
Probijaj se, traži, ne odustaj,
znaš da ono mora tu negdje biti —
Gdje si, vrelo?... Gdje si,
izvore?!

Tišina...
Potoče, šumski potoče,
otkrij mi tajnu
svog početka!

(Tišina — zašto šutiš?
Kako li si brižno sakrio tajnu
svog početka.)

Dopusti mi usne umočiti
u izvorsku vodu
osjetiti svježinu,
živodajnu svježinu.

MEDITACIJE NAD »KNJIGOM POSTANKA« NA PRAGU SIKSTINSKE KAPELE

1. Prvi Vidjelac

»Po Njemu živimo, krećemo se i
postojimo« —
govori Pavao na atenejskom
Areopagu —
Tko je On?
Poput je neizreciva prostora,
koje sve obuhvaća —
On je Stvoritelj:
Obuhvaća sve stvarajući život iz
ništavila ne samo na početku, nego
uvijek.
Sve traje za stalno nastajući —
»Na početku bijaše Riječ i sve se po Njoj
dogodilo«.
Tajna početka rađa se skupa s
Riječju.
proistječe iz Riječi.
Riječ — odiskonsko viđenje i
odiskonska objava.
Onaj, koji je stvarao, vidio je —
vidio je »da je dobro«,
vidio je viđenjem drukčijim od našega,
On — prvi Vidjelac —
Vidio je, u svemu pronalazio nekakav
trag svog Bića, svoje savršenosti —
Vidio je: *Omnia nuda et aperta sunt
ante
oculis Eius* —
Nago i providno —
Istinsko, dobro i lijepo —

2. Izvor

Obronak šumski silazi
u ritmu potoka gorskih...
Želiš li pronaći izvor,
moraš ići uzgor, protiv struje
Probijaj se, traži, ne odstupaj:
znaš, da on mora tu negdje biti —
Gdje si, izvore?... Gdje si,
izvore?!

Tišina...
Potoče, šumski potoče,
otkrij mi tajnu
svoga početka!

(Tišina — zašto šutiš?
Kako si brižljivo skrio tajnu
svoga početka!)

Dopusti mi usne umočiti
u vodu s izvora
očutjeti svježinu,
svježinu životvornu.

MEDITACIJE NAD »KNJIGOM POSTANKA« NA PRAGU SIKSTINSKE KAPELE

1. Prvi Vidjelac

»U Njemu živimo, mičemo se i
jesmo« —
propovijeda Pavao na atenejskom
Areopagu —
Tko je On?
Kao da je neizrecivo prostranstvo,
koje sve ogrće —
On je Stvoritelj:
obuhvaća sve zovući u postojanje iz
ništavila ne samo na početku, nego
uvijek.
Sve traje neprestano nastajući —
»U početku bijaše Riječ i sve je po Njoj
postalo«.
Tajna početka rađa se istodobno s
Riječju,
izranja iz Riječi.
Riječ — vječno viđenje i vječno
objavljivanje.
Onaj, koji je stvarao, vidje,
»da bi dobro«,
vidje viđenjem različitim od našega,
On — prvi Vidjelac —
Vidio je, pronalazio u svemu trag
svog Bića, svoje punine —
Vidio je: *Omnia nuda et aperta sunt
ante
oculos Eius* —
Otkriveno i prozirno —
Istinito, dobro i lijepo —

Widział widzeniem jakże innym niż
nasze.
Odwieczne widzenie i odwieczne
wypowiedzenie:
»Na poczłmku było Słowo i wszystko
przez Nie sib stało«,
wszystko, w czym żyjemy, poruszamy
sib i jesteśmy —
Słowo, przedziwne Słowo — Słowo
przedwieczne, jak gdyby próg
niewidzialni
wszystkiego co zaistniało, istnieje i
istnieć bbdzie.
Jakby Słowo było progiem.
Próg Słowa, w którym wszystko było na
sposób niewidzialny,
odwieczny i boski — za tym progiem
zaczynajMsib dzieje!

Stojb przy wejściu do Sykstyiny —
Może to wszystko łatwiej było
wypowiedzieć jczykiem »Ksibgi Rodzaju« —
Ale Ksibga czeka na obraz. — I słuźnie.
Czekała na swego Michała Anioła.
Przecież ten, który stwarzał, »widział«
— widział, że »było dobre«.
»Widział«, a wibe Ksibga czekała na
owoc »widzenia«.
O ty, człowieku, który także widzisz,
przyjdź —
Przyzywam was wszystkich
»widzłtych« wszechczasów.
Przyzywam ciebie, Michale Aniele!
Jest w Watykanie kaplica, która czeka
na owoc twego widzenia!
Widzenie czekało na obraz.
OdkłM Słowo stało sib ciałem, widzenie
wciM czeka.

Stajemy na prugu Ksibgi.

Jest to Ksibga Rodzaju — *Genesis*.
Tu, w tej kaplicy, wypisałjMMichał
Anioł
nie słowem, ale bogactwem
spibtrzonych kolorów.

Wchodzimy, żeby odczytywać,
od zdziwienia idłt ku zdziwieniu.
Tak wibe to tu — patrzmy i
rozpoznajemy
Poczłmek, który wyłonił sib z niebytu
poslušny stwórczemu Słowu;
Tutaj przemawia z tych ścian.
A chyba potbźniej jeszcze przemawia
SMł.
SMł, ostateczny SMł.
Oto droga, którMwszyscy
przechodzimy —
každy z nas.

Vidio je vidom kako li drukčijim od
našeg.
Odiskonsko viđenje i odiskonska
objava:
»Na početku bijaše Riječ i sve se po Njoj
dogodilo«,
sve, po čemu živimo, krećemo se i
pōstojimo —
Riječ, čudesna Riječ — Riječ
vjekovječna,
kao kakav nevidljivi prag
svega što je pōstalo, pōstoji i što će
pōstojati.
Kao da je Riječ bila prag.
Prag Riječi, u kojem je sve bilo na
način nevidljiv.
vjekōvječan i božanski — iza toga praga
započinje povijest!

Stojim pred ulazom u Sikstínu —
Možda je sve to bilo lakše izreći
jezikom »Knjige Postanka« —
Ali Knjiga čeka sliku. — I ispravno.
Čeka svoga Michelangela.
Jer onaj, koji je stvarao, »vidio je« —
vidio, da je »bilo dobro«.
»Vidio je«, i Knjiga je dakle čekala na
plod »vidjenja«.
O ti, čovječe, koji također vidiš,
dođi —
Pozivam vás sve »videće« svih
vremena.
Pozivam tebe, Michelangelo!
U Vatikanu je kapelica, koja čeka plod
tvoga vidjenja!
Videnje je čekalo sliku.
Otkad je Riječ postala tijelom, videnje
stalno čeka.

Stojimo na prugu Knjige.

To je Knjiga Postanka — *Genesis*.
Tu, u ovoj kapelici, ispisao ju je
Michelangelo
na riječju, nego bogatstvom
nagomilanih boja.

Ulazimo, da bismo očitavali,
od čuđenja idući čuđenju.
Dakle evo tu — gledamo i
prepoznajemo
Početak, koji se iznjedrio iz nebitka
poslušan stvaralačkoj Riječi;
Ovdje progovara s tih zidova.
A možda još snažnije progovara
Svršetak.
Da, još snažnije progovara Sud
Sud, posljednji Sud.
To je put, kojim svi prolazimo —
svatko od nas.

Vidio je viđenjem drukčijim nego je
naše.
Vječno viđenje i vječno objavljivanje:

U početku bijaše Riječ i sve je po Njoj
postalo«,
sve, u čemu živimo, mićemo se i
jesmo —
Riječ, predivna Riječ — Riječ
predvječna
kao prag nevidljivi
svega što je postalo, što postoji i što će
postojati.
Kao da bi riječ bila pragom.
Prag Riječi, u kojoj je sve bilo na
nevidljiv način,
praiskonski i božanski — za tim
pragom započinje povijest!

Stojim na vratima Sikstine —
Možda se sve ovo dalo lakše izreći
jezikom »Knjige Postanka« —
Ali Knjiga čeka sliku. — I s pravom.
Čekala je svoga Michelangela.
Ta Onaj koji je stvarao »vidje« — vidje
da je »bilo dobro«.
»Vidje«, zato je i Knjiga čekala
plod »vidjenja«.
O, čovječe koji također vidiš,
dođi —
Pozivam vas sve vidioce svih
vremena.
Pozivam tebe, Michelangelo!
Postoji u Vatikanu kapela koja čeka
plod tvoga vidjenja!
Videnje je čekalo sliku.
Otkako je Riječ tijelom postala,
videnje neprestano čeka.

Stojimo na prugu Knjige.

To je Knjiga Postanka — *Genesis*.
Ovdje, u ovoj kapeli, ispisa je
Michelangelo
ne riječju nego bogatstvom
nanosa boja.

Ulazimo da bismo iščitavali,
idući od divljenja k divljenju.
Stoga upravo ovdje — motrimo
i raspoznajemo
Početak, koji izroni iz ništavila
poslušan stvaralačkoj Riječi;
Ovdje sa zidova ovih progovara.
A možda još snažnije govori
Svršetak.
Tako, još snažnije progovara Sud.
Sud, Posljednji sud.
To je put koji svi prolazimo —
svatko od nas.

2. Obraz i podobieństwo

»Uczynił Bóg człowieka na swój obraz i podobieństwo
mbżczynMi niewiastMstworzył ich —
i widział Bóg, że było bardzo dobre,
oboje zaś byli nadzy i nie doznawali
wstydu«.

Czy to możliwe?
Współczesnych o to nie pytaj,
lecz pytaj Michała Anioła,
(a może także współczesnych?!).
Pytaj Sykstyń.
Jak wiele tu powiedziane na tych
ścianach!

PoczMek jest niewidzialny. Ty
wszystko na to wskazuje.
Cała ta bujna widzialność, jakMludzki
geniusz wyzwolił.
I kres także jest niewidzialny.
Choć tu spada na twój wzrok
wbdrowcze
wizja ostatecznego SMtu.
Jak uczynić widzialnym, jak przeniknMć
poza granice dobra i zła?

PoczMek i kres, niewidzialne,
przenikajMdo nas z tych ścian!

On

»W Nim żyjemy, poruszamy się i
jesteśmy«.
Czy On jest tylko przestrzeniM
bytowania bytujęMtych?

Jest StwòreM
Ogarnia wszystko stwarzajMć i
podtrzymujMć w istieniu —
Sprawia podobieństwo.
Gdy Paweł apostoł przemawia na
Areopagu
wyraża się w jego słowach cała tradycja
Przymierza.
Dzień każdy kończył się tam słowami:
»I widział Bóg, że było dobre«.

Widział, odnajdywał ślad swojej Istoty —
Znajdował swój odblask we wszystkim
co widzialne.
Przedwieczne Słowo jest jak gdyby
progiem,
za którym żyjemy, poruszamy się i
jesteśmy.

Człowiek (Ja)

Dlaczego o tym właśnie jedynym dniem
powiedziano:
»Widział Bóg, że wszystko, co uczynił,
było bardzo dobre«?
Czy temu nie przeczMdzieje?

2. Slika i sličnost

»Stvori Boga čovjeka na svoju sliku
i priliku,
muškarcem i ženom stvorio ih —
i vidje Bog, da je bilo vrlo dobro,
a oboje su bili nagi i nisu poznavali
srama«.

Je li to moguće?
O tome ne pitaj suvremenike,
nego pitaj Michelangela,
(a možda i suvremenike također?!).
Pitaj Sikstínu.
Kako je vòle tu rečeno na tim
zidovima!

Početak je nevidljiv. Tu sve
na to upućuje.
Sva ta bujna vidljivost, koju je ljudski
genij oslobodio.
I svršetak je također nevidljiv.
Premda tu u tvoje oči, putniče,
udara
vizija posljednjeg Suda.
Kako učiniti vidljivim, kako prodrijeti
preko granice dobra i zla?

Početak i svršetak, nevidljivi, prodiru
do nas s tih zidova!

On

»Po njemu živimo, krećemo se i
postojimo«.
Je li On samo prostor bivstvovanja
bivstvujućih?

On je Stvoritelj.
Zakriljuje sve stvarajući i
održavajući u životu —
Tvori sličnost.
Kada Pavao apostoł govori u
Areopagu
u njegovim se riječim izražava cijela
tradicija Saveza.
Svaki se dan tamo završavao riječima:
»I vidje Bog, da je dobro«.

Vidje, otkrivao je trag svoga Bića —
Nalazio je svoj odbljesak u svemu
što je vidljivo.
Odiskonska Riječ je poput
praga,
iza kojega živimo, krećemo se i
postojimo.

Čovjek (Ja)

Zašto je baš o tom jedinom danu
rečeno:
»Vidje Bog, da je sve, što je učinio,
bilo veoma dobro«?
Ne protūrječe li tome događaji?

2. Slika i prilika

»Stvori Bog čovjeka na svoju sliku
i priliku,
muško i žensko stvori ih —
i vidje Bog, da bijaše veoma dobro,
a bijahu oboje goli, i ne osjećaahu
stida«.

Je li to moguće?
Suvremenike o tome ne pitaj,
nego pitaj Michelangela
(a možda također i suvremenike?!).
Pitaj Sikstínu.
Kako je mnogo tu izrečeno na tim
zidovima!

Početak je nevidljiv. Sve ovdje
na to upućuje.
Cio raskošni zori koji ljudski
genij stvori.
I Svršetak je također nevidljiv.
Premda se tu, putniče, pogledu tvomu
pruža
vizija Posljednjeg suda
Kako učiniti vidljivim, kako proniknuti
iza granice dobra i zla?

Početak i Svršetak, nevidljivi, probijaju
se k nama sa zidova tih!

On

»U njemu, naime, živimo, mičemo se i
jesmo«.
Je li On samo prostor bivstvjućih
bivanja?

Stvoritelj je.
Obgrljuje sve stvarajući i
održavajući u postojanju —
Stvara priliku.
Kad apostoł Pavao govori na
Areopagu,
u njegovim se riječima izražava cijela
tradicija Saveza.
Svaki je dan ondje završavao riječima:
»I vidje Bog da je dobro«.

Vidio je, otkrivao je trag svoje Biti —
Nalazio svoj odsjev u svemu
vidljivome.
Predvječna Riječ je kao
prag,
iza kojega živimo, mičemo se i
jesmo.

Čovjek (Ja)

Zašto je upravo o tome jedinom danu
rečeno:
I vidje Bog sve što je učinio,
i bijaše veoma dobro«?
Ne protivi li se tome povijest?

Choćby nasz wiek dwudziesty! I nie
tylko dwudziesty!
A jednak żaden wiek nie może przesłonić
prawdy o obrazie i podobieństwie

Michał Anioł

Ziemię kiedyś zamknął się w
Watykanie,
aby wyjść stamtąd, pozostawiając
Kaplicę Sykstyńską
»Stworzył więc Bóg człowieka na swój
obraz na obraz Boży go stworzył,
mężczyźni i niewiasty stworzył ich.
Chociaż oboje byli nadzy,
nie doznawali wobec siebie wstydu!
I widział Stwórca, że było bardzo dobre.
Czyż nie On właśnie, widzi wszystko w
całej prawdzie?
Omnia nuda et aperta ante oculos Eius —

Oni

Oni także u progi dziejów
widzi siebie w całej prawdzie:
byli oboje nadzy...
Oni także stali się uczestnikami tego
widzenia,
które przeniósł na nich Stwórca.
Czyż nie chcemy pozostać?
Czyż nie chcemy zyskiwać tego
widzenia na nowo?
Czyż nie chcemy dla siebie być prawdziwi i
przejrzysti —
jak są dla Niego?
Je, sli jest tak, śpiewajmy hymn
dziękczynny,
jakieś *Magnificat* ludzkiej głębi
i wtedy jakże głęboko czyjś
że właśnie »W Nim żyjemy, poruszamy
się i jesteśmy« —
Właśnie w Nim!
To On pozwala im uczestniczyć w tym
pięknie, jakie w nich tętni!
To On otwiera im oczy.
Kiedyś Michał Anioł wychodził z
Watykanu
pozostawił polichromię, której kluczem
jest »obraz i podobieństwo«.
Wedle tego klucza niewidzialne wyraża
się w widzialnym.
Prasakrament.

3. Prasakrament

Kimże jest On? Niewypowiedziany.
Samoistne Istnienie.
Jedyny. Stwórca wszystkiego.
Zarazem Komunia Osób.
W tej Komunii wzajemne
obdarowywanie
pełni prawdy, dobra i piękna.
Nade wszystko jednak —
niewypowiedziany.

Makar nasze dwadeseto stoljeće! I ne
samo dwadeseto!
A svejedno nikakvo stoljeće ne može
zasloniti istinu o slici i sličnosti

Michelangelo

S tom istinom zatvorio se jedanput u
Vatikan
da bi odonud izišao, ostavljajući
Sikstinsku kapelu.
»Na svoju sliku stvorio Bog čovjeka,
muško i žensko stvorio ih.
I premda oboje bijahu nagi,
jedno pred drugim ne osjećalo sram!
I vidje Stvoritelj, da je bilo vrlo dobro.
Ta ne vidi li baš On sve u
punoj istini?
Omnia nuda et aperta ante oculos Eius —

Oni

Oni također na pragu povijesti
vide sebe u punoj istini:
oboje bijahu nagi...
Oni su također bili sudionici tog
viđenja,
što ga je na njih prenio Stvoritelj.
Zar ne žele takvi ostati?
Zar se ne žele ponovo vraćati tom
viđenju?
Zar ne žele jedno za drugo ostati
istinski i čisti —
kao što su za Njega?
Ako žele, pjevaju himnu
zahvalnosti.
neka *Magnificat* ljudske dubine
i tada i te kako duboko osjećaju
da baš »Po Njemu živimo, krećemo se
i postojimo! —
Baš po Njemu!
Pa On im dopušta sudjelovati u toj
ljepoti koju je u njih udahnuo!
To im On otvara oči.
Jednom je Michelangelo izišavši iz
Vatikana
ostavio polikromiju, čiji je ključ
»slika i sličnost«.
Prema tome ključu nevidljivo se
iskazuje vidljivim.
Prasakrament.

3. Prasakrament

Pa tko je On? Neizrecivi.
Samodono Postojanje.
Jedini. Stvoritelj svega.
Ujedno Sveta Pričest Osoba.
U toj Svetoj Pričesti uzajamno
darivanje
punom istinom, dobra i ljepote.
Iznad svega ipak —
neizrecivi.

Barem naše dwadeseto stoljeće! I ne
samo dwadeseto!
A ipak ni jedno stoljeće ne može
skriti istinu o slici i prilici.

Michelangelo

Nekoć se s tom istinom zaključao u
Vatikanu
da odonud izađe, ostavljajući
Sikstinsku kapelu.
»Na svoju sliku stvorio Bog čovjeka,
na sliku Božju on ga stvorio,
muško i žensko stvorio ih.
Premda bijahu oboje goli,
ne osjećahu u sebi stida!
I vidje Stvoritelj da bijaše veoma dobro.
Zar upravo On ne vidi sve u
potpunoj istini?
Omnia nuda et aperta ante oculos Eius —

Oni

Oni također na pragu povijesti
vide sebe u svojoj istini:
bijahu oboje goli...
Oni također postadoše sudionicima
toga viđenja,
koje na njih prenese Stvoritelj.
Zar ne žele ostati sudionicima?
Zar ne žele to viđenje nanovo
stjecati?
Zar ne žele biti sebi istinski i
prozirni —
kao što su Njemu?
Ako je tako, pjevaju
hvalospjev,
neki *Magnificat* ljudske dubine
a tada kako duboko čute,
da upravo »U Njemu živimo, mičemo se
i jesmo«
— Upravo u Njemu!
To im on dopušta sudjelovati u tome
lijepome koje je u njih udahnuo!
To im On otvara oči.
Nekoć je Michelangelo izlazeći iz
Vatikana
ostavio polikromiju, koje je ključ
»slika i prilika«
Po tome ključu nevidljivo se izražava
vidljivim.
Prasakrament.

3. Prasakrament

Tko je On? Neizrecivi.
Samobitno Biće.
Jedini. Stvoritelj svega.
I istodobno Zajedništvo Osoba.
U tome zajedništvu uzajamno
darivanje
punom istine, dobra i ljepote.
Nadasve ipak —
neizrecivi.

A przecież powiedział nam o Sobie.
 Powiedział także, stwarzajMt człowieka
 na swój obraz i podobieństwo.
 W polichromii sykstyńskiej Stwórcę ma
 ludzkMpostać.
 Jest Wszechmocnym Starcem - Człowiekiem
 podobnym do stwarzanego Adama
 A oni?
 »MbżczyznMi niewiastMstworzył ich«.
 Został im przez Boga zadany dar.
 Wzibli w siebie — na ludzkMmiarb —
 to wzajemne obdarowanie,
 które jest w Nim.
 Oboje nadzy...
 Nie odczuwali wstydu, jak długo trwał
 dar —
 Wstyd przyjdzie wraz z grzechem,
 a teraz trwa uniesienie. ŻyjMświadomidaru,
 choć może nawet nie umiejMtego
 nazwać.
 Ale tym żyjM SMezyscy.
*Casta placent superis: pura cum veste
 venite,
 et manibus puris sumite fontis aqyam**
 —

słowa te czytałem codziennie przez
 osiem lat,
 wchodzMt w bram wadowickiego
 gimnazjum.
 Prasakrament — samo bycie
 widzialnym
 znakiem odwiecznej Miłości.
 A kiedy bbdMsiś stawać »jednym ciałem«
 — przedziwne zjednoczenie —
 za jego horyzontem odsłania się
 ojcostwo i macierzyństwo.
 — SibgMwówczas do źródeł życia, które
 sMw nich.
 — SibgajMdo PoczMku.
 — Adam poznał swójMżonb
 a ona poczbła i porodziła.
 WiedzM że przeszli próg najwibkszej
 odpowiedzialności!

Spełnienie — Apokalipsis

Kres jest tak niewidzialny, jak
 poczMek.
 Wszechświat wyłonił się ze Słowa i do
 Słowa też powraca.
 W samym centrum Sykstyń artysta ten
 niewidzialny kres wyraził
 w widzialnym dramacie SMdu —
 I ten niewidzialny kres stał się widzialny
 jakby szczyt przejrzystości:
omnia nuda et aperta ante oculus Aius!
 Słowa zapisane u Mateusza, tutaj
 zamienione w malarskMwizjib:
 »Pójdzcie błogosławieni... idźcie
 przeklęci«...
 I tak przechodzMpokolenia —
 Nadzy przychodzMna świat i nadzy

Ta rekao nam je o Sebi.
 Rekao također, stvarajući čovjeka
 na svoju sliku i priliku.
 Na sikstinskoj polikromiji Stvoritelj
 ima ljudski lik.
 Svemoćni je Starac - Čovjek
 sličan stvaranom Adamu.
 A oni?
 »Muško i žensko stvorio ih«.
 Ostao im Bogom zadani dar.
 Primili su u sebe — po ljudsku —
 to uzajamno darivanje,
 koje je u Njemu.
 Oboje nagi...
 Nisu poznavali sram, dok je trajao
 dar —
 Sram će doći skupa s grijehom,
 a sada traje zanos. Žive svjesni dara,
 premda možda ne znaju čak ni
 imenovati.
 Ali time žive. Čisti su.
*Casta placent superis; pura cum veste
 venite,
 et manibus puris sumite fontis aquam**
 —

te riječi svakodnevno sam čitao tijekom
 osam godina,
 ulazeći kroz vrata Wadowicke
 gimnazije.
 Prasakrament — sama pretvorba u
 vidljivi
 znak vjekovječne Ljubavi.
 A kada budu postojali »jednim tijelom«
 — začuđujuće sjedinjavanje —
 iza njegova obzora otkriva se
 očinstvo i materinstvo.
 Dopiru tada do vrela života, koja
 su u njima.
 — Dopiru do Početka.
 — Adam je poznao svoju ženu
 i ona je začela i rodila.
 Znamo, da su prešli prag najveće
 odgovornosti!

Ispunjenje — Apokalipsis

Svršetak je jednako nevidljiv kao i
 početak.
 Svemir se iznjedrio iz Riječi u Riječ
 će se vratiti.
 U samoj sredini Sikstine slikar je taj
 nevidljivi svršetak izrazio
 u vidljivoj drami Suda —
 I taj nevidljivi svijet postao je vidljiv
 kao vrhunac providnosti:
omnia nuda et aperta ante oculus Eius!
 Riječi zapisane po Mateju, ovdje su
 promijenjene u slikarsku viziju:
 »Podite blagoslovljeni... idite
 prokleti«...
 I tako prolaze naraštaji —
 Nagi dolaze na svijet i nagi se

Ta rekao nam je o Sebi.
 Rekao je također stvarajući čovjeka
 na svoju sliku i priliku.
 U sikstinskoj polikromiji Stvoritelj ima
 ljudski lik.
 Svemoguć je Starac - Čovjek
 sličan stvorenom Adamu.
 A oni?
 »Muško i žensko stvorio ih«.
 Ostao im od Boga dani dar.
 Uzeli su u sebe — prema ljudskoj mjeri
 — to uzajamno darivanje,
 koje je u Njemu.
 Oboje goli...
 Nisu osjećali stida, sve dok je trajao
 dar —
 Stid će doći zajedno s grijehom,
 a sada traje zanos. Žive svjesni dara,
 premda možda čak nisu u stanju to
 imenovati.
 Ali s tim žive. Čisti su.
*Casta placent superis; pura cum veste
 venite,
 et manibus puris sumite fontis aquam**
 —

te sam riječi svakodnevno čitao tijekom
 osam godina,
 ulazeći kroz vrata vadovičke
 gimnazije.
 Prasakrament — samo postojanje
 vidljivim
 je znakom vječne Ljubavi.
 A kada budu postojali »jedno tijelo«
 — predivno sjedinjenje —
 iza njegova se obzora otkriva
 očinstvo i majčinstvo.
 Posežu tada do izvora života, koji
 su u njima.
 — Posežu do Početka.
 — Adam spozna svoju ženu
 te ona začela i rodi.
 Svjesni su da su prekoračili prag
 najveće odgovornosti!

Ispunjenje — Apokalipsis

Svršetak je isto tako nevidljiv kao i
 početak.
 Svemir je izronio iz Riječi i u Riječ se
 također vraća.
 U samome središtu Sikstine umjetnik je
 taj nevidljivi svršetak predstavio
 u vidljivoj drami Suda —
 I taj nevidljivi svršetak postao je vidljiv
 kao vrhunac prozirnosti:
omnia nuda et aperta ante oculos Eius!
 Riječi zapisane u Mateja tu su
 zamijenjene slikarskom vizijom:
 »Dodite blagoslovljeni... odlazite
 prokleti«...
 I tako prolaze naraštaji —
 Goli dolaze na svijet i goli se

wracajMdo ziemi, z której zostali wzbieli.
 »Z prochy powstałeś i w proch sibi obróćisz.«
 To co było kształtne w bezkształtne.
 To co było żywe — oto teraz martwe
 To co było piłkne — oto teraz brzydota spustoszenia.
 A przecież nie cały umieram,
 to co we mnie niezniszczalne trwa!

4. Sad

W Kaplicy Sykstyńskiej artysta umieścił SMI.
 W tym wmbtrzy SMI dominuje nad wszystkim.
 Oto kres niewidzialny stał sibi tutaj przejmijMto widzialny.
 Kres i zarazem szczyt przejrzystości — taka jest droga pokoleń.

*Non omnis moriar** —
 To co we mnie niezniszczalne,
 teraz staje twarzMw twarz z Tym, który Jest!
 Tak zaludniła sibi ściana centralna sykstyńskiej polichromii.

Pamibtasz Adame? On na poczMku ciebie pytał »gdzie jesteś?«
 A ty odrzekłeś: »Ukryłem sibi przed TobM bo jestem nagi.«
 »Któż ci powiedział, że jesteś nagi?«...
 »Niewiasta, którMni dałeś« podała mi owoc...

Ci wszyscy, którzy zaludniająMścianb centralnMsykstyńskiej polichromii, niosMw sobie dziedzictwo twojej wówczas odpowiedzi!
 Tego pytania i tej odpowiedzi!
 Taki jest kres waszej drogi.

Posłowie

I tu właśnie u stóp tej przedziwnej sykstyńskiej polichromii zbierajMsibi kardynałowie — wspólnota odpowiedzialna za dziedzictwo kluczy Królestwa. Przychodzi właśnie tu.
 I Michał Anioł znów ogarnia ich widzeniem.
 »W Nim żyjemy, poryszamy sibi i jesteśmy«...

Kim jest On?
 Oto dłoń stwarzajMta WszemogMtego Starca skierowana w stronb Adama...
 Na poczMku Bóg stworzył...
 On wszystko widzMty...

wracaju u ziemi, odakle su bili uzeti.
 »Iz praha si postao i u prah ćeš se pretvoriti.«
 Ono što je imalo oblik u bezobličnost.
 Ono što je bilo živo — to je sada mrtvo.
 Ono što je bilo lijepo — to je sada unakaženo ružnoćom.
 Pa ipak neću umrijeti sav,
 ono što je u meni, neuništivo traje!

4. Sud

U Sikstinsku kapelu slikar je smjestio Sud.
 U tom interijeru Sud dominira nad svim.
 Evo je nevidljivi svršetak postao ovdje uznemirujuće vidljiv.
 Svršetak i ujedno vrhunac jasnoće — Takav je put naraštaja.

*Non omnis moriar** —
 Ono što je u meni neuništivo,
 sada staje licem u lice s Onim koji Jest!
 Tako se napučio središnji zid sikstinske polikromije.

Sjećaš se, Adame? On te je na početku pitao »gdje si?«
 A ti si odgovorio: »Sakrio sam se pred Tobom, jer sam nagi.«
 »Tko ti je rekao da si nagi?«...
 Žena, koju si mi dao«, dala mi je plod...

Ti svi, koji napučuju središnji zid sikstinske polikromije, u sebi nose naslijeđe tvog tadašnjeg odgovora!
 Toga pitanja i toga odgovora!
 Takav je svršetak vašeg puta.

Zaslov

I tu ispod te prečudne sikstinske polikromije zasjedaju kardinali — zajednica odgovorna za nasljedstvo ključeva Kraljevstva. Dolazi upravo tu.
 I Michelangelo ih ponovo okriljuje viđenjem.
 »Po Njemu živimo, krećemo se i pōstojimo«...

Tko je On?
 to je ruka Svemogućeg Starca koja stvara Svemir usmjerena prema Adamu...
 Na početku Bog je stvorio...
 On svevideći...

wracaju zemlji od koje su uzeti.
 »Iz praha si postao i u prah ćeš se vratiti.«
 Što je imalo oblik, bez oblika je.
 Što je bilo živo — sada je, eto, mrtvo.
 Što je bilo lijepo — sada je, eto rugoba opustošenja.
 A ipak sav ne umirem;
 Što je u meni neuništivo, traje.

4. Sud

U Sikstinskoj kapeli umjetnik je smjestio Sud.
 U njezinoj unutrašnjosti Sud nad svime dominira
 I, eto, nevidljiv Svršetak tu je postao uzbuđujuće vidljiv.
 Svršetak i ujedno vrhunac prozirnosti — Takav je naraštaja put.

*Non omnis moriar** —
 Ono što je u meni neuništivo,
 sada stoji licem u lice Onim koji Jest!
 Tako se napučio središnji zid sikstinske polikromije.

Spominješ li se Adame? On te na početku pitao »gdje si?«
 A ti si odgovorio: »Pobojah se jer sam gol, pa se sakrih.«
 »Tko ti kaza da si gol?«...
 »Žena koju si stvorio uza me — ona mi je dala sa stabla...«

Svi ovi koji napučuju središnji zid sikstinske polikromije nose u sebi baštinu tvoga tadašnjeg odgovora!
 Toga pitanja i toga odgovora!
 Takav je svršetak vašega puta.

Pogovor

I baš tu u podnožju te čudesne sikstinske polikromije skupljaju se kardinali — zbor odgovoran za baštinu ključeva Kraljevstva. Dolazi baš ovamo.
 I Michelangelo ih ponovno zaokuplja viđenjem.
 ...«U Njemu živimo, mićemo se i jesmo«...

Tko je On?
 Evo dlan stvaralački Svemogućega starca ispružen prema Adamu...
 U početku Bog stvorio...
 On koji sve vidi...

Sykstyńska polichromia przemówi
wówczas Słowem Pana:
Tu est Petrus — usłyszał Szymon syn
Jonny.
»Tobie dam klucze Królestwa«. —
Ludzie, którym trosk o dziedzictwo
kluczy powierzono,
zbierajMsi tutaj, pozwalajM si
ogarnM sykstyńskiej polichromii,
wizji, która Michał Anioł pozostawił —
Tak było w sierpniu, a potem w
październiku pamibtnego roku dwóch
konklawe,
i tak bbdzie znów, gdy zajdzie potrzeba,
po mojej śmierci.
Trzeba, by przemawiała do nich wizja
Michała Anioła.
»Con-clave« : wspólna troska o
dziedzictwo kluczy, kluczy Królestwa.
Oto widzMsiebie pomibdy PoczMkiem i
Kresem,
pomibdy Dniem Stworzenia i Dniem
SMtu... sudnjega...
Postanowiono człowiekowi raz umrzeć,
a potem SM!

Ostateczna przejrzystość i światło.
Przejrzystość dziejów —
Przejrzystość sumień —
Potrzeba, aby w czasie konklawe
Michał Anioł uświadomił ludziom —
Nie zapominajcie: *Omnia nuda et
aperta sunt ante oculos Eius.*
Ty, który wszystko przemikasz — wskaż!
On wskaże...

WZGÓRZE W KRAINIE MORIA

1. Ur w ziemi kaldejskiej

Był taki czas, kiedy ludzie
nie przestawali wbdrować.
Otoczeni stadami szli tam, gdzie ich
wołał urodzaj:
tam, gdzie ziemia jak żyzna matka
zdolna była wykarmić zwierzbta,
tam i człowiek rozbijał namioty,
zaczynał mieszkac.

Dlaczego my dziś szukamy
tego miejsca w ziemi kaldejskiej,
skMł wyruszył Abram syn Teracha
z gromadMpodobnych sobie
koczowników?
Myślał może: dlaczego mam stMł
odchodzić?
Dlaczego mam opuszczać Ur w ziemi
kaldejskiej?
Czy tak myślał? Czy odczuwał smutek
roztania?

Sikstinska polikromija progovori
tada Riječu Gospodinovom:
Tu est Petrus — čuo je Šimun sin
Jonin.
»Tebi ću dati ključe Kraljevstva«. —
Ljudi, kojima je briga za naslijede
ključeva povjereni,
skupljaju se ovdje, prepuštaju se da ih
prožme sikstinska polikromija,
vizija, koju je Michelangelo ostavio —
Tako je bilo u kolovozu, a onda u
listopadu nezaboravne godine dviju
konklava,
i tako će biti ponovo, kada ustreba,
poslije moje smrti.
Nužno je da im govori Michelangelova
vizija.
»Con-clave« : zajednička briga za
naslijede ključeva, ključeva Kraljevstva.
Tako vide sebe između Početka i
Svršetka,
između Dana Stvaranja i Sudnjeg
Dana...
Čovjeku je suđeno jedanput umrijeti,
a onda Sud!

Posljednja bistroća i svjetlo.
Bistroća zbivanja —
Bistroća sávjesti —
Nužno je da u vrijeme konklave
Michelangelo upozori ljude —
Ne zaboravljajte: *Omnia nuda et aperta
sunt ante oculos Eius.*
Ti, koji sve pronicješ — uputi!
On će uputiti...

BRDO U ZEMLJI MORIJI

1. Ur u zemlji kaldejskoj

Bila su takva vremena, kada su ljudi
neprestano lutali.
Okruženi stadima išli su tamo, kamo ih
je mamio urod:
tamo, gdje je zemlja kao štedra majkla
u stanju bila prehraniti životinje,
tamo je i čovjek podizao šatore,
nastanjivao se.

Zašto mi danas tražimo
to mjesto u zemlji kaldejskoj,
odakle je krenuo Abram sin Terakov
sa skupinom sebi sličnih
nomada?
Možda je mislio: zašto moram odavde
odlaziti?
Zašto moram napuštati Ur u zemlji
kaldejskoj?
Je li tako mislio? Je li osjećao tugu
rastanka?

Sikstinska polikromija progovori
tada Riječu Gospodinovom:
Tu es Petrus — čuo je Šimun sin
Jonin.
Tebi ću dati ključeve Kaljevstva«. —
Ljudi kojima je povjereni briga za
baštinu ključeva
skupljaju se tu, prepuštaju se da ih
ogrne sikstinska polikromija,
vizija, koju je Michelangelo ostavio —
Tako je bilo u kolovozu, a zatim u
listopadu nezaboravne godine dviju
konklava,
i tako će ponovno biti, kada bude
potreba, nakon moje smrti.
Trebalo da im propovijeda vizija
Michelangela.
»Con-clave« : zajednička briga za
baštinu ključeva, ključeva Kraljevstva.
Eto, vide sebe između Početka i
Svršetka,
između Dana stvaranja i Dana
sudnjega
Određeno je čovjeku jednom umrijeti
a potom Sud!

Posljednja prozornost i svjetlost.
Prozornost povijesti —
Prozornost sávjesti —
Trebalo da u vrijeme konklave
Michelangelo dozove u pamet ljudima —
Ne zaboravljajte: *Omnia nuda et aperta
sunt ante oculos Eius.*
Ti, koji sve pronicješ — pokaži!
On će pokazati...

BRDO U KRAJINI MORIJI

1. Ur u zemlji kaldejskoj

Bilo je takvo doba kada ljudi
nisu prestajali lutati.
Okruženi stadima išli su tamo gdje ih je
urod zvao:
tamo gdje je zemlja kao plodna majkla
bila kadra prehraniti blago,
tamo je i čovjek postavljao šatore,
počeo se naseljavati.

Zašto mi danas tražimo
to mjesto u zemlji kaldejskoj,
odakle je krenuo Abram, sin Teraha
sa skupinom sebi sličnih
nomada?
Pomišljao je možda: Zašto moram
odavde seliti?
Zašto moram napuštati Ur u zemlji
kaldejskoj?
Je li tako promišljao? Je li osjećao tugu
rastanka?

Czy oglądał się wstecz?
Nie wiemy. Wiemy tylko, że słyszał Głos,
Który mówił do niego: Wyjdź!
Abram postanowił iść za Głosem.

Głos mówił: Bbdziesz ojcem wielu
narodów,
potomstwo twoje bbdzie tak liczne, jak
piasek na brzegu morskim.

Jakżeż spełnił się ta obietnica —
myślał
Abram,
gdy natura odmówiła mi daru
ojcostwa?
Mażonka, którą umiłowaliśmy od dni
mej młodości,
nie dała mi syna. Cierpimy nad tym
oboje.
Głos jednak mówił: Bbdziesz ojcem.
Bbdziesz ojcem wielu narodów.
Potomstwo two bbdzie tak liczne, jak
piasek na brzegu morskim.

2. Tres vidit et unum adoravit*

Kto mógł tak przywoływać przyszłość
daleku i blisku?

Kim jest Ten Bez-Imienny,
który zechciał objawić się w głosie?
Który mówił tak do Abrama,
jak mówi Człowiek do człowieka?

Był Inny. Niepodobny do wszystkiego,
co mógł pomyśleć o Nim człowiek.
Mówił — więc oczekiwał odpowiedzi...

Raz przyszedł do Abrama w gości.
Było Przybyszów Trzech, których
przyjmował
z wielkim szacunkiem
Abram zaś wiedział że to On.
On jeden.
Rozpoznał Głos. Rozpoznał obietnicę.
W rok później cieszył się oboje Sarą
narodzinami syna,
choć byli już w latach podeszli.

Syn — to znaczy: ojcostwo i
macierzyństwo.
Bbdziesz ojcem, Abramie, bbdziesz
ojcem wielu ludów.
Odtąd już imię twoje bbdzie »Abram«.
W tym imieniu bbdzie ci błogosławił.
W tym imieniu rozmnoży twoje
potomstwo
aż po najdalsze krańce ziemi.
Imię to bbdzie znaczyło: »Ten, który
uwierzył wbrew nadziei«.

Je li se stalno osvrtao?
Ne znamo. Znamo samo da je čuo Glas,
koji mu je govorio: Idi!
Abram je odlučio ići za Glasom.

Glas je govorio: Bit ćeš otac brojnih
naroda,
potomstvo tvoje bit će tako brojno, kao
pijesak na morskoj obali.

Ta kako će se ispuniti to obećanje —
mislio
je Abram,
kada mi je priroda uskratila dar
očinstva?
Žena, koju sam zavolio još u mojoj
mladosti,
nije mi dala sina. Oboje smo zbog toga
žalosi.
Glas je ipak govorio: Bit ćeš otac.
Bit ćeš otac brojnih naroda.
Potomstvo tvoje bit će tako brojno, kao
pijesak na morskoj obali.

2. Tres vidit et unum adoravit*

Tko je mogao tako prizivati budućnost
daleku i blisku?

Tko je Taj Bez-Imeni,
koji se udostojio objaviti u glasu?
Koji je govorio Abram
kao što govori Čovjek čovjeku?

Bio je Drukčiji. Nesličan svemu,
što bi čovjek o Njemu mogao pomisliti.
Govorio je — dakle čekao dogovor...

Jedanput je došao Abram u goste.
Došla su Tri Neznanca, koje je
primio
s velikim poštovanjem.
Abram je pak znao, da je to On,
On sam.
Prepoznao je Glas. Prepoznao obećanje.
Godinu poslije radovao se skupa sa Sarom
rođenju sina,
premda su već bili u podmakloj dobi.

Sin — to znači: očinstvo i
materinstvo.
Bit ćeš otac, Abramie, bit ćeš otac
brojnih naroda.
Odsad će tvoje ime biti »Abraham«.
U tom imenu će te blagosloviti.
U tom će imenu umnožiti tvoje
potomstvo.
sve do najdaljih granica zemlje.
To ime će značiti: »Onaj koji je
povjervovao suprotno nadi!«.

Je li se obazirao unatrag?
Ne znamo. Znamo samo da je čuo Glas,
koji mu je govorio: Idi!
Abram je odlučio poći za Glasom.

Glas je govorio: Bit ćeš ocem mnogih
naroda,
potomstvo će tvoje biti brojno kao
pijesak na obali morskoj.

Kako će se ispuniti to obećanje —
mišljaše
Abram,
kada mi je priroda uskratila dar
očinstva?
Ljuba koju zavoljeh još od dana moje
mladosti.
nije mi sina dala. Oboje zbog toga
trpimo
A Glas svejedno govorao: Bit ćeš ocem.
Bit ćeš ocem mnogih naroda.
Potomstvo će tvoje biti brojno kao
pijesak na obali morskoj.

2. Tres vidit et unum adoravit*

Tko je mogao tako dozivati budućnost
daleku u blisku?

Tko je Taj Bezimeni,
koji se udostojao objaviti u Glasu?
Koji tako govorao Abram
kao što govori Čovjek čovjeku?

Bijaše Drugi. Različiti od svega
što je mogao čovjek o Njemu pomisliti.
Govorao — očekivao je dakle odgovor...

Dode jednom Abram u gost.
Bila su Tri Došljaka, koje
primaše
s velikom počašću.
Abram je pak znao da je to On,
On jedan.
Prepoznao je Glas. Prepoznao obećanje.
Godinu dan poslije radovao se sa Sarom
rođenju sina,
iako su već bili u godinama odmaknuli.

Sin — to znači: očinstvo i
majčinstvo.
Bit ćeš ocem, Abramie, bit ćeš ocem
mnogih naroda.
Otada će i tvoje ime biti, »Abraham«.
U tome će te imenu blagosloviti.
U tome će imenu umnožiti potomstvo
tvoje.
sve do najudaljenijih granica zemlje.
Ime će to značiti: »Onaj koji povjervovao
protiv nade«.

Wkoło ludzie i ludy sami sobie tworzyli bogów (tak Egipt, tak Hellada, tak Rzym). On, Abraham uwierzył Temu, który Jest z Kim rozmawiał, kidy szedł za Głosem, przed kim otwierał drzwi swego namiotu, w gościnb Jego zapraszał, z Nim obcował.

My dzisiaj właśnie do tych miejsc powracamy, tbdy bowiem przyszedł kiedyś Bóg do Abrahama. Do Abrahama, który uwierzył, przyszedł Bóg. Gdy ludy i ludzie sami sobie tworzyli bogów, przyszedł Ten, który Jest. Wszedł w dzieje człowieka i odsłonił mu Tajemnicb zakrytM od założenia świata.

3. Rozmowa ojca z synem w krainie Moria

Tak szli i rozmawiali już trzeci dzień: Oto wzgórze, na którym mam złożyć Bogu ofiarb — mówić ojciec. Syn milczał, nie śmiał pytać: Gdzie jest żertwa? mamy ognie i drwa i nóż ofiarny, lecz gdzie żertwa? Bóg sam sobie tb żertwb upatrzy — tak powiedział, nie śmiał głośno wypowiedzieć tych słów: żertwM mój syny, bbdziesz ty — wibe milczał.

Tym milczeniem znów zapadał w głuchy ostbp. Słyszał Głos, który go prowadził. Teraz Głos umilkł. Został sam ze swym imieniem Abraham: Ten, który uwierzył wbrew nadziei. Za chwilkb zbuduje stos ofiarny, rozpali ognie, zwiMie rbcie Izaaka — i wówczas — co? zapłonie stos... Widzi siebie już ojcem martwego syna, którego Głos mu dał, a teraz mu odbiera? O Abrahame, który wstbpujesz na to wzgórze w krainie Moria, jest taka granica ojcostwa, taki próg, którego ty nie przekroczyś. Inny Ojciec przyjmie tu ofiarb swego Syna. Nie lbkaj sib, Abrahame, idź dalej przed siebie i czyni, co masz czynić.

Unaokolo ljudi i narodi sami su sebi pravili bogove (kako Egipat, tako Hellada, tako Rim). On, Abraham, povjerovao je Onom, koji Jest, S Kim je razgovarao, dok je išao za Glasom, pred Kim je otvarao vrata svog šatora, u goste Ga pozivao, s Njime općio.

Mi se danas baš tim mjestima vraćamo, jer ovuda je nekada došao Bog Abrahamu. Abrahamu, koji je povjerovao, došao je Bog. Dok su narodi i ljudi sami sebi pravili bogove, došao je Onaj, koji Jest. Stupio je u ljudsku povijest i otkrio mu Tajnu skrivenu od početka svijeta.

3. Razgovor oca sa sinom u zemlji Moriji

Tako su već treći dan išli i razgovarali: Evo brda na kom moram prinijeti žrtvu Bogu — govorio je otac. Sin je šutio, nije smio pitati: Gdje je žrtva? imamo vatru i drva i žrtveni nož, ali gdje je žrtva? Bóg će sam sebi žrtvu izabrati — tako je rekao, nije smio glasno izgovoriti ove riječi: žrtva, sine moj, bit ćeš ti — nego je šutio.

U toj šutnji ponovo se našao u u gorskom bespuću. Slušao je Glas, koji ga je vodio. Sada je Glas umćknuo. Ostao je sam sa svojim imenom Abraham: Onaj, koji je povjerovao suprotno nadi. Odmah će pripremiti žrtvenu lomaću, zapaliti vatru, svezati ruke Izaku — i tada — što? planut će lomaća... Vidi li već sebe kao oca mrtvog sina, kojega mu je Glas dao, a sada mu ga oduzima? O Abrahame, koji se uspinješ na to brdo u zemlji Moriji, postoji takva granica oćinstva, takav prag, kojeg ti nećeš prekoraćiti. Drugi će Otac primiti tu žrtvu svog Sina. Ne boj se, Abrahame, idi dalje naprijed i čini što ti je činiti.

Naokolo ljudi i narodi sami sebi stvoriše bogove (tako Egipat, tako Helada, tako Rim). A on, Abraham, povjerova Onom koji Jest s kojim je razgovarao kada je išao za Glasom, pred kojim je otvarao vrata svoga šatora, u goste Ga zvaao, s Njim općio.

Danas se mi upravo na ta mjesta vraćamo. Tamo je, naime, nekoć Bog došao Abrahamu. Abrahamu, koji povjerova, dode Bog. Dok su ljudi i narodi sami sebi stvarali bogove, dode Onaj koji Jest. Stupi u povijest ćovjeka i otkri mu Tajnu skrivenu od postanka svijeta.

3. Razgovor oca sa sinom u krajini Moriji

Išli su tako i razgovarali već treći dan: Evo brda, na kojemu imam prinijeti žrtvu Bogu — govorio je otac. Sin je šutio, nije se usudio pitati: Gdje je žrtva? Imamo vatru i drva i žrtveni nož, ali gdje je žrtva? Bóg će sam sebi tu žrtvu naći _ tako reće, ali ne smjeda glasno izreći ove riječi: žrtvom, sine moj, bit ćeš ti — pa je šutio.

Šutnjom je tom ponovo tonuo u šikaru gluhu, slušao je Glas koji ga je vodio. Sada je Glas zašutio. Ostade sam sa svojim imenom. Abraham: Onaj koji povjerova protiv nade. Za koji ćasak podići će žrtvenik, vatru razgorjeti, Izaku ruke svezati — i tada — što? Lomaća će planuti... Vidi već sebe kao oca mrtvog sina, koga mu Glas dade, a sada mu ga oduzima? O Abrahame, koji stupaš na brdo u u krajini Moriji, ima takva granica oćinstva, takav prag, koji ti nećeš prekoraćiti. Drugi će Otac tu primiti žrtvu svog Sina. Ne boj se, Abrahame, idi samo naprijed i čini što imaš ćiniti.

Ty bbdziesz ojcem wielu narodów,
czyn, co masz czynić, do końca.
On sam powstrzyma twMrbkb,
gdy bbdzie gotowa zadać ów ofiarniczy
cios...
On sam nie dopuści, aby spełniła twa
rbka to, co już spełniło się w sercu.
Tak — zawisnie w powietrzu twa rbka.
On sam jMwstrzyma.
I odtMł wzgórze w krainie Moria stane
oczekiwaniem —
na nim bowiem ma się spełnić tajemnica.

4. Bóg przymierza

O Abrahamie — Ten, który wszedł w
dzieje człowieka,
pragnie tylko przez ciebie odsłonić tw
tajemnice
zakrytMod założenia świata,
tajemnic dawniejszMniż świat!

Jeśli dziś wbdrujemy do tych miejsc,
z których kiedyś wyruszył Abraham,
gdzie usłyszał Głos, gdzie spełniła się
obietnica, to dlatego,
by stanMł na progu —
by dotrzeć do poczMku Przymierza.

Bo Bóg Abrahamowi objawił,
czym jest dla ojca ofiara własnego syna
— śmierć ofiarna.
O Abrahamie — tak bowiem Bóg
umiłował świat,
że Syna swojego dał, aby każdy, kto w
Niego uwierzył,
miał żywot wieczny.

— Zatrzymaj się —
Ja noszę w sobie twe imię,
to imię jest znakiem Przymierza,
które zawarło z tobMSłowo
Przedwieczne
zanim stworzony był świat.

Zapamiętaj to miejsce, kiedy stMł
odejdziesz,
ono bbdzie oczekiwać swój dzień —

Ti ćeš biti otac brojnih naroda,
čini, što ti je činiti, do konca
On će sam zadržati tvoju ruku,
kada bude spremna zadati taj žrtveni
udarac...
On sam neće dopustiti da tvoja ruka
ispuni ono što se u srcu već ispunilo.
Da — u zraku će se zaustaviti tvoja ruka.
On sam će je zaustaviti.
I odsad brdo u zemlji Moriji postat će
iščekivanje —
jer će se na njemu ispuniti tajna.

4. Bog saveza

O Abrahamie — Onaj, koji je stupio u
ljudsku povijest,
želi samo preko tebe otkriti tu
tajnu
skrivenu od početka svijeta,
tajnu stariju nego je svijet!

Ako danas putujemo u ta mjesta,
s kojih je nekad krenuo Abraham,
gdje je čuo Glas, gdje se ispunilo
obećanje, to činimo stoga,
da bismo stali na prag —
da bismo doprli do početka Saveza.

Jer Bog je Abrahamu otkrio,
što je za oca smrt vlastitog sina —
smrt žrtvena.
O Abrahamie — ta Bog je toliko zavolio
svijet,
da je Sina svoga dao kako bi svatko, tko
u Njega povjeruje,
imao život vječni.

— Zaustavi se —
Ja u sebi nosim Tvoje ime,
to ime znak je Saveza,
koji je s tobom sklopila Riječ
Odiskonska
prije nego je bio stvoren svijet.

Upamti ovo mjesto, kada odavde
odeš,
ono će očekivati svoj dan —

Ti ćeš biti otac mnogih naroda,
čini, što imaš činiti, do kraja.
On će sam zadržati tvoju ruku,
kada bude spremna zadati udarac
žrtveni...
On neće dopustiti da izvrši tvoja ruka
ono što je u srcu već izvršeno.
Da — tvoja će ruka zastati u zraku.
On će je sam zadržati.
I otada brdo u krajini Moriji postat će
iščekivanje —
na njemu se, dakle, ima ispuniti tajna.

4. Bog Saveza

O Abrahamie — Onaj, koji je ušao u
povijest čovjeka,
želi samo po tebi otkriti tajnu
skrivenu
od postanka svijeta,
tajnu stariju i od samoga svijeta

Ako danas putujemo na ta mjesta
iz kojih se nekoć Abraham zaputi,
gdje ču Glas, i obećanje se ispuni,
to je zato
da stanemo na prag —
da dopremo do početka Saveza.

Jer Bog Abrahamu objavi
što za oca znači žrtvovati vlastitoga
sina — smrt žrtvena.
O Abrahamie — tako je Bog uzljubio
svijet,
da je svoga Sina dao da bi svaki, koji u
Njega uvjeruje,
imao život vječni.

— Zastani —
Ja u sebi nosim Tvoje ime;
ime to znakom je Saveza
koji je s tobom Predvječna Riječ
sklopila
prije nego je bio stvoren svijet.

Upamti to mjesto, i kada odatle
odeš,
ono će očekivati svoj dan —

Roman koji nas želi učiniti boljima

Renato Baretić: *Osmi povjerenik*.
AGM, Zagreb, 2003.

Susret s prvim romanom Renata Baretića *Osmi povjerenik* upravo zbunjuje. Nježna, gotovo bi se moglo reći ženska oprema naslovnice, na kojoj se vidi tek »kut bijele tkanine, ukrašen jednostavnom čipkom«, nespojiva je s naslovom koji konotira upravo političku temu, prizivajući, primjerice, u pamet donedavne afere tipa »peti ortak« i slično. Čitatelj stoga unaprijed pomišlja na kakav napet i angažiran triler u kojemu će biti dotaknuta tamna strana našega društva, korupcija, mito, intrige koje sežu u najviši zakonodavni i upravljački vrh države. Tu prvu misao podržava i početak romana: doista, tridesettrogodišnji Siniša Mesnjak, član neimenovane stranke, a poslije i vladin povjerenik, naći će se u središtu insceniranoga političkog skandala, što će rezultirati njegovim privremenim

povlačenjem, tek toliko da se društvena bura stiša, strasti umire, a neki novi škakljivi događaji potisnu u zaborav onaj koji mladog i perspektivnog političara može zauvijek skinuti s pozornice na kojoj bi, inače, trebao odigrati zapaženu rolu.

Zato će glavni junak otići na zabačeni jadranski otok Trećić, otok ljudi koji mladost ostavljaju u rudnicima daleke Australije da bi se, stari, iscrpljeni i umorni, vratili u rodno mjesto dočekati smrt, gajeći nadu da će možda još jedanput vidjeti svoje bližnje. I ništa na tom otoku nije kao u, uvjetno kazano, »normalnom« svijetu: nema tu telefona ni signala za mobitel, nema liječnika ni pošte, postoje dvije crkve, ali nema svećenika, nema kompjutora, ali ima solarnih ćelija, pije se talijansko pivo, a u seoskom skladištu pohranjeno je mnogo mrtvačkih sanduka. U toj i takvoj sredini Mesnjak, eto, treba organizirati izbore, nakon što to nije uspjelo sedmorici njegovih prethodnika. Negdje na kraju svijeta, izoliran od onih koje je ljubio i mrzio, s kojima je dijelio prijetvorni politički kruh, daleko od žene koju baš i nije volio, ali od nje nije ni bježao jer mu je povremeno pružala neobavezne radosne posteljne trenutke, ujedno rečeno, daleko od civilizacije, glavni će junak neočekivano proživjeti posve neobičnu avanturu. On će, naime,

patetičnim rječnikom rečeno, otkriti sebe, valda se po prvi put u životu suočiti sa zatomljenim likom za koji nije ni znao da u njemu postoji. Zaokupljen mamcima i lažima svakodnevice, a u susretu s otočanima koji vrijeme drukčije mjere, ljude drukčije procjenjuju i na drukčijim vrijednostima grade svoj život, Siniša Mesnjak će — upoznati sebe čovječnoga.

Ono što je počelo kao triler pomalo će se razblaživati, politika će se, doduše, i dalje provlačiti kroz priču, ali će postajati sve nevažnija, kakva uostalom i jest. U *Osmome povjereniku* na čudan se način i u neočekivanom prostoru isprepleću privatne, a bizarne otočke sudbine i tuge: tu su jedan nevjerovatan lažac Selim Ferhatović i njegova suputnica, bivša pornoglumica, umjetničkoga imena Mrvica, a zapravo obična djevojka Zehra, potom dvije Abo-ridžinke, od kojih jedna, Muona, ljudima ulazi u san i tako predviđa bolesti i smrti, fizičar koji osamljeničkim životom živi na svjetioniku i uz pomoć graha rješava zamršeni matematički problem, konačno, tu je Tonino, mladić jednostavne filozofije života, naivan i dobar, čovjek s golemim povjerenjem u blišnjega, neiskvaren i srdačan. U kolopletu nepredvidivih zapleta i fabularnih zaokreta *Osmi povjerenik* postupno se pretvara u ljubavni roman u najširem značenju te riječi. Jer, tijekom neuspješnih pokušaja da kao osmi vladin povjerenik nekako »umreži« Trećićane u hrvatski državotvorni sustav, Siniša Mesnjak će se ponajprije suočavati sa sobom, učeći ono što je već davno trebao usvojiti — ljubav, prijateljstvo, požrtvovnost, moglo bi se reći kako iznova spoznaje osjećaje koji idu ravno iz srca i u srce se vraćaju. Tako jedna politička priča odlazi u posve drugom smjeru, dirajući čitatelje tamo gdje su najtanji. Reći da je *Osmi povjerenik* roman s dušom, dakako, zvuči posve otrcano, spomenuta sintagma podsjeća na prevladani romantičarski vokabular, zvuči pomalo neozbiljno, u svakom slučaju neznanstveno. Ipak, to je tako. Jer, Baretić nas

lako uvlači u nepoznati svijet, brzo nas šarmira nevjerovatno brzom izmjenom duhovitih situacija i onih beskrajno tužnih, tako vješto prepleće hrvatski jezični standard, izvorni, a nerazumljivi trećićanski govor, neki doboga iskrivljeni engleski te bosanski da jednostavno ne primjećujemo kako smo posve uvučeni u emocijama natopljenu priču o životu u njegovim najjednostavnijim, a primarnim aspektima. Odjednom, vesela priča o zbunjenom povjereniku pretvara se u priču o čovjeku koji silno žudi za običnim stvarima, čovjeku čiji se svjetonazor munjevitom brzinom raspada u susretu s lakoćom pokazivanja osjećaja. Zato u finalu romana junaci plaču, a s njima i mi, čitatelji. Plačemo, jer prepoznajemo vlastite žalosti i htijenja, plačemo jer postajemo svjesni osobnih propusta, oklopljenosti svom silom konvencija koje nas — kako je to precizno napisala Susana Tamaro — oblažu kao kamenac koji se taloži u perilici za rublje, pa se zaboravljamo pokazati drugima, ustežemo se, lažemo i muljamo, skrivamo pravo lice, želeći biti jaki i nepobjedivi, svemoćni, a onda se u trenutku srušimo shvaćajući da smo ipak krajnje krhki i ranjivi te da možemo zavarati druge, ali sebe ne. Plačemo, konačno, zato što se nužno moramo zapitati: Kome mi to zaista lažemo i zašto?

Što se potpisnika ovih redova tiče, *Osmi povjerenik* je roman koji osvaja upravo zbog navedenog, njegova priča — ne ona o političkim zakulisnim igrama, nego ona bitnija, priča o čovjeku koji shvaća da ga civilizacijska zavrzlama samo odvraća od prevažnih stvari, precizno kazano, od pokazivanja osjećaja — pogada ravno u srce. Mogao bih u ovome trenutku govoriti o Baretiću kao umješnom piscu koji zna dobru temu pronaći tamo gdje je prividno nema, kao naratoru koji više no vješto iskorištava sociolekte i idiolekte u karakteriziranju likova, o pravilno odvučenoj strukturi, o zanimljivom pripovjednom rješenju problema oblikovanja unutarnjega lika Siniše Mesnjaka putem umetnutih

kompjutorskih *fileova* u koje on bilježi privatna zapažanja, misli i osjećaje, o živom dijalogu, o duhovitome pripovijedanju koje nasmijava do suza. Ipak, ono što mi se čini važnijim od svega jest nešto drugo — Baretić nam tako beskrupulozno pokazuje da smo doista zaboravili, uvjereni kako na ovome svijetu obavljamo važne zadaće, pokazati sebe prave, kako zabašurujemo emocije, kako izmišljamo i kompliciramo, ne bismo li pobjegli ni od koga drugoga nego baš od sebe. A onda dođe trenutak kad se moramo upravo s tim suočiti i kad sve lente i lovor-vijenci bivaju zaboravljeni, kad sve funkcije i titule ništa ne znače. U tomu trenutku sve postaje nevažno, a riječi više nisu dovoljne.

Navodim samo jedan dio romana koji će, nadam se, dobro ilustrirati ono što hoću reći. Naime, u trenutku kad umre Tonino, taj beskrajno drag mladić, jedini i pravi Mesnjakov prijatelj, on se suočava s besmislenošću svojega i života uopće, ne može razumjeti smrt, u doslovnom mu se smislu prosvijetli i odjednom razumije da je postao dio društva lažnih ljudi. Zato u crkvi i ne može reagirati drukčije doli ovako:

— *Ti se mene sto posto ne sjećaš. Isto ho što se sad ni ja ne mogu nikako sjetiti šta točno ide iza »dodi kraljevstvo tvoje«... — šaputao je Siniša. — Ali sigurno znaš, znam da znaš... Pogleda ponovo prema gore, u tupe, bezizražajne oči pognutoga Isusa na crkvenom raspelu i napokon se rasplače. Prestao je iste sekunde misliti i na Očenaš i na Tonina, prestao se nesuvislo moliti i šaptati. Jednostavno, samo je plakao. (str. 208)*

I što nakon toga reći? Kako dovoljno pohvaliti Baretićev prvijenac koji ne podsjeća ni na što slično u suvremenoj hrvatskoj prozi? Kako mu pridjenuti sve one epitete koji bi ga s pravom izdvojili i ukazali da je riječ o iznimnom štivu, kako, konačno, artikulirati oduševljenje zbog *Osmoga povjerenika*? Čini mi se teško. Ipak, mogu reći ovo: *Osmi povjerenik* osvaja upravo zato što je njegov autor znao progovoriti o naoko običnim, a upravo složenim

problemima. Doista, o pitanjima kako biti čovjek svojim bližnjima, kako ih voljeti i znati im reći da ih voliš, shvatiti što je, zapravo, u životu važno, može pisati samo onaj tko ih duboko razumije. Renato Baretić je očito takva osoba.

I da se vratim na početak, na opremu naslovnice: »kut bijele tkanine, ukrašen jednostavnom čipkom«, iza koje je nepregledna morska pučina, sugerira nešto vrlo jednostavno i svakodnevno. Ne dajte se prevariti — upravo iza te obične tkanine krije se priča nakon koje ćete poželjeti biti bolji.

MILOVAN TATARIN

243

Rušenje mita o ženi s plakata

Rujana Jeger: *Posve osobno*. Profil, Zagreb, 2003.

Jedno mi, zapravo, nikad nije bilo jasno. Naime, držeći kako s vremena na vrijeme svakako treba zagledati u različite časopise namijenjene ponajprije ženama — u kojima se, međutim, uvijek nade i, kako se to kaže, »kuta za muškarce« — neprekidno sam se suočavao s jednom te istom nelogičnošću. Temeljno koncepcijsko polazište svake od takvih tiskovina jest stil, doslovno nas se na njega nagovara, moramo ga otkriti, biti dosljedni u njegovu oblikovanju, gotovo se satiremo kako bismo ponijeli etiketu osobe prepoznatljive po stilu. A stil je nešto posve individualno, razlikovat ćemo se od drugih upravo po tome što nećemo slijediti modni diktat, nosit ćemo ravnu kosu i kad su u modi lokne, nećemo odrezati šiške zato što je to trendi, poput

Nine Violić umjesto kakve ženstvene torbice prebacit ćemo preko ruke borosanu ili pak plišanoga magarčića itd. A opet, čim malo zalistate časopis, shvatite da vam viču: »Ovoga je proljeća aktualna boja kivi! Morate imate upravo nešto takvo; ako nemate, uopće niste *in*, zapravo ste staromodni, zaostali, propao slučaj...« Nedavno čitam kako se ne znam više tko zahvaljuje stanovitim gospodicama koje su se hrabro razodjenule i pokazale pokoji kilogram viška i svoje ne baš aerodinamične linije, fotografima koji fotografije nisu retuširali, a sve to na stranici na kojoj se reklamira, ako se dobro sjećam, »Dove« proizvod koji će vas — zar ste sumnjali? — učiniti vitkima i upravo kilograme, koje su spomenute gospodice hrabro i bez kompleksa izložile oku javnosti, zauvijek skinuti. Pitam se gdje je tu logika? Po čemu to trebamo biti posebni? Slijediti trend ili ne? Biti originalni izvan svake mode i njegovati svoj stil bez obzira na sve, makar i ne bili po ukusu *Ellea*, *Cosmopolitana*, *Mile*, *Tene* i inih, slično profiliranih magazina za osviješten ženski svijet? Makar nas trendseteri i metroseksualci gledali ispod oka i s podsmijehom?

Kakve sve to veze ima s knjigom Rujane Jeger *Posve osobno*? Ponajprije, riječ je o kolumnama koje je ta autorica autobiografskih zapisa *Darkroom* (2001) između 1999. i 2003. objavljivala u *Cosmopolitani*, visokoestetiziranom časopisu za, popularno kazano, cosmo-djevojku. Drugo, jer je u tim tekstovima na neki način, barem se meni tako čini, polemizirala s onim što promovira taj isti časopis na čijim je stranicama pisala o tipično ženskim problemima. I treće, jer je kušala ironizirati mit o ženi s plakata, savršeno izdizajniranoj Veneri koja u svakome trenutku izgleda tip-top, ne muči je nijedan ovozemaljski problem i ne obavlja nijednu fiziološku radnju u toaletu. Valjda zato na naslovnici knjige fotografija autorice koja se bavi nečim tako intimnim kao što je izbrijavanje pazuha. Dakako, profil časopisa uvelike je odredio

sadržaj kolumnističkih zapisa, te kratke prozne forme koja dopušta posve subjektivno viđenje problema koje, zapravo, nikoga ne obavezuje, ali može, ako ne pomoći, onda barem usmjeriti čitateljsku misao u nekom drugom pravcu od dotadašnjega, odnosno okuražiti je. To pak znači da je Rujana Jeger pisala o eminentno ženskim problemima: njega tijela, menstruacija, sazrijevanje, idealan muškarac, kupovina, ženska očekivanja, samoća, kvarcanje, skupi kozmetički proizvodi lijepo upakirani koji će vas preko noći pretvoriti u drugu osobu, silikoni itd. Pritom se pozivala isključivo na osobno iskustvo, nerijetko u cijelu priču uvodeći baku i majku, ne bi li pokazala kako su neki problemi doista vječni, no primjetljivi su i izvjesni pomaci.

Zanimljivo bi bilo istražiti koliko takav tip kolumni ima stvarnoga utjecaja, ima li on može biti i kakvu, uvjetno kazano, prosvjetiteljsku funkciju, pomažu li doista Rujanini i njezinima slični tekstovi u, makar i polaganom, mijenjanju svijesti o položaju žene u društvu i njezinu emancipiranju. Što bi takvo istraživanje pokazalo, može se samo nagađati, no jedno je vjerojatno: koliko god autorica ironizirala zahtjeve koje agresivna propaganda velikih kozmetičkih ili modnih kuća nameće čovjeku — bez obzira kojega je on spola — teško mu se u cijelosti odhrvati mehanizmu pritiska, pa može se reći i prisile u usvajanju novih trendova. Ipak, treba znati i ovo: problemi o kojima razglaba Rujana Jeger možda doista tlače sve žene svijeta, razlika je tek u načinu njihova rješavanja, čak i mogućnošću artikuliranja. Hoću, zapravo, reći da većina potencijalnih čitateljica nikad neće, čak i da dode do knjige *Posve osobno*, biti u prilici otklanjati ih onako kako predlaže, primjerice, *Cosmopolitan*, o svim tim skupim i preskupim preparativnim proizvodima da i ne govorim. Zbilja je ipak nešto drugo i negdje drugdje, a ne na sjajnim stranicama. Slikovito kazano: razlika između stvarnosti i njezine slike u tekstovima Rujane Jeger po prilici

je identična razlici mjesta žene u petrarkističkim sastavcima i konkretnoj šesnaestostoljetnoj stvarnosti Dubrovnika ili bilo koje druge dubrovačke komune rečenoga vremena. Svjesna je toga i autorica pa u kolumni *Žene u Iraku* ironično zapisuje:

Dok ovo tipkam svojim ručicama ukrašenim french manikurom, srebrnim prstenom i narukvicom koji koštaju kao prosječni dohodak jedne omanje obitelji u Iraku, na sebi imam (samo u odjeći) još jednu prosječnu godišnju školarinu u Indoneziji (a sve je H & M, da sam Carrie Bradshaw, imala bih na sebi jedan prosječni godišnji dohodak obitelji u Hrvatskoj, hi-hi!), našminkana sam L'Orealovim novim sjenilom Glam Shine No. 11 Rose Crystal, Ideal Balance make-upom i Volume 4X maskarom. Ah, da ne spomenem da na sebi imam Palmers čarape koje koštaju 159 kn, a 100% neće preživjeti ovu večer. Kupila sam ih danas. Dakle, tako oboružana, preparirana glatkom kožom koju sam jučer zgulila Philipsovom napravom pa danas premazala najnovijim L'Orealovim mlijekom za tijelo Sublimlift, koje bi mi trebalo reaktivirati stanice i usavršiti mi kožu, sjedam pred kompjutor pisati o ženama u Iraku! (str. 61)

Neovisno o činjenici čestoga spominjanja znamenitih »marki« kojekakvih priprava, odjevnih predmeta i sličnog aksesorija, što svakako sugerira praćenje pomodnih noviteta, ipak mi se tijekom čitanja tekstova skupljenih u knjigu *Posve osobno* nametnuo osjećaj koji bih veoma neprecizno mogao definirati kao opiranje. Zapravo, riječ je o nekovrsnoj rascijepljenosti između onoga što se traži i onoga što bismo željeli, uz neprekidno posrtanje i podlijevanje trendovima, neovisno ticali se oni odijevanja, *make-upa* ili tjelesnoga izgleda. Dakako, proizlazi da su žene izloženi permanentnom procesu uskladjivanja s onim što se preporučuje, pa se iz Rujanih kolumni razaznaje da su one zapravo žrtve u vječnoj utrci koja se zove traganje za samom sobom. Zato autorica na neki način govori i o zbunjenosti, o opiranju svim tim izvanjskim uresima koji često idu protiv osobnosti, a ne njoj u susret, kako bi se na prvi pogled moglo zaključiti. Uku-

pni dojam koji knjiga ostavlja jest kritika posvemašnjega, a podmukloga nastojanja da se, prvo, poništi individualnost, svede na jednoobraznost utjelovljenu u *in* boji, frizuri i sl., a drugo, riječ je o usmjeravanju pozornosti isključivo na izvanjsko, koje više nema nikakve veze s razvijanjem hermeneutičkoga napora u otkrivanju onoga što se krije iz trendi izgleda. Jer, autorica je u svojim napisima ironična i cinična, ponajprije prema sebi, a onda i prema drugima. I, to mi se čini zdravim. Ne samo zato što držim da su ironija i cinizam obilježja dobro profiliranoga individualca koji misli svojom glavom i ne trebaju mu nečije sugestije koje bi podboltale krhki ego, nego i zato što se samo tako čovjek može održati u svijetu koji ga zbunjuje *pret-a-porter* revijama vezanim uz godišnja doba. Dakako, trebamo se razvijati, napredovati i mijenjati, no ritam i kvaliteta promjena sve su samo ne slijedenje modnih diktata.

Možda griješim, ali čini mi se da su kolumne Rujane Jeger zapravo bile posve inkompatibilne mjestu gdje su objavljivane, one su neka vrsta subverzivnoga elementa u *Cosmopolitanu*. Jer, u njima se ona zalagala za nešto što se ne da uskladiti sa šarenim reklamama spomenutoga časopisa. On nudi uravnilovku, ona nešto — kako i sam naslov kaže — »posve osobno«. A ta sintagma upravo sugerira demistificiranje svekolikih preporuka o tome kako biti svoj i originalan i kako pronaći famozni stil. Što se mene tiče, Rujana je — pišući o problemima ženskoga svijeta — na neki način bila kukavičje jaje *Cosmopolitanu*, jednostavno se, možda i nesvjesno, rugala onome što je taj i svi njemu slični časopisi nudio. Ona je govorila: Djevojke, budite takve kakve jeste, budite svoje, ne podliježite suvremenim mitovima, pojedite što želite, kršite odluke koje ste donijele, ne vjerujte fitness klubovima jer oni ne podižu samopouzdanje, nego upravo obratno — uništavaju ga... Konačno, a zašto bi svi bili vitki, vječno mladi, izdepilirani?

Pritom, mehanizam obrane od svega onoga što nam se svakodnevno nudi kako bismo imali kvalitetniju kožu, sjajniju kosu i zategnutiju stražnjicu vrlo je jednostavan. Nasmije se svemu, izrugaj se svemu, a najmanje pritom štedi sebe. Zato Rujana na jednom jestu kaže:

Sprdam se sa svime i sa svima, a najviše sa sobom. To mi, naravno, daje kredit pa se nitko ne smije uvrijediti uhvatim li ga u mlin. Prema sebi sam valjda toliko grozna da me jedna novinarka začuđeno pogledala kada smo se upoznale i rekla: Pa ti nisi ni ružna ni debela ni nespreatna. Vjerojatno, objektivno, nisam. Ali ako ću preuveličavanjem svojih negativnih osobina nekoga uspjeti nasmijati i učiniti da se osjeti bolje, ja sam sretna. Tako obično i tješim svoje prijateljice kada se osjećaju loše. Uvijek se potrudim svoju situaciju prikazati daleko katastrofalnijom pa ženama valjda bude lakše. (str. 161)

Eto, u tom ulomku sažet je smisao kolumni Rujane Jeger — utješiti nekoga, točnije, žene. Samo, postavlja se pitanje zašto su one tako neutješne ako ne izgledaju kako kakav fotomodel, zar je to tako strašno? Zar ljudsko biće nema i drugih kvaliteta po kojima bi bilo vrijedno, zar se kvaliteta doista krije u onome što je pogledom obuhvatljivo? Nije, to znamo, i na to je Rujana Jeger ukazivala u kolumnama. Ukoričene u knjigu, kolumne Rujane Jeger dobivaju jedno posve novo značenje nego što su ga imale kad su tijekom godina objavljivane u *Cosmopolitanu*. One sada govore o svjetonazoru koji ipak isključuje uklapanje u kakav trenutačni modni okvir, ne skrivaju da je moguće koketirati ili isprobavati, točnije rečeno, povesti se za nečim aktualnim, ali da na kraju krajeva ipak u svemu treba biti »posve osoban«, što će reći — posve osobit.

MILOVAN TATARIN

Tristo režija Tita Strozziya

Ana Lederer: *Redatelj Tito Strozzi*.
Meandar, 2003.

Na početak ovog teksta prikladnim mi se čini smjestiti tvrdnju istaknutu u proslavu knjige *Redatelj Tito Strozzi* Ane Lederer, a ondje stoji da je povijest moderne europske režije zapravo povijest europskoga kazališta u minulom dvadesetom stoljeću, baš kao što vrijedi i obratno, da se povijest modernoga kazališta može promatrati i kao povijest moderne režije. U tom suodnosu važan je doprinos dao i redatelj Tito Strozzi (1892.–1970.) afirmirajući se kao jedan od najvažnijih sudionika hrvatskoga kazališnoga života u dvadesetom stoljeću, kao redatelj, dramatičar, glumac, pedagog, prevoditelj...

U svakom slučaju, riječ je o čovjeku koji je zadužio hrvatsko kazalište, uz to i književnost i cjelokupnu hrvatsku kulturu, tragovi njegova rada još uvijek su prisutni, a do izlaska ove knjige u teatrološkoj literaturi Strozzi se spominje doduše kao važan sudionik, no nerijetko je bio samo »jedan od« važnijih. Najnoviji i značajniji prinos proučavanju umjetnikova rada učinjen je 1992., kad je — uz stotu obljetnicu njegova rođenja — u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu održan znanstveni kolokvij o Strozzijevju radu. Tri godine kasnije objavljen je i zbornik u kojemu su tiskani i radovi sa znanstvenoga kolokvija o Juliju Benešiću, održanom 1991. Strozzijev rad prije je toga nalazio mjesta u teatrološkim sintezama poput *Povijesti hrvatskoga kazališta* Nikole Batušića i u *Istoriji jugoslavenske režije (1861–1941)* Josipa Lešića. Osim toga, svakako valja ubrojiti i knjigu *Osvrnuh se sjetno* (1988.) Elize Gerner, glumice i Strozzijeve supruge koja je

autorici prijateljski omogućila uvid u dio Strozzijeve ostavštine. Zanimljiva je činjenica da je Strozzi najčešće spominjan kao glumac, potom kao dramatičar, a tek na kraju kao redatelj. Sve to svjedoči i o nedovoljnoj istraženosti Strozzijeva rada, a upravo je knjiga teatrologinje Ane Lederer značajan i dosad najtemeljiti i najopsežniji prilog povijesti hrvatskoga kazališta i režije kad je o Titu Strozziju riječ. Svakako valja napomenuti da je knjiga *Redatelj Tito Strozzi* neznatno skraćena autoričina doktorska disertacija s naslovom *Redateljski opus Tita Strozzija u kontekstu hrvatskih redateljskih poetika* obranjena u lipnju 2002. na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Riječ je, dakle, o suvremenom znanstvenom — teatrološkom — pristupu koji se pomno i sustavno usredotočuje ponajprije na Tita Strozzija i njegov obol kazališnoj povijesti protekloga stoljeća. Naime, djelomična i nedovoljna istraženost Strozzijeva rada umnogome je zamaglila objektivnu sliku hrvatskoga kazališta toga vremena u kojemu je — uz Branka Gavellu i Ivu Raića — upravo Tito Strozzi trasirao budućnost koju mi danas doživljavamo kao suvremenost.

Koliki je Strozzijev udio u povijesti hrvatskoga kazališta, svjedoči deset poglavlja ove knjige u kojima je Ana Lederer temeljito izložila sva područja umjetnikova rada. Od iznimne su vrijednosti brojne bilješke na dnu stranice koje svjedoče o autoričinu marljivom istraživanju teatrologijske građe — najveći dio čuva se u Muzejsko-kazališnoj zbirci Odsjeka za povijest hrvatskoga kazališta HAZU — ali i stvaraju jasnije obrise vremena u kojemu je Tito Strozzi živio i radio te potkrepljuju autoričine teze. Osim toga, u knjizi se navodi i brojna dosad neotkrivena i nepoznata građa (primjerice, njegove bilješke za udžbenik). Nakon proslova dolazi poglavlje o redateljskim poetikama prije Tita Strozzija, što je zapravo mali kazališnopovijesni podsjetnik u kojemu se, između ostalih, redaju imena Stjepana Miletića, Josipa Ba-

cha i Ive Raića te se raščlanjuje njihov kazališni rad, potkrijepljen citatima iz kazališnih kritika njihova vremena i temeljnih teatroloških knjiga. Slijedi poglavlje s pregledom Strozzijeva kazališna opusa u kojemu autorica posebice ističe Strozzijev širokogrudan i mnogostran pristup kazalištu u kojemu su supostojali i u suodnosu živjeli i Strozzi redatelj (s tristotinjak naslova), i Strozzi glumac, i Strozzi dramski pisac, i Strozzi organizator i voditelj glumačke trupe, a sve su se te njegove »uloge« medusobno prožimale na način da Tito Strozzi nijednu od navedenih »uloga« nije igrao odijeljeno od ostalih, nego je uvijek na umu imao pozornicu i kazališni čin. Zato se i može reći da je razumio »pravo biće teatra«. Takva svestranost dvadesetih i tridesetih godina odlikovala je i europske kazališne umjetnike kao što su Antoine, Stanislavski, Reinhardt... Autorica je Strozzijev sveukupan kazališni rad podijelila na dva razdoblja u kojima je godina 1945. postavljena kao razdjelnica. Do 1945. Strozzi je nastupao u kabareu, bavio se filmom (osnovao je i tvrtku »Strozzi-film«), radio je kao nastavnik na glumačkim školama, vodio Dječje carstvo, prevodio te jednu sezonu (1936./1937.) bio i direktorom drame HNK. Sudeći prema umjetnikovu dnevniku, prvo razdoblje obuhvaća 183 režije i 1622 nastupa. Drugo razdoblje započinje šestomjesečnom zabranom rada koju je Strozziju odredio A. Cilić zbog dramatizacije *Ognjišta* Mile Budaka. U drugom razdoblju Strozzi se, kao pripadnik građanskoga društva, nakon 1945. našao na udaru ideoloških vjetrova, posebice iz razloga što je i u doba NDH radio u svojoj matičnoj kazališnoj kući. Međutim, ljubav prema kazalištu i vlastiti nemiran duh nisu mu dopustili čekanje pa je nakon 1945. nastavio svoj posao, premda u mnogo manjem opsegu. Tako je u drami HNK režirao 27 premijera, a po odlasku u mirovinu postavio je svega četiri predstave. Šezdesetih je režirao izvan Zagreba: u Splitu, Varaždinu, Karlovačkom kazalištu, ali uspjeh je

požnjeo i u Zagrebačkom gradskom kazalištu Komedija kad je, ne mogavši to učiniti u svojoj matičnoj kazališnoj kući, o pedesetoj obljetnici svoga rada režirao *Buniduha Kerempuha* doživjevši 22. ožujka 1970. svoju posljednju premijeru. Umro je dan kasnije.

Svakome tko ovu knjigu uzme u ruku — a za pretpostaviti je da će je rado pročitati svatko tko se na ovaj ili onaj način bavi kazalištem i književnošću — odmah će biti jasno da je Ana Lederer odabrala najbolji mogući pristup. Najprije, postigla je da Tita Strozziya doživimo doista kao čovjeka od kazališta, kao umjetnika koji je kazalište uvijek doživljavao totalno. Osim toga, autorica je studiozno pristupila i prilikama koje su vladale u Strozziyevu vrijeme pa je svoj rad smjestila u estetski, kulturološki, književni i politički kontekst. Takav pristup omogućio joj je da Strozziyev redateljski opus raščlani na tri faze. Prva faza obuhvaća vrijeme od 1922. do 1926. godine, druga do 1945., a treća se nastavlja do Strozziyevе smrti. Tako njegovu prvu redateljsku fazu bitno označava hrvatski scenski ekspresionizam. Strozzi se očituje kao pripadnik nove generacije koja nastoji oko nove poetike. U to vrijeme teoretskim su se člancima javljali Ka. Mesarić i J. Kulundžić, a scenski ekspresionizam vidljiv je u Gavellinu radu. Prva Strozziyeva dramska režija je Claudelova *Blagovijest* 1922. u kojoj dolazi do izražaja redateljevo vlastito istraživanje teatarske forme koja se ponajprije usredotočuje na radnju, dinamiku i tempo. Najradikalniji redateljski pristup očitovao se u Mesarićevim *Kozmičkim žonglerima*. U svojoj drugoj fazi Strozzi proširuje interes režirajući 1928. (i 1941.) Gundulićevu *Dubravku* i nastavlja jući raditi na starijoj hrvatskoj drami. Osim toga, redatelj se rad usmjerava prema stranom repertoaru druge polovice 19. i početka 20. stoljeća (Wedekind, Bruckner, O'Neill, Büchner, Pirandello). Scenski je prostor stiliziran, a u središte je stavljena glumačka interpretacija. Trideseti-

tih godina Strozzi režira Shakespearea, ali i dramaturgije Dostojevskog i Tolstoja. U trećoj fazi Strozzi je na udaru socrealističkih kritičara koji se gnušaju njegova građanskoga kazališta, a redatelji ga čak optužuju da je »antistanislavskijevac«. U toj fazi Strozzi se ponovno laća *Dubravke*. U polemici s kazališnom kritikom pedesetih godina nastaju njegova *Kazališna pisma* u kojima s redateljskog stajališta promišlja suvremeno kazalište. Ako je riječ o Titu Strozziyu kao redatelju, vjerojatno je najzanimljiviji dio knjige u kojemu se, radi analize njegovih redateljskih postupaka, iznose rekonstrukcije pojedinih predstava. Tako se čitatelju predočava izgled pozornice, scenografija, kostimi, pojedini glumci — kao da upravo sada traje predstava. Te su rekonstrukcije od autorice zahtijevale i veliko znanje o povijesti hrvatskoga kazališta i o Titu Strozziyu, ali i mnogo strpljenja i predanosti u mukotrpnom pregledavanju skica, fotografija, tekstova predstava, kazališnih kritika...

Sljedeće poglavlje posvećeno je Strozziyevim opernim režijama u kojima se dokazao kao vrstan redatelj koji je dao svoj obol umjetničkome formiranju scenske slike hrvatskoga opernoga kazališta. Suvremenom opernom režijom prije Strozziya bavili su se i Miletić, Raić te Gavella. Strozzi se opernom režijom bavio kontinuirano od 1925. (Gounodov *Faust*) do 1967., a repertoar njegovih opernih režija pokazuje iznimno zanimanje za domaću operu, tridesetih režira suvremena operna djela, Wagnerove glazbene drame i Verdiyevе opere. Gostuje kao redatelj u Rijeci i Splitu, ali i u inozemstvu, a okušao se i kao redatelj komičnoga glazbenog repertoara u zagrebačkoj Komediji. Strozziyevе glazbene režije ističu se poštivanjem glazbene dramaturgije teksta te likovnošću scenskih slika.

U povijesti hrvatske dramske književnosti Tito Strozzi pamti se i kao dramatičar, a među njegovim se dramskim radovima ističu *Ecce homo!*, *Zrinski*, *Istočni*

grijež, Gaj... Autorica pomno analizira Strozzijeve drame, koje je on i režirao, a usporedivši i do sada nepoznate verzije, autorica je zaključila da se mijene u njegovu dramskom pismu podudaraju s mijenama u njegovu kazališnom radu.

Jedno je poglavlje u knjizi posvećeno i Strozziju kao pedagogu i teoretičaru glume. Strozzi je kroz trideset godina radio kao nastavnik na Državnoj glumačkoj školi (1920.–1929.), Glumačkoj školi (1934.–1944.), Zemaljskoj glumačkoj školi (1945.–1950.) i u Dramskom studiju pri HNK-u (1948.–1949.). Zanimljiv je podatak da 1950., kad se osnivala Akademija za kazališnu umjetnost, Strozzi nije pozvan na nastavničko mjesto. Naime, kad je pokrenuo osnivanje Dramskog studija i 1948. započeo s radom, Strozzi je režirao vrlo uspješnu *Oluju* A. N. Ostrovskog koja je doživjela četrdeset tri izvedbe, ali je unatoč svemu doživio ideološko, sasvim nekazališno, optuživanje i iznudena je njegova ostavka. S druge strane, Strozzi je pri pokretanju Dramskog studija zapravo imao na umu ideju o pokretanju vlastitoga kazališta. U svakom slučaju, umjetnik je imao razrađen koncept glume, a Ana Lederer opsežno analizira bilješke za njegov udžbenik koji je planiran u dva dijela: prvi bi se zvao *Analiza glume*, a drugi *Sinteza glume*, ali Strozzi je napisao samo prvo poglavlje. Iz brojnih rasutih bilješki zaključuje se da je Strozzi kao glumac najbolje uočavao zahtjeve i probleme glumačkoga posla, a svojim idejama bio je blizak Stanislavskome.

Posebnu vrijednost knjizi daje nekoliko priloga. Autorica je najprije sastavila repertoar režija Tita Strozzića, razvrstan na njegove režije drame, zatim opere i operete, potom baleta i na kraju glumačkih škola. Popisani su i prijevodi te bibliografija Tita Strozzića. Opsežan i pregledan popis literature čitatelju nudi smjernice za daljnje proučavanje, a detaljno kazalo imena, kao i brojni međunaslovi, pridonose jednostavnom snalaženju na šesto pedeset

stranica knjige. Osim toga valja istaknuti i brojne likovne priloge, prizore iz pojedinih predstava, preslike kazališnih cedulja, privatne fotografije, karikature koje dodatno obogaćuju ovaj doista reprezentativan i vrijedan portret Tita Strozzića. U svakom slučaju, hrvatska je javnost konačno dobila mjerodavnu analizu i vrednovanje umjetnikova rada koje potvrđuje autoričinu tezu da Tito Strozzi zauzima stilotvorno i konstitutivno mjesto u povijesti hrvatskoga kazališta.

LUCIJA LJUBIĆ

249

Ogled o svjetskoj književnosti

Milivoj Solar: *Povijest svjetske književnosti. Kratki pregled*. Golden marketing, Zagreb, 2003.

Godine 2003. hrvatska čitateljska javnost upoznata je s nekoliko nadasve zanimljivih književnopovijesnih pregleda. Tu ponajprije mislimo na kontroverznu *Povijest hrvatske književnosti* Slobodana Prosperova Novaka i sintetsku *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Krešimira Nemeca. I dok je Prosperov Novak spretno pogodio akademski *nerf* te ušao u polemiku s cjelokupnom književnom javnošću, i dok je Nemeć uspješno okrunio svoj kapitalni projekt povijesti domaće romaneskne produkcije, negdje na margini akademskog interesa ostala je *Povijest svjetske književnosti* Milivoja Solara. U predgovoru svojega *Kratkog pregleda* Solar napominje da svaki »pregled povijesti svjetske književnosti teško da može biti nešto drugo doli svojevrсна priča o pustolovinama ljudskog duha

koje vjerojatno ujedinjuje jedino činjenica što se mogu, barem danas i barem s jednog određenog sajališta, shvatiti kao pokušaj da se ostvare ako već ne posve iste, a ono vrlo slične svrhe:« (7) Pojam *povijesti svjetske književnosti* danas nam se čini posve paradoksalnim, a ako već govorimo o projektu pisanja iste, onda nam se i polazišta za taj projekt čine znanstveno neutemeljenima. Naime, danas već inflatoran pojam *svjetske književnosti* prvi put javlja se u Goethea — i to u tri oblika: kao *svjetska književnost*, zatim kao *opća svjetska poezija* i, naposljetku, kao *opća književnost*. Jasno je da u Goethea ti pojmovi imaju jednaku semantičku težinu — oni označavaju svojevrsno *novo doba* u razvoju nacionalnih književnosti u kojem se svaka pojedina književnost nastoji povezati s ostalima, bilo izravnim ili neizravnim utjecajem, prevodenjem i sl. Danas se taj frazem koristi u tri naoko odvojena značenja: (1) kao skup svih nacionalnih književnosti bez obzira na stupanj njihove povezanosti, (2) kao skup »velikih« književnih djela čija je vrijednost univerzalna i (3) kao poredbeno proučavanje pojedinih nacionalnih književnosti.

Prvo navedeno značenje pojma nastaje na temelju pretpostavke da se nijedna nacionalna književnost ne razvija samostalno, posve odvojena od književne kulture susjednih naroda ili prostora. Ipak, formula »svjetske književnosti« nije naprosto zbroj »nacionalnih književnosti«. Isto tako, ona nije neka umjetna tvorba, svojevrsni amalgam ili *melting pot* književnih kultura zemaljske kugle. Solar nam to lucidno dočarava usporedbom s pojmom *svjetskoga jezika*: »(...) 'svjetski jezik' ili je umjetni jezik poput, primjerice, esperanta, ili je jezik koji ima mnogo govornika i veliko značenje u međunarodnom sporazumijevanju, no nipošto nije pojam koji bi okupljao sve poznate jezike. Ako se tako razmišlja i o književnosti, svjetska književnost mogla bi biti tek nabranje pojedinih književnosti, ali povijest bi pri tome pripadala jedino

svakoj ponaosob; jedinstvena povijest svjetske književnosti bila bi naprosto fikcija.« (10) Pojam svjetske književnosti, u drugom navedenom značenju, poklapa se s onim što smo, od razdoblja aleksandrijske škole naovamo, znali nazivati *književnim kanonom*. Od najstarijih kataloga antičkoga doba, preko rigidnih klasifikacija kršćanskih pisaca, zatim poetika humanizma, renesanse i baroka, sve do moderne institucije književnog nobelovca, *bookera* ili Bloomovog *zapadnog kanona*, taj je pojam obuhvaćao književna djela iznimne vrijednosti, svojevrsne *klasike* književne i kulturne baštine svijeta. Ipak, promatramo li pojam književnog kanona iz poredbenopovijesne vizure, uvidjet ćemo da je u određenim kulturnim sredinama postojalo posve osobito shvaćanje klasika, kao svojevrsnih posrednika kanona, te se stoga *eksplozija utjecaja* nije širila izravno. Posljednje navedeno značenje pojma svjetske književnosti proizlazi iz često prisutne *zbrke* između predmeta i znanstvene discipline koja taj isti predmet proučava, u ovom slučaju — poredbene (povijesti) književnosti.

Bilo kako bilo, ostaje jedna zanimljiva činjenica. Naime, uz sve navedene poteškoće i nedoumice, aporije i zablude teorijske i metodološke prirode, taj *kišobranski* pojam svojim korisnicima zadaje mnogo manje muka nego što bismo očekivali. Gotovo da postoji svojevrsan *konsenzus* o tome koja bismo djela, ili koje pisce, trebali svrstati pod okrilje svjetske književnosti. Tu će se redovito naći i Homer i Biblija, Ep o Gilgamešu i Mahabharata, Cervantes i Shakespeare, Proust i Bulgakov, Faulkner i Joyce, Kafka i Calvino, Borges i Márquez, i mnogi drugi. Ipak, postavlja se pitanje: proizlazi li to *prešutno slaganje* iz tradicije p(r)oučavanja kanonskih djela književne kulture Svijeta? Nije li upravo naše poimanje književno vrijednog, klasičnog, baštinskog i, u krajnju ruku, *svjetskog*, nametnuto selektivnim karakterom nastavnih programa, *mainstream* kazališnih inscenacija, filmskih i televizijskih ek-

ranizacija i sl.? Milivoj Solar, u uvodnom poglavlju naslovljenom *Pretpostavke povijesti svjetske književnosti*, ipak pokušava razriješiti *semantički čvor* koji je nastao u naslovnoj sintagmi knjige — i to trima jednostavnim tezama. »Prva je pretpostavka da je povijest svjetske književnosti moguća jedino kao projekcija, i to kao projekcija samo s jednog mogućeg motrišta.« (14) Pisanje povijesti književnosti na taj je način nužno određeno motrištem samoga autora, njegovim znanjem, jezikom koji govori, povijesnim trenutkom u kojem piše i, naravno, kulturom kojoj pripada. »Druga se pretpostavka odnosi na shvaćanje povijesti i autonomiju književnosti.« (14) Povijest književnosti, bilo koje pa tako i svjetske, ne može se napisati »ako se ne pretpostavi da se književnost načelno može razlikovati od filozofije, od znanosti, od religije i od svake druge jezične djelatnosti.« (14) Ipak, suvremenom čitatelju i istraživaču posvema je jasno da je književnost »samo jedan izraz kulture kao cjelovitog načina života.« (15) Točnije, na književni razvoj djeluje mnoštvo društvenih, političkih i ekonomskih čimbenika. »U najširoj perspektivi povijesti svjetske književnosti to se ipak naprosto mora u velikoj mjeri zanemariti: golem prostor i vremenski obuhvat onemogućuju da se odgovarajuća pozornost posveti cjelini okružja u kojem se svjetski vrijedna književna ostvarenja nužno pojavljuju.« (14) Treća Solarova pretpostavka odnosi se na književne epohe kao rezultante postojanja tzv. *dominirajućeg zajedništva* u određenom vremenskom trenutku. Evolucijska shema posvema je neprikladna za proučavanje i razvrstavanje književnih procesa naprosto stoga što se nacionalne književnosti nisu razvijale sukladno. Određene književne poetike, konstitutivne za neku epohu, javljale su se u različito vrijeme u različitim književnim tradicijama. Prisjetimo se samo »zakašnjelog« klasicizma u svim europskim književnostima osim francuske, stilskog sinkretizma i heterogenosti u europ-

skim književnostima 18. stoljeća (barok, rokoko, klasicizam, sentimentalizam, predromantizam), zatim rane talijanske renesanse — stoga i rane pojave petrarkističkih pjesničkih obrazaca u hrvatskoj književnosti i sl. »Ako smo svjesni tih pretpostavki, povijest svjetske književnosti očito mora biti naprosto neka vrsta ogleđa o svjetskoj književnosti, takvog ogleđa kakav poštuje težnju našeg doba da nekom poviješću objasni sve što postoji. Pa, ako danas svatko misli da može napisati — ili barem ispriopovijedati — povijest vlastitog života, ako znanstvenici uporno pišu povijesti gradova, država i naroda, pa i povijesti životinja, Zemlje i Sunčevog sustava, sve do povijesti i samog vremena koje je — kažu fizičari — krenulo u velikom prasku prije nekih petnaest milijardi godina, onda ni povijest svjetske književnosti ne može biti suvišna.« (16)

Solarova *Povijest svjetske književnosti* raščlanjena je na deset poglavlja, uz uvodno i zaključno. Svako poglavlje autor je naslovio koristeći tradicionalne periodizacijske oznake europske (književne) historiografije — antika, srednji vijek, renesansa, barok, klasicizam i prosvjetiteljstvo, romantizam, realizam i modernizam. Prva dva poglavlja nakon uvoda, *Usmena kultura. Mitologija* i *Drevni istok. Temelji velikih religija*, opisuju *pretpovijest* povijesti književnosti: od sumerske i akademske mitologije, preko egipatske, židovske i indijske, sve do arapske i kineske mitske tradicije. Autor nam ovdje prikazuje svu raskoš europske i dalekoistične usmene kulture, tradicijski i običajno uvjetovane, te pokušava ustvrditi modele njihova prenošenja kroz povijest. Zanimljivo je da na tom putu čitatelju predstavlja i osnovne teorijske koncepte Claudea Lévi-Straussa, Sigmunda Freuda, Bronisława Malinowskog, Erica Havelocka i dr. Religijski, odnosno mitološki, obrasci i vjerovanja, zasigurno su u temeljima svjetske književnosti, ali — napominje autor — »ustvrditi, doduše, da je u mitologiji 'tajna' početaka svjetske knji-

ževnosti, bilo bi ipak pretjerano, jer bismo lako izgubili iz vida razliku između mitskog vjerovanja o obveznoj istini i neobveznosti fikcije koja nam barem danas omogućuje da govorimo o estetskoj dimenziji književnosti. No, tko ne želi mitom započeti, vrlo lako mitom završava, jer samo ako možemo razabrati kako jedinstvo tako i razlike, povijest književnosti neće postati novom mitologijom.« (38) Nakon toga slijedi zanimljivo poglavlje o antičkoj književnosti. Autor nam ovdje pokušava dočarati raznoliki žanrovski sustav stare Grčke i Rima, te iščitati značenje istih za razvoj cjelokupne književne kulture zapadnoga kruga. Jedno od najzanimljivijih poglavlja u knjizi zasigurno je ono o književnosti i kulturi srednjega vijeka. Naime, »književna epoha srednjeg vijeka«, napominje autor, »mora se prije svega opisati kao epoha procesa, u najširem smislu riječi procesa nastajanja onoga što će postati književnost europskog kulturnog kruga, pa čak u nekoj najširoj projekciji i svjetska književnost.« (95) Solar ovdje opisuje svu slojevitost srednjovjekovne književnosti, jezičnu, političku i ekonomsku, te — uspostavljajući osebujan *niz* pisaca filozofa, teologa, epika, dramatičara i lirika — čitatelju predstavlja epohu *dugoga trajanja* u kojoj su stvorena temeljna djela mnogih nacionalnih književnosti, ali i osnovne jezične pretpostavke (latinski!) za nastanak svjetske književnosti. Autorov prikaz renesansne i barokne književnosti slijedi klasičan obrazac ovakvih pregleda. U početku se daje kratak opis pojma, naziva epohe, zatim kratki pregled njegove uporabe, poetička osnovica razdoblja te, naposljetku, osnovna strujanja u književnoj kulturi dotične epohe s autorima–predstavnicima. Isti princip Solar koristi i u opisu »vremenskoga razdoblja« klasicizma i prosvjetiteljstva. Naravno, ovdje se stvar dodatno komplicira iz nekoliko razloga. Prvo, prijelaz iz baroka u stilski sinkretizam 18. stoljeća nije istovremen u svim europskim književnostima. Zatim, postavlja se pitanje možemo li kla-

sicizam i prosvjetiteljstvo »odijeliti kao dva zasebna razdoblja ili ih valja spojiti u jednu epohu« (165). Naposljetku, postavlja se pitanje možemo li prosvjetiteljstvo uopće smatrati književnim razdobljem (epohom) ili je ono samo filozofska *tendencija* u čijem su se okrilju (pre)često nalazile stilske formacije baroka, rokoka, klasicizma, sentimentalizma i sl. Isti metodološki obrazac slijede i poglavlja o romantizmu i realizmu. Posljednje poglavlje, naslovljeno *Modernizam*, zapravo je sažetak inače opsežnije Solarove studije o književnim strujanjima u 20. stoljeću (*Suvremena suvremena književnost*, 1997.). Epohu modernizma autor je tako razdijelio na četiri temeljna vremenska razdoblja: *esteticizam* (s tendencijama kao što su simbolizam, larpurlartizam i sl.), *avangardu* (s tendencijama kao što su futurizam, ekspresionizam, nadrealizam i sl.), *kasni modernizam* (»nije odveć sretan naziv književnog razdoblja« (304), s egzistencijalizmom, teatrologijom apsurdna, tzv. modernim realizmom i sl.) i *postmodernizam*.

Hrvatskom će čitatelju možda biti najzanimljiviji *tretman* hrvatskih autora unutar pregleda svjetske književnosti. Navedimo, stoga, koji su to autori zaslužili svoje prisustvo u *Povijesti*. Abecednim redom, to su: Ivo Andrić, Ivan Aralica, Milan Begović, Ruder Bošković, Ivo Brešan, Danijel Dragojević, Džore Držić, Marin Držić, Ksaver Šandor Đalski, Nedjeljko Fabrio, Fran Krsto Frankopan, Ljudevit Gaj, Fran Galović, Ivan Gundulić, Drago Ivanišević, Radovan Ivšić, Jure Kaštelan, Ante Kovačić, Ivan Goran Kovačić, Josip Kozarac, Miroslav Krleža, Eugen Kumičić, Hanibal Lucić, Ranko Marinković, Marko Marulić, Antun Gustav Matoš, Ivan Mažuranić, Šiško Menčetić, Slavko Mihalić, Vladimir Nazor, Slobodan Novak, Pavao Pavličić, Franjo Petrić, Petar Preradović, Matija Antun Reljković, Ivan Slamnig, August Šenoa, Antun Branko Šimić, Antun Šoljan, Tin Ujević, Vladimir Vidrić, Stanko Vraz i Din-ko Zlatarić. Naravno, posvema je jasno da

je osnovni kriterij pri izboru autora koji će ući u *Povijest svjetske književnosti* bio onaj *komparativni*. Neki od navedenih autora obilježili su cjelokupno književno razdoblje (Držić, Gundulić, Šenoa, Preradović, Matoš), neki autori predstavljaju središnje ličnosti cjelokupne hrvatske književnosti (Krlježa, Andrić), neki su pak značajni kao predstavnici određenih poetičkih strujanja (Ivšić, Šoljan, Pavličić), kao promotori hrvatske književnosti i kulture (talijanski opat A. Fortis) ili kao prevoditelji (Frankopan), a neki su samo nositelji svojevrsne kulturnopovijesne važnosti (Gaj, Petrić). Autorovu bismo izboru mogli, naravno, prigovoriti — primjerice, Solar ne spominje poetsku važnost Ivana Bunića Vučića u razdoblju baroka, ne govori ništa o baroknom rusofilstvu Jurja Križanića, o Kamovljevim romanesknim eksperimentima, o svjetski poznatim književnicima kao što su Dubravka Ugrešić i Slavenka Drakulić, o mnogo prevedenom (izvođenom) dramatičaru Miri Gavranu, o Predragu Matvejeviću itd. Ali moramo imati na umu da je povijest svjetske književnosti nužno *izbor*, pa se stoga ne razlikuje u mnogočem od sastavljanja svojevrsne *Antologije svjetske književnosti*. Pokušajmo naposljetku odrediti neke bitne elemente Solarova književnopovijesnog rukopisa. Uvidamo da je autor u svoj povijesni pregled uvrstio ponajviše kanonskih autora zapadnoeuropske književnosti, zatim autore angloameričkog prostora, autore slavenskoga svijeta (npr. ruske romantičare, realiste, Dostojevskog i Bulgakova, Hašeka i Kunderu), skandinavske dramatičare, hispanoameričke postmoderniste, te pokojeg autora (ili djelo) kineske, japanske i indijske književnosti. Solaru je prvenstveno važno razotkriti *unutar-nju mehaniku* epoha i razdoblja, zatim imenovati i opisati osnovne stilske tendencije i pripadajuće im poetike, te — naposljetku — pobrojati osnovne autore te »vrhunce« njihovih opusa. Pritom se u potpunosti slijedi tradicionalni metodološki aparat poredbene književnosti i pripadajućih

joj disciplina (književne genologije, periodizacije, tematologije i sl.).

Promotrimo li Solarovu *Povijest* kao cjelinu uvidjet ćemo da takav pristup nema mnogo uspješnih prethodnika unutar hrvatske znanosti o književnosti. Ističemo, primjerice, velik *Liberov* projekt *Povijest svjetske književnosti* (1974–1982.) u sedam knjiga ili najnoviji zbornik *Lektira na dlanu* (2002.) D. Dude, S. Jurića, D. Šporera i A. Zlatar. Od individualnih sintetskih pokušaja valja istaknuti zadnje izdanje *Svjetske književnosti zapadnoga kruga* (1999.) Ivana Slamniga, koje do dana današnjeg nije prevladano. Knjiga Milivoja Solara, sve u svemu, ispunjava veliku prazninu u hrvatskoj književnoj komparatistici. Ipak, valja napomenuti da je ona tek *poticaj* na čitanje, nipošto čitanje *za ili u ime* nekoga. Logan Pearsall Smith (1865.–1946.) jednom prilikom je rekao: »Ljudi kažu kako je život prava stvar, ali ja radije čitam.« *Povijest svjetske književnosti*, napisana ili nenapisana, uvijek je projekcija *čitatelja* koji će, naposljetku, u svojoj glavi stvoriti neki imanentni redosljed autora i djela, osobnu periodizaciju i hijerarhizaciju vrijednosti. Solarov povijesni pregled stoga može poslužiti kao *kompas* u nepreglednoj šumi knjižvenih podataka, imena i djela. Čitatelj računalne ere ne može se oteti dojemu da ova knjiga služi kao *hipertekst*, svojevrsna *web stranica* koju će i autor i čitatelji, posve je svejedno, ubrzo nadopuniti novim podacima — i tako u nedogled — stvarajući svojevrsnu *mrežu* svjetske književnosti.

LEO RAFOLT

Staro i novo videnje hrvatske filozofije

Ljerka Schiffler: *Vetera et nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*. Biblioteka Filozofska istraživanja, Zagreb, 2004.

Sve knjige Ljerke Schiffler obiluju činjenicama i mnoštvom informacija a ova u tome prednjači, budući da sačinjava veliku sintezu cjelokupnog rada, tj. staro i novo videnje hrvatske filozofije, kako kaže sama autorica. Ljerka Schiffler je uvijek umjela ukazati na glavne čimbenike u odnosu na naše filozofe pa tako i u *Vetera et nova...* U tom smislu o tom kompleksu najsuptilnijih analiza koje su se utkale, kao što rekoh, u golemu sintezu koju će se svakako upamtiti, želim izreći nekoliko svojih zapažanja.

Sa svojom poznatom i učinkovitom akribijom te opsežnom erudicijom autorica je pokazala izvanrednu postojanost i sistematičnost u bavljenju našom filozofijom u jako velikom opsegu, od 15. st. pa tako rekući do naših dana, do Markovića, Arnolda, Bazale, Vuka Pavlovića i dr. Ona je, u stvari, nastavila promišljati sve probleme koje je ranije obrađivala, ali ih je sada znatno produbila i dala im odgovorajuću kritičku razinu. Očita je bila namjera da se našu filozofiju postavi u europski kontekst, da se sva bitna razmatranja uključe u raspravu o svim značajnim filozofskim pitanjima i da se također ukaže na nova pitanja. Autorica je ustrajala na tome da problematiku s područja filozofije književnosti prikaže neodvojivim dijelom filozofskih dijaloga. Odlika je takvog pristupa nadovezivanje na njezine dosadašnje vrijedne sudove svih spomenutih pojava. Lj. Schiffler je pokušala odgovoriti na to pitanje, da li sve poruke iz naše baštine stižu

do našeg današnjeg života »svjetske globalizacije«, jer je osjećala neraskidivu povezanost prošlosti sa sadašnjošću, prisutnost staroga u novome. Iako pribjegava čestim digresijama (i to bogatim podacima) vraća se uvijek svojoj konstanti — ne radi se o uvozu nego o afirmaciji »hrvatskog kulturnog bića«, koje zazire od apstraktnih filozofskih doktrina, a potvrđuje životnu filozofiju u jedinstvu istine i ljepote kroz umjetnost i znanost.

Uz pregled ideja hrvatskih humanista autorica se usredotočila na dosad malo obrađivanom opusu *B. Kotruljevića* ističući njegov pokušaj oblikovanja moralnih i društvenih vrлина trgovaca te je pri tome navela mnoštvo djela s kojima je on imao doticaj i koristio ih u svojoj težnji da iznese pohvalu dostojanstvu ljudskog znanja. Nadalje, iako je o *P. P. Vergeriju* postojala opsežna literatura, поблиže je nastojala odrediti njegove filozofske, pravne, etičke, religiozne i političke pojmove, zatim ukazati na njegovu kritiku vjere i morala njegova doba te istaći ulogu koju je imao u hermeneutici, no istovremeno je ukazala i na potrebu daljeg izučavanja tog zanimljivog autora. Baveći se *renesansnim* problemima estetike, autorica je dala ocjenu *Monaldijeva* tumačenja ljepote kao datosti po sebi, ali je posebno upečatljiv njezin pristup *Petrićevom* shvaćanju stvaranja i alegorije pri čemu iskaču poredbe s Leibnizom, Vicom i dr. Dajući sintetizirani pregled Petrićeva djela, istaknut je njegov utjecaj na G. Bruna u svezi panteizma i animizma, a posebno je naglašen njegov »mirotvorni govor« koji je i Gadamer držao osnovom modernog prosvjetiteljstva. Pišući o ulozi *enciklopedija*, sažimlje rezultate svojih ranijih istraživanja preko ocjena danih stranim i našim misliocima, kao što su F. Bacon, Hegel, Jasperes, Poincaré, Habermas, te Skalić, Marulić i Petrić koji se skupljaju u stav da se tu radi o promjenjivoj skali vrednovanja, ali koja znadu učiti i u okvir filozofskog mišljenja, kao u Skalića naprimjer, čije traženje jedinstvenog kruga znanja Schiffler smatra sukusom renesansnog stremljenja koje je suprotstavljeno današnjoj sveopćoj parcijaliziranosti. *Andrej-*

sovu filozofiju, pak, smatra primjerom zauzimanja središnjeg puta između filozofije i filodoksije, između opreka prosvjetiteljskog zauzimanja za mudrost i ulogu filozofije, što seže do Bazale te suprotnog stajališta Vergerija, Kunića, pa čak i Boškovića. U tom središnjem smislu istaknut je i *J. Dubrovčanin* koji je ukazivao na različitost filozofija. Zatim se razmatra problematika recepcije Erazma u nas, primjerice *M. Marulića*. U našu europsku tradiciju, u kojoj su Marulić i Bunić, autorica smješta i *Kavanjina* kao mislitelja o smislu i cilju ljudskog življenja u svrhu njegova poboljšanja. Njegova barokna poezija odražava probleme vječnosti i vremena, a njegovo nastojanje da pomiri iskustvo i refleksiju autorica smatra da seže do sljedećeg stoljeća — Spinoze, Leibniza, Pascala i Boškovića. Autorica raspravlja fenomen zajedništva jezika i mišljenja u 18. st., koji dopire do suvremenog filozofskog mišljenja Heideggera. Primjer je to *B. Staya*. Istaknut je didaktičko-filozofski segment u književnim djelima, kao u Reljkovića i niza drugih. Veliku je pažnju autorica posvetila hrvatskoj leksikografiji (Jambrešić, Đorđević, Kačić, te mišljenju izraženom u domaćem jeziku (Derkos, Babukić i drugi) pri čemu se prilaže Babukićev rječnik naziva. Autorica skreće pažnju na upozorenje Đ. Arnolda o opasnosti od specijalizacije, kao i na ono S. Zimmermanna kako društveni element zavisi od »čudorednih elemenata«. Baveći se filozofijom P. Vuk-Pavlovića autorica naglašava njegovu misao o krizi vrijednosti kao rezultata pozitivistički orijentirane kulture i morala. Knjiga se završava poglavljem o povijesti filozofije kao povijesti pitanja, a u širokoj panorami tih pitanja Ljerka Schiffler želi odgovoriti posebice na pitanje smisla i značenja poučavanja filozofije.

I doista, to je knjiga koju neće moći zaobići nijedan istraživač spomenutih razdoblja a posebice će biti od velike koristi mladim naraštajima studenata filozofije i književnosti.

HEDA FESTINI

Pogled izvana na hrvatske mitove i mitologeme

Joanna Rapacka: *Leksikon hrvatskih tradicija*. Preveo Dalibor Blažina. Matica hrvatska, Biblioteka Posebna izdanja, urednica Jelena Hekman, Zagreb, 2002.

Nedavno je u Matici hrvatskoj predstavljeno vrijedno Matičino izdanje — knjiga *Leksikon hrvatskih tradicija* ugledne poljske (nažalost prerano preminule) kroatistice i slavistice Joanne Rapacke. Knjiga je u Poljskoj objavljena 1997. godine (originalni naslov: *Leksykon tradycji chorwackich*) kao izdanje Instytutu Slawistiki PAN — Towarzystwo Naukowe Warszawskie, i po autoričinim riječima prvenstveno je namijenjena njezinim studentima kroatistima. Da knjiga može imati i dalje dosege i izazvati mnogo šire interese, bilo je jasno mnogima koji su knjigu upoznali, a da može biti ne samo zanimljiva nego i poučna i Hrvatima, očito je uočio i naš izdavač.

Prikazujući tu knjigu možda je najbolje poći od autoričinih namjera navedenih u uvodu knjizi. Prema njezinim riječima namjera joj je bila da svojim studentima približi višestoljetnu hrvatsku narodnu svijest i emocije na kojima se ona temelji kako bi s više razumijevanja pratili glavni predmet njezina poučavanja — hrvatsku književnost. Ona izričito napominje da ta knjiga ne može zamijeniti udžbenike o rečenom predmetu, nego je samo njihova nadopuna. Međutim, ta knjiga, premda namijenjena drugoj kulturnoj sredini, napisana je s toliko znanja o čitavu kompleksu hrvatske humanističke znanosti i misli, s toliko poznavanja cjelokupne hrvatske povijesti, kulture i našega mentalnog sklopa, da osim onima kojima je namijenjena vrlo

mного govori *nama samima* — o *nama samima*. Jer to je pogled izvana — ili sa strane — neopterećen našim mitovima što nas opsjedaju (da ne kažem — obuzimaju — kao demoni) i emocijama što ih vezujemo uz njih i uslijed kojih sami sebi mnogošta iz svoje prošlosti ne želimo priznati kao racionalne razloge razvoja naše povijesti i oblikovanja naše sadašnjosti. Ali to je i pogled utemeljen na činjenicama, na velikom znanju i prije svega na velikom prijateljstvu prema nama i svekolikim našim vrijednostima.

Što se tiče predmeta knjige i zadatka što si ga je autorica postavila pri njezinoj izradi, ona sama ističe kako upoznavanje s najvišim vrijednostima hrvatske kulture i njezinim simbolima ne smjera toliko proširivanju primateljeva činjeničnog znanja koliko proširivanju njegove kulturne obavištenosti u području kroatističke problematike, što bi trebalo omogućiti potpunije razumijevanje tekstova koji potječu s tog prostora, a u konačnici pomoći snižavanju komunikacijske barijere, koja je u slučaju manje poznatih kultura izuzetno visoka. I dalje, njeznim riječima: »Izbor natuknica trebao bi zrcaliti sustav tradicije, pa stoga on često izražava hijerarhiju pojava drukčiju od povijesne ili književnopovijesne hijerarhije; prihvaćeni poredak odgovara poretku kolokvijalnog mišljenja oblikovanog u istoj mjeri na prividima kao i na istini — a ne na poretku znanstvene misli.« A u poznavanju tih naših istina (a o prividima da se i ne govori) Rapacka je pravi majstor. Pritom se nadam da je to njezinu poznavanju — osim goleme literature što ju je svladala — među ostalim donekle pridoni-jelo i njezino poznanstvo sa svima nama s kojima se desetljećima družila. Iz naših neobvezatnih razgovora, običnih svakodnevnih priča, politiziranih i kritiziranih, ponekad začinjanih većim ili manjim pre-pirkama ili neslaganjima o predmetu razgovora, crpila je spoznaje o nama i našim stavovima i svrstavala ih u svoje istraživačke ladice, u sustav svojih znanja i saznanja o suvremenom stanju naše društvene svijesti. A na temelju tih znanja i saznanja nastala je ova knjiga. Da ne pre-

pričavam, opet ću citirati autoricu: »Izbor natuknica obrađen je na temelju suvremenog stanja društvene svijesti, što se potvrđuje prisutnošću pojedinih elemenata tradicije u sredstvima javnog priopćavanja, u popularnoj i visokoj književnosti, u kulturnoj i političkoj publicistici, u školskim programima, u likovnim umjetnostima, u nazivlju i u drugim područjima društvenog života. Međutim ovdje su uzeti samo oni elementi čije je trajanje potvrđeno i čiji rodni list potječe iz vremena prije 1914. godine. Noviji su sadržaji još uvijek suviše politički i ideološki obilježeni a da bi se već danas mogli prihvatiti kao dio temeljnoga narodnoga kanona.« Umjesto toga uvrštene su neke natuknice koje bi se mogle smatrati zastarjelima. To se prvenstveno odnosi na neke povijesne i legendarne likove, važne u oblikovanju ranih faza narodne tradicije, čija se uloga relativno brzo iscrpila, ali bez kojih hrvatski Parnas ne bi bio potpun, a mogu biti od pomoći pri čitanju i razumijevanju starih tekstova. Tu se autorica opet poziva na potrebe studenata slavista, ali nisu nezanimljivi ni za nas, jer autorica njihovu pojavu i prisutnost u staroj i starijoj hrvatskoj književnosti i historiografiji tako znalački tumači da nam može znatno pomoći u našim dvoj-bama i našem čuđenju otkud oni u našoj tradiciji. Da spomenem samo predmet prve natuknice — Aleksandra Velikog, ili likove koje smo navikli pripisivati srpskoj ili širebalkanskoj tradiciji, kao što su Kraljević Marko ili Skenderbeg. Autorica dalje napominje kako u kriterijima izbora tekstova što su poslužili kao osnova pristupa nije odlučivala znanstvena vrijednost historio-grafskih izvora ili umjetnička vrijednost književnih djela, nego njihova popularnost ili reprezentativnost s obzirom na prisutnost elemenata tradicije. Tako je u tom pristupu, primjerice, važniji Mavro Orbini od znanstveno daleko utemeljenijeg Ivana Lucića, odnosno tekstovi pučke književnosti od onih visokoumjetničke.

Autorica se osvrće i na teškoće i opasnosti takva posla, kao što su: položaj autora stranca koji izvana pokušava zahvatiti unutarnji svijet društva koje nije njegovo

vlastito; — nužnost uključivanja stručne problematike iz raznih znanstvenih disciplina; — stanje poljskih biblioteka što se povijesne kroatistike tiče — i na kraju činjenica da je problematika leksikona otvorenija proizvoljnostima i subjektivizmu od klasičnih književnopovijesnih i povijesnih istraživanja. Ona je svjesna toga da je knjiga velikim dijelom autorska interpretacija i rezultat autorskoga izbora — moguće su drukčije interpretacije i drukčiji odabiri. S obzirom na te odabire mogle su se kod nas čuti i neke zamjerke, premda je većina u razgovorima spominjanih »preskočenih« ili izostavljenih mogućih natuknica (ma koliko bile značajne za hrvatsku kulturnu i nacionalnu povijest) ostala na razini konkretnih kulturnih i povijesnih pojava, koje nisu prerasle u narodne mitove, a upravo je o njima u ovoj knjizi riječ. Ali činjenica je da mi sami takvu knjigu za sebe nismo napravili. Možda ova posluži kao poticaj — poticaj za drukčije odabire i interpretacije, odnosno za raspravu s ovima ovdje zastupljenima, a dotad pokušajmo ponešto doznati o sebi iz ovih »uvezenih«. Na svaki način, mislim da je odluka izdavača da se ova knjiga u nas prevede i objavi svake hvale vrijedna.

Ovom prigodom treba ponešto reći o sadržaju, strukturi i opremi knjige, kako bi njezin potencijalni korisnik saznao s čime može računati uzimajući knjigu u ruke. Knjiga sadrži već spomenuti *Uvod*, zatim leksikonski dio, tj. tijelo knjige, i *Priloge*. Leksikonski dio sadrži 65 natuknica. *Prilozi* se sastoje od *Bibliografskih bilježaka* o stotinu (prema mojem brojenju) najvažnijih, odnosno najčešćih autora što se spominju u leksikonskim obradbama, zatim od *Literature*, u kojoj se zasebno navode znanstveni tekstovi o razmatranoj problematici, a zasebno književni, esejistički, publicistički i historiografski tekstovi na kojima se zasniva tradicijska sastavnica leksikonskih natuknica, te dvaju kazala — *Kazala natuknica* i *Imenskoga i pojmovnoga kazala*. Ukupno navedena literatura (opet prema mojem brojenju) sadrži 538 bibliografskih jedinica, među kojima su enciklopedije, leksikoni i višetom-

na autorska djela, kao primjerice Klaićeva petotomna *Povijest Hrvata* ili Krležine petotomne *Zastave*. To govori o tisućama i tisućama ne pročitanih, nego — za ovu prigodu — proučenih stranica. Da to nije tek puko navođenje bibliografije, nego znanstvena usvojenost tih tisuća stranica, može se uvjeriti svatko tko s donekle relevantnim poznavanjem te literature pristupi čitanju ovog leksikona. A da to nije ni izdaleka sva literatura iz područja šire kroatističke problematike što ju je Joanna Rapacka pročitala, proučila i usvojila, svjedoče ostale njezine knjige. Ovdje treba reći da spomenuta mnogobrojna upotrijebljena bibliografija, koja je ovoj knjizi dala znanstvenu i činjeničnu utemeljenost, nije zagušila njezinu pristupačnost i privlačnost za svakog čitatelja koji ima interesa za hrvatsku povijesnu i kulturnu prošlost i za spoznavanje hrvatskoga duhovnoga habitusa. U tom smislu nije bez značenja napomena izrečena na predstavljanju knjige kako bi bilo potrebno i korisno knjigu prevesti na koji od svjetskih jezika.

Pogovor hrvatskom izdanju *Leksikona* napisala je Dunja Fališevac, profesorica za stariju hrvatsku književnost na zagrebačkom Filozofskom fakultetu i najbolja kod nas poznavateljica znanstvenoga opusa Joanne Rapacke, što ga je u tom pogovoru ukratko predstavila javnosti. Na taj se način svaki naš čitatelj može osvjedočiti da u rukama ima knjigu velikoga znalca hrvatske književne i kulturne baštine. Osim toga, hrvatsko je izdanje knjige izuzetno bogato likovno opremljeno, neusporedivo s opremom poljskog izdanja, koja je uvjetovana u *Uvodu* spomenutim mogućnostima poljskih bibliotečnih fondova.

Svaka leksikonska natuknica ima podjednaku obradbenu strukturu: u prvoj rečenici (ili u prve dvije–tri) daje se temeljna definicija ili odredba u natuknici navedenoga pojma. Iza toga slijedi obradba, što sadrži historiografski pregled problematike i elemente koji su utjecali da razmatrana osoba, događaj ili pojam u hrvatskoj narodnoj svijesti stekne, pa onda ponekad i izgubi, status mita, odnosno mitema. Zatim slijede obradbe toga mita u hrvatskoj

književnosti, ponekad i u drugim granama umjetnosti. Na kraju se navodi literatura o predmetu po već napravljenoj podjeli u *Prilozima*: najprije se navodi stručna i znanstvena literatura o predmetu, a zatim književni tekstovi u kojima se natuknička problematika obrađuje bilo kao glavna tema ili jedan od motiva.

Leksikonske se natuknice prema njihovu sadržaju mogu podijeliti u više pojmovnih skupina:

1. Osobe (povijesne i legendarne) i povijesni rodovi. Tu relativno brojnu grupaciju čine natuknice: Aleksandar Veliki, Ćiril i Metod, Dioklecijan, Frankopani, Ljudevit Gaj, Grgur Ninski, Matija Gubec, Josip Jelačić, sv. Jeronim, Kraljević Marko, Leh, Čeh i Rus (odnosno Meh), Skenderbeg, Ante Starčević, Josip Juraj Strossmayer, Tomislav, Trpimirovići, sv. Vlaho, Zvonimir.
2. Lokaliteti (isto tako stvarni i legendarni): Bosna, Crvena Hrvatska, Dubrovnik, Epidaur, Grobničko polje, Ilirija, Kravsko polje, Mletačka (ili Dalmatinska) krajina, Salona, Siget, Vojna krajina, Zagreb.
3. Povijesni događaji i narodni pokreti: ilirizam, pravaši, Rakovička buna, Urota zrinsko-frankopanska.
4. Povijesni pojmovi i ideologemi čine također dosta brojnu skupinu. To su: ban, bosanski franjevci, *Croatia plorans* ili uplakana Hrvatska, Crvena Hrvatska, dolazak Hrvata na Jadran, *Finis Croatiae*, jugoslavenska ideja, Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Kraljevstvo Slavena, *Membra disiecta* ili razbacani udovi, *Naše pravice* ili stara prava, *Natio Croatica*, *Pacta conventa*, predziđe ili *antemurale christianitatis*, *reliqu-*

iae reliquiarum ili ostaci ostataka, srpanjske žrtve, uskoci, Vlah.

5. Natuknička skupina koja obrađuje književni jezik i pismo relativno je malobrojna, ali ne manje značajna. To su natuknice: ćirilica, glagoljaštvo, književni jezik, latinski jezik. Ta skupina za početno razdoblje hrvatske pismenosti ima izavnu vezu s natuknicom Ćiril i Metod.
6. Književna djela što su zadobila natuknički status: budnice, *Judita*, *Lijepa naša domovino*, *Osman*, *Razgovor ugodni naroda slovenskoga*, *Smrt Smail-age Čengića*.
7. I posljednju, zapravo najmalobrojniju natukničku skupinu čine predmeti štovanja i divljenja. Posebno se obrađuju samo: krstionica kneza Višeslava, Orlandov stup i šahovnica, dok se značena Zakmardijeva Škrinja privilegija Kraljevine Hrvatske iz 1643. obrađuje pod natuknicom *Naše pravice ili stara prava*, a Zvonimirova kruna pod natuknicom *Zvonimir*.

Mislim da ovo nizanje leksikonskih natuknica nije bez interesa: na taj način čitatelji mogu steći uvid u temeljni sadržaj knjige i zaključiti sadrži li ona teme i problematiku koja svakoga ponaosob može zanimati ili zaintrigirati. Naravno da je to samo polazna informacija. Problematika što je obuhvaća i predočava ova knjiga daleko je šira od natukničkih naslova. Pod svakim od njih krije se mnoštvo intrigantnih i s raznih stajališta zanimljivih činjenica, povijesnih istina i neistina, interpretacija i autorskih stavova.

Ovom ću se prigodom osvrnuti samo na neke od natuknica. Ponovno se vraćam već spomenutoj prvoj: *Aleksandar Veliki*. U prvoj, odredbenoj rečenici autorica kaže da je kult Aleksandra Velikog pripadao najstarijim i najbogatijim hrvatskim predrenesansnim tradicijama. Ističe zatim njegovo značenje od srednjovjekovlja do raz-

doblja klasicizma — u odgoju, školstvu, didaktičnoj literaturi, homilectici, školskom kazalištu. Posebno mjesto pridaje smještanju Aleksandra Velikoga u kontekst slavenske ideje u ranoj hrvatskoj historiografiji na temelju tobožnjega Aleksandrova privilegija Slavenima, kojima im daruje zemlje od Ledenog mora do Jadrana. Nadovezujući se na neke češke i poljske srednjovjekovne legende i izvore, kod nas taj privilegij spominju Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Juraj Ratkaj. To je u nas danas gotovo nepoznata problematika. Mi zapravo o Aleksandru Velikom najviše znamo iz povijesti srednjovjekovne književnosti, u kojoj se roman o njemu — poznat pod naslovom *Aleksandrida* — spominje među onim djelima srednjovjekovne glagoljaške književnosti što su iz naših krajeva krenula put istočne Europe i doprla sve do Rusije. Ali sam tekst hrvatske *Aleksandride* u nas je danas gotovo nepoznat, a jedan je od važnih razloga tome što je njezin najstariji sačuvani rukopis pisan ćirilicom. Objavio ga je Vatroslav Jagić davne 1871. godine u 3. knjizi »Starina«, ali u hrvatskoj je filologiji ostao bez odjeka kao većina onoga što je u nas napisano ćirilicom. Ovu problematiku izravno povezujem uz natuknicu *Ćirilica*, u kojoj autorica rezimira značenje ćirilice — kao jednoga od triju hrvatskih povijesnih pisama — za hrvatsku književnu i kulturnu povijest, usuprot susjedskim posezanjima za svime što je ćirilicom napisano, pa onda i za onim gdje je to napisano, i usuprot našem vlastitom nerazumijevanju te problematike.

Iduća je tema na kojoj bih se zaustavila uloga Grgura Ninskog u hrvatskoj tradicijskoj svijesti, u kojoj on figurira kao branitelj slavenskoga bogoslužja i glagoljice kao njegova pripadnog pisma, a njegova hrvatska biskupija kao slavenska i glagoljaška. Jasno da se ta obrana slavenskoga bogoslužja i glagoljice prenosi i na hrvatske vladare, prvenstveno na Grguru suvremenog Tomislava. U stvari, Ninska je biskupija od početka bila latinska i latinaška, pod papinskim okriljem. Autorica prihvaća otkrića i stavove suvremene hrvatske historiografije o Grgurovoj stvarnoj

povijesnoj ulozi, kao i o glavnim temama raspravljanja na poznatim splitskim saborima, na kojima se radilo prvenstveno o crkvenoj metropolijskoj prevlasti Splita nad Zadrom, pri čemu je hrvatska biskupija u Ninu poprilično smetala, te je na kraju i ukinuta. Ali ta vrsta mitologije iz narodne svijesti teško blijedi. Oličenje tradicijskog lika Grgura Ninskog kao borca »za narodnu stvar« predstavljaju slika Celestina Medovića *Splitski sabor*, smještena u poznatoj gornjogradskoj »Zlatnoj dvorani«, i Meštrovićev kip u Splitu sa svojom replikom ispred zagrebačkoga Umjetničkog paviljona. A da tradicijski Grgurov lik u pučkoj (i ne samo pučkoj!) svijesti, usprkos historiografskim istraživanjima i dokazivanjima, i dalje ustrajno traje, živo svjedoči mjužikl što se o njemu upravo sprema u Splitu.

Rapacka, polazeći od čvrsto utemeljenih uvida u razmatranu problematiku pojedinih svojih natuknica, objektivno ukazuje na putove širenja učvršćivanja i ustoličavanja određenih mitova na Parnas hrvatskih tradicija. Pri tome su devetnaestostoljetna historiografija i hrvatska nacionalna ideologija (raznih obojenosti i usmjerenja) često odigrale bitnu ulogu. Jedan je od takvih u 19. stoljeću učvršćenih mitova upravo spomenuti mit o Grguru Ninskom i kralju Tomislavu kao zaštitnicima slavenskoga bogoslužja i njemu pripadne glagoljice u ulozi hrvatske državne (narodne) crkve i hrvatskoga nacionalnog pisma. S druge se strane negativna legenda o nevjernosti domaćim vrijednostima i okrenutosti Zapadu oblikovala i vezala — paradoksalno! — uz lik kralja Zvonimira, čije se ime navodi na najznačajnijem hrvatskom srednjovjekovnom spomeniku — glagoljičkoj *Bašćanskoj ploči*, a u vezi s darovanjem zemlje samostanu u srcu hrvatskoga glagoljaštva, na Krku. U natuknici o glagoljaštvu Rapacka navodi kako je upravo u slici narodne prošlosti što ju je kreiralo 19. stoljeće glagoljaška crkva zauzela mjesto narodne državne crkve, oporbene latinskoj i latinaškoj, a povijest se glagoljaštva vezala uz povijest hrvatske državnosti. Međutim, Rapacka tu navodi i jedan

drugi mit, negativni, koji se također izgradio na temelju historiografskoga podatka, ovaj put znatno starijega. Naime, od Farlatija naslijedena slika slavenskoga bogoslužja kao bogoslužja za niže slojeve, postala je izvorom kasnijega stereotipa o glagoljašu–neznalici, što se proširio i na srednjovjekovne glagoljaše iz vremena najbujnijega cvata glagoljaške djelatnosti. I ta su dva mita — o glagoljaškoj crkvi i glagoljici kao hrvatskoj državnoj crkvi i pismu s jedne strane te o glagoljaškom materijalnom i duhovnom siromaštvu s druge — dva mita sadržajno kontroverzna i kao takva nespojiva zajedno doplovila sve do naših dana usuprot povijesnim, književnopovijesnim i kulturološkim istraživanjima i dokazivanjima posljednjih nekoliko desetljeća. Čini se da su ti mitovi još uvijek prisutni i u našem školstvu — o njima, naime, čujemo iz usta naše djece i unučadi.

Raščlamba svake od natuknica ovoga *Leksikona* upozнала bi nas s nizom zanimljivih činjenica, u našoj javnosti često malo poznatih, i još zanimljivijih tumačenja oblikovanja određenih mitova, ali čitateljima ostavljamo da ih sami otkriju. Ovdje bih još posebno ukazala na autoričin racionalni i objektivni prikaz dviju najvažnijih i najintragantnijih ličnosti hrvatskoga političkog, kulturnog i javnog života druge polovice 19. stoljeća, dvaju velikih protivnika — Ante Starčevića i Josipa Jurja Strossmayera, njihovih ideologija, kao i ideologija koje su otvorile put njihovoj djelatnosti onakvoj kakva je bila i ulozi što su je odigrali u cjelokupnom hrvatskom životu, a čije se posljedice i danas živo osjećaju. Zanimljivo je napomenuti da Rapacka, imajući na umu svoju poljsku publiku, upravo uz njih dvojicu navodi dvije poznate krilatice iz poljske književnosti: Starčeviću djelatnost na jednome mjestu određuje Sienkiewiczovom izrekom »u okrjepu srca«. Navodeći pak Strossmayera kao primjer najblistavije hrvatske karijere u drugoj polovici 19. stoljeća, ali i najvećega gubitnika među hrvatskim političarima i ideolozima, budući da su se sve njegove velike ideje pokazale utopijskima, ona napominje kako je »počinjući graditi od dima

iz dimnjaka« (a to je posljednji stih iz pjesme *Temelji* poznatoga poljskog pjesnika Leopolda Staffa) Strossmayer ipak ponešto izgradio: njegove institucije odigrale su važnu nacionalnu integracijsku ulogu, ali samo na hrvatskom, a ne na južnoslavenskom planu kao što je on priželjkivao, a svojom je cjelokupnom djelatnošću bitno pridonio ukidanju unutarhrvatskih regionalnih barijera i stvaranju općenarodne kulture.

Kad smo već kod poljskih reminiscencija, navedimo još dvije kod nas slabo ili nikako poznate. Pod natuknicom *Uskoci* autorica navodi kako uskočke borbe u 19. stoljeću zadobivaju narodnooslobodilačku interpretaciju i postaju simbol borbe protiv svih hrvatskih porobljivača — Austrije, Mlečana i Turaka. Njihova je slava prešla naše granice i književno je oblikovana u Poljskoj prije negoli kod nas: roman *Uskoki* poljskog pisca Tomasza Teodora Ježa objavljen je 1871., prije Šenoina *Čuvaj se senjske ruke* (1875.) i Kranjčevićevih *Uskočkih elegija* (1898.). I drugo, uz natuknicu *Vlaho, sveti* autorica navodi podatak da je poljski kompozitor Ludomir Rogovski, koji je velik dio života proživio u Dubrovniku (u Samostanu sv. Jakova) 1952. godine skladao oratorij *Čudo svetog Vlaha*. Usputna napomena: prije koju godinu Veleposlanstvo Republike Poljske u Zagrebu objavilo je knjižicu o Rogovskom u Dubrovniku — na temelju njegovih zapisa i sjećanja njegovih dubrovačkih prijatelja.

Opsegom najveću obradu Rapacka posvećuje natuknici o Vojnoj krajini (koja korespondira s Mletačkom krajinom), jednoj od najbolnijih točaka naše prošlosti i naše sadašnjosti. Uz iscrpan i objektivan povijesni prikaz problematike, njezine se simpatije za našu stranu delikatno iskazane, najbolje zrcale u prikazu procesa stvaranja i oblikovanja krajiške srpske nacionalne svijesti, na temelju koje su izricani zahtjevi adekvatni onima što smo ih u proteklom ratu osjetili na svojoj koži, dok se istovremeno u hrvatskoj književnosti naivno otvarao prostor novom tipu književnog junaka krajišnika i krajiške književne tematike, zasnovanih na romantič-

koj i postromantičkoj simpatiji za junačku etiku i za folklorne teme.

I da ne završimo na Krajini, spomenut ćemo Zagreb kao najmlađi hrvatski mitem među onima što ih je Rapacka odabrala za svoju knjigu. Zagreb se u 19. stoljeću, želeći odigrati glavnu nacionalnu integracijsku ulogu, morao odreći mnogih svojih naslijeđenih vrijednosti (primjerice kajkavskoga jezika, tematike i bitnih pučko-didaktičnih obilježja svoje književnosti), ali je sve to prevladavši postao junačkom novije hrvatske književnosti, prvenstveno u dvaju najznačajnijih pisaca 20. stoljeća — Matoša i Krležu.

I na kraju, knjiga Joanne Rapacke zanimljivo je i poučno štivo, u kojem Hrvati mogu otkriti mnoge nedovoljno poznate činjenice i mnoge istine o sebi, izrečene od velike hrvatske prijateljice i velike znanstvenice.

DRAGICA MALIĆ

O pjesničkim subjektima iz vlastitog motrišta

Mladen Machiedo: *Zrakasti subjekt*.
Talijski pjesnici 20. stoljeća
(antologija), I, II. Ceres, Zagreb,
2003.

Ova, dosad u nas kvantitativno ali, kako ćemo u ovom prikazu nastojati pokazati, i kvalitativno najopsežnija tiskana antologija talijanskog pjesništva 20. stoljeća (816 str.), autorsko je djelo zagrebačkog talijanista Mladena Machieda. Redoviti profesor i šef Katedre talijanske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Machiedo je i sam pjesnik (zbirke su mu objav-

ljene na hrvatskom i talijanskom jeziku), ali i antologičar (dosad je objavio dvije također inovativne antologije talijanskog pjesništva, onu o — tada — »najnovijima« u Splitu 1971. i opsežniju i obuhvatniju, u kojoj je težište bilo na pjesničkim poetikama Novecenta, u Sarajevu, 1982.).

Analogija datuma svjedoči da je Machiedo svoje antologije objavljivao početkom desetljeća, a ovu o kojoj je riječ i na početku tisućljeća, ne težeći sumiranju, zaokruživanju ili svodenju bilance, što često i ne htijući antologije čine, nego kvalitetnom transponiranjem prekojadranskih poetičkih krugova i pravaca, otvaranju problema i implicitnoj, a poželjnoj i izravnoj raspravi sa suvremenim čitateljem poezije u Hrvatskoj. I naslovom svog u Uvodu utemeljeno obrazloženog izbora, *Zrakasti subjekt* i strukturom knjige Machiedo inovira, daje naime autorski doprinos: kritički pristupa korpusu, voden motivacijom kojoj nalazi i gradi čvrsta uporišta, gradi nov sustav s kritičke, pa bi se stoga moglo i anticipirati objektivne ili barem objektivnije distance s obzirom na domaće »antologiziranje« talijanskih autora, inače čest postupak kada je o posljednjim desetljećima riječ.

Naše kulturološke prilike nisu takve da bi antologije talijanskog pjesništva bile česte ili prečeste, no odlikuju se, mogli bismo reći, u pravilu, jasnim stajalištem kritičareva identiteta. Machiedo je to stajalište s pravom još temeljitije učvrstio, a pravo na to mu svakako daju i dva prethodna rada. *Zrakasti subjekt* naslovom inzistira na subjektu pjesnika kao okosnici talijanskog pjesništva 20. stoljeća, a pridjev »zrakast« obuhvaća izmjenjivost pristupa, perspektive, poetike, pjesničke tvari: od »Subjekta u znaku *thanatos*« koji obuhvaća, kronološki, Pascolija i Corazzinija, preko subjekata koji su označeni pridjevom (osvajajući, osjenčani... neizrecivi, iskošeni), pridjevom u navodnicima (»mitološki«) imenicom u korelaciji (»stranac«), prostornom ili načinskom odrednicom »u ekspanziji«, »suočen s prirodom«, »u znaku post« itd.) pa do konačne odrednice »Od minijatornog subjekta prema minima-

lističkom« koja obuhvaća Erbu, Cucchija, Lamarqueovu, De Angelisa i Magrelija. Kritika će se sigurno razmotriti ovu Autorovu novinu u kontekstu ovog pristupa. Podjele su obrazložene na početku svakoga od 28 odsječaka, odnosno subjekata, koji pak zaokružju osamdeset i dva (82) autora (numeričko–ludička aluzivnost i simbologija implicitne su talijanskoj pjesničkoj tradiciji, epova i kanconijera, od samih početaka talijanske književnosti, a skriva li ova permutacija desetica i jedinica i neka druga značenja osim što svojim međubrojem »tvori« jedinicu koja po našem sudu izravno aludira na iduće, dvadeset i prvo stoljeće, još će valjati istražiti). Svaki od uvrštenih autora ukratko je predstavljen kratkim, nekonvencionalnim i dragocjeno informativnim potretom kako za onoga koji talijansku književnost poznaje dobro, tako i za čitatelja koji joj pristupa sa znatiželjom obrazovanog intelektualca. Ne smije se zaboraviti da su svi prijevodi zastupljeni u ovoj antologiji Machiedovi, što je dijelom i svjesno usmjerilo izbore — kada je riječ o poznatim i već antologiziranim i u nas prevedenim autorima — na manje poznat, ali uvijek reprezentativan ili, rekli bismo inovativno–reprezentativan dio opusa. Naime, svaki od predstavljenih pjesnika ima i svoje prijašnje mjesto u Autorovom opusu, u njegovom znanstvenom, kritičarskom, stručnom i pedagoškom radu: bio je predmetom studije, plakete, prethodne antologizacije, studije, prikaza, savjeta i diskusije s mladim kolegama u vezi s njihovim radovima posvećenim autorima, poetikama, pregledima antologija u stanovitom razdoblju 20. stoljeća i slično. Jednako tako, intelektualna igra i s ikonografskim predlošcima odabranim za naslovnice dvaju tomova, a to su, kako vidimo, ponovo *zrake* De Chiricova »Sunca...« i Guttusovih suncokreta, potvrđuju slojevitost i višeznačnost Machiedove zamisli i ostvarenja. *Zrakasti subjekt*, zaključili bismo, više je od antologije talijanske poezije koja je vremenski zaokružena granicom stoljeća i tisućljeća koja je za nama. U tom su stoljeću neki od odabranih pjesnika bilježili, svjedočili i pjevali i o nama, susjedima i kul-

turi koja im nije bila daleka, što Autor također registrira s pravom mjerom. Recenzent knjizi može poželjeti odjeke i u matičnoj, talijanskoj kritici, što će, nažalost, zbog relativno slabe receptivnosti jezika biti teže ostvarivo.

Riječ je o visokovrijednoj knjizi čiji autor, bez ikakvog pretjerivanja, pripada među najbolje znalce talijanske poezije 20. stoljeća uopće, a ovim izborom i usustavljenošću postavlja visoke kriterije i za sve buduće antologizacije.

SANJA ROIĆ

Stav'te pamet na komediju

Antonia Blasina: *Hrvatska komedija 17. stoljeća*. Zagreb, Matica hrvatska, 2003.

U relativno kratkome razmaku sudu su javnosti predstavljene čak dvije knjige posvećene problematici starije hrvatske dramske književnosti. Za nakladničku kuću *Znanje* Milovan Tatarin je priredio i predgovorom popratio zbirku *Stara hrvatska drama* u kojoj su zastupljeni antologijski, kvalitativno neupitni i, napokon, lektirni dramski tekstovi (*Muka svete Margarite*, *Robinja*, *Skup*, *Dundo Maroje*, *Novela od Stanca*, *Dubravka*, *Matijaš Grabancijaš Dijak*), odnosno autori (Hanibal Lucić, Marin Držić, Ivan Gundulić, Tituš Brezovački). S druge strane, u izdanju Matice hrvatske tiskana je knjiga talijanske kroatistice Antonije Blasine *Hrvatska komedija 17. stoljeća* u kojoj se razmatra daleko manje poznat, ali ne i manje važan korpus komediografskih tekstova nastalih u drugoj polovici 17. stoljeća u južnome dijelu

Hrvatske, korpus šire znan pod objedinjujućim nazivom *smješnice*. Knjiga je objavljena u sklopu Matičine biblioteke Inozemni kroatisti, kao sedma po redu. Podsjetimo, u istoj su biblioteci, čiji prvi naslovi sežu u 1998., prezentirani i radovi Istvana Lokosa *Hrvatsko-mađarske književne veze*, Miroslava Kvapila *Češko-hrvatske književne veze*, Jože Pogačnika *Tragovi u vremenu*, Reinharda Lauera *Studije i rasprave*, i drugih. Ni autorica Antonia Blasina nije nepoznato ime. Čest je gost na hrvatskim znanstvenim skupovima, a u domaćim je tiskovinama objelodanila više radova iz područja hrvatske književnosti i kulture. Pisala je, primjerice, o Milanu Begoviću i Franji Fancevu. Sudeći prema biografskoj bilješci na samome kraju knjige, Blasina je trenutno zaokupljena također jednom pozamašnom kazališnom temom, naime, recepcijom hrvatskoga kazališta u Italiji. Premda pored ostalih aktivnosti predaje i hrvatski jezik na Narodnome sveučilištu u Trstu, njezin je rad izvorno napisan na talijanskom jeziku, te je *Hrvatska komedija* ustvari prijevod iz neobjavljena talijanskoga rukopisa, pa sve pohvale (i možebitne pokude) glede prijevoda valja uputiti na adresu Dubravke Zorić.

Budući da su se smješnicama isprva nerijetko pripisivale pejorativne označnice minornosti i trivijalnosti, pri pisanju ove knjige autorica se, kako sama ističe, rukovodila željom da revalorizira značenje i mjesto sedamnaestostoljetne komedije u hrvatskoj povijesti književnosti. Valja nam, međutim, pripomenuti kako su dobar dio posla prije nje već obavili brojni hrvatski proučavatelji, kao što su Nikola Batušić, Frano Čale, Marko Fotez, Slobodan P. Novak, Franjo Švelec... No činjenica je da dosada nije postojao jedan cjeloviti rad koji bi se sustavno pozabavio isključivo komedijama 17. stoljeća te je Blasinina knjiga u tome pogledu svakako popunila veliku prazninu. Kako se njezin pristup zasniva na detaljnim analizama dramskoga teksta, deset središnjih poglavlja knjige — između kratkog uvoda te zgusnutog i podacima bogatoga zaključka — naslovljeno je prema

svakoj pojedinoj smješnici, a to su redom *Jerko Škripalo*, *Džono Funkjelica*, *Sin vjerenik jedne matere*, *Mada*, *Starac Klimoje*, *Ljubovnici*, *Lukrecija*, *Šimun Dundurilo*, *Benó Poplesija* i *Pijero Muzuvijer*. Blasina ih navodi kronološkim redoslijedom, no nigdje izričito ne objašnjava na čemu se ta kronologija zasniva, ili od koga je preuzima. Premda se uz korpus smješnica dosta često spominju i drame *Vučistrah* i *Sužanjestvo srećno*, Blasina ih kao tragikomedije izuzima iz vidokruga svoga interesa, a pozivajući se na Miroslava Pantića, upućuje i na stanovitu dosad nepronadenu komediju *Kundurica*, za koju naslućuje da bi također mogla biti dio rečenoga dramskoga tkiva. Pišući o svakoj komediji zasebno, autorica se u prvome redu zadržava na preciznom i iscrpnom raščlanjivanju dramskoga sadržaja, čin po čin, prizor po prizor, da bi tek nakon minucioznog utvrđivanja događajnoga slijeda pristupila analizi likova, te jezičnih osobitosti komedija. Pri jezičnoj se analizi posebice osvrće na posuđenice iz talijanskoga i iz drugih stranih jezika (turskog, arapskog, mađarskog, perzijskog) te na talijanske i latinske citate, ali i na poslovice i vulgarizme, te osobitosti govora pojedinih likova. Posebice su zanimljivi podaci o svojevremenim leksičkim intervencijama prepisivača, točnije o franjevcu Inocenciju Čuliću koji je prepisujući jedan rukopis *Jerka Škripala* namjerno izostavio neke vulgarne riječi izvornika, smatrajući ih nepoćudnima. Blasina će se često zadržati i na napjevima koji su te komedije sadržavale, što na onima o hrani, što na božićnim i novogodišnjim, pa tako i na informativnoj vrijednosti komedija o starim običajima, odnosno na njihovome doprinosu našem razumijevanju i poznavanju lokalnoga folkloru. Premda neće zanijekati snažan utjecaj talijanske komedije *dell'arte*, a napose talijanskih *ridicolosa* — kako je to uočio još S. P. Novak — na hrvatske sedamnaestostoljetne komedije, također će naglasiti i njihovu izvornost, kako sadržajnu tako i strukturnu, te posebice vezu s nacionalnom tradicijom, od Nalješkovića preko Držića do Benetovića. Dakako, smješnice se, kaže Blasina, ne

moгу pohvaliti suptilnim političkim aluzijama kakve nalazimo u Držića, niti filozofskim zaključcima dostojnim Pometa, a njihova je primarna svrha bila zabaviti i nasmijati gledateljstvo. Studioznija *teatrološka* analiza tekstova, zanemarimo li nešto opširniji zaključni odlomak o scenskim rekvizitima, međutim, izostaje, što je šteta, s obzirom da su te komedije pisane prvenstveno za »palak«.

Kada god je riječ o komedijama iz druge polovice 17. stoljeća, osim rečene izvornosti, u prvom se planu nužno razabire nekoliko ključnih mjesta, a mislim pritom ponajprije na pitanja datacije, atribucije, recepcije, naslovljavanja, strukture, tipologije likova te sredstava proizvodnje komike (verbalna komika, šablonizirani gegovi, preodijevanja...). Glede potonjega, Blasina smatra da su hrvatske družine bile daleko sklonije verbalnoj komici, posebice u odnosu na izvodače s druge strane Jadrana. Za većinu spomenutih komedija nije moguće precizno utvrditi kronologiju postanka. Kada su točno napisane i/ili izvedene, teško je reći sa sigurnošću, jer su obavijesti o njima vrlo oskudne i manjkave. Tek je na rijetkim sačuvanim rukopisima zabilježen poneki poblizi podatak. Da bi barem djelomice locirala dotičnu komediju u vrijeme i prostor, znanost o književnosti služi se stoga svim raspoloživim sredstvima. Tako se na osnovi dvaju imena koja se spominju u tekstu komedije *Jerko Škripalo* dade zaključiti — naravno tek nakon marljivoga pregledavanja arhivskih zapisa u potrazi za dotičnim osobama — da je nastala prije 1656., te da je to, čini se, jedina dubrovačka komedija napisana prije velike »trešnje« godine 1667. Nadalje, Miroslav Pantić ide čak i dalje te nagada kako je *Jerko* možda čak i stariji od 1651., jer je te iste godine dubrovački Senat zabranio jednu kartašku igru i objavio jednu uredbu o strogim kaznama za sve one koji uvrijede Vladu ili njezine činovnike. Jedva da je potrebno isticati kako je jedan od likova naše komedije nadasve sklon ne samo navedenoj igri, nego i kažnjivim uvredama. Godina nastanka i prve prikazbe komedije *Mada* potpuno nam je nepozna-

ta, dok se, naprotiv, za *Sina vjerenika jedne matere* precizno može utvrditi da je izveden 27. veljače 1683. i to na temelju sudskoga procesa koji se vodio protiv nekolicine članova glumačke družine koja ju je izvodila, zato što su tijekom predstave prikazom obreda obrezanja glumci uvrijedili dubrovačke Židove.

Potonja komedija otvara još jedan važan problem povezan sa smješnicama, a riječ je o dostupnosti i publiciranju tih tekstova. Naime, *Sin vjerenik jedne matere* do dana je današnjeg ostao neobjavljen, i premda su tekstovi ostalih smješnica tiskani, situacija je ipak poražavajuća. Da pojašnjem, spominjani je *Jerko Škripalo* dostupan tek u ćirilickom izdanju, i to u onome iz 1922. koje je priredio Milan Rešetar i u kojemu se, uzgred rečeno, osim *Jerka* mogu pronaći i *Pijero Muzuvijer*, *Beno Poplešija* i *Vučistrah*. Isto vrijedi i za komediju *Lukrecija ili Trojo* koja je prvi puta objavljena tek 1971. Nešto je bolja situacija s *Ljubovnicima*, te s još tri komedije (*Mada*, *Starac Klimoje* i *Pijero Muzuvijer*) koje je za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* priredio Marko Fotez godine 1967., popravivši ih opsežnim i analitičkim predgovorom. Netom navedeni podaci sasvim jasno ukazuju kako bi najžurnije moguće valjalo prionuti na tiskanje ove vrijedne kazališne baštine, no dovoljno govori i sama činjenica da smo knjigu o hrvatskim komedijama 17. stoljeća dobili iz pera inozemnoga kroatista, odnosno da smo je morali prevesti sa stranog, u ovom slučaju talijanskog jezika.

Proces suvremene recepcije komedija 17. stoljeća otpočet je u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća, točnije 1910. kada je Pavle Popović objavio članak o komediji *Jerko Škripalo*, a potom su uslijedili radovi Petra Kolendića, Petra Karlića, Milana Rešetara, Franje Fanceva, Vinka Radatovića, Branka Vodnika te naposljetku Miroslava Pantića, u sklopu kojih su neke od komedija i publicirane. Karličjevo je izdanje *Ljubovnika* iz 1921., međutim, notorno po činjenici da ih je pripisao Marinu Držiću promašivši za čitavo stoljeće, te da navedeno izdanje vrvi pogreškama nastalim usli-

jed neodgovarajućega čitanja rukopisnoga teksta, a njime je zapravo i započeo niz dugogodišnjih polemika ne samo na temu autorstva i pogrešnih čitanja. Prijepore vezane uz atribuciju, odnosno autorstvo smješnica Blasina drži nerješivima. Možda zbog toga tek uzgred uvodi nekoć vrlo živ problem tzv. *kanavelićomanije* iliti pripisivanja autorstva sviju komedija Petru Kanaveliću i to na vrlo klimavim osnovama. Blasina se pak voljna prikloniti onima, a tu je tezu zastupao, primjerice, Švelec, koji tvrde da su pojedine komedije jedinstveno djelo više autora, u koje valja ubrojiti i Kanavelića. Kao što znamo, osim potonjega su kao mogući autori dosada spominjani i Franjo Radaljević, Džanluka Antica, Šiško Vladev Menčetić, Dživo Sarov Bunić te Ignjat Đurđević. No Blasina već na početku svoga rada upozorava kako je, naprimjer, dubrovački pisar Franjo Radaljević mogao književno djelovati tek do 1667. kada je, kao i veći dio njegove obitelji, smrtno stradao u travanjskome potresu.

Sustavniji pristup nekoj od gore navedenih tema u Blasininoj se knjizi, međutim, ne može pronaći, jer su njezini interesi, kao što smo vidjeli, usmjereni u drugom, jednako legitimnome pravcu, prije svega ka utvrđivanju osobina *po kojima su zadržale svoju energiju i valjanost sve do danas* (str. 185.). Mišljenja smo da je ipak trebalo opširnije, a donekle i odgovornije progovoriti o dosad akumuliranome znanju, pa i »ne-znanju« o komedijama iz druge polovice 17. stoljeća, a jedna od zamjerki tiče se i autoričine tendencije da ne navodi izvore iz kojih crpi podatke. Blasina se nerijetko poziva na arhivske vijesti koje na ovaj ili onaj način rasvjetljavaju poneku osobitost smješnica, ali rijetko kada napominje tko je doista odlazio u arhive i ondje proučavao, primjerice, o kojem je to pisaru Maru Rugu u *Jerku Škripalu* riječ. Spomenuta opaska može se protegnuti i na citate. Iako povremeno poseže za tuđim riječima, Blasina ih u pravilu ne »oprema« nužnim bibliografskim podacima, kao ni ulomke iz smješnica i nekih drugih književnih djela.

Ako se, dakle, ubrajate u poklonike priča o škrtim starcima »namuranim« u mlade djevojke i o kojekakvim preprekama koje mladi parovi moraju prebroditi da bi se na kraju sretno našli i vjenčali, ako vas raduje obilje preodijevanja, maškaranja, burli te podvala lukavih slugu manje lukavim gospodarima, ili napokon ako vas Obložder, Intrigalo, Tikvulin, Drijemalo, Frano Lopiža ili pak kapetan Grominjalo mogu nasmijati već samim svojim imenom, zacijelo ćete se poveseliti i knjizi u kojoj su zapisani iscrpni sadržaji svih takvih i njihovih »podviga«, iako bi bilo uputnije čitati izvorne tekstove. Naravno, pod uvjetom da ih se uspije pronaći. Ne bi bilo zгореga ni da se poneka od smješnica može vidjeti na sceni, kako to uostalom priželjkuje i sama autorica. Ta sjetimo se da je i Miroslav Krleža u svome čuvenom eseju o hrvatskome dramskome repertoaru, u kojemu je otpisao dobar dio naše dramske baštine, napomenuo kako bi valjalo ispitati teatar toga doba, posebice istaknuvši *Ljubovnike*. Bilo kako bilo, stav'te pamet na komediju.

MARTINA PETRANOVIĆ

Traktat o teokraciji

Vladimir Sergejevič Solovjov:
Povijest i budućnost teokracije.
Prevela s ruskoga Vanja Monti
Graovac. Prometej, Zagreb, 2003.

Vladimir S. Solovjov (Moskva 1853. — Uz koje kraj Moskve 1900.) jedan je od začetnika novije ruske filozofije, a svakako začetnik ruske filozofije religije koji je svojom religioznom filozofijom ostavio neiz-

brisiv pečat i u Rusiji i izvan nje. Bio je slavenofil, ali je i oštro kritizirao neke od zabluda slavenofilstva. Svoju orijentaciju prema Zapadu nije zasnivao na odbacivanju svega ruskoga i Istoka uopće. Naprotiv, bio je vrlo kritičan prema objema stranama. Njegovu je poziciju moguće označiti i na sljedeći način: »Cjelokupna nemarksiistička filozofija 20. stoljeća, koja je veliki i duboki utjecaj ostavila i na Zapadu djelovanjem mislilaca kao Loskija, Berdjajeva, Simona Franka, Sergeja Bulgakova, Vjačeslava Ivanova i mnogih drugih, živi od poticaja i pobuda koje je dao Solovjov; a podjednako tako i marksistička ruska filozofija nakon 1917. godine, koja ga je isprva ignorirala, danas (1982. godine — nap. N. M.) u njemu vidi jednog od najvećih ruskih mislilaca 19. stoljeća, kojime se svaki mislilac ozbiljno mora pozabaviti... Mislioci koji su izravno bili pod utjecajem Solovjova bili su prije svega: L. Lopatin (1855.–1920.), S. Trubeckoj (1862.–1905.) i brat J. Trubeckoj (1863.–1920.)« (v. Josip Oslić: *Utemeljenje etike kod Vladimira Solovjeva*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1994., str. 16b).

Sjedinjene istočne i zapadne crkve smatrao je Solovjov preduvjetom sjedinjenja ili barem uzajamnoga uvažavanja Slavena, kao i mira u svijetu uopće. Tu je ulogu namijenio Rusiji, ali kao duhovnoj velesili, koja je najprije ujedinjena sama u sebi. Oštar kritičar ruskog i svakog drugog nacionalizma dao je briljantne analize i prognoze sukoba južnoslavenskih naroda (koje su se već nekoliko puta u posljednjih 120 godina potvrđivale kroz strašne građanske, vjerske, etničke i klasne ratove, sve do ovoga posljednjega u devedesetima XX. stoljeća).

Solovjov potječe iz poznate i ugledne moskovske obitelji. Otac mu je povjesničar, a on sam započeo je studij prirodnih znanosti, no uskoro se okreće teologiji. Kao mlad profesor i predavač vrlo rano postaje poznat i omiljen. Dok nije taknuo u najvažnije institucije carske države, vlast je tolerirala njegovu popularnost. Ali kad se počeo zalagati za ukidanje smrtne kazne (koja je u to vrijeme u Rusiji često izvr-

šavana), pa i za pomilovanje atentatora koji su ubili cara Aleksandra II., te uz pomoć zavidnih kolega, uklonjen je sa sveučilišta (u 24. godini je umirovljen), a uskoro mu je zabranjeno svako javno nastupanje. Od 1881. godine pa do smrti nije više javno progovorio u Rusiji. Ali je zato pisao.

Da bi se objasnilo kako je došlo do toga da je Solovjov tiskao svoju knjigu posvećenu teokraciji, na ruskome, upravo u Zagrebu 1887. godine, mora se ukratko prikazati odnos suradnje i prijateljstva između biskupa J. J. Strossmayera i Solovjova. Na Solovjova je Strossmayera upozorio Franjo Rački, poslije svog boravka u Rusiji. Po biskupovu pozivu boravio je Solovjov u dva navrata u Hrvatskoj 1886. i 1888. godine, u Zagrebu i u Đakovu.

Ovu dvojicu vatrenih zagovornika sjedinjenja dviju kršćanskih Crkava, Rimokatoličke i Pravoslavne, međusobno su privlačile ekumenske ideje — davno prije ekumenizma. Oponenti Solovjovljevi, ruski protivnici katolištva i Zapada, predbacivali su mu da je potpao pod Strossmayerov utjecaj, pa i više, da je u svojoj filozofiji postao njegovim epigonom. Za takve tvrdnje nije bilo nikakve osnove. Ako je i postojao međusobni utjecaj, bio je bezazlen i beznačajan. Njihov odnos je Svetozar Ritig ovako okarakterizirao: »Dva se muža u isto doba sastali u istoj duši, imali iste naume, imali iste zamisli, za jednoga i drugoga pitanje jedinstva prvo i najvažnije, jedan i drugi idealista i platonik, jedan i drugi nadaren sličnom mističnom i vizionarskom crtom u razmatranju budućih stvari, s onom možda razlikom, što bi Solovjev bio više pjesnik, a Strossmayer govornik« (citirano prema Antun Čečatka: *Videnje Crkve J. J. Strossmayera*, Đakovo/Rim 2001, str. 278).

Mislilo se, a i tvrdi se po literaturi, da je biskup financirao tiskanje *Povijesti i budućnosti teokracije*. No to ne odgovara stvarnim činjenicama. Godine 1885. Solovjov je još u Rusiji završio svoju *Povijest* koja je trebala biti tek prvi tom opsežna djela u tri sveska. Ruska cenzura nije pro-

pustila knjigu, pa na nagovor nekih prijatelja, uz svesrdnu podršku biskupa Strossmayera, knjiga se tiska u Zagrebu, na ruskom (s nedovoljno ćirilčkih znakova i uz korekturu ljudi koji nisu znali ruski, pa tiskovina vrvi greškama). Ruska cenzura je i dalje neumoljiva, ne propušta knjigu u Rusiju, tako da (uz druge nedaće) Solovjov ne uspijeva dovršiti djelo prema prvotnoj zamisli. Dio toga gradiva uvrstio je u sljedeće dvije knjige, također tiskane zbog pritiska cenzure u inozemstvu, na francuskom u Parizu, *Rusija i opća Crkva i Ruska ideja*.

Kako bilo da bilo, poslije stotinu i šesnaest godina od zagrebačkoga ruskog prvotiska *Povijest i budućnost teokracije*, dobili smo hrvatski prijevod ove temeljne knjige za razumijevanje Solovjovljeve religiozne filozofije, njegova poimanja teokracije, dogmatike, egzegetike, bez kojih uopće nije moguće razumjeti njegova, danas bi se reklo, ekumenistička nastojanja, kao ni njegov religiozni svjetonazor uopće. Hrvatski čitatelji su u povlaštenom položaju jer *Povijest* poslije 1887. nikad više nije bila tiskana integralno, bilo na ruskom, bilo u prijevodu, nego je obvezatno pretiskivana samo prva knjiga (od njih pet) koju je Solovjov oblikovao kao uvodnu knjigu za sva tri naumljena sveska. U toj je prvoj knjizi Solovjov detaljno, razložno i današnjem čitatelju prihvatljivo — dakako sa svoga religioznog filozofskog stajališta — razjasnio razloge koji su doveli do raskola Crkava, tvrdeći i dokazujući dokumentima s prvih sedam općih sabora zajedničke Crkve, čije odluke bespogovorno priznaju i uvažavaju obje Crkve, da su Crkve odijeljene *de facto* ali ne i *de jure*. Dokaze za svoje tvrdnje Solovjov nije tražio posredno, u tuđim komentarima i djelima, nego ih je pronalazio u djelima svetih otaca, prvih učitelja Crkve iz razdoblja I. do VII. st. poslije Krista, te u najranijim izdanjima biblijskoga teksta (za što je naučio i hebrejski, prevevši usput *Stari zavjet* na ruski jezik), pa ga meritorni autori smatraju vrsnim patrologom s kojim se malo tko može mjeriti. Na toj podlozi Solovjov je uvjerljivo pobio sve zablude, prigovore i

nasrtaje s ruske, pravoslavne strane na katolicizam kao krivovjerje. Svakako su i to bili razlozi (pored drugih) da ga je papa Ivan Pavao II. (Karol Wojtyła) u enciklici *Fides et ratio (Vjera i razum)* stavio na čelo mislilaca s Istoka (pored P. A. Florenskija, P. J. Čaadajeva i V. N. Losskyja) koji mogu ravnopravno stajati uz »učitelje stare filozofije« (primjerice sv. Augustina ili Tomu Akvinskoga), te novijih mislitelja (primjerice, Newmana ili Maritaina) na Zapadu (v. *Vjera i razum*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999, str. 103).

Na ovom skućenom prostoru bilo bi krajnje preuzetno pokušati i prepričavanje sadržaja (a nekmoli analizu) četiriju sljedećih knjiga koje govore o razvoju starozavjetne teokracije praotaca, židovskoj narodnoj teokraciji i Mojsijevom zakonu, dovršenju narodne i prijelazu k sveopćoj teokraciji, te o pojavi mesije i osnivanju novozavjetne teokracije. Kako Solovjov, po vlastitim riječima, nikada nije zagovarao apstraktnu vjeru bez stvarnog, praktičnog, djelatnog života (kao ni aktivnost bez zakona), istaknut ćemo njegovo moralno i etičko zauzimanje za oživotvoravanje teokratskih principa u svakodnevnom životu pojedinaca, naroda i čovječanstva. Inače, Solovjov je cjelovito i detaljno iznio kako povijesni razvoj tako i načela filozofije morala u svome najopsežnijem ali i najdovršijenijem djelu: *Opravdanju dobra* (1894–97.).

Dakle, stvarnost teokracije u kršćanskoj Crkvi: »temelji se na dvije činjenice: prva je umna i moralna nedovoljnost čovječanstva uopće, njegova duhovna nepunoljetnost, zbog čega mu je *potrebno* stalno vodstvo odozgor; druga je, neupitna za svakoga kršćanina kao i prva, u tome da je Bogočovjek Krist uspostavio ovu rukovodnu vlast, potrebnu čovječanstvu, u obliku apostolske Crkve učiteljice s kojom on prebiva u sve dane do svršetka svijeta. Objе ove činjenice snažno izbijaju iz evanđelja. S jedne se strane sva nedovoljnost ljudske prirode, prepuštene samoj sebi, otkriva u tim najboljim ljudima koje je Krist izabrao kao svoje učenike. Osim Judine izdaje, vidimo i nevjericu Tominu, ograničenost Fi-

lipovu, zavist i nerazumno neprijateljstvo sinova Zebedejevih (Jakova i Ivana — nap. N. M.), malodušnost Petrovu. Ako je takva sol zemlje, kakvo je tek ostalo? S druge strane evanđelja vrlo jasno svjedoče kako je takvim ljudima povjereno djelo odgoja i rukovođenja cijelim svijetom, ali ne zbog njihovih ljudskih osobina, nego kao nositeljima i izrazu one punine bogočovjeđe vlasti koja se je s njom susrela i koja prebiva s njima i njihovim nasljednicima do zadnjih dana svijeta.« (*Povijest i budućnost teokracije*, str. 416).

Solovjov nije bio naivan i znao je da se nesavršeni svijet prepun nesavršenih ljudi ne može promijeniti po načelima nesavršenog društvenog uređenja, naročito ako je nasilno nametnuto. No bio je čvrsto uvjeren da se može popraviti čovjek, dobrovoljnim i slobodnim prihvaćanjem kraljevstva Božjega, pa čak i onaj koji ne vjeruje i živi ne prihvaćajući teokratskih vrlina, jer »ako postoji pa makar i slabi trag tih vrlina i ako čovjek pritom spozna da je sjedinjenje s Bogom kroz vjeru bolje negoli pobuna protiv njega, da je složnost s bližnjima u ljubavi bolja negoli neprijateljstvo i razdor s njima i da je ovladavanje prirodom ufajući se vječnoga kraljevstva bolje nego da narav ovlada nama u trenutnim zadovoljstvima, tada on mora i može izvršiti one radnje koje u njemu *odgajaju* odgovarajuće vrline i *vode* onim svrhama čiju nadmoć sam priznaje. Sukladno tome, sukladno našoj potrebi da u našem sadašnjem stanju započnemo s vanjskim poboljšavanjem da bismo došli do unutarnjega savršenstva, vidi se mogućnost i potrebitost vjerskoga odgoja i izobrazbe.« (ibidem, str. 412).

To je posao koji, istina, traje već nekoliko tisuća godina, ali što je još nekoliko tisuća spram vječnosti!

NIKICA MIHALJEVIĆ

Banket u Litvi

Jonathan Franzen: *Korekcije*.
Prevela Nataša Ozmec. VBZ,
Zagreb, 2002.

Mnogi važni suvremeni engleski i američki romani, nagrađivani u matičnim kulturama i promptno prevedeni na hrvatski, nisu u hrvatskim okvirima privukli trendseterske čitatelje i utoliko nisu ostavili značajnijeg traga na ovdašnju produkciju. Premda izostanak izrazitije reakcije na te romane ili lokalizacija te reakcije drugdje, u manje djelatne zajednice ili među manje utjecajne čitatelje, zavređuju analizu, koja bi nedvojbeno pridonijela uvidu u načine na koje funkcionira suvremena hrvatska kultura, u tome su smislu još poticajni naslovi koje je lokalna kulturna elita prepoznala kao nosive romane suvremene svjetske književnosti, kao ono što vrijedi čitati. Ti lokalno prepoznati romani, naime, pretpostavljaju posebnu vrstu simboličke ekonomije; oni su mjesta nakupljanja simboličkoga kapitala, jer im se različite vrijednosti akumulirane prije ulaska u prijevodni kontekst uvećavaju za rad prijevoda. Taj se rad, međutim, najčešće ne zbraja s pred-prijevodnom vrijednošću romana, već se luči u ničiju zemlju prijevoda, i tako trasira granice lokalne kulture, odnosno načine i moduse njezina samoodređenja u odnosu na ono što lokalna kultura — da bi se odredila — prepoznaje kao druge i tuđe kulture. Upravo mi se taj izlučeni rad čini najprofitabilnijim materijalom za analizu iz lokalne perspektive, jer najviše govori o simboličkoj ekonomiji lokalne kulture i mehanizmima njezine proizvodnje. Nažalost, upravo se taj izlučeni rad najčešće previda, izlučen naposljetku u analitičku slijepu pjegu, kao da prijevodnu literaturu — uza svu svijest o prepletanju ekonomije, psihoanalize i književne, odno-

sno kulturne teorije, svijest koju tako jasno i glasno artikulira lokalna elita — čitamo bez istih onih interesa koje smo spremni prepoznati u drugima.

Tek unutar takvoga analitičkog okvira, čini mi se, ima smisla govoriti o romanu *Korekcije* Jonathana Franzena, dobitniku Pulitzerove nagrade i recentnome prevedeniku na hrvatski. Lokalna ga je kritika dočekala pozitivnim ocjenama; Miljenko Jergović, najistaknutiji i najprevedeniji lokalni autor, opisao ga je kao veliko djelo, koje svakako valja pročitati, jer zaobilazi slijepu ulicu postmodernizma i u suvremenu svjetsku književnost na velika vrata vraća veliki roman s velikom temom. Franzen je nedugo nakon toga osvanuo na svim relevantnijim popisima ljetnih *must-read* naslova, s implikacijom da je nečitanje *Korekcija* dopustivo samo onima koji ne drže do svoga ukusa, obrazovanja i kulturnoga profila. Sam autor lokalnoj se čitateljskom publici predstavio intervjuom u visokotiražnom tjedniku, predstavivši se kao sveučilišni profesor koji se okrenuo književnoj karijeri, i u njoj uspio nakon niza neuspješnih pokušaja i puno uložena truda, te kao Njujorčanin koji gotovo s nelagodom govori o svome evropskom kulturnom i etničkom porijeklu — slično, uostalom, kao što s oklijevanjem i uz ograde komentira hrvatske korijene svoje partnerice.

Ovakvom mome prikazivanju Jonathana Franzena može se prigovoriti biografizam, odnosno isticanje biografskih podataka nevažnih za analizu autorova romana, te neoprostivo miješanje tipova iskaza koji se međusobno interpretacijski ne uvjetuju, primjerice ležernih novinskih članaka i teksta romana. Premda ti prigovori stoje, jednako tako stoji da je Franzenov intervju lokalnome tjedniku zapravo čin autorova samoprikazivanja preko kojega on ulazi u drugi kulturni okvir i ondje počinje djelovati. Drugim riječima, iako me ne zanima Franzenov privatni život, niti ga smatram relevantnim za čitanje njegova romana, zanimaju me modusi autorova samoprikazivanja, koji računaju na konstrukciju njegove javne slike kao figure

unutar diskursa kulture, i ocrtavaju okvir unutar kojega se njegov roman prodaje i troši. A ta slika i taj okvir u Franzenovu slučaju ovise o simptomatičnoj sprezi institucionalne legitimacije i podrivanja iste, te o podjednako simptomatičnoj kulturnoj geografiji.

Franzen, naime, sebe opisuje kao figuru što se smješta na danas već prokušano privlačnim i poticajnim granicama. Kao sveučilišni predavač, priskrbljuje si simbolički kapital ovjerena znanja i kulturnog utjecaja koji se još broji. Ipak, kao *nekadašnji* sveučilišni predavač on se istodobno postavlja izvan te institucije, i to na poziciju koja mu omogućuje kritiku i ovjeriva znanja, koju ta institucija proizvodi, i njezina kulturnog utjecaja. To ga zauzvrat na sličan način pozicionira i unutar književnih krugova: on jest, doduše, ostvario književnu karijeru, ali kao nekadašnji *sveučilišni* predavač iste te književnosti, što mu priskrbljuje poziciju da važe svoje — i tude — književne proizvode, i procjenjuje im simboličku vrijednost. Franzen tako kontinuirano lavira između sveučilišnog proučavanja književnosti i književne proizvodnje, osiguravši si ma kako paradoksalnu mogućnost da izbjegne institucionalnu odgovornost ali se institucionalno legitimira. Na sličan način operira i simbolička geografija koju rabi u samoprikazivanju. Kao nekadašnji sveučilišni predavač i sadašnji književnik s američke istočne obale, s evropskim korijenima, Franzenov javni lik računa sa sedimentacijom kulturnoga sjećanja bijele, najčešće protestantske istočne obale Sjedinjenih Američkih Država, gdje se formirala najdjelatnija i intelektualno najpoticajnija granica između Staroga i Novoga svijeta, kako to pokazuju još romani Henryja Jamesa i Edith Wharton. Franzen se i intervjuom i romanom nedvojbeno prikazuje kao baštinik te granice, koja je u sferi kulture dosada već višestruko legitimirala dodire američke unutrašnjosti i evropskog kontinenta. S druge strane, u taj javni lik na marginama se trasira ulazak pomodnoga kulturnog drugoga; u Franzenovu slučaju to više nije već potrošen kolonijalni predak ili partnerica druge rase,

već suficijentno nepotrošen drugi, još nedodirnut i nelegitimiran kulturnim teorijama — djevojka s hrvatskim prezimenom i, priča kaže, hrvatskim rodoslovljem. S jedne strane, relativna nepotrošenost hrvatskoga drugoga čini ga dobrom investicijom kad je riječ o simboličkom kapitalu uložene u samoprikazivanje; s druge strane, nepotrošenost implicira nedovoljnu legitimiranost, pa to drugo valja pomno dozirati i zadržati ga na marginama i u tragovima, da rizik njegova uključanja ne premaši mogući simbolički profit.

U spomenutom intervjuu, međutim, informacija o hrvatskom rodoslovlju Franzenove djevojke proizvela je daleku, nerealiziranu ali otvorenu mogućnost da se Franzen na taj način posvoji unutar lokalnog kulturnog okvira, i da se tim posvojenjem istodobno poveća lokalna simbolička vrijednost. Takav hipotetični rad vrijednosti i posvojenja nije ništa novo; on se ponavlja u gotovo svakom tekstu koji lokalnoj javnosti predstavlja simbolički jaku stranu figuru labilno vezivu uz hrvatsku kulturu. Ipak, u Franzenovu slučaju fascinira spremnost hrvatske strane u intervjuu da prevedi istodobno spominjanje hrvatskosti i nevoljkost Franzena da tome atributu pripiše važnost, da ga pusti dalje od margine samoprikazivanoga identiteta. Isto kao što fascinira trend hrvatske kritike, kad je riječ o recenzijama Franzenova romana, da iz djelokruga potisne jedinu informaciju o *Korekcijama* koja ih je u lokalnim medijima predstavila prije prijevoda na hrvatski. Radi se, naime, o skandalu što je izbio nakon što su *Korekcije* nagradene Pulitzerom, jer su američki kritičari smatrali nedopustivim da tako uglednu nagradu dobije roman koji na politički nekorektan način prikazuje Istočnu Evropu, točnije Litvu. To je u Americi potaknulo javnu debatu o složenim međudnosima slobode umjetničkoga prikazivanja i dominantne kulturne politike jedne sredine, debatu koja nije dovela ni do kakva konačnog konsenzusa ili pravorijeka u vezi s tim pitanjem — kao da je to uopće moguće — ali je uvelike pospjela prodaju i potrošnju Franzenova romana. Premda

su hrvatski mediji zabilježili taj skandal, simptomatično je što su kritike *Korekcija*, objavljene nakon prijevoda, tu informaciju plasirale na isti način na koji je Franzenovo samoprikazivanje pozicioniralo etnicitet njegove djevojke: ako su i spomenule skandal s Litvom, onda su to potisnule na marginu interesa, da rizik njegova uključanja ne bi premašio mogući simbolički profit od romana.

U vlastitome tekstu, ovo mjesto želim iskoristiti kao mjesto pristupa romanu. To mjesto nije Litva, odnosno Franzenov prikaz Litve, već mjesto koje ta i takva Litva zauzima u odnosu na druge simboličke prostore Franzenova romana. Franzenova Litva, naime, politički je nekorektna tek kad se uspoređi s ostalim prostorima i teritorijalnostima romana. *Korekcije* su prije svega roman američke Istočne obale; one se temelje na simboličkim zalozima toga američkog prostora i iznova ga proizvode kao svoju logičnu pozicionalnost, različitu od ostalih mogućih Amerika. Taj i takav simbolički rad Istočne obale u romanu najevidentniji je u opreci koju proizvodi prema prikazu Srednjeg zapada: glavni likovi i fokalizatori romana, braća i sestra Lambert, Srednji zapad prikazuju kao nepriступačno mjesto rođenja i odrastanja obilježeno traumom, nelagodom i odvratnošću. Kao takvo, to se mjesto uvijek donekle opire prikazu i fabulaciji, i utoliko blokira likove i naraciju koju proizvode. Ipak, budući da ih blokira, taj ih rodni prostor istodobno potiče da odu, i tako proizvedu priču, i to upravo kao priču o bazičnoj nemogućnosti povratka u rodno mjesto, te o nemogućnosti konstrukcije nekakva izvornog, nepatvorenog identiteta. Kao mjesto gdje je proizvodnja priče moguća roman prikazuje Istočnu obalu; sve troje Lambertovih upravo ondje proizvodi svoje naracije i svoje pregovorne, nestabilne identitete, u otporu prema blokadama Srednjeg zapada. Zauzvrat, poglavljia u kojima se u funkciji pripovjednih svijesti javljaju njihovi roditelji, kao figure rodnoga mjesta i Srednjeg zapada, dionice su gdje roman najevidentnije teži prema blokiranju pripovijedanja, naznačavanju djelokru-

ga podsvijesti i nesvjesnoga, te neprozirnosti pripovijedanoga.

Istodobno, braća i sestra Lambert trojac su pripovjednih figura koje trasiraju ključne interese američke književne i kulturne teorije 1990-ih. Chip je bivši sveučilišni predavač koji se pokušava probiti kao pisac, ali pisac teorijski upućen u načine proizvodnje kulture i kulturnu politiku i ekonomiju; to njegovo znanje pripovjedač legitimira upućenim referencijama na Michela Foucaulta, Mary Poovey i ostale autore tada utjecajne u američkoj akademskoj zajednici. Pripovjedač utoliko reproducira poziciju samoga Chipa; isto, naime, kao što Chip čitatelju maše svojim svescima Foucaulta i Mary Poovey, pripovjedač u roman, ne bi li se legitimirao kao veliki narator, upleće manje ili više sofisticirane referencije na velike američke romane, u rasponu od Melvilleova *Mobyja Dicka* do Steinbeckova *Istočno od raja*. Chipov brat Gary uspješni je burzovni mešetar, čije su financijske transakcije ekonomska metafora — i reprodukcija — transakcijH samoga jezika i pripovijedanja, oličenih u Chipu. Njihova sestra Denise, s treće strane, financijski rad Garyja i književno-kulturni rad Chipa metaforizira i reproducira kao pitanje seksualnosti i seksualnih dinamika, moći i interesa. Sve troje, međutim, i sami su figure razmjene u odnosu na dominantne interese braće, odnosno sestre, pa tako sve troje pripovijedanje, ekonomiju i seksualnost rabe kao podlogu različitih transfera, profita i reprodukcija.

Iz tako postavljene naracije jasno je da lik Chipa zauzima povlaštenu poziciju, budući da inkorporira znanja koja ga profiliraju kao jedinu figuru potencijalno sposobnu za kritički stav prema pitanjima identiteta, prikazivanja i samoprikazivanja, seksualnosti i ekonomije, koja tvore tematsku okosnicu romana. Podjednako je indikativno da je Chip jedini lik romana koji si na kraju bar donekle uspijeva proizvesti identitet — i pripovijest — s onu stranu

nelagode i odvratnosti: roman ga na kraju prikazuje kao seksualno, ekonomski i profesionalno zadovoljnoga, ako već ne zadovoljenoga. Ipak, to zadovoljstvo, ako već ne zadovoljenje, središnjega lika i jedinoga lika koji se prikazuje kao pripovjedač, moguće je tek nakon što se taj lik iz dihtomije koju zatvaraju američki Srednji zapad i Istočna obala izmjesti posve u prostor drugoga, koji radikalno drugačije pozicionira pitanja jezika, ekonomije i seksualnosti — a to je Franzenova Litva. U Franzenovu romanu, Litva zauzima ono simboličko mjesto koje u viktorskim romanima zauzimaju britanske kolonije, mjesto usporedivo s Kongom iz Conradova *Srca tame*: to je mjesto čijim se simboličkim neredom hrani red pripovjednoga, ekonomskog i seksualnog centra i, istodobno, mjesto koje isti taj centar mora prikazati kao nered, ne bi li sebe prikazao kao uređen. Utoliko je Franzenova Litva duboko regulativan i profitabilan spacij, bez kojega bi relativan pripovjedni smiraj romana bio nemoguć; istodobno, upravo je zato Franzenova Litva politički nekorektna.

Propustivši komentirati pozicioniranja i teritorijalnosti Franzenova romana, dosadašnja hrvatska kritika toga romana propustila je stoga artikulirati i vlastitu poziciju u globalnije ocrtanom okviru kulturne ponude i potražnje, u kojemu takozvani Zapadni Balkan još djelatnije obavlja poslove Franzenove Litve. Tako je propustila obaviti i ono što su nekadašnji kolonijalni teritoriji obavili: kritički intoniranu kulturnoteorijsku legitimaciju, artikulirano samoprikazivanje i uključivanje u simbolički *profitabilan* dijalog s onim što neki »mi« percipirano kao ono »vani«.

A s obzirom na ono »unutra«, tek nekoliko napomena u vezi s prijevodom. Engleska riječ *criticism* ne prevodi se kao kritičizam već kao književna kritika ili književna teorija ili znanost o književnosti. Poovey nije muškarac da se deklinira kao imenica muškog roda, već se radi o književnoj povjesničarki Mary Poovey. *Labor*

Samoljublje žargona

Andre Gide: *Traktat o Narcisu*.
Prevela s francuskoga Tina
Andrijić. AGM, 2003.

Nedavno je u Zagrebu objavljena knjižica pripovijesti Andrea Gidea: *Traktat o Narcisu* u izdanju AGM-a i prijevodu Tine Andrijić. U biblioteci Meta, kako upućuje tekst na koricama, *objavljaju se knjige iz filozofije te graničnih područja filozofije i književnosti, umjetnosti, društvene i političke misli. U pravilu je riječ o prijevodima značajnih djela klasike i moderne, a u rjeđim slučajevima o izvornim djelima hrvatskih autora.*

U pogovoru *Traktata* stoji:... »Usput te iste godine (radi se o 1892., a Gide je, podsjetimo se rođen 1869.) Gide prvi put putuje u Sjevernu Afriku, u Tunis i Alžir, doživljava prvo homoseksualno i prvo heteroseksualno iskustvo... U današnjem žargonu reklo bi se da je bio dvocevka.«

Knjižicu džepnog izdanja, uz pogovor, čine pod zajedničkim naslovom tri kratka Gideova esejiističko-literarna zapisa s početka zadnjeg desetljeća devetnaestog stoljeća: »Traktat o Narcisu«, »Urienovo putovanje«, te »Ljubavni pokušaj ili traktat o ispraznoj želji« koji nastaje u ljeto 1893.

godine. Isprazna želja nam govori da *knjige i nisu posve istinite pripovijesti o nama samima, već prije žalosne želje, težnja za drugim, zauvijek zabranjenim životima, za nemogućim kretnjama.*

Ta tko ne poznaje želju koja preskače sve norme, Gide bi rekao: »Nijedna stvar ne zaslužuje da nas skrene s našeg puta, zagrlimo ih sve u prolazu. Jer naš cilj mora biti dalje — ne zavaravajmo se, sve ide i odlazi.« Zato i njegov lik živi u skladu sa svojom željom, te izriče svojoj ljubavi: »Postoje još i druge stvari.« Artikulirana želja izriče kraj, i prije no što bi joj se omogućilo da postane kliničkim simptomom, Gide oslikava mogući obrazac završetka: »Njihova je ljubav ostavila u njima nešto poput uspomene na veliku nježnost, poput mirisa lijepog, uvelog cvijeća — sve što je preostalo od vijenaca — ali bez tuge, bez tuge.« No što želju uzrokuje? Nedostatak je taj koji je konstruirao. »Velike nas zadaće sada dozivaju... naše se želje okreću k poznatijim djelima.« Lacanovski rečeno *Čovjekova želja je želja Drugog*, a što znači i želju da se bude objektom želje drugog, i želju za priznanjem od drugog. Te Gideov junak usklikuje: *Stvarat ću! Stvarat ću. Živim.*

I putovanje na koje je poslao Uriena, godinu dana ranije, nastavlja se jer Urien nikada ne može prestati putovati kao ni Gide s obzirom da *se ne putuje u potragu za starim mislima.*

Mit o Narcisu fundamentalni je mit čovjeka trećeg tisućljeća. »Poznajete priču«, kaže Gide. »Pa ipak ćemo je ponoviti. Sve je već rečeno, ali kako nitko ne sluša, valja počinjati uvijek iznova.« Tako je ovu Gideovu teoriju simbola, to je i podnaslov *Traktata*, zanimljivo ponovno iščitavati u odmaku od jednog stoljeća nakon izricanja poznatih teorija, zaći iza njegove simbolike i otkrivati suvremenost. Je li narcizam tek ljubavno robovanje subjekta vlastitoj zrcalnoj slici? Ili je ponekad i svjestan odabir kojim se nastoji izbjeći životne nelagodnosti, stvaranjem virtualnog svijeta u kojem se bar ograničeno može gospodariti? Za Gidea: »Tamo kamo Narcis gleda, ondje je

sadašnjost. Iz najudaljenije budućnosti stvari se, još virtualne, žure k bitku. Narcis ih vidi, zatim one prolaze, otječu u prošlost. Narcis uskoro nalazi da je sve uvijek isto.«

Ne govori li narcizam kao klinička kategorija koja nesumnjivo obilježava treće tisućljeće, o dubokom osjećaju tjeskobe pred svakodnevnim životom? I ne samo o vlastitoj nesreći, uvlačeći nas tako i u kategoriju političnosti narcizma narcističke kulture u kojoj masovna kultura potiče i strukturira narcističke vrste iskustva i raspršuje potragu za osobnim i društvenim identitetom u kolektivnu iluziju da će sve postati bolje budemo li jednostavno dovoljno jako željeli. »... dok se Muka događa pojedinac misli tek na sebe, sporedan, umišljen lik koji se ne želi pokoriti.... Kad bismo znali ostati budni i gledati.« Psihoanalitički koncept prema kojem libido zaposjeda Ja suprotstavljajući ga objektnoj ljubavi temelji se na mitu o Narcisu, a u lacanovskom je ustrojstvu definiran i kao erotska privlačnost povezana sa zrcalnom slikom. Taj je erotski odnos potka primarne identifikacije prema kojoj se Ja oblikuje u stadiju zrcala te tako ima i erotski i agresivni karakter. Erotičan je s obzirom da je *subjekt povezan sa slikom koja ga pokazuje ali je i agresivan jer je cjelovitost zrcalne slike kontrastirana s otuđenošću subjekta stvarnog tijela te se čini da subjektu prijati dezintegracijom*. Tako sintagma *narcistička suicidalna agresija* upućuje na to da erotsko agresivni karakter narcističke zaokupljenosti sa zrcalnom slikom može voditi samodestrukciji. Gide podsjeća:

»Istine pribivaju iza Oblika — Simbola. Svaka je pojava Simbol jedne Istine. Njezina je jedina zadaća nju iskazati. Njezin jedini grijeh sebe voljeti više... Umjetnik i čovjek, uistinu čovjek koji živi za nešto, unaprijed mora žrtvovati samoga sebe. Cijeli njegov život i nije drugo do koraćanje k tomu. I onda, što iskazati? — To se uči u tišini.«

Definirajući paranoju kao obranu protiv homoseksualnosti, dok izrazom narcizam objašnjava izbor objekta u homoseksualaca, ono: »... uzimaju sami sebe za

seksualni objekt, a to znači da polazeći od narcizma traže mlade, svojoj osobi slične muškarce koji ih žele voljeti tako kao što ih je voljela majka« (*Drei Abhandlungen zur die Sexualtheorie*), Freud je time otvorio veliku čovjekovu narcističku temu, njegovu homoseksualnost. Kasnije je Sartre u svojoj egzistencijalnoj analizi slučaja Jeana Geneta, tumačio da se nitko ne rada kao homoseksualac, ali netko takvim postaje s obzirom na događaje u svome životu i reakciji na te događaje. I dok je za Lacana homoseksualnost pitanje prekršaja normativnih zahtjeva Edipova kompleksa, za Michela Foucaulta homoseksualnost zaista znači homoseksualnost, biti među istima.

Devedesete bilježe procvat homoseksualne scene. Međutim, je li to uistinu tako? Znači li ta izvanjska manifestacija koju građanstvo gotovo paranoično osjeća kao agresivnu ofenzivu, istinsku ravnopravnost marginaliziranih? Foucault je već naznačio kako diskurzivizacija seksa služi neizbježno mehanizmima moći i tako prikriva ono što bi stvarna represija imala kao produktivno. Ipak činilo se da se nakon desetak godina i na hrvatskoj sceni, bar u svakodnevnom rječniku, nešto pomiče u odnosu prema spolno marginaliziranim, kao i na njihova prava, unatoč društvenog fijaska *gay pridea*. A onda iznenada istaknuti hrvatski psihijatar homoseksualnost proglasi bolešću a književne se eseje promatra preko *dvocjevke*, bez ikakva konteksta seksualnosti Gideova razdoblja bez, uostalom, ikakva konteksta seksualne prakse heteroseksualnih parova. Autor govora, kao predsjednik Društva hrvatskih novinara, brine za oko tri tisuće ljudi i svojim izjavom, kao i potpisom urednika, sasvim jasno pokazuje da je suvišno čudnije kako to da nas od berlinskog opuštenog gradonačelnika, koji je tek dva sata leta udaljen od našeg podneblja, dijeli gotovo vječnost kada je u pitanju artikulacija sklonosti istospolnosti. Jer ako i prođe kroz sve uobičajene hajke žutog tiska, onda, neki naš Gide, ima velike šanse da ga dočeka žargon prijatelja u pogovoru. Jezik će pri tome amnestirati prijatelj narciizam uživanja u vlastitoj običnosti, zauvijek pisanja tek eventualnih pogovora drugima, koji su *drugi* i svojom seksualnom prak-

som. A za njega kao i čitateljsku publiku, vrijedi Gideov motto s početka knjige: *Nedavno sam se na obali vidio*.

Rijetko se u novim izdanjima pojavljuju autori vezani uz naša književna i čitalačka odrastanja, tekstove kojih ste čitali prijateljima preko telefona jer ste s njima nestrpljivo željeli podijeliti nečiji zanosan književni stil, riječi od kojih su vas hvatali uzbuđenje i omaglica kao da se radi o mirisima, dok vam se nepoznati putovi kojima vas autor vodi otkrivaju kao vaši. Gide je jedan od njih. I kada smo se prvi put probijali kroz njegove *Močvare*, *Vatikanske podrumne* ili *Uska vrata*, pre malo smo znali o simbolici i seksualnosti da bi nam ispisivale rečenice, koje tada nisu opalescirale značenjima, tek su predstavljale omamljenost užitkom čitanja često mudroslovne misli. *Traktat o Narcisu* podsjetit će sladokusne strasne čitače na ta vremena.

LJILJANA FILIPOVIĆ

Tijelo kao novootkriveni kontinent

Angela Carter: *Čarobna prodavaonica igračaka*. Prevela s engleskoga Davorka Herceg-Lockhart. Profil, Zagreb, 2003.

Posljednjih se mjeseci opet intenzivno raspravlja o ženskom pismu. Prvo u vezi s raspadom FAK-a te velike popularnosti i prodavanosti hrvatskih spisateljica poput Arijane Čuline, Vedrane Rudan i Julijane Matanović, a zatim povodom 20. obljetnice posebnog broja *Republike* posvećenog žen-

skom pismu (11–12, 1983). Transkript dijela toga razgovora objavljen je u *Zarezu* (123, 12. 2. 2004), a sudeći po prilogima sudionica, tema je i nakon dvadeset godina jednako zanimljiva i jednako — problematična. Čini se da se svi slažu oko toga da žensko pismo nije baš sve što »žena« napiše, ali pitanja postoji li uopće specifičan ženski način pisanja, te kako to dokazati i kako ga definirati i dalje ostaju bez jasnih odgovora. Za ovu je priliku možda najjednostavnije krenuti u smjeru koji je u svo- me izlaganju naznačila Jasenka Kodrnja govoreći o »specifičnim ženskim iskustvima« kao najčešćoj temi ženskoga diskurza. Tako navodi motive kao što su odnos prema tijelu, odnos majka–kći, nasilje u obitelji, silovanje i incest, a koje bismo mogli nazvati i »ženskom mitologijom« ili stalnim mjestima ženske književnosti. Da ovi toposi nisu nimalo slučajno odabrani, dokazuje i činjenica da se svaki od njih može pronaći u romanu *Čarobna prodavaonica igračaka* britanske autorice Angele Carter, upravo prevedenome u Profilovoj biblioteci »Femina«.

Već sam naziv biblioteke otvara neka zanimljiva pitanja koja se tiču ženskog pisma. Naime, ako ženski način pisanja nije ograničen spolom autora/ice, već je vezan uz pojam roda, je li potrebno i dalje neumorno sve književnice, uglavnom samo stoga jer su ženskoga spola, trpati u istu ladicu i objavljivati u odvojenim bibliotekama koje nose prigodna imena — strašna poput »Ljepša polovica književnosti« Matice hrvatske ili pak nešto manje nespretna kao ovo »Femina«? Ako izbornica Sajma knjige u Puli Alida Bremer u intervjuu *Jutarnjem listu* tvrdi da »žene danas više nisu getoizirane autorice rodno obilježenih i naslovljenih biblioteka«, očito nije svjesna trenutnog afiniteta hrvatskih nakladnika prema edicijama specijaliziranim za izdavanje ženskih autorica. Getoiziranje se ipak i dalje zbiva, a čini se da je to jedini način da se u kratkom vremenu objavi niz tekstova važnih i kvalitetnih spisateljica poput Margaret Atwood, Christe Wolf, Marguerite Duras, Angele Carter. Ostavimo li spomenute probleme privremeno po

strani, »Femina« je trenutno najzanimljivija nova biblioteka na našem tržištu, i zbog kvalitete romana i zbog stručnih pogovora svakoj knjizi, pa tako o Christi Wolf piše Andrea Zlatar, a Tatjana Jukić o *Čarobnoj prodavaonici igračaka*.

Premda je roman nastao još 1967., u pravo vrijeme za razgovor o ženskom pismu, izgleda da je u Hrvatskoj Carterino doba nastupilo upravo sada, s gotovo usporednim prijevodom ovoga romana i pripovijetke *Vučja družba u Krnjiževnoj republici* (9–10, 2003), Algoritmovim izdavanjem knjige *Žene koje trče s vukovima* Clarisse Pinkole Estés koja se na popularno-znanstveni način bavi sličnom temom mitske »divlje žene«, te popratnim tekstovima u ženskim časopisima poput *Elle* i *Cosma* u kojem je objavljen i veličanstveni uvodni dio *Čarobne prodavaonice igračaka*.

Sam naslov romana zbog pridjeva »čarobna« upućuje na zaključak da se radi o *fantasyju*, da bi mogla biti riječ o još jednom romanu o djetetu koje odrasta kroz susrete s neobičnim bićima i pojavama, poput Harryja Pottera ili Pullmanove Lyre Zlatouste. Iako se zaista radi o odrastanju petnaestogodišnje Melanie i njezinu seksualnom osvješćivanju kao i kod Pullmanove junakinje, ovdje nema fantastičnih elemenata u standardnom smislu — ono što je začudno jest upravo realističnost priče. Roman ipak funkcionira kao spoj raznih žanrova, kao *Bildungsroman* o siročićima, ali i preispisivanje strukture bajke, kao gotski roman koji gradi napetost grotesknim i prilično »uznemirujućim« elementima, ali i »žensko pismo« sa stalnim mjestima ženske mitologije sazrijevanja i spolnosti.

Upravo je *bajka* od presudne važnosti za tumačenje romana i njegovo smještanje u ostatak Carterina opusa. Autorica kroz preispisivanje poznatih bajki poput onih o Crvenkapici i ljepotici i zvijeri progovara o mitskom, arhetipskom, podsvjesnom: njezina verzija tih bezbroj puta ispričovijedanih priča jasno naglašava njihove seksualne konotacije, a dotad pasivnu glavnu junakinju oblikuje kao djelatnu, samosvje-

snu i seksualno radoznalnu. Melanienina priča nije iznimka. Na pozadini *Bildungsromana* o nesretnoj sudbini troje siročića kakve su nam poznate još od Dickensa i Charlotte Brontë, a u suvremenijoj varijanti kod Lemonyja Snicketa, kroz niz simbola, metafora i mitskih mjesta može se iščitati priča o otkrivanju spolnosti, fokalizirana kroz lik jedne petnaestogodišnje djevojke.

Roman započinje upravo jednim takvim mitskim mjestom, Melanienim otkrivanjem vlastita tijela kao novoga kontinenta. Ona u svojoj sobi čita *Ljubavnika lady Chatterly*, iskušava različite poze pred ogledalom i snatri o svom budućem mladoženji i bračnom putovanju. Njezinim su maštanjima suprotstavljena ona gospode Rundle, njihove kućne pomoćnice i usidjelice, koja pak pored sebe zamišlja dugogodišnjeg supruga s ustaljenim navikama i ponašanjem. Vjenčanje i brak svakako su vječno mjesto ženske (popularne) kulture, a u romanu se pojavljuju uz bok ostalim tipično ženskim »modnim dodacima« poput umjetnih trepavica, potrebe za šampunima, čarapama, kremicama za lice, pisama čitateljica u ženskim magazinima, važnosti prve mjesečnice, itd.

Postavši svjesna svoga tijela Melanie čini prvi korak prema spoznavanju vlastite spolnosti tako da, tipično za žanr bajke, prekrši nepisano pravilo i zabranu isprobavanja majčine vjenčane haljine. Događaji koji slijede čine se danas preočitim, gotovo karikiranim: Melanie jedne noći oblači majčinu vjenčanicu koja joj je ipak prevelika, te tako odjevena silazi u vrt (dobra i zla), povrijedi bosa stopala te krvlju (!) umrlja haljinu, a na kraju se penje u svoju sobu preko stabla jabuke (spoznaje) jer je zabunom pustila da se vrata zatvore. Kada sutradan saznaje da su joj roditelji poginuli u avionskoj nesreći, krivi sebe jer njihovu smrt tumači kao kaznu za svoj prekršaj.

Put prema seksualnoj osviještenosti nastavlja se preseljenjem iz raskošnoga i udobnog roditeljskog doma u groznu kuću ujaka Philipa u kojoj nema tople vode, toalet-papira, a Božić se ne slavi. Ujak

Philip nositelj je svih negativnih osobina, tiranin je i tlačitelj, škrt i nasilan prema svojoj nijemoj ženi Margaret (koja doslovno reprezentira žensku podređenost) i njezina dva brata, Franciju i Finnu. U isto je vrijeme, međutim, vlasnik »čarobne« prodavaonice igračaka koje virtuožno izrađuje iz drveta, ali ih nevoljko prodaje i nikome ne dopušta da se njima igra. Njegova je prava strast pak izrada marioneta za kazalište, te i ukucane tretira kao lutke na koncu nad kojima ima apsolutnu moć. Margaret i Francie pokušavaju izraziti svoj otpor prema njemu kroz glazbu, ali mu se jedino Finn otvoreno suprotstavlja, svojim stavom i svojom prljavštinom. Upravo je Finn taj koji od samoga početka zanima Melanie, odbija je i privlači u isto vrijeme. On je Irac, »crven i stvaran«, vražićak sa zašiljenim jezikom, kao *satir* nositelj metafore spolnosti. On je taj koji buši rupicu u zidu i gleda Melanie kako se svlači, priprost i smrdljiv jednako koliko privlačan i zanimljiv. Ona s jedne strane raspušta kosu da bi mu se svidjela, a s druge se grozi njegove prljavštine — upravo je taj dvojadi odnos Melanie prema Finnu karakterističan za odnos mlade djevojke prema nepoznatoj, strašnoj, ali i privlačnoj seksualnosti.

Kada je Finn prvi put poljubi, Melanie definitivno nije spremna za taj čin, iako to racionalno želi biti. Finn to na vrijeme prepoznaje, shvaća da nije iskrena — da govori poput ženskih časopisa, odnosno da su joj riječi naučene i kulturalno uvjetovane, te da još nema svoj vlastiti glas (»O, Finne, zašto si pobjegao od mene?«, »Mislili da želim biti zaljubljena u tebe, ali ne znam kako.«).

Vrhuncem romana mogla bi se nazvati lutkarska predstava u režiji ujaka Philipa na temu Lede i labuda, u kojoj je Melanie prisiljena glumiti Ledu. Ujak kao Jupiter kroz lutku labuda vrši simboličko nasilje nad nećakinjom, a Finn te noći pijan »ubija« labuda, komadajući ga i pokapajući ga na mjesto gdje je prvi put poljubio Melanie. Taj njegov čin svim liko-

vima donosi oslobođenje iz dvora okrutnog Modrobradog, pobunom koja se prvo manifestira kroz kršenje zabrana. Melanie tako smije obući hlače umjesto obvezne suknje, ujna Margaret odijeva Melanienu žensvenu zelenu haljinu i skupe bisere umjesto bezoblične vreće i ogrlice poput metalnog okova, a Finn se svečano pere te oblači čistu ujakovu košulju. Na vidjelo dolaze i duboko skrivene obiteljske tajne kao što je incestuozna veza između Margaret i Francieja, a pobuna kulminira ubojstvom ujaka Philipa i požarom u kući. Čini se da su se svi članovi kućanstva uspjeli nekako spasiti iz požara, ali Melanie svejedno više neće vidjeti svoga brata i sestru. Nakon smrti roditelja, to je drugi korak prema njezinu osamostaljivanju. Kao i u *Vučjoj družbi*, cijena odrastanja i spoznavanja seksualnosti koju djevojka treba platiti jest gubitak i odvajanje od obitelji. Kada se na kraju nade sama s Finnom, ponovno je noć i ponovno je u vrtu, kao na početku romana kada je odjenula majčinu vjenčanicu. Svršetak nas tako vraća na početak, međutim, »divlje slutnje« koje ih sada oboje obuzimaju govore da Melanie više nije žrtva, da je prestala biti pasivna junakinja, da je i ona sada spremna, ravnopravna u svojoj želji i žudnji s opranim, čistim, odnosno pripitomljenim Finnom. Ili kako kaže Crvenkapica iz *Vučje družbe*, »znala je da ona nije ničije meso«.

Melanie i Finn tako ostaju sami (»nema ničeg osim nas«) u čarobnom svijetu pronađene seksualnosti. Angela Carter pak čaroliju svojih pripovjernih svjetova gradi znalačkim kombiniranjem romana o odrastanju s elementima bajke. Njezinu romanu ne treba geto rodno označene »Femine« da bi u *mainstreamu* uspješno zastupala mitska mjesta ženskog iskustva. Ona to danas može i sama, iznad svega kao predstavica izvrsne književnosti.

MAŠA GRDEŠIĆ